

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.350>

<https://orcid.org/0000-0003-0228-9955>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Irena Snukiškienė

Moralinių vertybių esmė ir transformacijos. TIESA ir MELAS iš kognityvinės kultūrinės perspektyvos (lietuvių ir anglų kalbų pagrindu)

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
etnologija (H 006)

VILNIUS 2022

Disertacija rengta 2017–2021 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba ir Švietimo mainų paramos fondas.

Mokslinė vadovė – prof. dr. Kristina Rutkovska (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006).

Mokslinė konsultantė – doc. dr. Liudmila Arcimavičienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Gynimo taryba:

Pirmininkė – prof. dr. Irena Smetonienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006).

Nariai:

dr. Lina Būgienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006),

prof. dr. Naglis Kardelis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – H 001),

prof. habil. dr. Anna Tyrpa (Lenkijos mokslų akademijos Lenkų kalbos institutas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006),

dr. Loreta Vaičiulytė-Semėnienė (Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2022 m. rugsėjo mėn. 7 d. 17 val. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto konferencijų salėje. Adresas: Antakalnio g. 6, Vilnius, Lietuva, tel. +370 526 21943; el. paštas direk@liti.lt

Disertaciją galima peržiūrėti VU, LLTI ir LMTA bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendarius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.350>

<https://orcid.org/0000-0003-0228-9955>

VILNIUS UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE

Irena Snukiškienė

The essence and transformations of moral values: TRUTH and LIE from a cognitive-cultural perspective in Lithuanian and English

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,

Ethnology (H 006)

VILNIUS 2022

The dissertation was prepared between 2017 and 2021 at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. The research was supported by the Research Council of Lithuania and the Education Exchanges Support Foundation.

Academic supervisor – Prof. Dr. Kristina Rutkovska (Vilnius University, Humanities, Ethnology – H 006).

Academic consultant – Assoc. Prof. Dr. Liudmila Arcimavičienė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr. Irena Smetonienė (Vilnius University, Humanities, ethnology – H 006).

Members:

Dr. Lina Būgienė (The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Ethnology – H 006),

Prof. Dr. Naglis Kardelis (Vilnius University, Humanities, Philosophy – H 001),

Prof. Habil. Dr. Anna Tyrpa (The Institute of Polish Language. Polish Academy of Sciences, Humanities, Ethnology, H – 006).

Dr. Loreta Vaičiulytė-Semėnienė (The Institute of the Lithuanian Language, Humanities, Philology – H 004).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 5 pm on 7 September 2022 at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

Address: Antakalnio str. 6, Vilnius, Lithuania.

Tel. +370 526 21943; e-mail direk@liti.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius University, the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and Lithuanian Academy of Music and Theatre as well as on the website of Vilnius University: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

TURINYS

SANTRUMPOS	9
ĮVADAS	14
TEORINIAI IR METODOLOGINIAI TYRIMO PAGRINDAI	23
I. ETNOLINGVISTINIS TYRIMŲ KONTEKSTAS	23
1. Etnolingvistikos užuomazgos ir tyrimai	23
1.1. Amerikos kognityvizmas	24
1.2. Rusijos etnolingvistika	25
1.3. Lenkijos etnolingvistika	26
1.4. Etnolingvistika Lietuvoje	28
1.5. Pagrindiniai etnolingvistikos tyrimų objektai	28
2. Kalba, kultūra ir vertybės	31
2.1. Leksikos svarba etnolingvistiniuose tyrimuose	32
2.2. Kultūra kaip etnolingvistikos tyrimų objektas	34
2.3. Vertybės kaip kultūros šerdis	35
2.4. Vertybių klasifikacija	39
3. Pasaulio vaizdas kalboje	40
3.1. Pasaulio vaizdo kalboje samprata	41
3.2. Pasaulio vaizdo kalboje elementai	45
4. Tyrimo duomenys ir metodologija	49
4.1. Tyrimo empirinė medžiaga ir metodologija	49
4.2. Profiliavimas	54
4.3. Kognityvinė definicija ir jos sudarymas	61
II. FILOSOFINIS TYRIMŲ KONTEKSTAS	65
5. Tiesos ir melo samprata senovės graikų pasaulėvaizdyje	65
5.1. Tiesa ir melas senovės graikų kalbos ir mitologijos kontekste	65
5.2. Klasikinės tiesos koncepcijos susikūrimas	67
6. Tiesos ir melo samprata krikščionybės filosofijoje. Dogmatizmas	71
6.1. Tiesa ir melas lotynų kalbos kontekste	72

6.2. Tiesa ir melas viduramžių mąstytojų filosofijoje	72
7. Tiesa ir melas naujųjų laikų filosofijoje. Pragmatizmas.....	76
8. Neklasikinės tiesos teorijos. Racionalizmas, empirizmas, pragmatizmas ir skeptiškasis perspektyvizmas.....	78
8.1. Tiesos akivaizdumo teorija.....	79
8.2. Racionalizmas ir empirizmas. Koherencinė (loginio atitikimo) tiesos teorija.....	80
8.3. Pragmatinė tiesos teorija	82
8.4. Konvencionalistinė tiesos teorija.....	83
9. Postmoderni tiesos samprata	84
10. Tiesos ir melo problema XXI amžiuje. Posttiesos epocha	88
11. Tiesa ir melas lietuvių filosofijoje	91
12. Filosofinio tyrimų konteksto apibendrinimas.....	96
TIRIAMOJI DARBO DALIS	98
I. TIESA IR MELAS LIETUVIŲ KALBOS PASAULĖVAIZDYJE	98
1. Sisteminių duomenų analizė.....	98
1.1. TIESOS reikšmė lietuvių kalbos žodynuose	99
1.1.1. Tiesos žodyninės apibrėžtys.....	99
1.1.2. Tiesos etimologija	103
1.1.3. Tiesos dariniai ir frazeologizmai.....	105
1.1.4. Tiesos sinonimai ir antonimai	107
1.1.5. TIESOS sisteminių duomenų analizės išvados	108
1.2. MELO analizė sisteminiuose duomenyse	109
1.2.1. Melo reikšmė lietuvių kalbos žodynuose	109
1.2.2. Melo etimologija	113
1.2.3. Melo dariniai ir frazeologizmai.....	114
1.2.4. Melo sinonimai ir antonimai	116
1.2.5. MELO sisteminių duomenų analizės išvados	117
2. Tekstinių duomenų analizė.....	118
2.1. Pareminių duomenų analizė	118

2.1.1 TIESOS ir MELO konceptualizavimas lietuvių paremijose	119
2.1.2. Pareminių duomenų analizės išvados	125
2.2. Šiuolaikinių tekstinių duomenų analizė.....	126
2.2.1. TIESOS konceptualizavimas šiuolaikiniuose tekstuose ...	127
2.2.2. TIESOS analizės šiuolaikiniuose tekstiniuose duomenyse išvados	139
2.2.3. MELO konceptualizavimas šiuolaikiniuose tekstuose.....	140
2.2.4. MELO analizės šiuolaikiniuose tekstiniuose duomenyse išvados	153
3. Sintetinė lietuvių kalbos konceptų analizė ir kognityvinė definicija..	155
3.1 Sintetinė TIESOS analizė	155
3.2 Sintetinė MELO analizė	158
3.3 MELO ir TIESOS tarpusavio sąveika	161
II. TRUTH ('TIESA') IR LIE ('MELAS') ANGLŲ KALBOS PASAULĖVAIZDYJE.....	162
4. Sisteminių duomenų analizė.....	162
4.1. TRUTH analizė sisteminiuose duomenyse	163
4.1.1. <i>Truth</i> reikšmė istoriniame OED žodyne	163
4.1.2. <i>Truth</i> reikšmė šiuolaikiniuose žodynuose.....	172
4.1.3. <i>Truth</i> etimologija	174
4.1.4. <i>Truth</i> dariniai ir frazeologizmai	176
4.1.5. <i>Truth</i> sinonimai ir antonimai	179
4.1.6. TRUTH sisteminių duomenų analizės išvados	180
4.2. LIE analizė sisteminiuose duomenyse.....	181
4.2.1. <i>Lie</i> reikšmė istoriniame OED žodyne	181
4.2.2. <i>Lie</i> reikšmė šiuolaikiniuose žodynuose.....	184
4.2.3. <i>Lie</i> etimologija	186
4.2.4. <i>Lie</i> dariniai ir frazeologizmai	187
4.2.5. <i>Lie</i> sinonimai ir antonimai	188
4.2.6. LIE sisteminių duomenų analizės išvados	189

5. Tekstinių duomenų analizė.....	190
5.1. Pareminių duomenų analizė	190
5.1.1. TRUTH ir LIE konceptualizavimas anglų kalbos paremijose	191
5.1.2. Pareminių duomenų analizės išvados	197
5.2. Šiuolaikinių tekstinių duomenų analizė.....	198
5.2.1. TRUTH konceptualizavimas šiuolaikiniuose tekstuose....	198
5.2.2. TRUTH analizės šiuolaikiniuose tekstuose išvados	212
5.2.3. LIE konceptualizavimas šiuolaikiniuose tekstuose.....	213
5.2.4. LIE analizės šiuolaikiniuose tekstuose išvados	226
6. Sintetinė anglų kalbos konceptų analizė ir kognityvinė definicija	226
6.1. Sintetinė TRUTH analizė	226
6.2. Sintetinė LIE analizė	229
6.3. TRUTH ir LIE tarpusavio sąveika	232
III. LIETUVIŠKŲ IR ANGLIŠKŲ KONCEPTŲ PALYGINIMAS	233
7. TIESOS ir TRUTH konceptų palyginimas.....	233
7.1. TIESOS ir TRUTH konceptų palyginimas diachroniniame lygmenyje	233
7.2. TIESOS ir TRUTH konceptų palyginimas sinchroniniame lygmenyje	234
8. MELO ir LIE konceptų palyginimas	234
8.1. MELO ir LIE konceptų palyginimas diachroniniame lygmenyje	234
8.2. MELO ir LIE konceptų palyginimas sinchroniniame lygmenyje	235
IŠVADOS.....	236
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	242
ŠALTINIAI	255
SANTRAUKA / SUMMARY.....	258
PADĖKA.....	287
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	289

SANTRUMPOS

A. Baran. – Antanas Baranauskas (1835–1902), jo raštai.

A. Gric. – Augustinas Gričius (1899–1972), jo raštai.

A. Vien. – Antanas Vienuolis-Žukauskas (1882–1957), jo raštai.

Amb – J. Ambraziejus. Lenkiškai-lietuviškai-rusiškas žodynas. Vilnius 1907.

ATU – Hans-Jörg Uther. The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction, part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales, part III: Appendices, (FF Communications, No. 284–286), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.

Auk – Aukštadvaris (Aukšdvarys), Trakų r.

BB (su teksto nurodymais) = Biblia tatau est Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziuię (1590 m. rankraštis).

BP – Antanas Baranauskas. Patarlės, in: Literatūra ir kalba, t. XIX, Vilnius: Vaga, 1986, p. 216–238.

Db – Stasys Dabušis (1898–1974), jo raštai, vertimai ir užrašyti žodžiai.

DP – Postilla Catholica. Tai est: Iżguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir szwętes per wissus metus. Per Kunigą Mikaloiv Davkszą Kanoniką Mednikų, iż łękiszko perguldita. Su wala ir dałaidimu wireusiuų. Wilniui, Drukar-nioi Akademios Societatis Iesv, A. D. 1599. (Skaitmenys rodo puslapius).

Dv – Dieveniškės, Šalčininkų r.

Ėr – Ėriškiai, Panevėžio r.

FT – Bendroji filosofijos terminija. LKD Terminologijos Sekcijos apsvaestyta, papildyta ir priimta. Paruošę prof. St. Šalkauskis. Kaunas 1938.

Gg – Gegužinė, Kaišiadorių r.

Grk – Girkalnis, Raseinių r.

I. Simon. – Ieva Simonaitytė (1897–1978), jos raštai.

J. Gruš. – Juozas Grušas (1902–1986), jo raštai.

J. Jabl. – Jonas Jablonskis (1860–1930), jo raštai, vertimai ir žodyno lapeliai, kur nežinomas šaltinis.

J. Avyž. – Jonas Avyžius (1922–1999), jo raštai.

JD – Lietuviškos dainos užrašytos par Antaną Juškevičę. 3 tomai. Kazanė 1880–1882. (Skaitmenys rodo dainos numerius).

Jnš – Joniškis.

Jž – Jūžintai, Rokiškio r.

K – Littauisch-deutsches Wörterbuch von Friedrich Kurschat. Halle a. S. 1883. (Žymimas tik K, o [K] dedamas prie žodžių, kurių tikrumu Kuršaitis abejoja ir rašo juos laužtiniuose skliausteliuose. Puslapis prie santrumpos rodo žodį, paimtą ne iš abėcėlinio lizdo.) Deutsch-littauisches Wörterbuch von Friedrich Kurschat, Halle. I – 1870, II – 1874. (Skaitmenys rodo dalis ir puslapius).

KbLPTK – Bronislava Kerbelytė. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, t. II: Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Kel – Keleiwis isz Karalaucziaus Broliams Lietuvininkams Žinės praneszas. Verantwortlicher Redakteur Prediger Fr. Kurschat in Königsberg. (Laikraštis ėjo 1849–1880 m. Skaitmenys rodo metus ir puslapius. Taip pat žymimas ir „Tilžės Keleivis“, anksčiau „Naujasis Keleiwis“; „Naujojo Tilžės keleivio“ nurodomi metai ir numeriai).

Kpč – Kapčiamiestis, Lazdijų r.

Krtn – Kretinga.

KrvD – V. Krėvė. Dainavos krašto liaudies dainos. Kaunas 1924. (Skaitmenys rodo puslapius).

KrvP – V. Krėvė Mickevičius. Patarlės ir priežodžiai, 3 t., Kaunas, 1934–1937.

Kudir – Vincas Kudirka (1858–1899), jo raštai.

LKT – Lietuvių kalbos tarmės, chrestomatija. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. Vilnius 1970 m. (Skaitmenys rodo puslapius).

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rinkiniai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LPPK – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių patarlių ir priežodžių kartoteka.

LSP – Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai, sudarė Rasa Kašėtienė, Lilija Kudirkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTt V – Lietuvių tautosaka, t. V: Smulkioji tautosaka. Šokiai ir žaidimai, medžiagą paruošė K. Grigas, Vilnius: Mintis, 1968.

Mrj – Marijampolė.

MST – Smulkioji tautosaka: patarlės, priežodžiai, posakiai, surinko ir užrašė Jonas Mingirdas, Los Angeles, 1958.

Mž – Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams ... Kaunas 1922. (Skaitmenys rodo puslapius).

N = Wörterbuch der Littauischen Sprache von G. H. F. Nesselmann. Königsberg 1851. N su dainos numeriu = Litauische Volkslieder gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von G. H. F. Nesselmann. Berlin 1853.

NdŽ – Lietuvių rašomosios kalbos žodynas. Lietuviškai-vokiška dalis. I–V tm. Sudarė M. Niedermann'as, A. Senn'as, F. Brender'is ir A. Salys, Heidelberg 1932–1968.

Pgg – Pagėgiai, Šilutės r.

PK – Polski z Litewskim Katechism Albo Krotkie w iedno mieysce zebranie, wiary y powinności Krzeščiańskiey ... Nakładem Jego Mści Pana Malchera Pietkiewiczza, Pisarza ziemskiego Wileńskiego. W Wilnie, Drukował Stanisław Wierzeyski, Roku 1598. (Skaitmenys rodo puslapius.)

Plk – Plokščiai, Šakių r.

Pln – Plungė.

Plv – Pilviškiai, Vilkaviškio r.

Pnd – Pandėlys, Rokiškio r.

PP – Patarlės ir priežodžiai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.

PPG – P. Būtėnas. „Priežodžio ir patarlės gyvenimas“, Švietimo darbas, 1930, Nr. 1.

PPr – Patarlės ir priežodžiai. Vilnius 1958. (Skaitmenys rodo puslapius.).

prk. – perkeltinė reikšmė.

Rm – Ramygala, Panevėžio r.

Rmš – Rumšiškės, Kaišiadorių r.

rš – raštų žodis ar sakiny.

SD – Dictionarium trium lingvarum, In usum Studiosae Iuventus, Avctore ... Constantino Szyrwid ... Qvinta editio ... Vilnae ... M. DCC.XIII. SD1 = to paties žodyno pirmasis leidimas (apie 1960). SD3= to paties žodyno trečiasis leidimas (1642). (Skaitmenys rodo puslapius).

Sln – Matas Slančiauskas (1850–1924), tautosakos rinkėjas (iš Žagarės–Joniškio apylinkių).

SP – Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań). Teil I: 1629. Teil II: 1644 litauisch und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von. Dr. Franz Specht. Göttingen 1929. (Skaitmenys rodo dalis ir puslapius).

ST – K. J. Skruodys. Tautosaka, Vilnius, 1925.

Str – Strūnaitis, Švenčionių r.

Sv – Svėdasai, Anykščių r.

Šl – Šiauliai.

Šlčn – Šalčininkai.

Šmk – Šimkaičiai, Jurbarko r.

Sln – Matas Slančiauskas (1850–1924), tautosakos rinkėjas (iš Žagarės–Joniškio apylinkių).

Šts – Šatės, Skuodo r.

Šv – Švėkšna, Šilutės r.

TD – Tautosakos darbai, 1937, 1940, t. III, VII; 1993, 1994, t. II (IX), III (X).

Tsk. – Dominykas Tuskenis (1872–1947) iš Traupio, jo užrašyti žodžiai (kai nenurodytas šaltinis).

tts – tautosaka.

TTŽ – Mūsų tautinės tverybos žiedai (Ateities priedas), 1911–1914.

TŽ – Tauta ir žodis: humanitarinių mokslų fakulteto leid., kn. 1, 3–5, Kaunas, 1923, 1925–1927.

V. Kudir. – Vincas Kudirka (1858–1899), jo raštai.

V. Myk-Put. – Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967), jo raštai.

Vd – Vydūnas (Vilius Storasta) (1868–1953), jo raštai.

Vdš – Vidiškės, Ignalinos r.

VI – Veliuona, Jurbarko r.

Vlkj – Vilkija, Kauno r.

VPŽ – [M. Valančius]. Patarles Zemajcziau, Tilžėje, [1867].

Žem – Žemaitė (Julija Žymantienė) (1845–1921), jos raštai.

IVADAS

Nelaikykite tiesa nieko, kas stokoja meilės. Ir nelaikykite meile nieko, kas stokoja tiesos. Viena be kitos virsta naikinančiu melu.
(Šv. Edita Stein)

Žodžio ir idėjos tarpusavio priklausomybė parodo, kad kalbos iš tikrųjų yra ne priemonė jau žinomai tiesai perteikti, bet veikiau atrasti tai, kas anksčiau buvo nežinoma. Jų įvairovė – tai ne garsų ir ženklų, o pasaulio matymo perspektyvų įvairovė.
(Wilhelmas von Humboldtas)

Filosofas Johannas Gottfriedas Herderis (XVIII a.) žmogų pavadino *homo loquens* (liet. kalbančiuoju žmogumi), kalbą apibrėždamas kaip išskirtinai žmogišką gebėjimą. Nors kitos rūšys irgi išvystė įvairias komunikacijos sistemas, bet žmonių kalba – nepalyginamai tobulesnė ir sudėtingesnė, leidžianti ypač efektyviai perteikti sudėtingą informaciją. Etnolingvistikos (kurios metodologija ir grindžiama ši disertacija) požiūriu, kalba laikoma esmine tautos kultūros dalimi. Šiuolaikinėje kalbotyroje, praėjus struktūralistinės paradigmos dominavimo epochai, kurios metu į kalbą buvo žiūrima tik kaip į struktūrą, atgimė pastangos kalbą tirti kultūros kontekste: atsigręžta į teksto suvokimo, interpretacijos ir kalbinio mąstymo problemas. Nuo pat XX a. pabaigos iki šių dienų kalbos tyrimai siejami su pasaulėžiūros, vertybių, kultūros, suvokimo, kalbos mokymo ir vertimo srities tyrimais. Senosios Wilhelmo von Humboldto ir Sapiro-Whorfo hipotezės apie kalbos poveikį žmonių pasaulėvaizdžiui pritaikomos iš naujo. Kalba dažnai nagrinėjama kaip manipuliacijos, propagandos ir valdžios įrankis. Analizuojama, kiek tautos pasaulėvaizdis priklauso nuo vartojamų žodžių ir juose slypinčių vertybių. Šiandien jau neabejojama, kad kalba daro įtaką tautos mąstymui, pažinimo horizontams ir realybės suvokimui (Puzynina, 2017).

Etnolingvistikoje pastebimas ypač stiprus susidomėjimas aksiologija. Laikomasi nuostatos, kad būtent vertybės sudaro kiekvienos kultūros pamatą, ieškoma to, kas tam tikroje kultūroje laikoma svarbiu, vertingu, siekiamu, o tuo pačiu bandoma suvokti, kokios naujos grėsmės iškyla tautos vertybėms ir kultūrai. Kalbos vartotojas patiriamą ir stebimą aplinką visados konceptualizuoja ir verbalizuoja pagal tam tikras vertybes, pagal tai, kas jam (jo bendruomenei), taip pat kalbos adresatui yra svarbu ir vertinga (Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, p. 121). Kalboje atsispindintis pasaulėvaizdis priklauso nuo išreikštos ar paslėptos vertybių sistemos:

vertybės yra susijusios su pasaulio matymo perspektyva ir žiūros tašku, jos veikia pasaulėvaizdžio konstravimą ir konceptualizavimą kalbos vartotojo bei kalbančiosios visuomenės sąmonėje (Bartmiński, 2003, p. 63). Etnolingvistiniais tyrimais siekiama parodyti vertybių padėtį jaučiančiojo ir mąstančiojo subjekto pasaulėvaizdyje. Į kalbą žiūrima ne tik kaip į vertinimo įrankį, bet, visų pirma, kaip į šaltinį, perteikiantį informaciją apie tam tikros kalbinės-kultūrinės bendruomenės vertybes. Etnolingvistai analizuoja vertybių semantiką, vertinimą, slypintį konceptuose, gyvoje ir sustabarėjusioje kalboje.

Darbo tyrimo objektas – TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptai lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose.

Darbo tikslas – ištirti TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptualiąsias struktūras ir jų kalbinę raišką lietuvių ir anglų kalbose, rekonstruoti jų kalbinį-kultūrinį vaizdą. Siekiama objektus ištirti ne tik kaip kalbinius vienetus, išnagrinėti jų kilmę ir reikšmę, bet, visų pirma, kaip kalbines-kultūrinės kategorijas, daugiausia dėmesio skiriant semantiniam ir aksiologiniam konceptų turiniui. Siekiama suvokti tiesos ir melo konceptualizavimą tradicinėse ir šiuolaikinėse lietuvių ir anglų kultūrose, ištirti, kaip šios sąvokos vertinamos lietuvių ir anglų kalbinių-kultūrinių bendruomenių, kurioje vertybių skalės vietoje atsидuria. Taip pat siekiama atskleisti TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptų diachronines transformacijas, nustatyti, kaip pakito tiesos ir melo suvokimas ir vertinimas. Todėl darbui būdingas panchroninis aspektas, etnolingvistų (Łozowski, 1999, Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, Rutkowska, 2021) vertinamas kaip tinkamiausias vertybių ištyrimo būdas.

Tiksliui pasiekti keliami šie **uždaviniai**:

1) Ištirti TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptus lietuviškuose ir angliškuose sisteminiuose duomenyse, t. y. išnagrinėti, kaip lekšemos *tiesa / truth* ir *melas / lie* konceptualizuojamos žodynuose, etimologijoje, frazeologijoje ir t. t., ir šių duomenų pagrindu išskirti konceptų reikšmės aspektus, atkurti bazines reikšmes ir profilių užuomazgas.

2) Ištirti TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptus lietuviškuose ir angliškuose tekstiniuose duomenyse, t. y. išnagrinėti, kaip lekšemos *tiesa / truth* ir *melas / lie* konceptualizuojamos paremijose ir šiuolaikiniuose tekstuose, ir šių duomenų pagrindu atskleisti jų papildomas, konotacines savybes ir naujų reikšmės aspektus, atkurti reikšmės profilius.

3) Apibendrinti sisteminių ir tekstinių duomenų analizės rezultatus ir parodyti išsamų tiriamų konceptų vaizdą lietuvių ir anglų kalbose, atskleidžiant jų pokyčių paradigmą, sąvokų transformacijas diachroninėje plotmėje.

4) Suformuluoti TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptų kognityvinės definicijas.

5) Palyginti TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptus abiejų kalbų pasaulėvaizdžiuose, išskirti universalius ir kultūriškai konotuosius, t. y. tam tikrai kultūrai ir kalbai būdingus, konceptų bruožus.

Darbo metodika. Šis tyrimas – dalies pasaulio vaizdo kalboje (PVK) lietuvių ir anglų kalbose atkūrimas, kuriam pasitelkiami kompleksiniai tradiciniai metodai: aprašymo, analizės ir sintezės (įvairaus tipo duomenų (leksikografinių, tekstinių, pareminių) analizė, duomenų interpretavimas, lyginimas, apibendrinimas), ir konkrečiai konceptualios sąvokos struktūros analizei skirti metodai, taikomi Liublino etnolingvistine mokykloje. Pastarųjų pagrindą sudaro kognityvinės definicijos kūrimo metodas, pasitelkiant visą eilę semantinių kategorijų (tokių kaip aspektas, bazinė reikšmė, profilis ir kt.), kuriomis siekiama išskirti koncepto semantinį branduolį ir periferiją, nustatyti laiko ir kultūros (-ų) nulemtas jo semantines transformacijas. Išsamus Liublino etnolingvistikos mokyklos sukurtos metodologijos aprašymas pateikiamas I darbo dalies 4 skyriuje. Pagrindinių tyrime vartojamų sąvokų paaiškinimai pateikiami I darbo dalies 3 ir 4 skyriuose. Taikant Liublino etnolingvistinės mokyklos metodologiją, atlikta jos modifikacija, kuri buvo būtina, siekiant ištirti gana sudėtingas abstrakčias ir itin plačios semantikos tiesos ir melo sąvokas, kurios negali būti tiriamos pasitelkiant tradicinę eksplikaciją. Todėl tyrimo procese pasitelkiamos semantinės kategorijos, taikomos abiejuose Liublino etnolingvistų žodynuose: „Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne“ (lenk. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*) ir vertybių tyrimams skirtame „Aksiologiniame slavų ir jų kaimynų leksikone“ (lenk. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*). Pirmajame atliekama sąvokų eksplikacija, taikant kognityvinės definicijos metodą ir fasetinį aprašymo būdą; antrajame remiamasi S-A-T metodologija, išskiriami sąvokų profiliai, pateikiama naratyvinio tipo kognityvinė definicija (šios sąvokos išsamiau paaiškinamos I darbo dalies 4 skyriuje).

Darbo empirinę medžiagą sudaro (1) sisteminiai duomenys, išrinkti iš pagrindinių lietuvių ir anglų kalbų leksikografinių šaltinių (tiriamų sąvokų žodyninės definicijos, jas iliustruojantys pavyzdžiai, frazeologizmai, dariniai,

sinonimai, antonimai, kolokacijos, etimologija ir t. t.); (2) tiriamas sąvokas atskleidžiančios paremijos, išrinktos iš pagrindinių lietuvių ir anglų kalbų paremių sąvadų. Ištirta apie 300 paremių kiekviena kalba, iš viso – apie 600; (3) kontekstai, išrinkti iš lietuvių ir anglų kalbų tekstynų bei mokslo populiarinimo tekstų, žiniasklaidos ir interneto platybių. Ištirta po 300 kiekvieno koncepto kontekstų kiekviena kalba, iš viso – 1200 kontekstų. Visų duomenų šaltiniai nurodomi skliausteliuose prie disertacijoje pateikiamų pavyzdžių. Tirtos ne tik lekšemos *tiesa / truth, melas / lie*, bet ir žodžiai, įeinantys į leksinį-semantinį jų lauką, ir jų frazeologiniai junginiai.

Tokio pobūdžio tyrimai pasižymi tam tikru subjektyvumo laipsniu, kurį lemia tyrėjo pozicija, žodynų ir tekstynų pobūdis, vis dėlto tiriamos medžiagos gausa ir visų įmanomų kalbos sisteminių ir išsamių tekstinių šaltinių pasitelkimas (pastaruosius papildant naujausiais diskursais iš interneto ir spaudos) padėjo siekti maksimalaus objektyvumo. Pabrėžtina ir tai, kad etnolingvistiniams tyrimams būdingas subjektyvumas. Tyrimu siekiama ne atsakyti į klausimą, kas yra tikroji tiesa / melas (tai labiau filosofijos užduotis), bet nustatyti visuomenėje vyraujančią įsivaizdavimą apie tiriamą vertybę ir antivertybę.

Darbo aktualumas. Pastaruoju metu pasaulis pasineria į posttiesos epochą, atsiranda naujų melo formų, tokių kaip propaganda, manipuliacija, melagiena, bandoma visai paveikti ir formuoti žmonių nuomones ir nuostatas, tradicinius žinių kanalus išstumia alternatyvūs informacijos šaltiniai, tokie kaip socialiniai tinklai, jutubo (angl. *youtube*) svetainė, kur patikima informacija pateikiama greta nuomonės, dažnai neskiriant vienos nuo kitos. Tokiame kontekste tiesos ir melo tyrimų svarba tampa akivaizdi. Svarbu patikrinti, kaip kinta šių vertybių suvokimas ir vertinimas, kaip suprantama tikroji tiesa, ar ja vis dar tikima, ar bandoma ją rasti, atskirti nuo melo ir atsispirti visais kanalais brukamoms melagienoms. Lietuvoje ir pasaulyje šios vertybės nagrinėtos daugeliu aspektų: psichologiniu, filosofiniu, loginiu, religiniu. Šioje disertacijoje pasirenkama visiškai kita – kalbinė – tyrimų perspektyva, kalbą pasitelkiant kaip tyrimų šaltinį, etnolingvistinę kalbinių duomenų analizę – kaip metodą. Tirti šias vertybes remiantis kalbiniais duomenimis yra prasminga ir pagrįsta, nes būtent kalba laikoma pagrindiniu ir pačiu patogiausiu melavimo įrankiu, leidžiančiu *homo loquens* lengvai virsti *homo mendax* (liet. *meluojančiuoju žmogumi*).

Lyginamojo pobūdžio tyrimai padeda ne tik giliau ir išsamiau suvokti vienoje kultūroje susiformavusias vertybes, bet ir prisideda prie pasaulėvaizdžių skirtingumo suvokimo, leidžia perprasti ir suvokti kitus pasaulio interpretavimo būdus, matomus iš autentiškų etninių kultūrinių perspektyvų. Tikimasi, kad tyrimas atskleis kalbines-kultūrines nagrinėjamų

vertybių transformacijas, jų suvokimą ir vertinimą lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose, išryškins naujausius tiesos ir melo profilius, o tų pasaulėvaizdžių palyginimas atskleis požymių į melą ir tiesą skirtumus ir panašumus lietuvių ir anglų kalbose. Taikomas kognityvinės etnolingvistikos metodas, pasitelkiant platų kultūrinį kontekstą, prisidės ir prie kultūrinių-kognityvinių tyrimų plėtros Lietuvoje. Darbas gali būti naudingas ne tik kultūrinės lingvistikos ir kognityvizmo, bet ir antropologijos, filosofijos, aksiologijos, psichologijos, tarpkultūrinės komunikacijos ir vertimo specialistams.

Darbo naujoviškumas. Tiesos ir melo vertybės – itin plačiai nagrinėta tema, ypač filosofijoje, psichologijoje ir logikoje. Filosofai jau nuo antikos laikų gilinasi į tiesos paieškas, juos iš esmės domino tiesos ir melo fenomenologija ir etinis vertinimas (Aristotelis, Platonas, šv. Augustinas, šv. Tomas Akvinietis, Immanuelis Kantas, Friedrichas Nietzsche, Martinas Heideggeris, Jeanas Baudrillardas ir kt.). Logikai ir semiotikai daugiausiai gilinasi į tiesos ir melo, melo ir netiesos santykį bei logines-semantines melo ir tiesos struktūras (Alfredas Tarskis, Rudolfas Carnapas, Ludwigas Wittgensteinas, Johnas Austinas, Bertrandas Russellas ir kt.). Psichologai tyrė melo priežastis, pasekmes, formas, tiesos ir melo poveikį individui (Paulis Ekmanas, Marvinas Zuckermanas, Kay’ius Bussey’is, Bella DePaulo ir kt.).

Tiesos vertybė tirta ir iš kalbinės perspektyvos. TIESOS ir MELO konceptai ypač didelio susidomėjimo susilaukė Rusijoje ir Lenkijoje, kur parašyti net keli juos tiriantys darbai: Jekaterina Smirnova (Смирнова, 2010) tyrė koncepto TIESA semantinį lauką folkloriniuose rusų kalbos tekstuose. Natalija Zemskova (Земскова, 2006) tyrė konceptą TIESA rusų ir anglų kalbose kognityvinės pragmatikos aspektu. Žana Apekova (Апекова, 2009) tyrė kalbinę-kultūrinę TIESOS ir MELO specifiką rusų ir kabardinų paremijose. Lenkų mokslininkė Anna Tyrpa (2020) tyrė TIESOS vaizdą lenkų kalbos paremijose, Jadwiga Burda (2012) analizavo TIESOS ir MELO vaizdą populistinėse kalbose. Lingvistinei TIESOS ir MELO konceptų analizei dėmesį skyrė ir tokie tyrėjai kaip Jadwiga Puzynina (2008), Beertas Peertzas (2018), Anna Wierzbicka (1997), Jamesas Underhillas (2012), etnolingvistiniu pagrindu tyręs TIESOS konceptą anglų, prancūzų, vokiečių ir čekų kalbose. Lietuvoje minėtinas Sandros Vitkauskaitės (2014) magistro darbas, skirtas TIESOS konceptualiųjų metaforų lietuvių ir anglų kalbose analizei.

Ši disertacija – Lietuvoje pirmas toks išsamus etnolingvistinis tiesos ir melo vertybių tyrimas, kalbų pasaulėvaizdžio analizė, atliekama pagal Liublino etnolingvistikos mokyklos metodologiją, kuri yra plačiai taikoma Lenkijoje ir turi šalininkų kitose Europos valstybėse. Lietuvoje ši

metodologija yra palyginti nauja. Ją kelerius metus taiko Kristina Rutkovska, Irena Smetonienė ir Marius Smetona, kurių tyrimai publikuoti „Aksiologiniame slavų ir jų kaimynų leksikone“ (2015, 2016, 2017, 2019) ir jų kolektyvinėse monografijose „Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje“ (2017) ir „Kalba. Tauta. Valstybė“ (2019). Pirmoji disertacija, kurioje pagal tą pačią metodologiją ištirti emocijų PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmai lietuvių kalboje (autorė – Monika Bogdzevič), pasirodė 2020 m. Išsamių lyginamojo pobūdžio TIESOS ir MELO konceptų tyrimų lietuvių ir anglų kalbose, remiantis ta pačia metodologija, nėra. Naujoviškumo darbui suteikia ir jo tarpdalykiškumas: tyrimas yra daugiaaspektis, apimantis kelias viena kitą papildančias sritis: etnolingvistiką, kognityvinę analizę ir filosofinį tyrimą. Darbe remiamasi ne tik lingvistų, bet ir filosofų bei psichologų darbais, lingvistinė tiesos ir melo analizė gretinama su filosofine.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, kuriame pateikiami darbo objektas, tikslai, uždaviniai, užsienyje ir Lietuvoje vykdytų tyrimų apžvalga, grindžiamas tyrimo aktualumas ir naujoviškumas. Toliau pateikiamos teorinė ir tiriamoji darbo dalys ir tyrimų išvados. Teorinę ir metodologinę darbo dalį sudaro du skyriai: (I) Etnolingvistinis tyrimų kontekstas, kuriame pateikiamos etnolingvistinių tyrimų raida, metodologija ir teorinės prielaidos, ir (II) Filosofinis tyrimų kontekstas, kuriame apžvelgiama tiesos ir melo filosofija nuo antikos laikų iki XXI amžiaus. Tiriamąją darbo dalį sudaro 3 skyriai, skirti (I) lietuviškų ir (II) angliškų TIESOS ir MELO konceptų analizei ir jų (III) palyginimui diachroniniame ir sinchroniniame lygmenyse. Išvadose pateikiama jų kalbinės raiškos apžvalga lyginamuoju aspektu, pagrindžiami įvade iškelti ginamieji teiginiai ir ginamoji tezė, bei aptariamos tolesnės tyrimų perspektyvos.

Tiesa ir melas darbe tiriami kaip trijų rūšių vienetai: 1) leksemos, t. y. leksiniai vienetai, turintys tam tikrą fonetinį pavidalą, visas galimas morfologines formas ir vieną reikšmę; 2) konceptai, t. y. verbalizuojami tam tikru metu įsitvirtinę PVK fragmentai, kolektyviniai vaizdiniai; 3) tiesos ir melo fenomenai jų bendrąja prasme. Atitinkamai taikomi skirtingi užrašymo būdai. Turint omenyje leksinius vienetus, rašoma pasvyruoju šriftu – *tiesa*, *melas*, *truth*, *lie*; kalbant apie konceptą, rašoma didžiosiomis raidėmis – TIESA, MELAS, TRUTH, LIE; turint omenyje fenomenus jų bendrąja prasme, netaikoma jokio specialaus žymėjimo – tiesa, melas.

Ginamieji teiginiai:

1. TIESOS ir MELO konceptai – tai kalbiniais vienetais išreikšti kalbiniai-kultūriniai kalboje atsispindinčio pasaulėvaizdžio komponentai, kuriuos

- sudaro bazinė reikšmė (semantinis branduolys) ir reikšmės profiliai (semantinė periferija).
2. TIESOS ir MELO konceptų pagrindą sudaro metaforiniai vaizdiniai, sensomotorinių patirčių paveiktos reikšmės, darančios įtaką semantinei konceptų turinių raidai.
 3. PVK yra pagrįstas pasaulio elementų kategorizavimu ir jungimu į kolekcijas bei opozicijas (*sacrum-profanum*, savas-svetimas, gėris-blogis ir pan.). Tradicinėje filosofijoje TIESA ir NETIESA (MELAS) sudaro binarinę opoziciją, vis dėlto šis dichotominis padalijimas iki galo neatspindi jų konceptualizacijos naiviajame kalbos vartotojų pasaulėvaizdyje. TIESA ir MELAS – tai ne atskiros, bet tarpusavyje susijusios semantinės struktūros. Jų sąsaja pasireiškia per konceptų profilius, patenkančius į kvazitiesos sritį, kurioje esama tiek TIESOS, tiek MELO semantinių elementų.
 4. TIESOS ir MELO konceptų turinį sudaro tiek universalūs (t. y. bendri daugeliui kalbų ir kultūrų), tiek kultūriškai konotuoti (t. y. būdingi tam tikrai kultūrai) komponentai, kurie pasitarnauja kaip etninio-kultūrinio unikalumo tyrimo objektas. Vis dėlto XXI a. globalizacijos procesas, kuriam didžiulės įtakos turi skaitmeninė žiniasklaida ir alternatyvūs informacijos šaltiniai, lemia lietuviškų ir angliškų konceptų turinio supanašėjimą.

Ginamoji tezė: TIESOS ir MELO konceptai – tai ne statiški, o dinamiški kalboje atsispindinčio pasaulėvaizdžio konstruktai. Jų tyrimas atskleidžia diachronines kalbines-kultūrines transformacijas, kurioms įtakos turi tam tikro etnoso kolektyvinė patirtis: kultūriniai (istoriniai, religiniai, socialiniai, ekonominiai, geopolitiniai ir kiti) pokyčiai ir globalizacija. Konceptuose atsispindi kultūrinis ir filosofinis tam tikro etnoso mąstymas, etinis ir moralinis vertinimas.

Darbo aprobacija.

Straipsniai disertacijos tema:

1. Irena Snukiškienė. „Kas tiesa – tai ne melas“: tiesos ir melo konceptualizavimas lietuvių paremijose. *Tautosakos darbai* (58), 2019. 27–43. ISSN: 1392–2831.
http://www.llti.lt/failai/TD58_tekstai%20spaudai%20internetui-27-43.pdf.

2. Irena Snukiškienė. Tiesos konceptualizavimas leksikografijos šaltiniuose. Sisteminių duomenų analizė. *Lietuvių kalba* (13), 2019. 1–16. doi: 10.15388/LK.2019.22490. ISSN: 1822-525X.
3. Irena Snukiškienė. Tiesa kalboje: tekstinių duomenų analizė. *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje* (1), 2020. 416–432. doi: 10.15388/VLLP.2020.21.
4. Irena Snukiškienė. Kalbinio-kultūrinio MELO poveiklo sisteminiuose duomenyse analizė. *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje* (2), 2021. 97–109. doi: 10.15388/VLLP.2021.6.
5. Irena Snukiškienė. Linguo-cultural Picture of Truth and Lie in Lithuanian and English Proverbs, *Proverbium* (39), 2022. (Priimtas spausdinti).
6. Irena Snukiškienė. The conceptualisation of Lie in contemporary English texts. *Etnolingwistyka* (34), 2022. (Priimtas spausdinti).

Konferencijose skaityti pranešimai:

1. Snukiškienė I. 2018. *Tiesos konceptualizavimas lietuvių kalboje (remiantis leksikografiniais duomenimis)*. 25-oji tarptautinė mokslinė Jono Jablonskio konferencija „Variantiškumas kalbose ir jų atmainose“, Vilniaus universitetas.
2. Arcimavičienė L., Burbaitė R., Marčiulionytė L., Snukiškienė I. 2019. *Critical Metaphor Analysis of IT Media Discourse in ESP Teaching: Methodological Implications*. 5th International Scientific Conference of Institute of Foreign Languages, Vytautas Magnus University & 13th International Scientific Conference of Language Teachers' Association of Lithuania “Sustainable Multilingualism 2019”, Vytautas Magnus University.
3. Snukiškienė I. 2019. *Kognityvinis TIESOS ir MELO poveiklas lietuvių paremijose*. Tarptautinis kultūrinės lingvistikos seminaras „Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje“, Vilniaus universitetas.
4. Snukiškienė I. 2019. *Cognitive Picture of Truth and Lie in Lithuanian Proverbs*. 7th Baltic Student Conference “Bridges in the Baltics”, University of Latvia.
5. Snukiškienė I. 2020. *Kognityvinis TIESOS poveiklas remiantis tekstiniais duomenimis*. Tarptautinis kultūrinės lingvistikos seminaras „Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje II. Liaudiškasis, tautinis, daugiatautis ir daugiakultūris paveldas“, Vilniaus universitetas.
6. Snukiškienė I. 2020. *A Linguo-Cultural Picture of Truth and Lie in Lithuanian and English Proverbs*. 10th International Conference of

Young Folklorists “Lore Makers, Law Breakers: Tradition, Change, and People” (online), University of Tartu, 2021.

7. Snukiškienė I. 2021. *Kognityvinis MELO vaizdas lietuviškuose ir angliškuose tekstuose. Lyginamoji analizė*. Tarptautinė konferencija „Vertybės lietuvių ir lenkų kalbos pasaulėvaizdyje III. Praeitis ir dabartis kalboje ir kultūroje“, Vilniaus universitetas.
8. Snukiškienė I. 2021. *Linguo-cultural Picture of Truth in Lithuanian and English Texts*. International Conference “Linguistic, Educational and Intercultural Research 2021” (online), Vilnius University.

Mokslinės stažuotės ir išvykos:

1. Stažuotė Varšuvos universitete Lenkijoje (2019 m. spalio 1 d. – 2020 m. sausio 31 d.).
2. „Erasmus“ išvyka į Romos nacionalinę biblioteką (2019 m. birželio 17–21 d.).
3. Stažuotė Varšuvos universitete Lenkijoje (2020 m. spalio 1 d. – 2021 m. sausio 31 d.).

TEORINIAI IR METODOLOGINIAI TYRIMO PAGRINDAI

I. ETNOLINGVISTINIS TYRIMŲ KONTEKSTAS

1. Etnolingvistikos užuomazgos ir tyrimai

Etnolingvistika – tarpdalykinis mokslas, turintis sąlyčio taškų su kitais antropologiniais mokslais (filosofija, psichologija, sociologija, antropologija, etnografija, folkloristika, kultūros teorija, istorija ir archeologija). Nors etnolingvistika visuotinai laikoma nauju mokslu, gimusiu kaip atsvara struktūralizmui, pats jos tyrimų objektas – kalbos, kultūros ir mąstymo santykis – žmones domino dar antikos laikais (Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, p. 40). Senovės graikai klausė, koks kalbos santykis su realybe ir mąstymu. Svarstyta, ar kalba – tai ištikimas realybės atspindys (Herakleitas) ar laisvas, apgaulingas, nekonvencionalus realybės ir kalbos santykis (Demokritas). Domėtasi, koks kalbinių kategorijų santykis su loginėmis kategorijomis, koks pasaulėvaizdis atsispindi kalboje. Kalbos-kultūros tarpusavio įtaką XVIII–XIX a. nagrinėjo Johannas Gottfriedas Herderis, Johannas Georgas Hamannas ir Wilhelmas von Humboldtas, kurių darbuose gimė pagrindinės etnolingvistikos idėjos.

Atskirą disciplinos rūšį, tyrinėjančią kalbos-kultūros santykį, siūlyta išskirti dar XX–XXI a. sandūroje. Ją siūlyta vadinti *kultūrine lingvistika*, *antropologine lingvistika*, *lingvistine antropologija*¹. Šis mokslas atsirado kaip struktūralizmo kritikos dalis. Struktūralizmas tyrinėja kalbą kaip struktūrą, atskirai nuo jos kultūrinio ir psichologinio turinio, tuo tarpu etnolingvistika domisi kalba kaip „kultūros fenomenu“, siekia parodyti, kad kalbinis kodas yra giliai įsismelkęs į žmonių tarpusavio komunikaciją ir smarkiai susijęs su kitais kodais – kūno kalba ir elgesiu, taip pat kultūriniu, socialiniu ir psichologiniu kontekstais. Siekiama ištirti, kaip kalba veikia žmogaus požiūrį į pasaulį, realybės suvokimą ir žmonių elgesį, kaip kalbos vartotojai kategorizuoja ir suvokia ekstralingvistinę realybę (Rutkovska et al., 2017, p. 19–20, Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, p. 40–41). Maskvos ir Liublino mokyklos šią sritį pavadino etnolingvistika, šis pavadinimas sėkmingai įsitvirtino ir lietuvių kalboje.

¹ Visų šių mokslų tyrimo objektas – kalbos ir kultūros santykis, tačiau pavadinimo forma akcentuoja skirtingus disciplinos aspektus: *kultūrinė lingvistika* yra orientuota į kultūros esmės pažinimą per kalboje užfiksuotą kultūros turinį, *antropologinė lingvistika* – į ryšių tarp kalbos ir žmogaus (visuomenės) nagrinėjimą, o *lingvistinė antropologija* – tai kultūros, kalbos ir visuomenės ryšių mokslas, kurio išeities taškas – ne kalba, bet kultūra (Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, p. 43–44).

Pats terminas *etnolingvistika* gali būti suvokiamas dvejopai: sociologiškai ir lingvistiškai. Pirmuoju atveju kalbama apie kalbos prestižo, galios, vietos kultūroje ir visuomenėje tyrimus, tautinių mažumų kalbų, skirtingų kalbų santykio tyrimus. Antruoju atveju etnolingvistika suvokiama kaip kalbotyros šaka, tirianti kalbos ir kultūros santykį, nagrinėjanti ne tiek kalbos komunikacinę funkciją, kiek jos pažintinius aspektus. Pagrindinis taip suvokiamos etnolingvistikos tikslas – pasaulio vaizdo kalboje atkūrimas (Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, p. 42). Būtent pastarąja etnolingvistikos samprata ir vadovaujamosi šioje disertacijoje.

Lenkų etnolingvistikos mokyklos pradininkas Jerzys Bartmiński teigia pasirinkęs *etnolingvistikos* terminą todėl, kad jis parodo aiškią lingvistikos sąsają su etnosu – žmonių bendruomene, kuriai būdinga tiek kalba, tiek kultūra; iš čia ir kyla kalbos-kultūros santykis. Laikomasi nuomonės, kad kalba yra svarbiausias kultūros kūrinys ir kartu – jos nešėja, talpykla bei būdas perteikti kultūrinį turinį (t. y. kalbama apie *kultūrą kalboje*, o ne *kalbą kultūroje*). Dėmuo *etno-* parodo, kad pasaulį siekiama pamatyti mąstančio ir jį suvokiančio (kognityvinė kalbos funkcija) žmogaus akimis, per jo kuriamą mentalinį pasaulėvaizdį, kuris įsišaknija socialinėje plotmėje, integruoja visuomenę ir kuria savastį. Etnosas išgyvena patirtis, konceptualizuoja, kalba, bendrauja ir kuria kultūrą, kurios siejasi ne tik kaip išraiškos ir komunikacijos priemonės, bet, visų pirma, kaip kognityvinės sistemos, leidžiančios žmonėms suvokti juos supantį pasaulį. Dėmens *etno-*semantika apima ne tik liaudies, bet ir tautos reikšmę, taigi, etnolingvistika tiria dvi koncentriškai susijusias sritis: liaudies kalbos santykį su liaudies kultūra ir bendrinės kalbos santykį su tautos kultūra plačiąja prasme (Anusiewicz, 1991, Bartmiński, 2018, Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, Rutkowska et al., 2017). Šioje disertacijoje į tiriamus pasaulėvaizdžius žvelgiama tiek diachroniškai, tiek sinchroniškai, vis dėlto didžiausias dėmesys skiriamas šiuolaikinėje bendrinėje kalboje užfiksuotam pasaulėvaizdžiui atkurti.

1.1. Amerikos kognityvizmas

Pasaulyje susiformavo kelios etnolingvistikos mokyklos. Pirmoji tokio pobūdžio tyrimų banga kilo Jungtinėse Amerikos Valstijose (pagrindiniai atstovai – Franzas Boasas, Edwardas Sapiras ir Benjaminas Lee

Whorfas), kur gimė *kultūrinio reliatyvumo* sąvoka², vėliau – Sapiro-Whorfo hipotezė, arba kalbinio reliatyvizmo idėja, teigianti, kad kalba daro įtaką mąstymui, tikrovės pažinimui ir elgesiui, o kalbos sintaktinė-semantinė struktūra tampa pamatine pasaulėvaizdžių struktūra. Taigi, Sapiro-Whorfo hipotezė susijusi ne tiek su komunikacine, kiek su kognityvine kalbos funkcija: glaudi kalbos ir mąstymo sąsaja kelia klausimą, ar skirtingomis kalbomis kalbantieji mąsto skirtingai. Pagal B. Whorfą, „kiekvienos kalbos lingvistinės sistemos pagrindas (kitaip tariant, gramatika) nėra tik minčių užrašymo instrumentas, bet savaime mintis formuojantis žmogaus protinės veiklos vadovas“ (Whorf, 1956, p. 212). Pagal šią teoriją, kalba laikoma ne tik įrankiu, skirtu komunikuoti mintis ir idėjas, bet esminių jas formuojančių veiksmų.

Amerikos kognityvizmo atstovai (Ronaldas Langackeris, George'as Lakoffas, Charlesas Fillmore'as, Ray'us Jackendoffas) XX a. antroje pusėje daugiausia dėmesio skyrė kalbos ir mąstymo sąsajų, konceptualiųjų struktūrų, konceptualiųjų metaforų tyrimams. Tuo Amerikos kognityvinė antropologija yra artimesnė kognityvinei lingvistikai ir kategorizacijos teorijai nei antropologijai: kultūra laikoma mentaliniu fenomenu ir tiriama per kalbą, konceptų analizę. Tyrimuose taikomi eklektiški metodai, peržengiant kalbinių bendruomenių ribas ir apimant šiuolaikinę kalbos vartoseną, medijų diskursą, kalbines ideologijas. Santykis tarp kalbos ir kultūros dažnai tiriamas ir per politinę prizmę (Duranti, 2003, Leila, 2011, Rudenka, 2018). Nors kognityvinė antropologija skiriasi nuo slavų etnolingvistikos (Maskvos ir Liublino etnolingvistikos mokyklų), jos abi tiria santykį tarp kalbos, kultūros ir konceptualizacijos.

1.2. Rusijos etnolingvistika

Rusijoje 7-ajame dešimtmetyje susikūrė Maskvos etnolingvistikos mokykla, kurios šaknys siekia XIX a. mitologinę tradiciją. Jos principus suformavo Nikita I. Tolstojus. Etnolingvistika išėjo už kalbotyros ribų, jos objektu laikoma ne kalba, o kultūra, tautinė psichologija, mitologija ir papročiai. Taip suvokiamos etnolingvistikos tikslas – semantinė tradicinio (archajinio, pagoniškojo, mitinio-poetinio) pasaulėvaizdžio rekonstrukcija. Juriiaus Apresjano, Juriiaus Lotmano, Nadieždos Arutjunovos ir kitų

² Jos pagrindas yra mintis, kad jokia kultūra negali būti laikoma gera ar bloga savaime, ji turi būti vertinama tame kultūriniame kontekste, kuriame funkcionuoja (Rutkovska et al., 2017, p. 23).

mokslininkų tyrimuose kalbama apie „naivųjį pasaulio modelį“³. Jų tyrimai remiasi kalbos ir kultūros izomorfizmo ir tarpusavio priklausomybės idėja. Svetlana Tolstaja, N. Tolstojaus žmona ir jo tyrimų bendražygė ir tęsėja, rašo: „Dvasinės kultūros žodyno neįmanoma tirti „grynai lingvistiniu“ būdu, neatsižvelgiant į tikėjimus, tradicijas, kasdienius principus ar mitologinius kalbėtojų vaizdinius“ (Толстая, 2013, p. 17).

Taip gimė nauja humanitarinių mokslų sritis: slavų etnolingvistika, siekianti tirti kalbą ir kultūrą per jų prigimtinį ryšį, apimančią visų įmanomų duomenų rūšių panaudojimą: verbalinių (leksika ir frazeologija, paremiologija, folkloras), akcionalinių (ritualai, apeigos) ir mentalinių (tikėjimai), siekiant atskleisti jų santykį su senovės požiūriu į žmones ir jų pasaulį. Svarbiausias Maskvos etnolingvistikos mokyklos tyrimų rezultatas – žodynas „Slavų senienos: etnolingvistinis žodynas“ (rus. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*). Tai visų slavų tautų tradicinės dvasinės kultūros enciklopedinis žodynas, kuriame aprašoma kultūros kalba semiotine prasme (Gudavičius, 2009, Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, Rutkovska et al., 2017).

1.3. Lenkijos etnolingvistika

Lenkijoje susikūrė Liublino etnolingvistikos mokykla, kuri, panašiai kaip Rusijos etnolingvistika, ypač pabrėžia kultūros aspektą, bet yra labiau sinchroninė, kiek mažiau orientuota į diachroninius reiškinius, pvz., tradicijas, papročius. Ji tiria kalbą, žodžius, jų tarpusavio ryšius, kolokacijas, aiškina žodžių reikšmes. Iš kitų etnolingvistinių mokyklų lenkų etnolingvistika skiriasi tuo, kad tyrimuose taiko ypač platų kultūrinį pagrindą, įvairaus žanro ir diskurso⁴ tekstus. Kalba tirama ne tik kaip visuomenės komunikaciją lemianti priemonė, bet ir kaip tos pačios kultūros sudėtinė dalis, kuri laikoma neįprasta, nes ji ne tik sukaupia esminius kultūros požymius, bet ir išryškina tai kultūrai būdingus daiktų ir reiškinių konceptualizacijos bei kategorizacijos būdus, egzistuojančias vertinimo sistemas, žiūros taškus, visuomenėje įtvirtintą poziciją pasaulio atžvilgiu. Kalba ne tiek daro įtaką pasaulio

³ „Naivusis“ šiuo atveju vartojamas kaip priešprieša moksliniam, plg. etnolingvistai, lingvistinės kultūrologijos atstovai kalba apie „naivųjį kalbos pasaulėvaizdį“, atskirdami jį nuo „mokslinio pasaulėvaizdžio“ (Papaurėlytė-Klovienė, 2007, p. 24–25).

⁴ *Diskurso* sąvoka Lenkijos etnolingvistikoje ir šiame darbe suvokiama kaip „kalbą atliekamas socialinis veiksmas, interakcija; kalbinių veiksmų, priklausančių nuo to, kas kalba, kam kalba, koku tikslu ir kokiomis aplinkybėmis, seka“ (Grabias, 2019, p. 222). Kitaip nei tekstas, suprantamas kaip komunikacinio akto kalbinė išraiška, diskursas iškyla kalbinės praktikos pagrindu (Bogdzevič, 2020, p. 72).

pažinimui, kiek atskleidžia tam tikros kalbinės bendruomenės pasaulio ir kultūros suvokimo būdą (Rutkovska et al., 2017, p. 25).

Liublino etnolingvistikos mokykla 1996 m. pradėjo leisti jau minėtus „Liaudies stereotipų ir simbolių žodyną“ ir „Aksiologinį slavų ir jų kaimynų leksikoną“. Pastarojo tikslas – tarpkultūrinis pasirinktų konceptų palyginimas, siekiant išskirti bendruosius, universalius ir kultūriškai konotuotus bruožus. „Liaudies stereotipų ir simbolių žodyno“ tikslas – kultūroje ieškoti simbolinių prasmų, tiriant liaudies žodyną, folklorą ir etnografinius tikėjimus bei papročius. Abu šie Liublino etnolingvistikos leidžiami žodynai tapo kognityvinės etnolingvistikos tyrimų pamatu ir padėjo pagrindus etnolingvistikoje taikomoms metodologijoms bei vartojamiems moksliniams terminams *fasetė*, *profilis*, *kognityvinė definicija* ir kt. (jie išsamiai aptariami I dalies 4.1 skyriuje) (Bartmiński, 2020, Niebrzegowska-Bartmińska, 2020).

Kaip jau minėta, pagrindinis panašumas tarp slavų (Maskvos ir Liublino) etnolingvistikos ir amerikiečių lingvistinės antropologijos – požiūris, kad kalba, mąstymas ir kultūra tarpusavyje susiję, ir bandymas tas sritis tirti integruotai. Esminis skirtumas glūdi tame, kad Amerikos lingvistinė antropologija yra orientuota ne tiek į semantiką, kiek į pragmatiką, t. y. situacinį, kontekstinį informacijos tyrimą. Laikoma, kad visa semantika yra pragmatinė, kadangi kalbos mokomasi kontekste. Be to, šiuolaikinis anglų-amerikiečių kognityvizmas ieško kalbos ir mąstymo sąsajų, pagrįstų neurofiziologija ir žmogaus jutiminėmis patirtimis. Manoma, kad konceptualizacija, sąvokų konstravimas, pasaulėvaizdis ir net vertybių sistemos formavimas priklauso nuo sensomotorinių patirčių (Lakoff ir Johnson, 2003, Langacker, 1987). Tuo tarpu slavų etnolingvistika, tirdama pasaulio vaizdą kalboje, ieško kalbos sąsajų su kultūra, orientuojasi į leksikos kaip ideologijos ir vertybių sistemos tyrimus. Tokiu būdu išryškėjo dvi atskiros tyrimų tendencijos: pirmoji tiria kalbos ir mąstymo, t. y. kalbos ir universalių biologinių mechanizmų, sąsają, antroji – kalbos ir kultūros, t. y. kalbos ir kintančių istorinių bei kultūrinių aplinkybių, sąsają. Įmanoma abiejų minėtų krypčių koegzistencija, t. y. viena neprieštarauja kitai, tačiau kalbiniuose tyrimuose kažkuri viena dažniausiai tampa prioritetine (Bartmiński, 2007). Šioje disertacijoje laikomasi antrosios krypties, kalbą bandoma tirti per antropologinę, t. y. kalbinės bendruomenės žiūros taško, ir kultūrinę prizmę, vis dėlto pasitelkiama ir pirmosios krypties elementų. Kaip pagalbinės pasaulėvaizdžio atkūrimo priemonės tiriamos konceptualiosios metaforos, stebima percepcinių patirčių įtaka konceptų turinių raidai.

Reikėtų pastebėti, kad etnolingvistiniuose tyrimuose kartais tenka pasitelkti ir jungti kelias metodologijas, skirtingų mokyklų išplėtotas teorines prieigas, priklausomai nuo tiriamų konceptų pobūdžio ir semantinės

struktūros, kultūrinių kontekstų. Šių metodologijų lankstumas pilnai leidžia jas derinti ir tokiu būdu siekti geresnių rezultatų rekonstruojant įvairius konceptus.

1.4. Etnolingvistika Lietuvoje

Lietuvių kalbotyroje etnolingvistika – dar jauna disciplina, bet jau esama mokslinio įdirbio. Aloyzą Gudavičių galima būtų pavadinti lietuvių etnolingvistikos uždavinių formuotoju, naujo jos apseko – tautos mentaliteto kalboje – pagrindėju. Birutė Jasiūnaitė seka rusų etnolingvistikos pėdomis. Ji – tautinės frazeologijos, mitologinės leksikos, kalbos ir tradicinės etninės kultūros tyrėja, kultūrinio konteksto svarbos etnolingvistiniams tyrinėjimams pagrindėja (Rutkovska et al., 2017, p. 27). Etnolingvistinę metodologiją savo tyrimuose taip pat taiko Aina Būdvydytė-Gudienė, Nedas Jurgaitis, Silvija Papaurėlytė-Klovienė, Reda Toleikienė, 2014 m., vadovaujami Aloyzo Gudavičiaus, išleidę conceptualiųjų metaforų žodyną (Būdvydytė-Gudienė et al., 2014). Kaip jau minėta, Liublino etnolingvistinės mokyklos metodologiją pasitelkia Kristina Rutkovska, Irena Smetonienė ir Marius Smetona, minėtinių etnolingvistiniai straipsniai ir kolektyvinės monografijos „Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje“ (2017) ir „Kalba. Tauta. Valstybė“ (2019), kuriose etnolingvistiniu žvilgsniu tiriamos svarbios lietuvių kultūrai vertybės. Vilniaus Universitete organizuoti tarptautiniai kultūrinės lingvistikos seminarai (2019, 2020 ir 2021 m.), skirti Liublino etnolingvistikinių tyrimų metodologijos populiarinimui Lietuvoje. Išleisti du tomai (trečiasis leidžiamas) (2020, 2021) pokonferencinio leidinio „Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje“. Minėtina ir 2020 m. pasirodžiusi pirmoji Lietuvoje disertacija (autorė Monika Bogdzevič), parengta pagal Liublino etnolingvistikos metodologiją.

1.5. Pagrindiniai etnolingvistikos tyrimų objektai

Minėtos etnolingvistikos mokyklos ir srovės tiria iš esmės tuos pačius objektus, tik skirtingai juos apibrėžia. Tyrimuose vartojamos tokios sąvokos kaip *konceptas*, *stereotipas*, *sąvoka*, *idėja*, *leksinė reikšmė*, kurių paaiškinimai pateikiami toliau darbe.

Konceptas. Vienas pagrindinių etnolingvistikos tyrimų objektų – *konceptas* arba *stereotipas*. Jie vis dar suvokiami įvairiai, todėl reikalauja tikslaus apibrėžimo. Terminas *konceptas* kalbotyros terminologijoje pradėtas vartoti XX a. pradžioje ir šiuo metu yra viena populiariausių etnolingvistikos sąvokų. „Tarptautinių žodžių žodynas“ (TŽŽ) *konceptą* (lot. *conceptus* –

suintas, suvoktas) apibrėžia, kaip „ženklu arba terminu žymimo objekto, arba denotato, sąvoką, t. y. ženklo teikiamą informaciją“. Konceptai visados yra asmeninio pobūdžio, ekspresyvūs, ne tik „atkuria išorinę realybę, bet taip pat išreiškia subjekto išgyvenimus“ (Tatarkiewicz, 1990, p. 194). Konceptą sudaro ne tik pažintinis, bet ir emocinis bei pragmatinis turinys, kylantis iš individualios ir visuomeninės žmonių patirties.

Anglų-amerikiečių etnolingvistikoje dažnai remiamasi E. Sapiro pateikiamu koncepto aprašymu: konceptas – tai kondensuota mintis, „minties kapsulė, apimanti tūkstančius skirtingų patirčių ir galinti apimti dar tūkstančius papildomų“ (Sapir, 1921, p. 12–13). Taigi, pasak E. Sapiro, konceptas yra atviras, gyvas ir kintantis, esantis patirčių konfigūracija, visada galinčia talpinti daugiau simbolių. E. Sapiras žodyną laikė svarbiu kultūros rodikliu, o konceptą – kultūros generatoriumi (Sapir, 1934). Konceptas yra subjektyvus, jame sukaupta visuomeninė ir tuo pačiu kiekvieno individo asmeninė patirtis (Gryshkova, 2014, p. 29).

Vokiečių kalbotyroje laikyta, kad konceptai yra susiję su žodžiais, bet nėra jiems tapatūs, egzistuoja savaime. Leksinė sistema atspindi objektyvųjį pasaulį, tuo tarpu konceptai remiasi empirika ir atspindi subjektyvų eilinio žmogaus pasaulėvaizdį (ibid., p. 30).

Slavų kognityvinėje kalbotyroje *konceptas* yra vienas svarbiausių terminų. Jis laikomas kognityviniu vienetu, tam tikra abstrakčia idėja, leksemomis realizuojama suvokiminių žinių dalimi. Šioje disertacijoje vadovaujamasi būtent šia koncepto samprata. Taip suvokiamas konceptas – tai visų žmogiškųjų patirčių atspindys. Jis nekyla tiesiogiai iš žodžio reikšmės, bet yra tos reikšmės sandūros su asmenine žmogaus patirtimi rezultatas. Konceptai formuojasi priklausomai nuo žmogaus išsilavinimo, asmeninės patirties, žinių, bendruomenės, darbo ir individualaus pasaulėvaizdžio. Žmogus nepajėgus suvokti visos reikšmės plačiąja jos prasme ir dažniausiai interpretuoja ją priklausomai nuo visų minėtų dalykų. Rusų lingvistikoje ypač pabrėžiama koncepto sąsaja su kultūrine sritimi, pvz., Nina Arutjunova jį laiko kasdienės filosofijos sąvoka, kuri atsiranda iš tokių veiksmų kaip tautinė tradicija, folkloras, religija ir ideologija, patirtis, menas, išgyvenimai ir vertybės. Taigi, pasak N. Arutjunovos, konceptai laikomi vertybių nešėjais, o vertybės – svarbiausiais konceptų elementais (Аптюхова, 1993).

Stereotipas. Liublino metodologijos kūrimosi metu pasitelkta stereotipo sąvoka, kuri ir toliau vartojama „Liaudies stereotipų ir simbolių žodyne“. Ją pirmasis 1922 m. aprašė JAV politikos apžvalgininkas Walteris Lippmanas, stereotipą laikęs vienpusišku, schematizuotu, daliniu žmogaus galvoje slypinčiu paveikslu ir kartu žmogaus nuomone apie jį (Lippman, 1922). J. Bartmiński suvokiami stereotipai – tai PVK fragmentai,

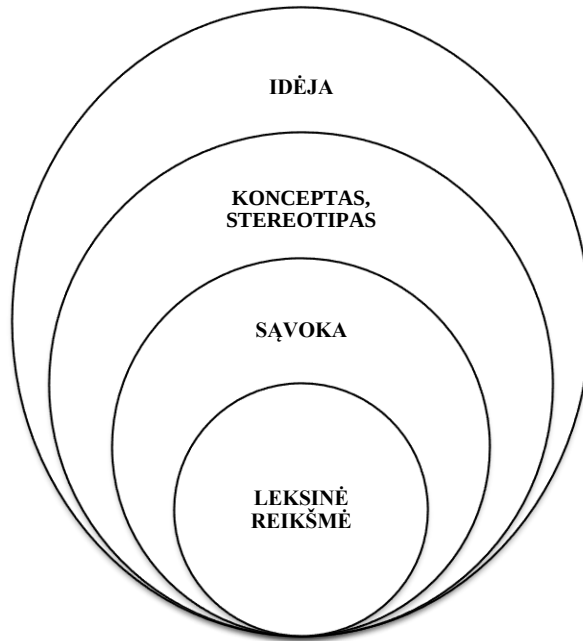
kolektyviniai vaizdiniai apie žmones ir daiktus, semantiniai vienetai, esantys tarp objekto pavadinimo ir realybės, aprašomi pasitelkiant kognityvinę definiciją (Bartmiński, 2007, p. 20). Terminas *stereotipas* laikomas tinkamu, nes stereotipai realybėje neegzistuoja, jie glūdi žmonių sąmonėje, o PVK tyrimai – tai ne realybės atkūrimas, o *homo loquens* sąmonėje glūdinčio pasaulio ir vertybių atkūrimas. Lenkų etnolingvistikos mokykla konceptus ir stereotipus laiko iš esmės tuo pačiu, bet skiria juos nuo idėjos, sąvokos ir reikšmės. Kadangi lietuvių kalboje terminas *stereotipas* turi neigiamą konotaciją (TŽŽ jį apibrėžia kaip „paprastą, banalią, nuvalkiotą schemą, šabloną“ ar „visuomenės sąmonėje funkcionuojantį supaprastintą, schematizuotą, emociškai nuspalvintą kokio nors daikto, asmens, institucijos ir pan. vaizdinį, dažnai paremtą netikromis žiniomis, bet palaikomą tradicijų“) šioje disertacijoje pasirinktas *koncepto* terminas, suvokiamas ta prasme, kurią jis įgijo referuotoje slavų etnolingvistikoje.

Idėja nuo koncepto skiriasi tuo, kad ji filosofų ir kognityvinių mokslų atstovų laikoma objektų esme, absoliutu, kuris priešinamas emocionaliam ir nuolat kintančiam materialių daiktų pasauliui. Tai nematerialūs esiniai, egzistuojantys už materialaus pasaulio ribų ir kuriantys atskirą pasaulį. Idėjos – tai realaus pasaulio objektų, kurie yra netobulas idėjų atvaizdas, pagrindas. Idėja, skirtingai nei konceptas, neturi tiesioginio denotato, neturi tiesioginės sąsajos su tikrove; ji yra nekintanti, nedaloma, vientisa, hierarchizuojama, nėra suvokiama savaime, bet gimsta gyvenimo kelyje (Gryshkova, 2014, Bogdzevič, 2020).

Sąvoka. Kalbant apie koncepto ir sąvokos tarpusavio sąsajas etnolingvistikos moksle, pabrėžtina, kad, nepaisant sinonimiško *koncepto* ir *sąvokos* terminų vartojimo atvejų, turinio aspektu jie nėra vienodi. Konceptas ir sąvoka yra dviejų skirtingų mokslo minčių reprezentantai: *sąvoka* paprastai pasitelkiama filosofijos, logikos ir semantikos moksluose, *konceptas* – matematinės logikos, kultūros ir kultūrologijos moksluose. Sąvoką galima laikyti tam tikru koncepto branduoliu, jo baziniu turiniu. Koncepto turinys yra platesnis, turtingesnis, apima ne tik objektų kategorialines ypatybes, bet visą su juo susijusią kultūrinę informaciją. Galima teigti, kad koncepto turinį sudaro trys esminės dalys: sąvokinė, kultūrinė ir individualioji. Pirmoji – leksinės reikšmės pagrindas, antroji teikia pagrindą leksinėms ir tekstinėms konotacijoms, trečioji – subjektyvi. Sąvoka apima tik pirmąją iš minėtų koncepto dalių (Gryshkova, 2014, Bogdzevič, 2020).

Leksinė reikšmė suvokiama dar siauriau, kaip nuo konkretaus konteksto priklausomas minimalus sąvokos aktualizacijos laipsnis. Reikšmė yra ta koncepto dalis, kuri įvardijama reguliariai tam tikros kalbinės bendruomenės vartojamu kalbiniu ženklu (Bogdzevič, 2020, p. 30).

M. Bogdzevič pateikia idėjos, koncepto, sąvokos ir leksinės reikšmės sąsajos iliustraciją (1 paveikslas) (ibid. p. 31):

1 paveikslas. Idėjos, koncepto (stereotipo), sąvokos ir leksinės reikšmės sąsaja (plg. Bogdzevič, 2020, p. 31).

2. Kalba, kultūra ir vertybės

Kalba sudaro centrinę semiotinę sistemą žmonių kultūroje, taigi, iš vienos pusės ji yra šios kultūros išraiškos priemone, iš kitos – jos pagrindu. Pavyzdžiui, Romanas Jakobsonas į kalbos-kultūros santykį žvelgė iš dviejų perspektyvų. Viena vertus, jis sutiko su antropologų teiginiu, kad „kalba ir kultūra veikia viena kitą“ ir „kalba turi būti suvokiama kaip sudėtinė bendruomenės gyvenimo dalis“ (t. y. kaip kultūros dalis), kita vertus, teigė, kad „kalba iš esmės yra kultūros pamatas ir veikia kultūroje kaip pagrindinė jos priemonė“ (Jakobson, 1971 [1953], p. 555–556). Tokį požiūrį išreiškia ir S. Tolstaja: „kalba – tai ne vienas iš daugelio kultūrinių kodų, bet kultūros pamatas“ (Толстая, 2008, p. 113). Lenkų lingvisto Januszo Anusiewicziaus nuomonė dar griežtesnė: „kalba – tai ne tik esminis kultūros komponentas, bet būtina kultūros egzistavimo sąlyga“ (Anusiewicz, 1991, p. 20). Taigi, kalba gali pasitarnauti kaip tobula kultūros tyrimo šaltinis.

2.1. Leksikos svarba etnolingvistiniuose tyrimuose

Kalbos-kultūros sąsaja tyrinėta skirtingais lygmenimis: pradedant fonologija, morfologija ir sintakse ir baigiant leksika, frazeologija, semantika ir tekstu. J. Bartmiński pateikia tokius ryškiausias kalbos kultūrinius sluoksnius: funkcinį stilių (buitinį, literatūrinį, akademinį, oficialų-biurokratinį), žanrą (pasakas, mįsles, dainas, užkalbėjimus ir kt.), kreipinius bei mandagumo frazes, sintaksę (žodžių jungimo į sakinius ir didesnius vienetus taisykles), frazeologiją ir kolokacijas, žodžių darybą, etimologiją, fonetiką ir kt. Tačiau sritis, kurioje kalba glaudžiausiai siejasi su kultūra, yra leksika (Bartmiński, 2018, p. 12–14). Panašiai mąsto lenkų-australių kalbininkė Anna Wierzbicka: „kalba, o ypač žodynas – tai geriausias „kultūros“ realumo įrodymas istoriškai perduodamų „konceptų“ ir „požiūrių“ sistemoje. Žinoma, kultūra iš esmės yra heterogeninė ir kintanti, bet kalba taip pat. Kultūros pokytis atsispindi leksikone. [...] Žodynas – itin jautrus žmonių kultūros indeksas“ (Wierzbicka, 1997, p. 21–31).

Beveik visi žodžiai yra daugiau ar mažiau kultūriškai apkrauti. Išskiriamos dvi leksikos rūšys. Pirmąją sudaro leksika su uždaru ir fakultatyviu kultūriniu faktoriumi, t. y. materialaus pasaulio, gamtos, technologijų, žmonių ir jų veiksmų objektų pavadinimai, pvz., tiek gyvos gamtos (flora, fauna), tiek negyvos gamtos (dangaus kūnai, vanduo, akmenys, metalai) objektai ir reiškiniai dažniausiai turi konotacijoje užslėptą kultūrinį faktorių, kuris išryškėja tik kontekste (pvz., lietuvių kultūroje beržas dažnai siejamas su liūdesiu, ažuolas – su stiprybe ir pan.). Antrąją rūšį, į kurią patenka ir šioje disertacijoje nagrinėjami konceptai, sudaro žodžiai su atviru, akivaizdžiu kultūriniu faktoriumi. Tai gali būti religinės ir mitologinės būtybės, tradicijų ir kultūrinės veiklos pavadinimai arba „kultūriškai apkrauti“ vertybių pavadinimai. Kaip pavyzdį J. Bartmiński pateikia klasikines aksiologines žodžių grupes: Platono „gėris-grožis-tiesa“, judaizmo ir krikščionybės „tikėjimas-viltis-meilė“, prancūzų „laisvė-lygybė-brolybė“ ir pan. Esminis šių žodžių motyvas yra vertinimas. Jie funkcionuoja opozicijose: gėris prieš blogį, meilė prieš neapykantą, tiesa prieš melą ir pan., yra tiriami aksiologinės semantikos rėmuose ir apibūdinami kaip svarbios etninės idėjos (Bartmiński 2018, p. 12–17).

Amerikos antropologas Clyde'as Kluckhohnas teigia, kad beveik visos mūsų mentalinės programos (pvz., požiūriai ir įsitikinimai) turi vertinimo komponentą. Krikščionių, judaizmo ir islamo religiniuose raštuose pasakojama apie pasirinkimą tarp gėrio ir blogio jau pačioje žmonijos istorijos pradžioje. Tokiu būdu pabrėžiama, kad neįmanoma išvengti pasirinkimo, paremto vertinimu (Kluckhohn, 1951, p. 403). N. Arutjunova pastebi, kad

vertinimas visados esti antropocentriškas: žmogus yra savo matu vertinanti būtybė, o vertinimas – neišvengiama kultūros dalis. Vertiname objektus, kurie laikomi svarbiais, fiziškai ar dvasiškai reikalingais. Vertinimas atspindi santykį tarp realaus pasaulio ir jo idealizuojamo modelio (Апутьюнова, 1988, p. 58–59).

Žmonių kalba taip pat yra vertinamojo pobūdžio. Kaip jau minėta, pati sakinių darybos medžiaga (žodžiai, frazeologizmai, sustabarėjusios frazės) nėra neutrali, o prisodrinta vertinimo. Žodžiai išreiškia kalbinį vertinimą, nes dauguma jų turi išreikštų ar paslėptų vertinimo bruožų. Ypač išsamios informacijos apie žodžių vertę suteikia jų dariniai. Pavyzdžiui, iš pažiūros neutralių žodžių *arklys*, *šuo*, *kiaulė*, *tėvas*, *motina*, *namai*, *kaimas*, *pasaka*, *karjera* dariniai *arkliškas*, *šuniškas*, *kiauliškas*, *tėviškas*, *motiniškas*, *naminis*, *kaimiškas* ar *kaimietiškas*, *pasakiškas*, *karjeristas* turi stipresnę aksiologinę reikšmę, vis tik, priklausančią ir nuo konteksto. Pavyzdžiui, *pasaka* gali turėti teigiamą reikšmę, bet gali būti ir *melo* sinonimas, *kaimietiškas elgesys*, *kaimietiška šneka* turi peyoratyvinę reikšmę, bet *kaimiškas sūris*, *kaimiška dešra* įgyja teigiamą ekologinę reikšmę. Taigi, vertinimas gali būti išreikštas jau žodžio denotacijoje, bet gali slypėti tik jo konotacijoje ir būti labiau pragmatikos negu semantikos elementu (Głowiński, 1986, Bartmiński, 2003).

Kalbininko-aksiologo tyrimų objektas – vertybių išraiška leksiniais vienetais. Pasitelkiant kalbą kaip tyrimų šaltinį, bandoma atsakyti į klausimus: ką reiškia vertinimas? / kas ir ką vertina? / kam kažkas yra vertybė? / ar žodis išreiškia vertinimą tiesiogiai, ar ne? / į kokią vertybių kategoriją jis patenka? / ar žodis turi emocinių bruožų? / ar jame išryškėja vertinimo intensyvumas? / jei vertinama netiesiogiai, ar vertinamasis elementas yra definicinis, ar konotacinis⁵? (Puzynina, 1992). Taigi, kalbą galima laikyti ne tik vertybių (kaip rezultato) bet ir vertinimo (kaip proceso) analizės įrankiu. Galima tirti, kokie vertinimai slypi kalbos žodžiuose (jų reikšmėse), žodžių junginiuose (kolokacijose, frazeologijoje), patarlėse, folklore, galų gale, ištisuose tekstuose. Vertinimą atspindi ne tik žodžiai, bet kartais ir gramatiniai, tekstiniai ar net fonetiniai elementai (pvz., vyriškosios / moteriškosios giminės žodžių daryba, deminutyvai, gramatinė artikelių vartosena, mandagumo formų buvimas ar nebuvimas, įvairūs tropai ir pan.). Tokio pobūdžio tyrimo rezultatas – gimtojoje kalboje slypinčios vertybių sistemos ir pasaulėvaizdžio rekonstrukcija.

⁵ Jadwiga Puzynina, analizuodama vertinančias leksemas (*melą*, *manipuliaciją*, *toleranciją* ir kt.), remiasi J. Apresjano reikšmės teorija, išskiria definicinius (t. y. „būtinuosius ir pakankamus“) ir konotacinius (t. y. papildomus, kontekstinius) reikšmės bruožus.

Slavų etnolingvistika iš esmės tuo ir skiriasi nuo Amerikos antropologinės lingvistikos, kad yra paremta leksikos, kaip ideologijos ir vertybių sistemos eksponento, tyrinėjimais. Būtent vertybės laikomos tiek kalbos, tiek kultūros pamatu, o aksiologinė semantika atskleidžia giliausią kalbos ir kultūros ryšį (Krzeszowski, 1994, p. 29). Lingvistai jau kurį laiką kalbą mato kaip šaltinį, kuriame aiškiai atsispindi tam tikros tautos vertybės ir jų hierarchija. J. Bartmiński teigia, kad PVK yra daugiau ar mažiau priklausomas nuo kalboje slypinčios vertybių sistemos, esti jos išvestinė. Vertybės yra susijusios su pasaulio matymo perspektyva: jos kuria kultūrinę ir visuomeninę kalbos vartotojo tapatybę (Bartmiński, 2003, p. 63), todėl PVK rekonstrukciją reikėtų pradėti nuo vertybių, kurios formuoja kalbinį-kultūrinį pamatą, daro įtaką kultūros egzistencijai ir plėtrai bei geriausiai atspindi bendruomenės identitetą. Būtent todėl šioje disertacijoje laikomasi nuostatos, kad semantinis žodžių turinys gali būti naudojamas kaip kalbinių-kultūrinių tyrimų šaltinis, o tyrimui pasirinkti vertybes atspindintys konceptai. Kultūra ir vertybės – itin plačios sąvokos, kurias reikėtų apibrėžti ir paaiškinti išsamiau.

2.2. Kultūra kaip etnolingvistikos tyrimų objektas

Lotyniškas terminas *cultura* (lot. *colere* – ‘auginti, kultivuoti’) pirmiausia reiškė žemės dirbimą arba gyvulių auginimą. Šiandien būtent ši *kultūros* reikšmė įžvelgiama tokiose kolokacijose, kaip „žemės ūkio kultūra“ ar „bakterijų kultūra“, taigi, žodžio *kultūra* semantika parodo tikslingą žmogaus veiklą, gamtos „sukultūrinimą“, pritaikymą žmonių tikslams. Su *kultivuoti* susijęs žodis *kultas*, (lot. *cultus*), reiškiantis sakralines praktikas ar apeigas, religinį ar pasaulietinį garbinimą.

Tarptautinių žodžių žodynas (el. versija) pateikia tokią šiuolaikinę *kultūros* apibrėžtį: „socialinė sistema, garantuojanti materialinių ir dvasinių vertybių kūrimą, panaudojimą ir perteikimą“ (2003). Manoma, kad pirmasis žodį *kultūra* pavartojęs šiandienine prasme buvo Markas Tulijus Ciceronas, filosofiją vadinęs dvasios kultūra (*cultura animi*), pristatydamas naują kultūros koncepciją, apimančią dvasinį ir materialųjį žmonijos įdirbį (Jedliński, 2000, p. 27). JAV kultūros antropologo Cliffordo Geertzo pasiūlytame kultūros apibrėžime pabrėžiamas to įdirbio paveldimumo ir socialinis faktorius: „Kultūros konceptas apima iš kartos į kartą perduodamas simbolių reikšmes, visumą paveldimų konceptų, perteikiamų simbolinėmis formomis, kurių pagalba žmonės bendrauja, išlaiko ir plėtoja savo žinias apie gyvenimą bei požiūrį į jį“ (Geertz, 1979, p. 89). Pagal Wardą Goodenoughą, „bendruomenės kultūra apima viską, ką individas privalo žinoti ar kuo tikėti,

kad galėtų veikti jo bendruomenei priimtinu būdu“ (Goodenough, 1957, p. 167). Šioje disertacijoje vadovaujamasi J. Bartmińskiego pateikta kultūros kaip „normų ir vertybių visumos, pasireiškiančios socialinio elgesio rėmuose“ (Bartmiński, 2018, p. 10) apibrėžtimi ir koncentruojamasi ties antropologine termino reikšme, kuri visapusiškai apima bendruomenės formavimosi procesus, atsižvelgiant tiek į materialinius, tiek į socialinius bei dvasinius aspektus.

Antropologų ir lingvistų darbuose išryškėjo du požiūriai į kultūrą: universalizmas ir reliatyvizmas. Antropologas Bronisławas Malinowskis (1944) kalba apie kultūros universalizmą ir teigia, kad kiekviena tauta turi savą kultūrą, sudarančią vieną iš visų žmonijos kultūrų grandžių. Kultūros universalizmą per kalbą tyrė struktūralistas Noamas Chomsky'is (1965), kalbiniuose reiškiniuose stebėjęs universalius bruožus, bendras žmogaus mąstymo struktūras, atsispindinčias visose kultūrose.

Šiandien kalbiniuose-kultūriniuose tyrimuose sugrįžtama prie reliatyvizmo. Kalbininkas, tirdamas PVK, tampa kultūrologu, tiriančiu skirtingų kultūrų tradicijas, kurios dažnai remiasi tomis pačiomis, bet skirtingai išreiškiamomis vertybėmis (žmogus, religija, šeima). Aprašyti tautų pasaulėvaizdžius – tai pasiekti jų mentalitetą, ištirti, kokias vertybes joms primeta jų patirtis ir atkurti tos patirties šaltinius (Łozowski, 2014, p. 11–12). Nyderlandų psichologas Geertas Hofstede kultūrą vadina „kolektyviniu minties programavimu, išskiriančiu vienos grupės ar kategorijos narius iš kitos“ (Hofstede, 2001, p. 9). Šioje disertacijoje tiriamos palyginti universalios vertybės kaip kultūros elementai, stengiantis atskleisti tiek universalius, tiek kultūriškai skirtingus jų išraiškos ir suvokimo bruožus.

2.3. Vertybės kaip kultūros šerdis

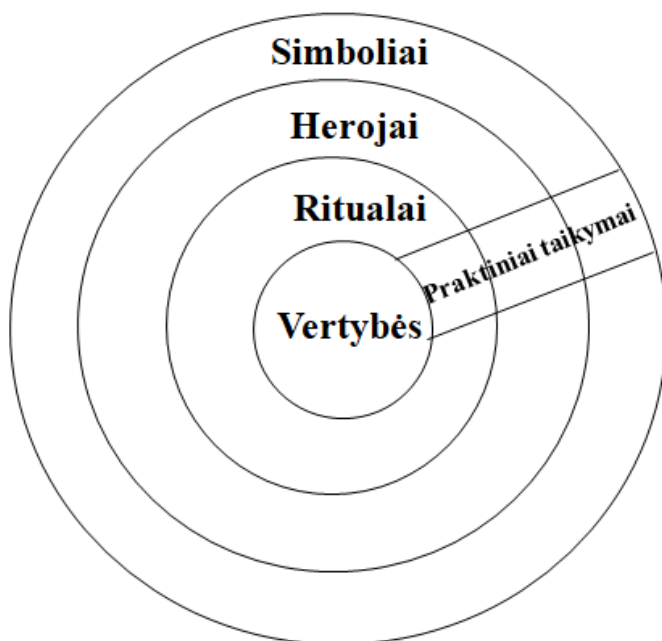
Kaip jau minėta, kultūriniuose tyrimuose svarbią vietą užima vertybės. C. Kluckhohnas vertybes vadina esminiais kultūros elementais: „kultūrą sudaro pasikartojantys mąstymo, jausmų, reakcijų būdai, įgyti ir perduodami daugiausia per simbolius, sudarantys išskirtinius žmonių grupių pasiekimus, pasireiškiančius t. p. jų darbo rezultatuose; esminį kultūros pagrindą sudaro tradicinės (t. y. istoriškai kilusios ir atrinktos) idėjos ir ypač su jomis susijusios vertybės“ (Kluckhohn, 1951, p. 86).

Apie vertybių sistemą kalbama nuo antikos laikų, bet jos vis dar esti aktualių filosofinių ir mokslinių disputų objektas. G. Hofstede pateikia tokią vertybių apibrėžtį: „Vertybės yra paplitusi tendencija pirmenybę teikti vieniems dalykams, o ne kitiems“ (Hofstede, 2001, p. 5). Ši apibrėžtis – supaprastinta versija antropologinės C. Kluckhohn'o vertybių apibrėžties:

„Vertybė yra siekiamybės koncepcija, išreikšta ar paslėpta (angl. *explicit or implicit*), būdinga individui ar grupei, daranti įtaką pasirinkimui iš galimų veiklos būdų, priemonių ir tikslų“ (Kluckhohn, 1951, p. 395).

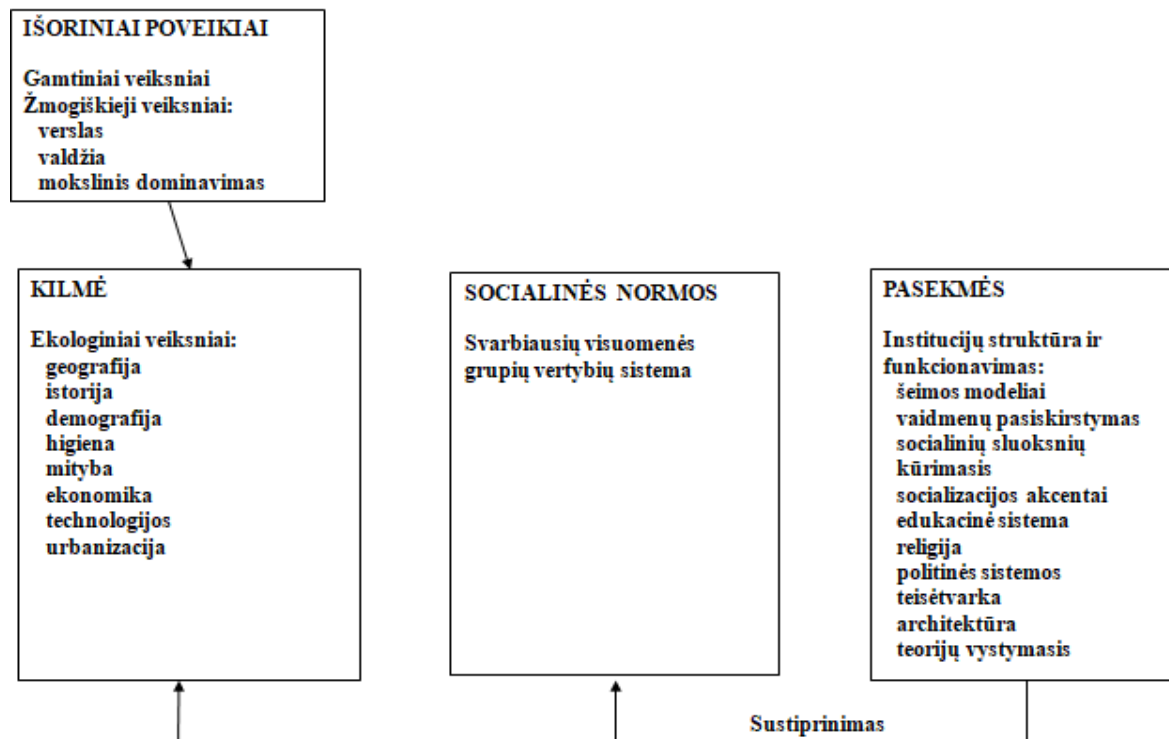
Vertybės kultūroje išlieka nematomos, kol nepasireiškia per tam tikrą elgesį, ir slypi giliausiai, sudaro kultūros šerdį, kaip matyti G. Hofstede „Svogūno diagramoje“, vaizduojančioje sudėtinės kultūros dalis: simbolius, herojus, ritualus ir vertybes (2 paveikslas). Simboliai (jiems priskiriami žodžiai, gestai, ikonografiniai objektai ir pan.) sudaro išorinį kultūros sluoksnį, kadangi tai – greičiausiai nykstantys ir kintantys kultūros elementai. Herojai – tai tam tikroje kultūroje vertinami asmenys (gyvi ar mirę, tikri ar išgalvoti), kurių elgesys dažnai imituojamas. Ritualai – tai kolektyvinės veiklos, kurios nėra techniškai būtinos tikslui pasiekti, bet tam tikroje kultūroje laikomos socialine norma⁶. Diagramoje išskirtus simbolius, herojus ir ritualus jungia praktiniai taikymai. Tai reiškia, kad šie sluoksniai yra matomi išoriniam stebėtojui, bet jų kultūrinės reikšmės išlieka nematomos ir priklauso išskirtinai nuo to, kaip jų taikymą interpretuoja išorės stebėtojas (Hofstede, 2001, p. 10).

⁶ J. Bartmiński ritualus laiko svarbiais duomenimis PVK tyrimuose ir priskiria juos priekalbiniais duomenims, išskirdamas juos iš lingvistinių ir ekstralingvistinių duomenų. Priekalbiniai duomenys (lenk. *dane przyjęzykowe*) – J. Bartmińskiego sukurtas terminas. Šioje disertacijoje autorės pasirenkamas kalkinis vertimas „priekalbiniai duomenys“, atsižvelgiant į termino semantiką: pasak J. Bartmińskiego, tai arčiausiai kalbos arba „prie kalbos“ (lenk. *przyjęzyku*) esantys duomenys: nusistovėję tikėjimai, ritualai, praktikos (Bartmiński, 2007, 230).

2 paveikslas. G. Hofstede „Svogūno diagrama“ (plg. Hofstede, 2001, p. 11) (versta autorės).

Pateiktame kultūros modelyje vertybės slypi giliausiai, kadangi jos – mažiausiai ir lėčiausiai kintanti kultūros dalis. G. Hofstede jas vadina socialinių normų sistema ir mentaline programine įranga, bendra didžiajai tautos daliai. Jis vertybes kildina iš fizinę ir socialinę aplinką veikiančių faktorių, kurie lėmė socialinių institucijų (šeimos, švietimo, politinės ir teisinės sistemų) susiformavimą. Šios institucijos savo ruožtu vėliau palaiko tas pačias socialines ir ekologines normas, kurios lėmė pačių institucijų susikūrimą (3 paveikslas). Vertybės – mūsų patirčių išraiška. Pats ugdymo procesas net primityviose bendruomenėse remiasi tradicinių vertybių, idėjų ir elgsenos perdavimu per šeimą, amžiaus grupes, bendruomenę ir ugdymo institucijas. Elgsenos taisyklės ir socialinės normos paverčiamos tradicija, kuri perduodama naujoms kartoms ir veikia ateities vertybines normas (Hofstede, 2001, p. 11–12). Taigi, vertybės veikia cikliška ir sudaro beveik nekintančią kultūros ašį. Kultūros atstovams jos tampa teisingos elgsenos gairėmis, parodo, kas yra gera, o kas bloga, kas siektina, o kas vengtina (Bartmiński, 2018, p. 11). Būtent todėl vertybės – ypač stabili, mažai besikeičianti kultūros dalis, o jų tyrimai padeda atskleisti tautos kultūros šerdį.

3 paveikslas. Kultūrų stabilizacijos modelis. Aplinkos faktorių, socialinių institucijų ir normų sąveika (plg. Hofstede, 2001, p. 12) (versta autorės).

2.4. Vertybių klasifikacija

Filosofai, psichologai ir kalbininkai dažnai kelia klausimus: ar yra universali vertybių hierarchija? / ar galima vertybes lyginti tarpusavy, ir kurios yra lygintinos? Vieni teigia, kad galima lyginti tik tos pačios rūšies vertybes (pvz., tik moralines ar estetines), kiti lygintinomis laiko visų rūšių vertybes. Vertybių lyginimą apsunkina tai, kad nėra vienos ir aiškiai apibrėžtos jų klasifikavimo ir kategorinio suskirstymo sistemos.

Pirmasis vertybes hierarchizuoti bandė Platonas, išskyręs, anot jo, aukščiausias absoliučias vertybes: *tiesą, gerį, grožį*, kurios ir vėliau, krikščionybės filosofijoje, išlaikė aukščiausią hierarchinę padėtį. Filosofai vertybių klasifikacijos ėmėsi XX a. Aksiologijoje išskiriamos dvi klasifikacijos ašys: vertikalioji, paremta vertybių hierarchizacija, ir horizontalioji, paremta pasaulio dualizmu (Hofstede, 2001, Krzeszowski, 1997, Ingarden, 1966). Matematiškai kalbant, vertybės gali būti skirtingo laipsnio (hierarchizuojamos), arba teigiamos-neigiamos. Turbūt labiausiai žinoma vertikalioji fenomenologo Maxo Schelerio vertybių klasifikacija, pagal kurią emociškai pajuntamos ir išgyvenamos (o ne logiškai išvedamos) vertybės yra hierarchizuojamos ir skirstomos į kelias grupes: (1) juslines (malonumo); (2) vitalines (kilnumo, bendrumo, paprastumo, sveikatos); (3) dvasines (tarp jų estetines (grožio ir bjaurumo), etines (teismo ir neteismo) ir pažinimo (tikrumo ir netikrumo)); (4) religines vertybes (Brzozowski, 2003, Scheler, 1973). Šis suskirstymas – Didžiosios būties grandinės atspindys, paremtas žmogaus fiziniais ir dvasiniais poreikiais. Panašiai vertybes klasifikavo ir kiti filosofai, pvz., Józefo Tischnerio vertybių klasifikacijoje žemiausią poziciją užima hedonistinės, aukštesnę – vitalinės ir dvasinės (tarp kurių galima išskirti Platono *tiesą, gerį, grožį*), o aukščiausią lygmenį – šventosios vertybės, t. y. religijos šaltinis tikintiesiems ir „žmogiškai šventi“ dalykai (Žmonija, Tauta, Tėvynė) netikintiesiems (Tischner, 1982). Romanas Ingardenas, panašiai, kaip M. Scheleris, skiria (1) vitalines ir su jomis susijusias utilitarines vertybes, (2) kultūrines, apimančias pažintines, estetines ir socialines, bei (3) moralines vertybes (plg. Brzozowski, 2003, p. 46). Miltonas Rokeachas skiria galutines vertybes (finalines būsenas) nuo instrumentinių vertybių (būdų jas pasiekti) (Rokeach, 1973, p. 160). G. Hofstede, apžvelgęs įvairius vertybių skirstymo ir matavimo instrumentus JAV literatūroje, išskiria tris vertybių tipus: žmogaus santykio su (1) kitais žmonėmis, (2) daiktais (ar ekstražmogiškąja aplinka) ir (3) savo vidiniu pasauliu bei Dievu (Hofstede, 2001, p. 7).

G. Hofstede vertybes klasifikuoja ir horizontaliai, kaip išsidėsčiusias ašyje ir galinčias turėti ne tik intensyvumą, bet ir kryptį. Kiekviena vertybė

turi jai priešingą antivertybę, pvz.: *gera – bloga, pavojinga – saugu, padoru – nepadoru, bjauru – gražu* ir t. t. (Hofstede, 2001, p. 6). Pasak J. Bartmińskio, aksiologinis parametras, t. y. vertinimas binariniu lygmeniu *geras – blogas*, remiasi opozicijomis: viršus – apačia, priekis – galas, dešinė – kairė, ir, rečiau, dalis – visuma, vidurys – periferija, šaltinis – kelias – tikslas ir pan. Tai – etnologų pastebėtas ir aprašytas pasaulio vaizdo dualizmas, kurio ryškiausia opozicija – *sacrum-profanum* (Bartmiński, 2003, p. 67). Šioje disertacijoje per kalbos tyrimą bandoma atskleisti dviejų binarinių opozicijų – tiesos ir melo – vertybių padėtį aksiologinėje lietuvių ir anglų kalbų ašyje tiek vertikaliu lygmeniu (kalbant apie skirtingus tiesos ir melo laipsnius, jų gradaciją), tiek horizontaliu (kalbant apie jų tarpusavio opoziciją).

Pasak G. Hofstede, beveik nėra objektyvios vertybių matavimo sistemos, kuri pamatuotų jų intensyvumą ar kryptį. Liublino etnolingvistikos mokyklos tyrimai bando būtent kalbą paversti aksiologinių tyrimų sistema, kai pasirinktos vertybės analizuojamos pagal tai, kaip jos yra perteikiamos kalbos sistemoje, ir pagal tai bandoma nustatyti, kaip skirtingų tautų atstovai jas konceptualizuoja ir vertina.

3. Pasaulio vaizdas kalboje

Pasaulėvaizdis yra vienas svarbiausių etnolingvistikos tyrimų objektų. Jis suvokiamas kaip „pagrindinė individo ir visuomenės kognityvinė orientacija, apimanti individo ar visuomenės žinių ir požiūrių visumą. Pasaulėvaizdis gali apimti natūralią filosofiją, fundamentalius, egzistencinius ir normatyvinius postulatus, vertybes, emocijas ir etiką“ (Palmer, 1996, p. 114). Pasaulėvaizdis – tai vokiško termino *Weltansicht*, sudaryto iš žodžių *Welt* ‘pasaulis’ ir *Ansicht* ‘vaizdas’ kalkinis vertimas, prigijęs ir kitose kalbose (angl. *worldview*, lenk. *obraz świata*). Kaip jau užsiminta anksčiau, pasaulėvaizdžio ir kalbos neatskiriamumo idėją pirmasis aiškiai suformulavo prūsų filologas W. Humboldtas, iškėlęs prielaidą, kad tautos kalba atspindi tik jai būdingą pasaulio vaizdą. Jo nuomone, kalbos skiriasi ne tik ženklais ir garsais, bet ir požiūriais (Humboldt, 1968, p. 163). Bene svarbiausias dalykas W. Humboldto filosofinėje sistemoje – kalbos, kaip aktyvios veiklos, samprata. Pagal jį, kalba yra ne *ergon* – rezultatas, padarinys, bet *energeia* – veikla, t. y. dinaminė, nuolat kintanti drauge su realybės ir tautos vertybių pokyčiais. W. Humboldto idėjos XIX a. buvo primirštos ir kaip neohumboltizmas atgimė tik XX a. vokiečių autorių (Leo Weissgerberio, Helmuto Gipperio) darbuose, kuriuose nagrinėjamas PVK paveldimumas, t. y. perdavimas iš kartos į kartą, kalboje užkoduotos vertybės, ideologijos, tradicijos (Gudavičius, 2009, Rutkovska et al., 2017).

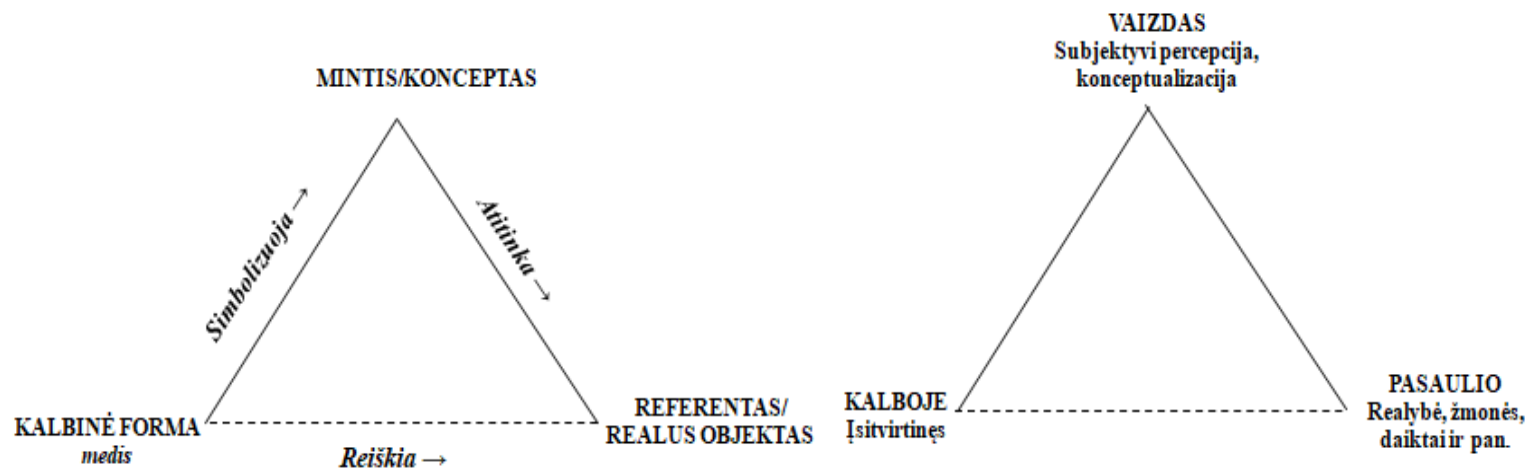
3.1. Pasaulio vaizdo kalboje samprata

Kalbos pasaulėvaizdis arba **pasaulio vaizdas kalboje (PVK)** – viena pagrindinių etnolingvistikos sąvokų. Tai per šimtmečius kalboje susiklostęs pasaulio suvokimas: daiktų ir reiškinių klasifikacija, ryšiai tarp pasaulio elementų, žmogaus santykis su pasauliu. Kiekviena kalba turi savitą pasaulio vaizdą. PVK tyrimais ieškoma atsakymų į šiuos klausimus: koks pasaulio vaizdas (ekstralingvistinė realybė) užkoduotas kalboje, kas jį sudaro, kokios informacijos, patirtys, kokios tam tikra kalba kalbančios visuomenės priimtose vertybės saugomos kalboje ir perduodamos kitoms kartoms? / ar tikrai kalboje užkoduotas realybės suvokimas yra būdingas tam tikrai tautai? / koks PVK santykis su moksliniu pasaulio vaizdu? (Anusiewicz, 1991, p. 261).

Per pastaruosius dešimtmečius kalbos pasaulėvaizdžio sąvoka kalbotyroje tapo itin populiari. Europoje ji ypač išplėtotą lenkų etnolingvistikos mokyklos, kurios siūloma PVK atkūrimo metodologija taikoma ir šioje disertacijoje. Darbe remiamasi 1986 m. J. Bartmińskio ir R. Tokarskio straipsnyje pateikta PVK apibrėžtimi: kalbos pasaulėvaizdis – tai „tam tikras silpniau ar stipriau kalboje išreikštas nuomonių kompleksas apie esančio už kalbos ribų pasaulio objektų požymius ir egzistavimo būdą, įtvirtintas kalboje (gramatikoje, leksikoje, sustabarėjusiuose tekstuose, pvz., patarlėse) arba per ją implikuojamas (pvz., įsitvirtinusios visuomeninės žinios, įsitikinimai, mitai ir ritualai). Trumpiau tariant, tai – suvokiminė struktūra, įsitvirtinusi tam tikros kalbos sistemoje“ (Bartmiński ir Tokarski, 1986, p. 72). Svarbiausias PVK bruožas – jo antropocentriškumas ir etnocentriškumas. Tai realaus pasaulio interpretacija, žvelgiant iš eilinio kalbos vartotojo perspektyvos, perteikianti jo mentalitetą, požiūrį ir poreikius, matuojama žmogaus matais. PVK – tai praeities tvarinys, žmogiškų patirčių, tautinės ir bendruomeninės istorijos ir kultūros vaisius, perduodamas kartu su kalba kasdienėje komunikacijoje (Bartmiński, 2007, p. 14). Vis dar ginčijamasi, ar PVK visiškai primetamas kalbos vartotojams, ar tik siūlomas. Pagal „stiprųjį“ Sapiro-Whorfo teorijos modelį, pasaulėvaizdis ir mąstymas yra visiškai nulemti kalbos, pagal „silpnąjį“ – kalba ne primeta, bet siūlo tam tikrą pasaulėvaizdį. Tai reiškia, kad pasaulyje jau egzistuoja tam tikra natūrali santvarka, pagal kurią kuriama kalbinė kategorizacija, remiantis žmogaus fiziologinėmis ir psichologinėmis pažinimo savybėmis (Wierzbicka, 1978, p. 22).

Kalbos pasaulėvaizdžio sampratą vaizdžiai iliustruoja PVK ir semiotinio trikampio (Ogden ir Richards, 1923, p.11) sankloda. J. Bartmińskio siūloma PVK schema sutampa su semiotiniu trikampiu (4

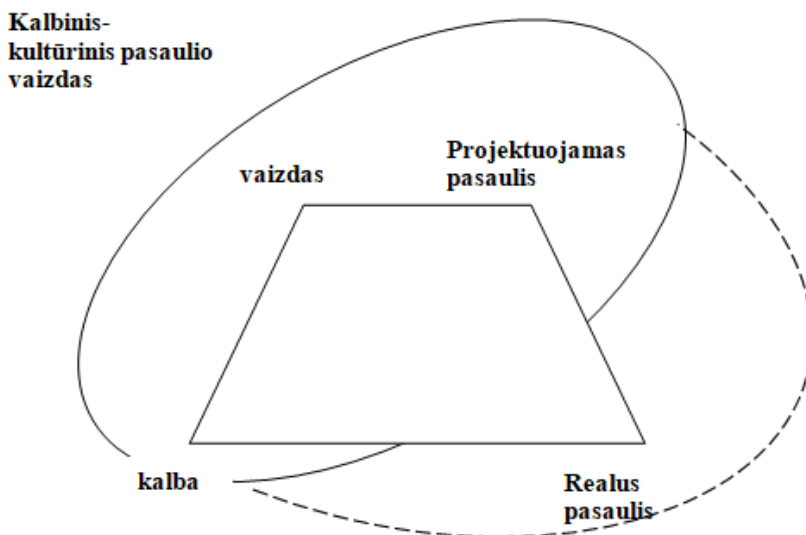
paveikslas): pasaulio (t. y. realybės, objektų, žmonių, daiktų, įvykių ir kt.) vaizdas (interpretacija, vaizdavimas, subjektyvus suvokimas, konceptualizacija) yra įsitvirtinęs tam tikroje kalboje (Glaz, 2017, p. 55–57).

4 paveikslas. Semiotinio trikampio ir PVK sankloda (plg. Glaz, 2017, p. 55–57) (versta autorės).

Tarp ženklų (kalbinės formos) ir minties (koncepto) bei tarp referento ir minties (koncepto) pastebimas glaudus ryšys, tačiau nėra tiesioginės sąsajos tarp ženklų ir referento (ją parodo punktyrinė linija) – ši sąsaja gali egzistuoti tik per sąvoką. Sąsaja tarp referento ir koncepto – taip pat labiau kalbos filosofijos ir psichologijos, nei kultūrinės lingvistikos sritis. Taigi, kalbos tyrėjų visų pirma domina kairioji trikampio kraštinė, t. y. kalbinės formos ir minties sąsaja (Kardela, 2004, Grzegorzczkova, 2004).

PVK ir semiotinio trikampio sankloda etnolingvistikoje laikoma diskutuotina. Laikantis nuomonės, kad kalbinių formų sąsaja su objektyviu pasauliu vyksta tik per kalbančiojo prizmę, svarstoma, ar ontologinis pasaulio vaizdo kalboje statusas iš tikrųjų nėra kultūros vaizdo kalboje ar patirties vaizdo kalboje statusu. Kalba perduoda informaciją, kurią sudaro vaizdiniai, esantys kalbos vartotojo sąmonėje. Savo ruožtu šie vaizdiniai – tai ne realaus pasaulio atspindys, bet kalbėtojo patiriamo ir projektuojamo pasaulio atspindys (Jackendoff, 1983, Łozowski, 2014). Mūsų žinių apie pasaulį šaltinis – tai mūsų subjektyvi patirtis, priklausoma nuo pažintinių galimybių, sąlygojama gyvenamosios kultūros. Taigi, natūrali žmogaus pažintinė erdvė – ne realybė, o kultūra. Todėl Przemysławas Łozowski mano, kad, tiriant kalbos ir mąstymo santykį, iš tikrųjų tiriama kalbos ir kultūros, kalbos ir žmogiškosios patirties santykis. Tokiu būdu tiriama vaizdas vaizde, kadangi PVK – tai kalboje užkoduotas ne realybės, bet jos interpretacijos, projektuojamos realybės vaizdas, o PVK rekonstrukcija – tai ne realybės aprašymas, o patirčių ir interpretacijų rekonstrukcija. Todėl semiotinio trikampio pagrindu pavaizduotą ontologinį PVK statusą kartais siūloma vaizduoti ne trikampiu, o trapecija, kur vaizduojamas ne kalbos-vaizdo-realaus pasaulio, o kalbos-vaizdo-realaus-projektuojamo pasaulio vaizdas (5 paveikslas) (Łozowski, 2014, p. 15–16).

5 paveikslas. Grafinė ontologinio PVK statuso iliustracija (plg. Łozowski, 2014, p. 16) (versta autorės).

3.2. Pasaulio vaizdo kalboje elementai

Šios disertacijos tyrime nesigilinama į ontologinį PVK statusą, bet tiriami jo elementai (kategorizacija, denotacija ir konotacija, metaforizacija ir kt.). Jie išsamiai paaiškinami toliau tekste.

Kategorizacija – turbūt akivaizdžiausias skirtingų kalbos pasaulėvaizdžių įrodymas. Pasaulis sudėtas iš gausybės elementų, kuriais laisvai operuojame sąmonėje ir praktinėje veikloje. Kita vertus, galima teigti, kad pasaulio elementai neturi aiškių ribų, yra begale ryšių susiję su kitais elementais, kartais daugiau ar mažiau su jais sutampa. Kur yra riba tarp namo ir rūmų, tarp smėlio ir žvyro, tarp proto ir jausmų ir pan.? Pažindami pasaulį mes jį sutvarkome pagal savo intelektą ir patirtį. Daiktus ir reiškinius jungiame į grupes, nustatome tarp jų tam tikrus ryšius. Kategorizacija yra natūralus daiktų rūšių ar patyrimo atpažinimo būdas išskiriant vienas ypatybes ir nuslopinant, ar paliekant nuošaly, kitas (Gudavičius, 2009, Lakoff ir Johnson, 2003). Kategorizacijos procesas apima tris etapus: (1) percepcija (jautimasis realaus pasaulio patyrimas), (2) intelektualinis duomenų apie pasaulį apdorojimas ir (3) kalbinės nominacijos procesas, t. y. kategorijų įvardijimas.

Taigi, konceptualusis pasaulio vaizdas formuojamas percepcijos ir konceptualinės kategorizacijos procesų (Bogdzevič, 2020, p. 39).

Pradinis kategorijų sudarymas – būtina sąlyga siekiant tolesnio intelektualinio ir emocinio realybės suvokimo. Išskirti elementai sutvarkomi ir aprašomi, įvertinami ir surūšiuojami siekiant idealaus realybės modelio – pasaulio vaizdo. Toks atitinkamai suskaidytas ir įprasminamas pasaulis pateikiamas vaikui, besimokančiam gimtosios kalbos. Žmogus vartodamas kalbą silpnai tesuvokia, kaip stipriai jo mąstymas ir suvokimas priklauso nuo kalbos, kurioje uždarytas kažkoks pasaulis, jo išvalgos ir požiūriai (Maćkiewicz, 2004, Anusiewicz, 2004).

Denotacija ir konotacija – tai dar viena sritis, ryškiai atspindinti skirtingų PVK egzistavimą įvairiose kalbose. Denotaciniai komponentai – tai kiekviename žodžio pavartojime pasireiškiantys jo reikšmės elementai, stipriai susiję su taksonominiais leksikos ir ją atitinkančio pasaulio padalijimais. Konotaciniai komponentai sudaro fakultatyvų, kontekstuose aktualizuojamą reikšmės sluoksnį ir labiau atspindi kultūrinius kalbos elementus (tikėjimus, įsitikinimus, vertinimus ir pan.). Denotacija ir konotacija – tai du žodžio leksinės reikšmės elementai, sudarantys du kalboje įsitvirtinusių pasaulio suskirstymo būdus, dvi PVK kūrimo technikas (Tokarski, 2004, p. 65–66). Konotacijos reikšmė yra itin plati, apima tokius dalykus, kaip „papildomi žodžio reikšmės komponentai“, „ekspresyvūs-emociniai elementai“, „modalumo ir vertinimo elementai“, „pragmatiniai elementai“, reikšmės asociacijos“, „stilistiniai šešėliai“ ir kt. Konotaciją būtų galima apibrėžti kaip „rinkinį reikšmės bruožų, kurie atspindi su tam tikru žodžiu susijusius kultūrinius įsivaizdavimus ir tradicijas, asociatyvius bruožus, tiesiogiai neįeinančius į žodžio semantiką“ (Иорданская ir Мельчук, 1980).

Metaforizacija. Ieškant skirtingų PVK galima pasitelkti ir kognityvinės lingvistikos sukurtą konceptualiųjų metaforų teoriją, kurios esmę sudaro įsitikinimas, kad metafora yra vienas esminių žmogaus mąstymo ir kognityvinės veiklos mechanizmų, paprastai kalboje pasireiškiančių metaforinių pasakymų pavidalu. Konceptualiųjų metaforų teorijos pradininkai G. Lakoffas ir M. Johnsonas metaforas tiria ne lingvistiniu, o kognityviniu pagrindu, t. y. siekia nustatyti, kaip pasitelkęs metaforas kalbėtojas konceptualizuoja tam tikrą objektą. Metaforizacija implikuoja sudėtingų turinių perteikimą mažiau sudėtingų, bazinių turinių pagrindu, ar, kitaip tariant, abstrakčių konceptų (pvz., MEILĖ) reikimą pasitelkiant konkrečius konceptus (pvz., LIGA). Metafora yra pagrindinis mechanizmas abstrakčiosioms sąvokoms suvokti, naujoms patirtims apibrėžti. Daugelis metaforų taip giliai persmelkusios mąstymą, kad suvokiamos kaip

akivaizdžios ir tampa tiesiog nepastebimos. Konceptualiosios metaforos pagrindą sudaro ne tik žinios apie pasaulį, bet ir su verbalizuojamais objektais susijusios stereotipinės konotacijos. Taigi, visais atžvilgiais pasaulio pažinimo ir suvokimo procese metaforai priskiriamas svarbus vaidmuo (Bogdzevič, 2020, p. 53, Lakoff ir Johnson, 2003).

Leksinė kategorizacija, metaforizacija, denotacija ir konotacija – tik kelios sritys, ryškiausiai atspindinčios skirtingus kalbų pasaulėvaizdžius. PVK nagrinėję lingvistai išskyrė jų ir daugiau. Pasak Renatos Grzegorczykowej, tos sritys – tai (1) kalbos gramatinė sistema, t. y. pasaulio vaizdo elementai, išreikšti tam tikromis žodžių gramatinėmis savybėmis; (2) leksiniai reiškiniai, t. y. pasaulį klasifikuojančio žodyno bruožai (žodžių reikšmės ir valentingumas atskleidžia tam tikrai kalbai būdingą pasaulio suvokimo ir realybės kategorizacijos būdą); (3) derivacinė sistema, t. y. žodžių (ypač asociatyviai motyvuotų) darybos bruožai, atskleidžiantys kalbos vartotojų suvokiamus pasaulio reiškinius; (4) etimologinės žodžių reikšmės, siekiančios kalbos kūrimosi laikus ir kartais dar išlikusios visuomenės sąmonėje; (5) semantinės konotacijos – bruožai (vertinimai, emocijos), kurias kalbantieji (visuomenė, jos grupės ar net atskiri individai) sieja su pavadinimų designatais, išlikę tam tikruose kalbiniuose vienetuose (metaforose, išvestiniuose žodžiuose, frazeologizmuose ir t. t.); (6) literatūros (ypač poezijos) perteikiamas savotiškas, ypatingas, tik tai sričiai būdingas pasaulio vaizdas, kuris skiriasi nuo bendrojo PVK (Grzegorczykowa, 2004, p. 43–44).

A. Gudavičiaus nuomone, rekonstruojant PVK, reikėtų papildomai išskirti jau minėtą kalbos metaforizacijos sferą, onomastikoną, taip pat standartinių šnekos aktų struktūrą bei stilistinę kalbos sistemą. Net kalbos fonetiniame fonde galima įžvelgti tam tikrų pasaulio interpretacijos elementų, kaip matyti iš fonosemantikos tyrinėjimų (Gudavičius, 2009, p. 92).

J. Bartmińskis taip pat pateikia išsamų sąrašą duomenų, kuriuos galima pasitelkti atkuriant PVK. Šie duomenys, tai: (1) leksika – gyvas ir dinamiškas bei nuolat besiplečiantis kultūros inventorių, kuris, tarsi savotiškas seismografas, registruoja visuomenėje, civilizacijoje ir kultūroje vykstančius pokyčius; (2) sudėtinės žodžių reikšmės, apimančios branduolinę ir periferines sritis, t. y. kategorizacinius elementus ir visus objektui priskiriamus reikšmės elementus – tiek „enciklopedinius“, tiek „subjektyvius“; (3) vidinės žodžių formos, laikantis įsitikinimo, kad svarbūs yra tiek „gyvieji“, šiuolaikinės kalbos vartotojų suvokiami žodžių darybos elementai, tiek „išnykę“ etimologiniu pagrindu tiriami elementai, kurių reikšmių šiuolaikinėje kalboje nebeliko; (4) semantiniai laukai, jų vidinės struktūros, leksinių vienetų kiekybė ir kokybė, t. y. paradigminiai santykiai (hiponimai ir hiperonimai), sintagminiai santykiai (sinonimai ir antonimai),

derivacinės grandinės; (5) frazeologizmai, nusistovėjusios kolokacijos (frazemos), metaforos, t. y. semantiniai dariniai; (6) gramatika (gramatinės kategorijos); (7) tekstai, pradedant nuo mažiausių, tokių kaip patarlės, ir baigiant sudėtingais tektais; (8) priekalbiniai duomenys, apimantys nusistovėjusias kalbos vartotojų praktikas, papročius, nuostatas ir tikėjimus; (9) anketiniai duomenys, ypač atvirojo pobūdžio klausimų anketos (Bartmiński, 2010).

Kaip matyti, visi PVK nagrinėję lingvistai išskiria tiek kalbos morfologinius, tiek sintaksinius elementus, neatsiedami jų nuo semantikos. PVK sąvoka tapo holistinių kalbos, jos pažintinės ir komunikacinės funkcijos tyrimų įrankiu, leidžiančiu neskirstyti kalbinių tyrimų į atskiras sritis (leksikologiją, gramatiką, morfologiją, prozodiją ir t. t.), bet integruoti jų tyrimų rezultatus, siekiant suprasti pasaulio konceptualizaciją, psichosocialinius jos mechanizmus, kalbančiųjų mentalitetą (Bartmiński, 2007, p. 15).

Apibrendrinant PVK sąvokos elementus ir jo atkūrimo žingsnius, galima būtų paminėti pagrindinius J. Bartmińskiego išskirtus PVK bruožus: (1) PVK apima kalboje įsitvirtinusius duomenis, bruožus, kurie išryškėja praktiniame kalbos vartojime, ir bruožus, sudarančius „priekalbinį kontekstą“, svarbų interpretuojant kalbinius tekstus; (2) PVK yra pagrįstas elementariais pasaulio tvarkymo būdais, jo elementus kategorizuojant ir jungiant į kolekcijas bei opozicijas (*sacrum-profanum*, savas-svetimas, moteriškas-vyriškas ir pan.); (3) PVK fragmentai – tai konceptai, t. y. kolektyviniai žmonių, objektų ir įvykių įsivaizdavimai; (4) PVK galima atkurti iš trijų tipų duomenų (sisteminių, anketinių, tekstinių); (5) kognityvinės definicijos metodas leidžia atkurti subjektyvią realybės konceptualizaciją, su visais jos kategorizaciniais, charakteristiniais ir vertinamaisiais bruožais, ir leidžia gauti susistemintus bei lygintinus tyrimų rezultatus; (6) iš įsitvirtinusio bazinio bruožų rinkinio išvedami profiliai, priklausomai nuo individualios žodžio vartosenos ir kalbėtojo intencijų; (7) ontologinis PVK elementų statusas yra įvairus: sudarytas iš realių, galimų ar siūlomų elementų; (8) kalboje įsitvirtinęs PVK apima universalius ir tam tikrai kultūrai priklausančius elementus (Bartmiński, 2007, p. 19–21).

Išsamų PVK atkurti sudėtinga, todėl tyrimuose apsiribojama tam tikromis jo dalimis, stengiantis aprėpti visas kalbiškai svarbias tiriamo objekto savybes. Atkuriant PVK, atliekama išsami koncepto analizė, kurios rezultatas – sintetiniu būdu sudaryta kognityvinė definicija. Joje siekiama išskirti bazines reikšmes ir profilius. Kalbinė medžiaga analizuojama, siekiant išskirti objekto vertinimus, kurie vėliau grupuojami į blokus, vadinamus fasetėmis arba aspektais, o tie, savo ruožtu, jungiami į profilius. PVK rekonstrukcijos

processe vartojamos tokios sąvokos kaip *kognityvinė definicija, profilis ir profiliavimas, bazinė reikšmė, freimas, domenas, aspektas, fasetė*, kurių išsamūs paaiškinimai pateikiami toliau tekste.

4. Tyrimo duomenys ir metodologija

4.1. Tyrimo empirinė medžiaga ir metodologija

Kaip jau minėta, laikantis Liublino etnolingvistikos mokyklos išgrynintos metodologijos, siekiama atkurti PVK ir sudaryti kognityvinę analizuojamų konceptų definiciją, išskirti bazinius suvokimus ir profilius. Tyrimo medžiaga semiam iš skirtingų kalbinių šaltinių, leidžiančių pažvelgti į tiriamąjį konceptą iš skirtingų žiūros taškų, suvokti jį skirtingais aspektais. PVK rekonstrukcijai ir jį sudarančių duomenų tyrimui Liublino etnolingvistinė mokykla sukūrė metodologiją S-A-T. Pagal šią metodologiją, tiriami trys duomenų tipai, semiami iš skirtingų šaltinių: (1) sistema (apimanti visus leksikografinius duomenis), (2) anketos (kalbos vartotojų apklausa) ir (3) tekstiniai duomenys (apimantys archajinius tekstus (folklorą ir paremijas) ir įvairių žanrų šiuolaikinius tekstus). S-A-T metodologija sukurta EUROJOS projektui, skirtam Europos tautų kalbiniam-kultūriniam pasaulėvaizdžiui atkurti. Kadangi darbo apimties ribojimai neleido pasitelkti visų trijų duomenų tipų, nuspręsta pasirinkti tik sisteminius ir tekstinius duomenis. Anketinių duomenų atsisakyta dėl kelių priežasčių. Pirma, tai įrankis, skirtas greitai patikrinti, kaip šiuolaikinės kalbos vartotojai suvokia konceptą, papildantis sisteminius ir tekstinius duomenis. Be to, šioje disertacijoje tiriami konceptai TIESA ir MELAS priklauso vertybių sričiai. Pagal jau minėtą G. Hofstede „Svogūno diagramą“ (žr. I dalies 2.3. skyrių), vertybės glūdi giliausiame kultūros sluoksnyje, tad jų suvokimo transformacijos kalbos pasaulėvaizdyje nėra sparčios. Būtent todėl šio tyrimo atveju manoma, kad anketiniai duomenys labiau papildytų sisteminius ir tekstinius duomenis, nei išryškintų visiškai naujus profilius. Vis dėlto, anketos, kaip šiame darbe atliktos analizės rezultatų patvirtinimas ir papildymas, atveria ateities tyrimų perspektyvas.

4.1.1. Sisteminiai duomenys

Sąvokų tyrimas ir jų denotacinių bei konotacinių elementų nustatymas įprastai prasideda nuo sisteminių duomenų analizės. Juos sudaro visi leksikografiniai duomenys, t. y. leksikos semantikos tinklas, per kurį pateikiamas žodis. Į šį tinklą įeina paradigminės ašies (hiperonimai / hiponimai, antonimai, sinonimai, dariniai) ir sintagminės ašies (kolokacijos,

frazeologizmai) reliacijos. Duomenys turi būti renkami iš visų žodynų (bendrųjų, etimologinių, frazeologijos, sinonimų, antonimų). Naudojantis bendraisiais žodynais, negalima apsiriboti vien leksemų apibrėžtimis, būtina atsižvelgti į visus žodyne pateikiamus duomenis (kolokacijas, žodžio vartoseną iliustruojančias citatas). Kiekvienas žodynas turi savo paskirtį, vartotoją ir atskleidžia tam tikro pasaulio vaizdo fragmentą, todėl tiriant įvairaus tipo žodynus, jų teikiamą iš dalies subjektyvią informaciją, galima apie tas pačias leksemas surinkti įvairių duomenų, ir jie bus tuo išsamesni, kuo žodynai – metodologiškai skirtingesni (Chlebda, 2010, Rutkovska, 2021).

Etimologiniai žodynai yra svarbūs, nes leidžia susekti žodžio kilmę, rasti jo etimoną (t. y. pirmąją, tikrąją reikšmę), aptikti žodžio savastį, esmę, idėją. Jau pati etimologijos sąvoka (iš gr. *etymon* ‘teisybė’) susijusi su platoniška nuostata ieškoti to, kas esminga, tikra, stabilu (Kardelis, 1996, p. 281–282). Etimologija parodo pirminę semantinę žodžio motyvaciją, kuri sudaro pagrindą kitoms reikšmėms kurtis, o istoriniai žodynai atskleidžia to kūrimosi procesą, leidžia stebėti sąvokos genezę, sekti žodžio vartojimą atskirais visuomenės vystymosi etapais, pamatyti reikšmės kitimą ir sąsajas su įvairiais istoriniais įvykiais, atsispindinčiais žmonių sąmonėje (Rutkovska et al., 2017, p. 31).

Kiekvieno žodžio reikšmę sudaro centriniai ir periferiniai reikšmės bruožai. Pastarieji tiesiogiai neįeina į žodžio reikšmės sudėtį, bet sudaro jo konotaciją. Žodžio reikšmės evoliucija dažniausiai vyksta periferiniams bruožams išryškėjus ir tapus centriniais. Taigi, analizuojant žodžio reikšmės plėtrą, nebrėžiama griežta riba tarp diachronijos ir sinchronijos, kadangi žodžio reikšmės pagrindą sudaro reikšmės, atsiradusios žodžio istorinės plėtros metu (Kardela, 2004, p. 36).

Sinonimų ir antonimų žodynų duomenys išryškina semantinę žodžio dominantę, o jos pagrindu sudaromos tiriamojo žodžio reikšmės opozicijos ar pateikiamos jo semantinės paralelės papildomai atskleidžia tiriamojo žodžio konotacines savybes. Žodžio kolokacijos, kurios atskleidžia jo semantinę junglumą, ir dariniai, perimdami pagrindines žodžio reikšmes, teikia papildomų duomenų apie jo funkcionavimą (Rutkovska et al., 2017, p. 31). Naujadarų žodynai atskleidžia naujausias semantines tiriamų žodžių transformacijas, naujas konotacines savybes.

Analizuojant žodynų duomenis galima atkurti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje. Tas vaizdas yra kiek sustabarėjęs ir itin priklauso nuo žodyno pobūdžio, jo sudarymo metodikos. Pavyzdžiui, „Lietuvių kalbos žodynui“ (LKŽ) ir „Oxford English Dictionary“ (OED) būdingas istoriškumas, tarminės ir archajinės medžiagos gausa, atsispindinti jų pavyzdžiuose ir apibrėžtyse. Ši informacija leidžia atskleisti archajišką pasaulėvaizdį. Taigi, jau sisteminių

duomenų tyrimo etape įžengiama į panchroninio tipo tyrimus, laikomus globaliais, jungiančiais, o ne izoliuotais, autonominiais. Jie leidžia formuoti holistinį požiūrį į tiriamąjį objektą (ibid., p. 31, Rutkovska, 2021, p. 182–184).

Kadangi žodynas, sudarytas leksikografo, atspindi subjektyvią kalbos išteklių atranką, būtina atlikti žodynų teikiamos informacijos sertifikaciją⁷, t. y. vertinti ją, lyginti, pasitelkus kalbinę nuojautą, išskirti vertingiausius ir įvairialypę informaciją teikiančius duomenis. Leksikografinės apibrėžtys leidžia nustatyti minimalų leksinį semantinį lauką, atskleisti bazinę sąvokų reikšmę, o žodžių eksplikacijų analizė leidžia žodžių denotacines ypatybes papildyti konotacinėmis ir atskleisti sąvokų semantinės periferijos užuomazgas (Rutkovska, 2021, p. 182–184).

4.1.2. Tekstiniai duomenys

Tekstinius duomenis sudaro dviejų rūšių tekstai: archajiniai ir šiuolaikiniai. Prie pirmųjų priskirtina tautosaka, ypač paremijos⁸ (jos atskleidžia išskirtinai liaudiškąjį pasaulėvaizdį, kuris yra kiek sustabarėjęs, remiasi tradicijomis, papročiais, liaudies morale), o prie šiuolaikinių – dabartinės lietuvių kalbos tekstai, kuriuose perteikiamas šiandieninis, gyvojoje kalboje užkoduotas pasaulėvaizdis.

Archajiniai duomenys. Paremijos – itin vertinga konceptų analizės medžiaga. Jos perduodamos iš kartos į kartą ir išreiškia kolektyvinį visuomenės požiūrį, moralę, nuostatas. Nors eksperimentiniai tyrimai rodo, kad paremijos šiuolaikinėje komunikacijoje vartojamos vis rečiau, į jas galima žvelgti kaip į „kultūros archeologiją“ (Szpila, 2002, Buttler, 1989). Iš pažiūros paprastos patarlės ištis yra gana sudėtinga sakytinio folkloro forma, suteikianti daug informacijos apie tam tikrą kultūrą. Iš jų galima sužinoti apie

⁷ *Sertifikacijos* terminą pasiūlė J. Bartmiński, apie sertifikacijos būdus kalbėjęs Vilniuje, tarptautinėje Jono Jablonskio konferencijoje „Reikšmė kalboje ir kultūroje“ 2016 m. spalio mėnesį.

⁸ *Paremija* (gr. *paroimia* – priežodis, patarlė, sentencija) čia suvokiama kaip platesnė sąvoka, apimanti ne tik patarles ir priežodžius, bet ir situacinius pasakymus. Darbe remiamasi Daliai Zaikauskienės siūlomomis patarlių ir priežodžių definicijomis: *Patarlės* – tai pastovūs sakinio apimties apibendrinamojo pobūdžio vaizdingi posakiai, tradicijos būdu gyvuojantys šnekamojoje kalboje; *priežodžiai* – tai pastovūs posakiai ar frazės, kuriais vaizdingai apibūdinami ar įvertinami atskiri konkretūs daiktai, reiškiniai ar situacijos; *situaciniai pasakymai* – skirtingos paskirties ir formos tekstai, kuriems būdinga tradicinė vartoseną: jie sakomi ar replikuojami susidarius konkrečiai komunikacinei situacijai (Zaikauskienė, 2004).

įvairių socialinių sluoksnių gyvenimą skirtingais laikais. Amerikiečių paremiologas Wolfgangas Miederis teigia, kad esminis patarlės bruožas – jos tradiciškumas, kurį sudaro patarlės amžius ir paplitimas, t. y. liaudies išmintimi pagrįstas sakinyss turi būti priimtas ir plačiai vartojamas grupės žmonių per ilgesnį laikotarpį, kad galėtų būti vadinamas patarle (Mieder, 2004, p. 4–5). Pasak Jameso Obelkevichiaus, paremijos – tai tekstai, kuriuose galime išgirsti buitinę kalbą, atkeliavusią iš tų laikų, kai dauguma žmonių buvo neraštingi (Obelkevich, 1994, p. 212). Taigi, plačiai vartojamos paremijos, keliaudamos iš kartos į kartą, perduoda ateities kartoms tautos vertybes, moralinius principus, stereotipus ir tautos pasaulėvaizdį.

Paremijos PVK analizei vertingos ir dėl savo funkcijų, kurios užsienio paremiologijoje tirtos daugelio mokslininkų ir aprašytos įvairiais aspektais. Apie lietuviškų paremių funkcijas rašiusi Dalia Zaikauskienė išskiria būdingąsias „vidines“ funkcijas (pedagoginę, didaktinę, patriotinę, psichoterapinę), o konkrečiose situacijose paremijos pasakomos siekiant konkrečių tikslų ir atlieka situacines funkcijas (Zaikauskienė, 2010, p. 98). Kalbininkai sutaria, kad, nepaisant kokioje situacijoje ar kontekste patarlės būtų vartojamos, pagrindinė ir svarbiausia visų jų funkcija – moralinė ir edukacinė (Obelkevich, 1994, p. 217). Taigi, paremijos ne tik atskleidžia bendruomenės nuostatas, bet ir reglamentuoja, primeta tam tikro elgesio ir vertinimo taisykles (Rutkovska et al., 2017, p. 34).

Paremijų pasitelkimo etnolingvistiniuose tyrimuose kritikai skeptiškai žiūri į paremių vaidmenį, atskleidžiant tautos pasaulėvaizdį, nes patarlės ir priežodžiai – vienas tarptautiškiausių žanrų. Iš tiesų nė vienos tautos patarlės ir priežodžiai neturi izoliuotos, tik tai tautai būdingos vaizdų sistemos, o daugeliu atvejų semiasi medžiagos iš tarptautinio kalbos stilistinių priemonių arsenalo. Atskiri patarlių įvaizdžiai įvairiais kanalais skverbėsi iš kalbų į kalbas (Grigas, 1976, p. 26). Vis dėlto, liaudies kultūros tyrinėtojai vertingos ir tarptautinės patarlės, nes jos dažnai turi specifines nacionalines redakcijas. Siekiant sustiprinti patarlės meninį įtaigumą, atskirų kalbų vartotojams neretai tenka jos vaizdą daugiau ar mažiau moduluoti, pritaikyti savo kultūrai. Netgi iš svetur į kultūrą atėjusi patarlė yra gludinama ir redaguojama kalbos praktikos, perduodama iš kartos į kartą, kol tampa integralia tos kultūros dalimi. Taigi net tarptautinės patarlės neretai įgyja individualių tautinių bruožų. Be to, iš bendro šaltinio kilę posakiai negalėtų išpopuliarėti visose tautose, jei nebūtų vienodų ar daug kuo panašių socialinių sąlygų skirtingų kalbų plotuose, jei žmonių nevienytų psichikos, dvasinių poreikių, veiklos ir mąstymo bendrybės. Kaip tik dėl šių bendrybių dalis patarlių, išreikštų adekvačiomis formomis, galėjo susiformuoti keliuose

kraštuose keliomis kalbomis visiškai savarankiškai, kaip tipologinės analogijos (Grigas, 1987).

Vadinasi, paremijos svarbios PVK nagrinėjimui todėl, kad: (1) jos yra neatsiejama visos tautos gyvenimo dalis (paremijos plačiai paplitusios – jas vartojo ir vartoja įvairaus amžiaus, išsilavinimo, socialinio sluoksnio žmonės); (2) jos yra įsitvirtinę, kartojami tekstai, kuriuose slypi informacija apie tai, kaip tam tikra bendruomenė suvokia pasaulį, kokias turi vertybes; (3) kadangi yra kartojamos ir perduodamos iš kartos į kartą, paremijos kalboje įtvirtina stereotipus, t. y. tam tikro objekto bruožų visumą. Žmogus, mokydamasis gimtosios kalbos, perima ir joje gyvuojančias paremijas, o per jas ir pasaulio suvokimą bei vertinimą. Archajiniai tekstiniai duomenys gali būti papildomi ir kitais folkloro žanrais (liaudies dainomis, pasakomis, smulkiaja tautosaka), kurie visi puikiai perteikia etninį pasaulėvaizdį, atskleidžia tautos mąstymo būdą ir yra svarbūs analizuojant konceptą (Rutkovska et al., 2017, p. 34).

Šiuolaikiniai duomenys. Pagal metodologiją, analizuojama 200–300 šiuolaikinių bendrinės kalbos, daugiausia mokslo populiarinimo ir žiniasklaidos kontekstų, kurie geriausiai perteikia bendrinę, stilistiškai neutralią, plačios visuomenės vartojamą kalbą. Tyrimui tinkami ir grožinės literatūros kontekstai, bet metodologiškai laikoma, kad visų konceptų analizei tinkamiausias ir svarbiausias yra publicistinis žanras, nes laisvoji spauda – tai įvairių nuomonių ir požiūrių šaltinis. Be to, publicistika daro didelę įtaką visuomenei, formuoja sampratą apie vertybes – jas iškelia arba sumenkina (Rutkovska et al., 2017, p. 33–34).

Šiuolaikiniai tekstai turi atspindėti kiek įmanoma platesnio spektro ideologijas ir pasaulėžiūras. Duomenys daugiausiai renkami iš tekstynų ir grupuojami pagal tam tikrus pasirinktus analizės principus (diskursus, aspektus, bazinius suvokimus). Tekstynų medžiaga iš tyrėjo reikalauja gilos pasirenkamų kontekstų analizės: tyrėjo sudaroma duomenų bazė turėtų nestokoti įvairumo, juose kiek įmanoma turi būti išlaikyta požiūrių ir nuomonių pusiausvyra. Svarbiu kriterijumi renkant tekstinius duomenis yra nuomonių pasikartojimas. Kontekstai, perteikiantys tam tikrą asmeninę nuomonę, yra svarbūs tiek, kiek atskleidžia kultūrinę ir etnolingvistinę relevanciją, atspindi kultūrinės tendencijas ir stereotipus bei gali būti siejami su kalboje įsitvirtinusiomis nuomonėmis. Išrinkti duomenys būtinai metrikalizuojami, pažymint konteksto šaltinį ir datą. Tekstynų medžiagą galima papildyti naujaisiais, į tekstynus dar nepatekusiais kontekstais, kuriuos tyrėjas savarankiškai pasirenka iš periodinės publicistikos ar grožinės literatūros, laikydamasis tų pačių duomenų atrankos kriterijų. Svarbu sudaryti

didelius „darbinius“ tekstynus, kurių tekstai vėliau grupuojami pagal tam tikrus analizės principus (diskursus, aspektus, bazinius suvokimus).

Šiuolaikiniai tekstiniai duomenys tyrime ypač svarbūs tuo, kad papildo sisteminius duomenis, sustabarėjusius archajinius duomenis. Šiuolaikiniuose tekstuose atsiskleidžia naujausi kalbos pokyčiai, naujai ryškėjantys profiliai. Būtent šiuolaikiniai tekstai padeda atskleisti naujausias tiriamų konceptų transformacijas.

Pagal Liublino etnolingvistikos metodologiją, atliekamuose tyrimuose išsigrūnino du PVK tyrimo modeliai – separatinis ir holistinis. Pagal pirmąjį, visų tipų duomenys analizuojami atskirai (pradžioje ištiriant sisteminius, vėliau anketinius ir tekstinius, atskirai apžvelgiant archajinius ir šiuolaikinius duomenis). Holistinis būdas leidžia visus duomenis palyginti integruotai, neišskiriant jų atskirai. Tyrimą įmanoma atlikti ir kombinuotai, integruojant abu modelius (Niebrzegowska-Bartmińska, 2014). Šioje disertacijoje taikomas separatinis tyrimų modelis, t. y. sisteminiai ir tekstiniai duomenys tiriami atskirai. Separatinis modelis taikomas ir tiriamų konceptų bei kalbų atžvilgiu: pradžioje tiriamas TIESOS konceptas, tada MELO; pradžioje – lietuviški duomenys, tada – angliški. Galiausiai pereinama prie duomenų palyginimo. Separatinio modelio atsisakoma tiriant paremis, kuriose MELO ir TIESOS konceptai taip persipynę, kad jų neįmanoma tirti atskirai.

Sukaupti duomenys išanalizuojami ir sugrupuojami pagal analizės principus, išskiriami aspektai, iš kurių vėliau nustatoma koncepto bazinė reikšmė ir profiliai, o tyrimo rezultatai pateikiami sintetiniame aprašyme, kuriame išryškinama kognityvinė definicija, atskleidžianti, kaip objektą suvokia tam tikra kalba kalbantys žmonės.

4.2. Profiliavimas

Profilio ir profiliavimo sąvokos kognityvinėje lingvistikoje suvokiamos įvairiai. Išsiskyrė kognityvinėje gramatikoje taikomas klasikinis (Ronaldo Langackerio, Charleso Fillmore'o) ir etnolingvistikoje taikomas laisvasis (A. Wierzbickos, J. Bartmińskio) profiliavimo modeliai, kurie išsamiau pristatomi toliau tekste.

Klasikinis profiliavimas – stebimojo lauko (tam tikros realybės dalies), t. y. bazės, suvokimas, išskiriant tam tikrus objektus kaip svarbius (designacinius) ir atmetant kitus kaip mažiau svarbius (Grzegorzczkova, 1998, p. 10–11). Laikoma, kad žodžių reikšmės negali būti suvokiamos savarankiškai, nepriklausomai nuo bazės, t. y. plačių enciklopedinių žinių багаžo, su kuriuo žodis siejamas. Šio požiūrio laikosi dvi semantikos teorijos:

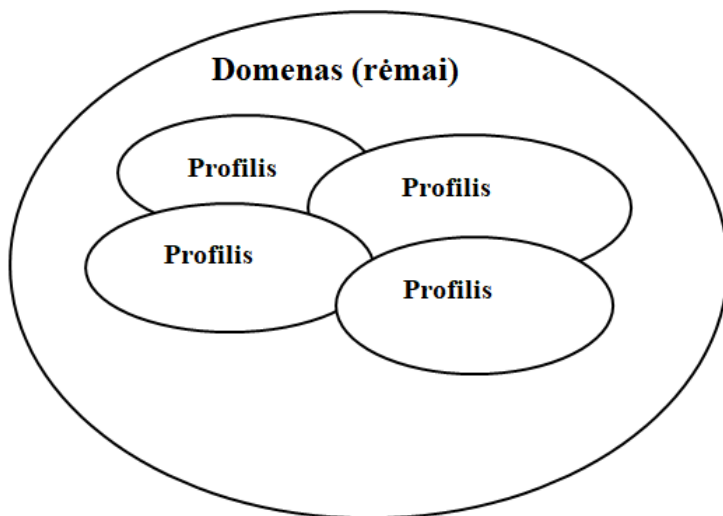
Ch. Fillmore'o rėmų semantikos (angl. *frame semantics*) teorija ir R. Langackerio domenų teorija (angl. *theory of domains*), pagal kurias laikoma, kad žodžiai visada suvokiami rėmų ar domenų pagrindu. Pagal Ch. Fillmore'ą, rėmu laikoma patirties (žinių struktūros) schematizacija, konceptualiai įsitvirtinusi ilgalaikėje atmintyje (Evans ir Green, 2006). Ši žinių struktūra reikalinga norint suprasti tam tikrą žodį ar žodžių rinkinį. Ch. Fillmore'as kaip pavyzdį pateikia žodžių grupę *pirkti, parduoti, mokėti, išleisti, kainuoti, mokestis, įmoka, grąža* ir t. t., kuriuos suvokti galima tik KOMERCINIO ĮVYKIO rėmuose (Fillmore, 1982, p. 116–117).

Pasak R. Langackerio, domenais laikomi kognityviniai konstruktai, skirtingo lygio ir sudėtingumo konceptualizuotos struktūros, suteikiančios pagrindinių žinių, sudarančių pagrindą leksinių konceptų suvokimui ir vartojimui. Pavyzdžiui, sąvokos *karštas, šaltas, šiltas* suvokiamos per domeną TEMPERATŪRA. R. Langackerio domenų teorija iš esmės panaši į Ch. Fillmore'o rėmų teoriją, bet ją papildo keliais aspektais. Visų pirma, R. Langackeris teigia, kad atskirų leksinių konceptų reikšmė dažniausiai suvokiama kelių skirtingų domenų (domenų matricos) pagrindu. Pavyzdžiui, PAUKŠČIO konceptas gali būti suvokiamas per fizinę išvaizdą, veiklą (pvz., skraidymą), biologinį vystymąsi ir t. t., taigi, yra suvokiamas tokių domenų kaip FIZINIS OBJEKTAS, VEIKLA, GYVYBĖ, LAIKAS ir t. t. pagrindu. Antra, R. Langackeris pateikia papildomą konceptualiosios organizacijos lygmenį ir išskiria bazinius domenų (angl. *basic domains*), kurie yra neredukuojami (pvz., ERDVĖ, LAIKAS), ir abstrakčiuosius domenų (angl. *abstract domains*), sudėtingesnius, susidedančius iš kitų sąvokų (pvz., VEDYBOS, MEILĖ). Be to, R. Langackerio modelyje domenai klasifikuojami pagal hierarchinį modelį, pvz., ALKŪNĖS konceptas visų pirma suvokiamas RANKOS domene, kuris atitinkamai suvokiamas KŪNO domene ir t. t. (Evans ir Green, 2006, Clausner ir Croft, 1999).

Taigi, rėmų ir domenų teorijos pabrėžia, kad kiekvieną leksinį konceptą sudaro du jo suvokimui būtini reikšmės komponentai – profilis ir bazė. Bazė – pagrindinė domenų matricos dalis, o profilis suvokiamas kaip iš bazės išryškinta figūra. Semantinė žodžio reikšmė neslypi atskirai nei bazėje, nei profilyje, bet jų tarpusavio kombinacijoje. Viena bazė (pvz., APSKRITIMO) leidžia išprofiluoti daug skirtingų elementų (pvz., SPINDULĮ, SKERSMENĮ ir t. t.). R. Langackeris profiliu vadina tai, į ką sutelkiamas dėmesys teiginyje, kas intensyviausia, labiausiai aktyvuota iš visų bazėje esančių elementų. Taigi, laikantis klasikinio profiliavimo modelio, atskiri žodžiai išprofiluojami iš jų kognityvinių bazių, kurios dažniausiai susideda iš mažesnių ar didesnių pažinimo domenų (sričių). Atskiros reikšmės sudaro skirtingus šių bazių profilius. Reikšmių skirtumą gali lemti

perspektyva, iš kurios kalbos vartotojas žvelgia į tiriamą objektą (Langacker, 1987, Evans ir Green, 2006, Puzynina, 1997).

Klasikinį profiliavimą galima supaprastintai pavaizduoti grafiškai (6 paveikslas):

6 paveikslas. Klasikinis profiliavimas (sudaryta autorės).

Laisvasis profiliavimas, pristatomas J. Bartmińskio profiliavimo metodologijoje, suprantamas suvokiminės, o ne fizinės realybės lygmenyje. Tai tam tikro sąmonės jau išskirto objekto tyrimas, jame pačiame išskiriant semantinių aspektų grupes, vadinamas profiliais (Grzegorzczkova, 1998, p. 11). Anot J. Bartmińskio, profiliavimas – tai subjektyvi (t. y. atliekama subjekto) kalbinė-mentalinė operacija, kuri remiasi tam tikru objekto vaizdo kūrimu, išskiriant skirtingus aspektus (dar vadinamus pakategorijomis, fasetėmis), tokius kaip, pvz., kilmė, būdo ir išvaizdos bruožai, funkcijos, reikšmės, įvykiai, išgyvenimai ir t. t., tam tikrų žinių rėmuose ir laikantis apibrėžto žiūros taško reikalavimų (Bartmiński ir Niebrzegowska, 1998, p. 212).

Bazinė reikšmė – sąvokos semantinis branduolys, bazinis konceptualusis jos turinys, dar vadinamas semantiniu invariantu, parodantis, kaip kalbantieji paprastai ir neutraliose situacijose supranta kalbiniais vienetais pavadinamus tikrovės fragmentus. Bazinė reikšmė žymi tą minimalų konceptualųjį turinį, kuris paprastai siejamas su kalbiniu vienetu pavadinamu objektu ar reiškiniu. Šio turinio esama skirtingų kalbų pasaulėvaizdžiams

priklausančiuose to paties objekto vaizduose, taip pat vienos kalbos leksemų, priklausančių sudėtingiems leksiniams-semantiniams laukams, semantinėse struktūrose (Bogdzevič, 2020, p. 37). Bazinė reikšmė siejama su prototipiniu tam tikros semantinės kategorijos atstovu.

Sąvokos profilis – tam tikras objekto suvokimo būdas, atsiradęs dėl šį suvokimą veikiančių veiksnių (žinių apie pasaulį, racionalumo, vertybių sistemos, subjektyvios žiūros perspektyvos). Taigi, skirtingi profiliai – tai ne skirtingos reikšmės, bet semantinio turinio organizavimo būdai bazinės reikšmės rėmuose (Bartmiński, 2007, p. 103). Kiekviename sąvokos profilyje dominuoja tam tikras specifinis bruožas ar bruožų rinkinys. Profiliai kuriami priklausomai nuo to, kuris bruožas išryškinamas kaip esminis, t. y. tampa profilio semantiniu centru, dominante. Pavyzdžiui, J. Bartmiński, profiliuodamas LIAUDIES konceptą, išskiria tokius jo profilius (remdamasis opozicijomis) ir jų dominantes: (1) LIAUDIS – BAJORAI (dominantės: darbštumas, fizinis darbas), (2) LIAUDIS – INTELIGENTIJA (dominantės: neišprusimas, nesavarankiškumas), (3) LIAUDIS – TURTINGIEJI (dominantė: materialinių gėrybių stoka), (4) LIAUDIS – VALDŽIA (dominantė: bendruomeniškumas) (Bartmiński, 2007, p. 186–200).

Laisvasis profiliavimo suvokimas yra subjektyvesnis, bet, pasak J. Bartmińskiego, jis leidžia sudaryti holistinį lingvistinį aprašą, remiantis ne tik kalbine ir sąvokine sistema, bet, visų pirma, kalbančiuoju žmogumi, jo mąstymu, kultūra ir civilizaciniu išsivystymu (Bartmiński ir Niebrzegowska, 1998, p. 212), todėl jis laikomas tinkamesniu PVK atkūrimui. Tokia platesnė, antropologinė eksplikacija leidžia išeiti iš rėmų, apribojančių definiciją iki „būtinųjų ir pakankamų bruožų“, ir sukurti kognityvinę definiciją (ji išsamiai paaiškinama I dalies 4.3 skyriuje), kuri apimtų visus svarbius objekto funkcionavimo bruožus, t. y. kalbinį-kultūrinį objekto paveikslą. Siekiant rekonstruoti PVK, kuriame atsispindėtų kalbos ir kultūros sąsaja, svarbu nustatyti, kokios objekto savybės įsitvirtinusios kalboje, su kokias aspektais siejasi, kokie kultūriniai veiksniai lemia būtent tokią objekto įsivaizdavimo struktūrą. Šių veiksnių veikimo efektas – tam tikras objekto suvokimas, kurį būtų galima vadinti profiliu. J. Bartmiński pateikia pavyzdį iš botanikos srities. Sąvokos *dirvinė raugė*, *rugiagėlė* ar *ramunė* gali būti suvokiamos kaip gėlės, vaistažolės, piktžolės ar tiesiog augalai, priklausomai nuo žiūros perspektyvos (estetinės, pragmatinės ar mokslinės), nuo kurios priklausys ir definicijose pateikiami bruožai (Bartmiński, 2007, p. 92).

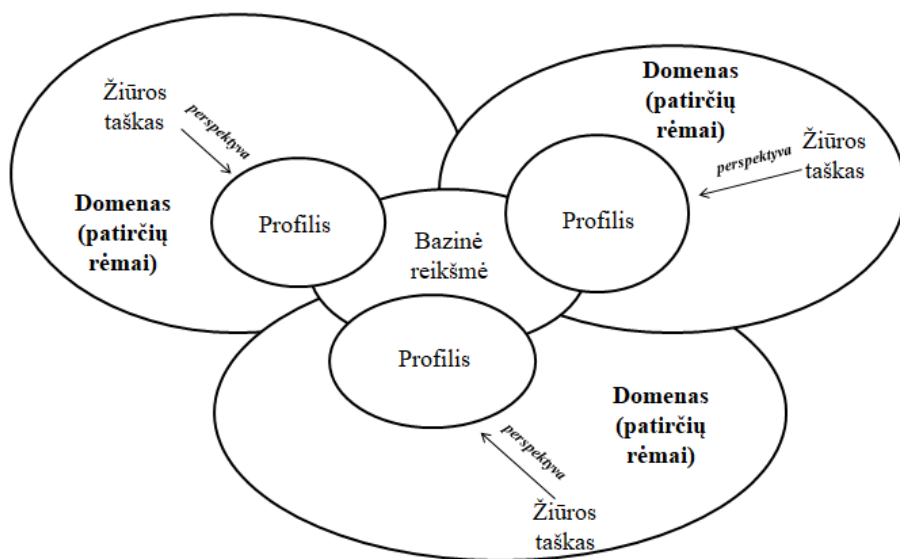
Skirtumas tarp klasikinio ir laisvojo profiliavimo glūdi leksinių vienetų reikšmės analizėje platesnės visumos pagrindu. Šį pagrindą klasikinio ir laisvojo profiliavimo atstovai supranta kiek skirtingai. Klasikinio profiliavimo atstovai jį supranta kaip kognityvinį domeną (kitų vadinamą

rėmu). Laisvojo profiliavimo atstovai į profiliavimą žvelgia iš antropologinio modelio pusės ir šį pagrindą suvokia kaip kalbančiojo subjekto (*homo loquens*) subjektyvių suvokimų rinkinį, kurį sudaro racionalumo tipas, žinios apie pasaulį, vertybių sistema, o ypač – subjektyvi matymo perspektyva ir iš jos kylanti pasaulėžiūra. Taigi, aprašomos reikšmės pagrindas – veiksniai, susiję su *homo loquens*, jo požiūriu ir intencijomis. Kognityvinėje semantikoje panašia prasme vartojamas terminas *interpretaciniai rėmai* (Fillmore, 1985). Laisvajame profiliavime J. Bartmiński vartoja terminą *patirčių rėmai*, kurie yra platesni negu kognityvistų priimtas *interpretacinių rėmų* terminas, kadangi analizuojama ne tik tai, kas įsitvirtinę kultūriškai (ritualizuota elgsena, tikėjimai, emocijos, vertybių sistema ir t. t.), bet ir visa tai, kas slypi individualioje ir visuomeninėje atmintyje. Kalbant apie profilių hierarchiją laisvajame profiliavime, profiliai gali būti arba išvedami vienas iš kito, arba lygiagrečiai išvedami iš vienos semantinės bazės (Bartmiński, 2007, p. 93–99).

Šioje disertacijoje taikomas laisvojo profiliavimo modelis ir profiliavimas suvokiamas kaip subjektyvi (t. y. subjekto atliekama) kalbinė-konceptualioji operacija, atliekama žvelgiant iš antropologinės realybės interpretuojančio žmogaus perspektyvos ir iš patirčių rėmų išskiriant aspektus, tokius kaip kilmė, bruožai, išvaizda, funkcija, įvykiai, patyrimai ir kt.

PVK ir jo profiliavimas priklauso nuo **žiūros taško ir interpretacinės perspektyvos**. Žiūros taškas (lenk. *punkt widzenia*) – tai subjektyvus-kultūrinis veiksnys, nuo kurio priklauso, kas sudarys definicijos pagrindą, kaip kalbama apie objektą, kokiais bruožais jis apibūdinamas konkrečiose situacijose, kokie bruožai įsitvirtino reikšmėje, kaip objektas kategorizuojamas ir pan. Pavyzdžiui, į objektą galima žiūrėti iš funkcinio, percepcinio, kultūrinio ir kt. žiūros taškų, kurie dažniausiai priklauso nuo skirtingų žmogaus veiklos sričių. Galima būtų pateikti jau minėtą *rugiagėlės* pavyzdį, kuri, žvelgiant iš turisto-gamtininko žiūros taško, priskiriama gėlės kategorijai, iš ūkininko – piktžolės, iš žolininko – vaistažolės kategorijai. Interpretacinė perspektyva koreliuoja su žiūros tašku ir tam tikru laipsniu yra jo rezultatas (Bartmiński, 1990, p. 112).

Laisvąjį profiliavimą galima supaprastintai pavaizduoti grafiškai (7 paveikslas):

7 paveikslas. Laisvasis profiliavimas (sudaryta autorės).

Nuo žiūros taško priklauso, kokie koncepto turinio bruožai, sudarantys jo struktūrą, bus išskirti kaip svarbūs. Tie bruožai kognityvinėje literatūroje vadinami **fasetėmis, aspektais, domenais** arba **semantinėmis pakategorijomis**. Tai bruožai, atitinkantys tam tikrą bendrą objektų charakteristiką, pvz., jų medžiagą, veikimo būdą ir pan. Kognityvinėje literatūroje įprasta jas išskirti laužtiniais skliaustais, tokios tvarkos laikomasi ir šioje disertacijoje. Pavyzdžiui, rugiagėlė-gėlė apibrėžiama išskiriant [išvaizdos], [spalvos], [kvapo] [žydėjimo laiko], [vietos] ir pan. fasetes. Rugiagėlė-piktžolė apibrėžiama atsižvelgiant į [augimo vietą], [kenksmingumą], [šalinimo būdą]. Rugiagėlė-vaistažolė apibrėžiama pagal [naudos], [žydėjimo laiko] ir kt. bruožus (Bartmiński, 2007, 2020).

Aspekto, fasetės ir *semantinės pakategorijos* terminai koncepto analizėje užima itin svarbų vaidmenį, jie leidžia naujai pažvelgti į kognityvinę sąvokų struktūrą. Tie terminai kognityvinėje literatūroje dažnai vartojami sinonimiškai, nors *fasetės* (iš pranc. *facette* ‘briauna’) reikšmė kiek siauresnė: ji suvokiama kaip į eksplikaciją susidedanti bruožų visuma (Bartmiński ir Niebrzegowska, 1998, p. 215). Fasetė – bruožų rinkinys, išskiriamas pagal kažkokį bendrą pobūdį, pvz., medžiagą, formą, veiklą, išvaizdą, vietą ir pan. Objektų eksplikaciją išsamiausiai aprašė A. Wierzbicka, bandžiusi eksplikuoti artefaktus, gyvūnus, paukščius. Pavyzdžiui, indus būtų galima eksplikuoti išskiriant [medžiagos], [išvaizdos], [dydžio], [panaudojimo] fasetes (Wierzbicka, 1985, p. 33–34); gyvūnus – [kilmės], [aplinkos], [dydžio],

[išvaizdos], [elgsenos], [santykio su žmonėmis] ir kt. fasetes (ibid., p. 254–256).

Semantikų vartojamas terminas *fasetė* kai kuriuose J. Bartmińskio pasekėjų darbuose keičiamas terminu *aspektas*, kuris pasitelkiamas eksplikuojant sudėtingesnius, abstraktesnius konceptus. Jis dažniausiai vartojamas anketinių duomenų analizėje, kai nepakanka „tradicinio“, semantikų pateikiamo fasečių sąrašo, o tenka išskirti naujus domenų. Terminas *aspektas* pasirenkamas ir šioje disertacijoje. Aspektas apibrėžiamas kaip domenų, išskirtas iš tam tikro žiūros taško (Brzozowska, 2006, p. 40). Pavyzdžiui, gali būti išskiriami [fizikinis], [biologinis] [buitinis], [lokatyvinis], [psichinis], [socialinis], [psichosocialinis], [politinis], [ideologinis], [liaudiškasis], [kultūrinis], [religinis], [militarinis], [istorinis], [estetinis], [etinis] ir kt. aspektai. Jie išskiriami analizuojant medžiagą, o ne primetami iš išorės, bet tuo pačiu suvokiami, kaip medžiagą tvarkantis tinklas, lengvinantis tiriamų objektų palyginimą. Išskirti aspektai parodo „paprasto“ žmogaus kaip tam tikros kalbos vartotojo ir tam tikros kultūros atstovo patyrimus (Niebrzegowska-Bartmińska, 2015, p. 32).

Daugiausiai keblumų kelia tai, koku pagrindu aspektai išskiriami. Jų išskyrimas atrodo aiškus ir nesudėtingas eksplikuojant materialius objektus (pvz., indus, gyvūnus, augalus ar dangaus kūnus) ar konkrečius (gamtos ar antgamtinius) reiškinius, mitologines būtybes. Kur kas kebliau eksplikuoti abstrakčias sąvokas, tokias, kaip *demokratija*, *lygybė* ar šioje disertacijoje analizuojama *tiesa*. Ir atvirkščiai, kuo konkretesnė sąvoka, tuo lengviau ji „pasiduoda“ eksplikacijai, tuo paprasčiau joje išskirti aspektus (tai pastebėta analizuojant kur kas konkretesnę sąvoką *melas*). Keblumų kartais sukelia ir aspektų jungimas į profilius. Kartais tas pats aspektas gali būti priskirtas keliems profilams, o kartais (pvz., vietų ir vertybių profiliavime) profiliai sutampa su aspektais, išskiriamais iš tam tikro žiūros taško (Żywicka, 2007).

J. Bartmiński pirmiausia siūlė aspektus išskirti remiantis Aristotelio ontologinėmis kategorijomis, tokiomis kaip substancija, kiekybė, santykis, kokybė, veikla, patyrimas, laikas, vieta, padėtis, būseną. Vis dėlto, vėliau baimintis, kad toks eksplikavimo būdas grėstų kultūrinės ir subjektyvios antropologinės (patirčių, jausmų, intuicijų) perspektyvos atmetimu. Turint omenyje pagrindinį etnolingvistikos tikslą – tirti kalbos vartotojų sąmonėje glūdinčius konceptus, subjektyvios antropologinės perspektyvos atmesti negalima (Bartmiński, 2007, p. 86). Todėl šiandien laikomasi gana laisvo požiūrio į aspektų išskyrimą, nėra vienintelio ir galutinio jų sąrašo, eksplikuojama priklausomai nuo tiriamo objekto. Išskiriami ir platesni aspektai, pvz., Andrzejus Wejlandas, eksplikuodamas profesinius stereotipus (valstiečio, darbininko ir valstybės tarnautojo), išskyrė [jausmų ir santykių su

žmonėmis], [darbo kokybės ir santykio su darbu], [materialinės padėties ir santykio su materialiniu turtu], [gyvenimo situacijos ir būdo], [pasaulėžiūros (religinės, politinės)], [išsilavinimo ir papročių], [vietos tarp žmonių], [išvaizdos ir aprangos] aspektus (Wejland, 1989, p. 94).

Liublino etnolingvistinės mokyklos jau atliktuose tyrimuose dažniausiai išskiriami tokie aspektai: [kolekcijos], t. y. tiriamo objekto sąsajos su kitais leksiniais objektais, [kvantifikacijos], t. y. objekto kiekybės (vienaskaitos ar daugiskaitos), [partityvumo], t. y. objekto dalomumo, [gradacijos], t. y. objekto laipsniuojamumo, [opozicijos], t. y. kam priešinamas tiriamas objektas, [kilmės], [išvaizdos], t. y. kokia objekto fizinė išvaizda, [agentyvumo], t. y. kaip objektas elgiasi, [percepcijos], t. y. kaip objektas jaučiamas, suvokiamas, [subjekto], t. y. kas sukelia tiriamą objektą, [objekto], t. y. į ką nukreiptas tiriamo objekto veiksmas, [lokalizacijos], t. y. kur yra tiriamas objektas, kur pasireiškia, [funkcijos], [rezultato] ir kt. Pabrėžtina, kad čia paminėti tik dažniausi aspektai, jų sąrašas nėra nei baigtinis, nei tikslus, o absoliučiai objektyvaus aspektų išskyrimo būdo nesama, jis priklauso nuo tiriamojo objekto (Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, p. 114–115).

4.3. Kognityvinė definicija ir jos sudarymas

Kognityvinė definicija – visuomenėje nusistovėjusių, galimų pažinti per kalbą ir jos vartojimą, žinių apie pasaulį aprašymas (Rutkovska et al., 2017, p. 34). Kognityvinė definicija skiriasi nuo leksikografinės. Pastaroji dažniausiai kuriama *genus proximum* ir *diferentia specifica* (t. y. apibrėžimo per artimiausią giminę ir rūšinį skirtumą) pagrindu, apribojama būtinųjų (kuriais siekiama išskirti objektą iš kitų) ir pakankamų (kuriais siekiama sutapatinti objektą su tos pačios rūšies atstovais) bruožų rinkiniu (Apresjan, 1972, p. 40) ir remiasi mokslinėmis žiniomis, kurios, viena vertus, yra išsamesnės už bendrąsias žinias, antra vertus, yra siauresnės: jos apriboja žiūros tašką, yra nukreiptos tik į pažintinius tikslus, o semantiniai jų elementai surūšiuoti griežta taksonomine tvarka. Tuo tarpu kognityvinė definicija kuriama pagrindu bendrųjų žinių, kurios remiasi bendrine kalba (todėl jas galima pavadinti kalbinėmis žiniomis), apima skirtingus realybės aspektus, pirmenybę teikia pragmatinei, o ne teorinei prieigai ir objekto savybių „neužrakina“ į griežtą taksonominę sistemą.

Kognityvinės definicijos modelis remiasi subjektyvia pasaulėvaizdžio rekonstrukcija, t. y. definicija kuriama iš žmogiškosios (kalbinės bendruomenės) perspektyvos, o ne *in abstracto*. Jos tikslas – aprašyti, kaip objektas suvokiamas kalbos vartotojų, t. y., koks kalboje atsispindintis

pasaulėvaizdis įsitvirtino visuomenėje, kokie yra jo bruožai, kategorizacija ir vertinimas. Kognityvinė definicija turi apimti visus pastoviuosius, giliai kalbos struktūroje įsišaknijusius, t. y. kalbiniu ir kultūriniu požiūriu aktualius, bruožus (neapsiribojant būtinaisiais ir pakankamais) ir kalbančiojo jausmus atspindinčius bruožus, atitinkančius kalboje įsitvirtinusių „naivųjų“ pasaulėvaizdį, taip atkuriant kalbinį ir kultūrinį objekto vaizdą. Analizės būdu sudaryta kognityvinė definicija yra naratyvinio tipo – tai tam tikros pasaulio vaizdo dalies naracija. Kognityvizme laikomasi nuostatos, kad svarbi yra interpretacinė perspektyva, svarbu tirti kalbą, vartojamą kalbinės bendruomenės. Tik tuomet įmanoma atskleisti gilų kalbos ir ją vartojančios visuomenės kultūros ryšį. Žodžio reikšmė, kaip pasaulio interpretacijos rezultatas, apibrėžta kultūriškai, ir definicija turi tą atskleisti (Bartmiński, 2007, Niebrzegowska-Bartmińska, 2014).

Kognityvinė definicija kuriama laikantis šių reikalavimų: (1) turinio adekvatumo, t. y. definicijos turinio pritaikymo prie bendrųjų žinių ir aprašymo, remiantis bendrine kalba, vengiant mokslinių terminų; (2) struktūrinio adekvatumo, t. y. definicija turi perteikti tokius semantinius elementus (ir ryšius tarp jų), kurie įsitvirtinę kolektyvinėje kalbos vartotojų sąmonėje. Neleidžiama definicijos apriboti išskiriant tik tam tikrus bruožus, būtina išskirti visus, įsitvirtinusių objekto kalbiniame paveiksle. Būtinuosius kognityvinės definicijos elementus sudaro tie, kurie perteikia objektui būdingus bruožus, susijusius su objekto funkcija, kilme, medžiaga, jo kokybinius bruožus ir t. t. Galima definiciją kurti remiantis indefinibilijomis⁹, t. y. pirminiais elementais. Kognityvinė definicija yra išsami ir todėl ilga. Jos elementai gali būti išdėstyti laisva, chronologinės sekos (pvz., motina gimdo vaikus, juos maitina, prižiūri, augina ir t. t.), priežasties-pasekmės (bildukas gąsdina žmones, žmonės siekia jo atsikratyti) ar kita tvarka. Esminis elementas – nuomonė apie objektą, išdėstyta sakiniu. Trečiasis reikalavimas – (3) objekto tipiškumo, kurio nustatymas yra šios definicijos kūrimo pagrindas. Tipiškumo nustatymo reikalavimas remiasi Eleonoros Rosch (1975) prototipų teorija, prototipinio objekto ir prototipinės situacijos sąvokomis. Kuriant

⁹ *Indefinibilijos arba universalūs semantiniai primityvai* – A. Wierzbickos siūlomas hipotetinis sąrašas paprastų, intuityviai suvokiamų žodžių, egzistuojančių visose kalbose ir kultūrose, sudarantis natūralią semantinę metakalbą (NSM), skirtą kalbiniams tyrimams atlikti iš objektyvios, ekstrakultūrinės, t. y. universalios perspektyvos. Pasak autorės, šis semantinis metaleksikonas apima ribotą skaičių konceptų, kuriais gali būti paaiškintos visos sudėtingesnės sąvokos (Wierzbicka, 1999). NSM kildinama iš Gottfriedo Wilhelmo Leibnizo iškeltos žmogaus minčių alfabeto (lot. *alfabetum cognitionum humanarum*) idėjos ir grindžiama kultūrinio universalizmo idėja, kad fundamentiniai žmogiški konceptai yra įgimti, todėl universalūs.

tipinio objekto definiciją, būtina patikrinti objektui priskiriamų bruožų tipiškumą. Į definicijos sudėtį įtraukiami tik pasikartojantys stereotipiniai bruožai, aptinkami sustabarėjusiuose folkloro tekstuose. Paskutinis kognityvinės definicijos sudarymo reikalavimas – (4) kategorinė, aspektinė objekto apibrėžimo tvarka. Skirtingose definicijose pateikiami skirtingi aspektai, bet nemažai jų taikomi plačiai (išvaizdos, elgesio, laiko, vietos, kilmės ir kt. aspektai). Galima taikyti panašius definicinius modelius su tam tikrų aspektų rinkiniais atskiroms žodžių grupėms (pvz., dangaus kūnams, augalams, gyvūnams, gyvuliams, profesijoms, papročiams, kultūrinėms praktikoms ir t. t.) apibrėžti. Aspektų pasirinkimas turėtų atspindėti tiriamą kalbinę sąmonę ir tvarkyti medžiagą, dokumentuojančią žodžio vartoseną (Bartmiński, 2007, p. 47–51).

Kognityvinė definicija – konceptų aprašymo įrankis, pasitelkiamas šioje disertacijoje. Tiriamojoje darbo dalyje rekonstruojant TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptus laikomasi pagrindinių kalbos pasaulėvaizdžio atkūrimo principų. Tyrimui pasirinktų duomenų analizė vykdoma keliais etapais, pradžioje tiriant konceptus lietuvių kalba, vėliau, analogiškai, anglų.

Kaip jau buvo minėta, tyrimas pradamas nuo sisteminių duomenų analizės: tiriami leksikografiniai duomenys, konceptą žyminčios leksemos, žodyninės definicijos, sinonimai, antonimai ir frazeologiniai junginiai. Ši tyrimo dalis atskleidžia tyrimo objektą pavadinančio kalbinio vieneto semantinę struktūrą, padeda išryškinti semantinę bazę ir profilių užuomazgas. Etimologiniai šaltiniai ir dariniai padeda atskleisti diachronines semantinės struktūros transformacijas.

Antrajame etape atliekama išsami paremių ir tekstinių duomenų analizė, pabrėžiant svarbiausius tiriamų vertybių aspektus. Tiriant vertybių konceptualizaciją paremijose, atsižvelgta ir į patarlių variantus, kuriuose pavartotos sinoniminės leksemos. Tiriant šiuolaikinius tekstinius duomenis, pasirinkti įvairių diskursų tekstai, atsižvelgta ne tik į leksemas *tiesa / truth* ir *melas / lie*, bet ir jų darybines formas. Šiame etape aiškiau išryškėjo semantinė konceptų periferija, išskirta daugiau profilių.

Paskutinis tyrimų etapas apima visų duomenų analizės rezultatų sintezę, kuria parodoma tiriamas vertybes įvardijančių leksemų semantinių struktūrų bazė ir periferiniai sluoksniai, išryškėję daugiausia paremių ir skirtingų diskursų tekstų tyrimuose. Kiekvienos vertybės konceptualizavimo analizė apibendrinama ją iliustruojant grafiškai ir pateikiant naratyvinio pobūdžio kognityvinę definiciją.

Darbe vadovaujamosi nuostata, kad kiekvienos kalbos pasaulėvaizdyje atsispindi tautos filosofija, todėl, prieš pereinant prie tiriamosios dalies, glaustai aptariami teoriniai filosofiniai tiesos ir melo

pagrindai, jų samprata, moralinio vertinimo ir vietos aksiologinėje skalėje kitimas skirtingais istoriniais laikotarpiais. Ši filosofinė apžvalga pasitarnauja kaip pagrindas vertinant TIESOS ir MELO konceptus bei jų transformacijas lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdžiuose, o tai ir yra esminis darbo tikslas. Nagrinėjant tiesos ir melo sąvokas filosofijoje, nemažas dėmesys skiriamas ir jų kalbinei raiškai. Pavyzdžiui, pastebėta, kad klasikinė filosofinė tiesos samprata tapo bazine TIESOS reikšme ne tik lietuvių ir anglų, bet ir kitų indoeuropiečių kalbų pasaulėvaizdžiuose. Filosofinė apžvalga pradedama nuo antikos laikų ir užbaigiama XXI a. aktualijomis.

II. FILOSOFINIS TYRIMŲ KONTEKSTAS

5. Tiesos ir melo samprata senovės graikų pasaulėvaizdyje

Senovės Graikija – filosofijos lopšys, kuriame susiformavo klasikinės filosofijos idėjos, o kartu su jomis – ir pirmoji klasikinė tiesos koncepcija, vėliau interpretuota žydų-arabų, krikščionybės ir naujųjų laikų filosofijoje bei tapusi universalia tiesos samprata. Antikinis požiūris (į kurį vis gręžėsi vėlesni mąstytojai) į tiesą ir melą atsiskleidė ir šnekamojoje senovės graikų kalboje, kurioje atsispindi to laikotarpio pasaulėvaizdis.

5.1. Tiesa ir melas senovės graikų kalbos ir mitologijos kontekste

Norint suprasti intuityvų *tiesos* ir *melo* suvokimą senovės graikų pasaulėvaizdyje, svarbu aptarti žodžių *ἀλήθεια*, arba *alētheia* (sen. gr. ‘tiesa’) ir *ψεῦδος*, arba *pseudos* (sen. gr. ‘melas’) etimologiją. Žodis *ἀλήθεια* tradiciškai etimologizuojamas kaip ‘nepaslėptis’ (ἀ – neiginys, λήθω, λήθομαι – ‘slėpti(s), pamiršti’). *Tiesa* buvo suvokiama kaip opozicija *melui* (kaip nuslėpimui to, kas šiaip akivaizdu, pvz., kaltės ar įkalčių nuslėpimui); taigi, sakyti tiesą – tai nesislėpti ir neslėpti¹⁰. Vėliau žodis įgijo gnoseologinį atspalvį (Kardelis, 1996, p. 260).

Kaip pastebi Anna Maria Komornicka, tyrinėjusi *tiesos* ir *melo* sąvokas archajinėje graikų poezijoje, žodis *ἀλήθεια* anksčiausiai aptinkamas Homero „Iliadoje“ ir „Odisejoje“, ir siejamas su žodžiu *ἀληθής*, arba *alēthes* ‘tikras’, kuris yra sinonimas žodžiams *ἔννομος*, arba *etymos* ir *ἐτήτυμος*, arba *etētymos* ‘tai, kas akivaizdu’, dažnai vartojamiems su žodžiu *kalbėti*. Todėl

¹⁰ Tiesos kaip nepaslėpties reikšmė aptinkama ir kai kurių rytų ir pietų slavų kalbų etimologijose. Pavyzdžiui, rusų kalboje esti dviguba *tiesos* samprata: *правда*, arba *pravda* ir *истина*, arba *istina*. *Istina* ir *alētheia* žodžių etimologija semantiškai panaši: etimologai nurodo slavų *istb* sąsają su lat. *ists* – ‘tikras, akivaizdus’ bei liet. *ysčias*, *yškus*, *eiškus*, *aiškus*. Vladimiras Toporovas *istb* kildina iš **is-to-*, kuris analogiškas lot. *iste* ‘šis, tas’. Remiantis šia etimologija, galima daryti prielaidą apie tokią semantinę *istb* plėtrą: ‘šis’ → ‘būtent šis, ne kitas’ → ‘akivaizdus’ → ‘tikras’ (Puzynina, 1997, p. 305). Taigi, *istina*, panašiai kaip graikų *alētheia*, siejasi su akivaizdumu, aiškumu. *Istina* laikoma fundamentalia, esmine tiesa, ji yra ontologinio pobūdžio, absoliuti, kildinama iš dieviškosios erdvės, beatodairiška ir tarsi „nužmoginta“; tuo tarpu *pravda* būtų galima apibrėžti kaip tiesą-teisingumą, ji priklauso žmogiškajai erdvei, gali būti reliatyvi, ginčijama, klastojama. Jos etimologija semantiškai panašesnė į lot. *veritas* ‘tiesa’, kadangi yra susijusi su tiesumu ir teisingumu (lot. *veritas* sąvoka išsamiai aptarta II dalies 6.1. skyriuje).

kalbėti tiesą senovės graikams reiškė *kalbėti tikrovę, realybę, kalbėti apie daiktus pagal tai, kokie jie yra*. Taigi, Homero laikų graikų kalboje įžvelgiamas tiesos ir realybės santykis bei galimybė tiesą išsakyti (Komornicka, 1979, p. 16–33).

Sen. graikų *ψεῦδος* reiškia ‘melą’, bet tai nėra vienintelė šio žodžio reikšmė: Henricus Stephanus žodyne „Thesaurus graecae linguae“ pateikia net 250 *ψεῦδος* reikšmių (tarp jų ir ‘melo’). Senovės Graikijoje nebuvo griežtos atskirties tarp ‘klaidos’ ir ‘melo’, kuri išryškėjo lotynų kalboje (sąvokose *error* ir *mendacium*) (Chudy, 2003, p. 119). Žodis *ψεῦδος* reiškė tiek ‘melą’, tiek ‘klaidą, kopiją, netiesą, artefaktą’ ir pan., bei yra kildinamas iš *ψεύδω*, arba *pseudō* ‘meluoti, apgauti’. Tos pačios šaknies ir *ψιθυρος*, arba *psíthyros* ‘šnabždėtojas, šnabždantis’, *ψιθυρίζω*, arba *psithyrízo* ‘šnabždėti’, *ψυδράκιον* ‘spuogas ant nosies (atsiradęs, kaip manyta, dėl melavimo)’. Atstatoma reikšmės evoliucija: ‘šnabždėti’ → ‘šnabždėti melagingus, šmeižikiškus žodžius’ → ‘meluoti, šmeižti’ (Kardelis, 1996, p. 282). Taigi, nors senovės graikų kalboje *ψεῦδος* nebūtinai reiškė tyčinę apgavystę, galėjo reikšti ir klaidą, jo reikšmė buvo pejoratyvinė: žodis, priklausomai nuo konteksto, reiškė tam tikrą netobulumą, netikrumą, ar šmeižtą. Toks vertinimas išliko iki mūsų dienų: kaip nurodo TŽŽ, priešdėlis *pseudo-* šiandien reiškia ‘tariamas, netikras, melagingas, dirbtinis’ (pvz., *pseudointeligitas, pseudoartrozė*).

Sen. graikų *tiesos* ir *melo* reikšmės skleidžiasi ir per kultūrinį pjūvį – antikinę mitologiją. Žodžiu *Ἀλήθεια* (liet. *Alėtėja*) vadinama sen. graikų tiesos deivė, Dzeuso dukra. Pagal 530 Ezopo pasakėčią „Prometėjas ir Tiesa“, Alėtėją iš molio nulipdė Prometėjas, bet atsitiktinumas lėmė, kad kartu buvo nulipdyta ir identiška deivė, Alėtėjos klastotė, vėliau pavadinta Pseudologos (Gibbs, 2002). Pagal kitą versiją, Pseudologos gimė iš Eridės (gr. *Ἐρις*, arba *Eris*), nesantaikos ir ginčų deivės. Graikų mitologijoje Alėtėja yra viena, bet esti daugybė melo demonų, Pseudologų, (gr. *Ψευδολόγοι*, arba *Pseudologoi*) bei jų brolių ir seserų (taip pat gimusių iš Eridės), kurių visi yra tam tikro blogio (pvz., skausmo, užmaršties) alegorijos. Kitas graikų mitologijoje minimas Alėtėjos antagonistas – Dolosas – apgavystės ir klastos dvasia. Būtent jis, puikybės ambicijų pagautas, pagamino Alėtėjos klastotę, siekdamas klaidinti žmones.

Sen. romėnų mitologijoje Alėtėją atitinka deivė Veritas – Saturno duktė ir Virtus (Dorybės) motina. Veritas ikonografijoje vaizduojama kaip mergelė, vilkinti baltu rūbu arba esanti nuoga (lot. *veritas nuda*). Demokrito aforizme kalbama apie Alėtėją (Veritas), pasislėpusią šulinyje, kaip tiesos neakivaizdumo alegoriją. Romėnų melo dievybė Mendacium kiek skiriasi nuo graikų Pseudologos: pastaroji tebuvo kopija, tuo tarpu Mendacium siejama su graikų Dolosu – apgavystės alegorija. Taigi, mitologijoje išryškėja skirtumas

tarp sen. graikų *ψεῦδος* reiškiančio kažką netikro, ir lotynų *mendacium*, reiškiančio tyčinę apgavystę (išsamiau šis skirtumas aptartas II dalies 6.1 skyriuje).

Antikinėje mitologijoje tiesa ir melas sudaro akivaizdžią binarinę opoziciją. Tiesai (Alėtėjai / Veritas) priskiriama ypatinga svarba: ji gimsta iš aukščiausios dievybės, arba titano nulipdoma kilniu tikslu (reguliuoti žmonių moralę), laikoma dorybių šaltiniu, vaizduojama tobula (Prometėjas, ją lipdydamas, pasitelkia visus įgūdžius), jokia klastotė negali jai prilygti. Įkvėpta gyvybės, Alėtėja žengia lygiu žingsniu (tai simbolizuoja jos pastovumą). Ji yra vienintelė, unikali. Jos ikonografinė simbolika (jaunystė, baltas drabužis ar nuogumas) atskleidžia esminius antikinės tiesos bruožus: grožį, tyrumą ir atvirumą. Kita vertus, pasislėpimas šulinyje simbolizuoja, kad tiesa gali būti sunkiai pagaunama ir ne visados yra akivaizdi.

Tuo tarpu Pseudologos jau pati kilmė yra pejoratyvinė: ji gimsta iš nesantaikos deivės arba nulipdoma apgavystės dvasios, siekiančios pasipuikuoti. Ji tėra klastotė, turi trūkumų (yra bekojė, nes ją lipdydamas Dolosas pritrūko molio, o tai simbolizuoja melo laikinumą), yra susijusi su kitomis blogio dvasiomis. Be to, graikų mitologijoje melo dievybių (Pseudologų) esama daug. Taigi, antikiniame pasaulėvaizdyje matomas akivaizdus teigiamas tiesos vertinimas, jos absoliutumas: tiesa vaizduojama kaip unikali tobulybė, esanti pastovi, tuo tarpu melas vaizduojamas neigiamai – kaip kažkas netikro, netobulo, laikino, susijusio su kitomis ydomis, pabrėžiamas jo reliatyvumas: melų gali būti daug, o tiesa – vienintelė.

Sen. graikų kalboje ir mitologijoje išryškėjo pagrindiniai minėti tiesos ir melo bruožai, tapę universaliais, juos atskleidžia ir darbo tiriamojoje dalyje pateikiama analizė.

5.2. Klasikinės tiesos koncepcijos susikūrimas

Didžiausią įtaką klasikinės tiesos koncepcijos susiformavimui turėjo Parmenido, Platono ir Aristotelio idėjos. **Parmenidas (540–480 pr. Kr.)** tiesą tapatino su būtimi, realizuojama per intelektinį pažinimą. Jis teigė, kad, norint tiesą pažinti, reikia pažinti mąstymo kelią, laikantis minties, kad būtis yra (Pawlikowski, 2013). Parmenido nusakytą tiesos ir būties sąsają pagrindžia ir filologinė analizė: klasikinėje graikų kalboje veiksmažodis *εἶναι*, arba *einai* reiškė ne tiek 'būti', kiek 'būti tikru' (Kahn, 1973, p. 363–366). Be to, manyta, kad tiesą pažinti galima intelekto, minties pagalba, tad pirminis tiesos suvokimas buvo ontologinis ir epistemologinis. Taigi, Parmenido filosofijoje nekalbama apie melą, nes viskas, kas yra pagalvota, yra būtimi, o viskas, kas

yra būtimi, yra tiesa. Melo pasakyti neįmanoma, nes neįmanoma pasakyti to, ko nėra (Chudy, 2003, p. 118).

Platonas (428–348 m. pr. Kr.) į tiesos sąvoką žvelgė analitiškai, perėjo nuo intuityvaus prie semantinio tiesos ir netiesos suvokimo ir nubrėžė klasikinės tiesos koncepcijos pagrindus: „tikra [yra ta] kalba, kuri apie esančiuosius dalykus kalba taip, kaip yra. O ta, kuri [kalba] taip, kaip nėra – melaginga“ (Platonas, 1996b, p. 47–48). Taigi, Platonas tiesą ir netiesą apibrėžia egzistencine definicija: neteisinga nuomonė – tai nuomonė, kuri teigia, kad yra tai, ko nėra. Atitinkamai, teisinga nuomonė – tai nuomonė atitinkanti tai, kas yra.

Platono darbuose esti ir morfologinio semantinio sąvokos paaiškinimo. „Valstybę“ užbaigiančiame mite Platonas žodį *alētheia* interpretuoja per anamnezės teoriją, kaip užmaršties priešingybę, aiškindamas, kad sielos po mirties patenka į užmaršties (Letės) plynę, kurioje teka Ameleto upė, iš kurios atsigėrus pasineriama į letargą, visapusiškai užsimirštama (Platonas, 2000, p. 410). Dialoge „Kratilas“ žodžiu *alētheia* „pavadintas dieviškas esamybės lėkimas: esą tai „dieviška klajonė“ (*ἀληθεῖα*, arba *alē theia*). Na, o melas (*pseudos*) – lėkimo priešybė [...]“ (Platonas, 1996b, p. 169).

Platono darbuose akivaizdi intelektualinio ir juslinio tiesos pažinimo priešprieša: dialoge „Faidras“ kalbama apie „tiesos lygumą“, vietą virš dausių, kur yra būčių substancija, suvokiama vien intelektu (Platonas, 1996a, p. 43–46). Panašiai ir dialoge „Faidonas arba Apie sielą“ Platonas teigia, kad tiesą pažinti galima tik skaidriu protu, nesudrumstu jokia kūniška, jusline įtaka (Platonas, 1999, p. 32–36), o „Valstybės“ 6-ojoje knygoje rašoma, kad tiesa yra artimiausia išminčiai ir giminiška darnumui, ji turi galią išlaisvinti sielą iš įkalinimo kūne būsenos, suteikia palaimos jausmą, todėl siela iš prigimties tiesą brangina ir jos siekia (Platonas, 2000). Taigi, Platonui tiesa yra ne tik intelektualinė, bet ir instrumentinė dvasinė vertybė, kurios trokštama iš prigimties. Kaip pastebi Arvydas Šliogeris, „žmogaus kontempliuojama tiesa tobulina sielą: filosofas, peržengdamas daiktiškąjį individualumą nuo jusliškos atskirybės prie loginės visuotinės, atlieka transcendavimo judesį, kuris jį savo ruožtu pastato prieš objektyvią teorinę duotį, t. y. tikrąją būtį“ (Šliogeris, 1985, p. 27).

Akivaizdu, kad šios Platono etimologijos nėra mokslinės, jos remiasi giliu filosofiniu žodžių ir jų postuluojamų reiškinių apmąstymu, tų žodžių semantinio lygmens pajungimu savai minties sistemai, savai logikai (Kardelis, 1996, p. 253–254), vis dėlto, jos padeda suprasti antikos pasaulio požiūrį į tiesą, prigimtį jos suvokimą.

Platono darbuose nagrinėjama ir melo problema, į kurią žvelgiama iš trijų perspektyvų: metafizinės, epistemologinės ir etinės. Metafizinėje plotmėje išryškėja platoniškasis idėjų (kurios yra tobulos, aksiologiškai aukščiausios, nekintančios ir amžinos) ir daiktų (kurie tėra idėjų materializacija) atskyrimas. Idėjų hierarchijos viršūnėje yra gėris, grožis ir tiesa. Aukščiausia idėja – kalokagatija (gr. *καλός*, arba *kalos* – ‘gražus’, *ἀγαθός*, arba *aghatos* – ‘geras’), kuriai pajungtos visos kitos idėjos. Kuo daiktas yra arčiau idėjos, tuo jis artimesnis savo prigimčiai, todėl tikresnis. Kiekviena nuomonė, susijusi su jusliniu suvokimu, yra tam tikru laipsniu susijusi su netiesa. Žmogus, atsidūręs nuomonių (gr. *δόξα*, arba *doxa*) pasaulyje, klysta, remiasi tik daiktų, bet ne idėjų pažinimu. Anot Platono, netiesa – tai absoliutus blogis, nes ji nutolina žmogų nuo tiesos (idėjų) ir panardina jį apgaulėje. Šią mintį geriausiai atskleidžia Platono 7-ojoje „Valstybės“ knygoje vaizduojama olos alegorija, kurioje pasakojama, kad oloje įkalintas žmogus pažįsta tik šešėlius, krentančius ant olos sienų, negalėdamas pažvelgti į pačią idėjų šviesą, t. y. tiesą. Jei žmogų staiga kas išlaisvintų ir leistų žiūrėti į tikrovę, o ne į šešėlius, jis būtų apakintas šviesos ir šešėlius laikytų tikresniais už pačią tikrovę (Platonas, 2000).

Dialoge „Hipijas Mažasis“, dar vadinamame „Apie melą“, žvelgiama iš epistemologinės plotmės: sąmoningas melas laikomas mažesniu blogiu už nesąmoningą, o blogiausia yra netiesą laikyti tiesa, t. y. klysti (Plato, 1996). Platonas išskiria tris nukrypimo nuo tiesos laipsnius. Pirmasis – tai nesąmoninga netiesa, t. y. klydimas. Platonas, žvelgdamas iš etinės plotmės, šią netiesos rūšį laiko blogiausia, nes savo klaidos nesuvokiantis žmogus esti toliausiai nuo tiesos. Senovės graikų tradicijoje nesąmoningas blaškymasis netiesoje iš esmės laikomas blogiu, pvz., „Karalius Edipas“ – baisi klaidų ir nesusipratimų tragedija, kurioje netyčinis blogis užtraukia kaltės jausmą ir pelno bausmę. Antrasis netiesos laipsnis – sąmoninga kenksminga netiesa, arba melas, kai tyčia siekiama suklaidinti kitą žmogų. Šią netiesos rūšį Platonas laiko aksiologiškai geresne, nes bendrąja prasme esama arčiau tiesos: meluojantysis ją žino, tik nenori atskleisti. Trečioji netiesos rūšis – sąmoninga nekenksminga netiesa, t. y. mitologija, metaforika ir pan. Ją Platonas laiko netgi teigiama ir naudinga, galinčia padėti atskleisti tiesą. Taigi, tikriausias melas Platonui – tai tyčinis kito žmogaus panardinimas į nesąmoningos netiesos būklę, turint nesąžiningą kėslą (ibid., Chudy, 2003).

Platoniškasis požiūris į melą ypatingas tuo, kad melas etiškai ne visados laikomas blogiu, išskiriama ir pozityvių jo funkcijų. Teigiamo melo kategorija vėlesnėje filosofijoje tapo nuomonių poliarizacijos (nuo radikalaus smerkimo iki toleravimo ar netgi pritarimo) objektu. Net antikinėje

filosofijoje melas vertinamas nevienodai: pavyzdžiui, Aristotelis, gyvenęs vos kiek vėliau už Platoną, melą vienareikšmiškai smerkė.

Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) filosofiją suprato kaip tiesos pažinimą, remiantis logika. Klasikinės tiesos koncepcijos pagrindą galima įžvelgti jau Platono darbuose, tačiau būtent Aristotelis IV „Metafizikos“ 7 dalyje pateikia aiškią tiesos definiciją, apibrėždamas ją kaip nuomonės ar minties loginę vertę ir tapatindamas su daiktų būtimi: „kalbėti apie esamybę, kad jos nėra, arba apie nesamybę, kad ji yra, reiškia kalbėti netiesą, o kalbėti, kad esamybė yra, o nesamybės nėra, reiškia kalbėti tiesą. Taigi, sakydami, kad kažkas yra arba kažko nėra, sakome tiesą arba netiesą.“ (Aristotel, 2021, p. 42–43). Tai bene plačiausiai žinoma ir pirmoji filosofų pateikta tiesos definicija, dar vadinama korespondentine (atitikimo), nes pagal ją tiesa yra daikto ir minties atitikimas. Šią apibrėžtį IX–X a. sukonkretino žydų neoplatonikas Isaakas Izraelis, pasiūlęs lotynišką tiesos definiciją: *veritas est adequatio rei et intellectus* ‘tiesa – tai daikto ir suvokimo atitikimas’. Pasak Aristotelio, intelektinis pažinimas yra kitoks nei jutiminis, bet būtent jutiminis pažinimas veikia kaip tarpininkas tarp intelekto ir realybės, t. y. intelektas remiasi jutiminiais potyriais, išskirdamas iš jų duomenis, kurių jutimai neperteikia. Pavyzdžiui, jei medį jutimiškai suvokiame kaip tam tikrą konkretų objektą, intelektas išskiria būtent medžio sąvoką. Taigi, Aristotelio išskirtas ryšys tarp pažinimo (jutiminio ir intelektinio) ir daiktų turinio implikuoja tiesos kaip atitikimo tarp pažinimo ir daikto koncepciją. Kadangi būtent intelektas išskiria daikto esmę ir leidžia reflektuoti pažinimą bei suvokti, ar ji yra teisinga, ar ne, Aristotelis tiesą sieja tiesiogiai su intelektiniu pažinimu (Pawlikowski, 2013, p. 59).

Melo objektą Aristotelis priskiria praktinės filosofijos, t. y. etikos, sričiai. Jo filosofijoje (daugiausia – „Nikomacho etikoje“) retai pasitaiko žodis *pseudos*, kur kas dažniau vartojami žodžiai *ψεύδασθαι*, arba *pseudesthai* ‘meluoti, turėti polinkį meluoti’ ir *ψεύστης*, arba *pseustēs* ‘melagis’. Platono filosofijoje kalbama apie melą kaip tikslingą kito žmogaus klaidinimą, dėmesio centre yra melo objektas ir pats melavimo procesas, tuo tarpu Aristotelis daugiau kalba apie patį melo subjektą – melagį (Chudy, 2003). Be to, Aristotelio filosofijoje pasireiškia platesnė melo samprata, kai melu laikomas ne vien verbalinis aktas, o bet koks nukrypimas nuo dorybės kalbant, dirbant ar apsimetant. Aristotelis išskiria du nukrypimus nuo tiesos: pagyrūniškumą (kai subjektas „dedasi žymesniu nei yra iš tikrųjų“) ir apsimestinį kuklumą (kai subjektas „paneigia savo vertę ar ją sumažina“). Tuo tarpu tiesą Aristotelis dar suvokia kaip „aukso vidurį“ tarp vieno ir kito, kaip buvimą savimi (Aristotelis, 1990, p. 140).

Aristotelio filosofijoje tiesos sakymas ir melavimas vertinami gradaciškai, aukščiausiai vertinant tiesos laikymąsi ne dėl tam tikros naudos ar sandėrio, bet dėl žmogaus vidinės nuostatos. Atitinkamai mažiausiai smerktinu laikomas betikslis melas (dėl tuštybės ar malonumo), o tolesnė melo gradacija priklauso nuo jo tikslo: geresniu laikomas kilnus melas (dėl garbės ar gero vardo), blogesniu – pragmatinis melas (dėl materialinių interesų). Vis dėlto, Aristotelio filosofijoje nesama teigiamo melo kategorijos, kiekvienas melas laikomas etiškai blogu, nes meluodamas žmogus patiria moralinę žalą. Tobuliausia žmogiškosios prigimties realizacija ir aukščiausias tikslas – gyvenimas, atitinkantis žmogaus prigimtį, t. y. tiesą (ibid., p. 140–141).

Akivaizdu, kad senovės Graikijos filosofijoje išsikristalizavo dvi tiesos matymo perspektyvos: ontologinė, kai tiesa siejama su būtimi, tikrąja prigimtimi, ir epistemologinė, kai kalbama apie intelektinio mąstymo tiesą, kuri sprendžia apie minties ir faktinės realybės atitikimą ar neatitikimą. Antikos pasaulyje tiesa vertinama tik teigiamai, bet pasireiškia etinio melo vertinimo ambivalentiškumų: Platono filosofijoje esama teigiamo melo apraiškų, o Aristotelio – melas vertinamas gradaciškai, bet teigiamo melo kategorijos nesama, stipriai akcentuojama melo moralinė žala pačiam jo subjektui.

6. Tiesos ir melo samprata krikščionybės filosofijoje. Dogmatizmas

Krikščionybės atsiradimas ir jos teologinių bei filosofinių doktrinų plėtra atvėrė naują skyrių tiesos problematikos analizėje. Pakito tiesos suvokimas: atsirado Dievo kaip Būties, absoliučiosios ir tobulos Tiesos vaizdinys (Pawlikowski, 2013, p. 69). Kaip pastebi Patrikas Skrudupis, graikų filosofijoje tiesos siekimas, gryniosios transcendencijos vaizdinys buvo prieinamas tik elitiniam ratui žmonių, kurie sugebėjo įveikti kolektyvinę pasaulėžiūrą ir ištrukti iš kaustančios praktiškumo saitais *doxa* srities. O štai krikščioniškoje filosofijoje gryniosios transcendencijos vaizdinys (Dievas) tampa net *doxa* būsenoje gyvenantiems tikrovės sąrangos dalimi. Ir pats transcendavimo judesys atliekamas ne tik mąstymo, bet ir tikėjimo aktu (Skrudupis, 2005, p. 10). Taigi, krikščionybės (tiek ankstyvosios, tiek viduramžių) filosofijoje pasireiškia dogmatinis požiūris į tiesą: ji visų pirma glūdi dieviškojoje srityje ir yra pasiekiamą tikėjimu. Tiesos problemos analizė krikščionybėje daugiausia remiasi dviejų mąstytojų – šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio darbais. Pirmojo idėjose atsispindi Platono filosofinė mintis, antrojo – Aristotelio.

6.1. Tiesa ir melas lotynų kalbos kontekste

Krikščionybės filosofija vystėsi lotynų kalbos kontekste, todėl prasminga išnagrinėti lotyniškų žodžių *veritas* ‘tiesa’ ir *mendacium* ‘melas’ etimologiją. *Veritas* susijęs su ‘tiesą’ ar ‘tikėjimą’ reiškiančiais žodžiais kitomis Europos kalbomis: pranc. *verité* ‘tiesa’, it. *verita* ‘tiesa’, isp. *verdad* ‘tiesa’, vok. *Wahrheit* ‘tiesa’, sen. cerkv. *věra* ‘tikėjimas’, lenk. *wiara* ‘tikėjimas’ ir kt. Kaip pateikiama etimologijos žodyne „Online Etymology Dictionary“ (ED), *veritas* reiškia tiek tiesą, tiek buvimą teisingu ir yra kildinamas iš žodžio *verus* ‘teisingas’, kuris savo ruožtu kildinamas iš indoeuropiečių šaknies **were-o-* ‘tikras, patikimas’. Pagal Walde’io-Hoffmano hipotezę, *veritas* ir *verus* siejami su šaknimis **vel-* ‘norėti, rinktis’ (Walde ir Hoffman, 1954, p. 768), taigi, *veritas*, *propositio vera* reikštų žmogaus laisvai pasirenkamą nuomonę ar įsitikinimą, atsižvelgiant į tai, kas tikra. Ši etimologija leidžia daryti išvadą apie subjektyvųjį, asmeninį tiesos suvokimą lotynų kalboje (Puzynina, 1997, p. 303). *Veritas* etimologija atskleidžia teigiamą žodžio konotaciją: tiesa – tai ne tik tai, kas tikra, susiję su tikrove, bet ir tai, kas patikima, teisinga ir laisvai pasirenkama.

Lotynų *mendacium* reikšmė skiriasi nuo *falli* arba *errare* ‘klysti’ (kitaip nei sen. graikų *pseudos*, kurio semantikoje skirties tarp *klaidos* ir *melo* nesama). *Mendacium* reikšmė semantiškai priešinga *veriloquium* arba *veracitas* ‘tiesos sakymas’ reikšmei. Kita *melo* forma – tai *mendositas* ‘klaidingumas’. ED nurodo, kad šie žodžiai kildinami iš *menda* ‘kaltė, defektas, neatidumo klaida rašyboje’, kuris savo ruožtu kildinamas iš protoindoeuropiečių šaknies **mend-*, reiškiančios ‘fizinį defektą, kaltę’.

Veiksmažodis *mentior* ‘meluoti’ kildinamas iš žodžio *mens* ‘protas’, panašiai kaip *mentio* ‘priminimas’, *mentiens* ‘melagis’, *mentitus*, *mendosus* ‘melagingas, netikras’, *mendose* ‘klaidinančiai, apgaulingai’ (Chudy, 2003, p. 152–153). Taigi, jau etimologiniame lygmenyje galima įžvelgti ambivalentišką *melo* vertinimą: žodis siejamas ne tik su kalte, defektu, bet esama ir jo sąsajų su protine veikla, t. y. gudrumu, apsukrumu. Žodžio semantikos raidoje įvyko įdomus poslinkis: *mąstymas*, *minties veikla*, *kūrybingumas* įgijo pragmatinį reikšmės aspektą ir virto *melavimu*, *apsukrumu*.

6.2. Tiesa ir melas viduramžių mąstytojų filosofijoje

Šv. Augustino (354–430) filosofijoje tiesa analizuojama metafiziniame ir teologiniame kontekstuose. Žvelgdamas iš metafizinės plotmės, šv. Augustinas seka Platonu ir tiesos koncepcijos pagrindą mato

idėjų, kurių pavyzdžiu kuriami daiktai, pasaulyje. Žvelgiant iš teologinės plotmės, ši pagrindą sudaro Amžinasis Žodis – Dievo Sūnus, filosofijos lygmenyje siejamas su Logoso koncepcija – Dieviškuoju Žodžiu ir Protu, kuriame glūdi idėjos. Taigi, idėjos yra amžinosios tiesos, glūdinčios Dieviškajame Logose, kuris, būdamas Nesutvertoji Tiesa, sudaro visų sutvertų tiesų pagrindą. Tokią su idėja tapatinamą tiesą šv. Augustinas vadina „tikrų daiktų forma“ (lot. *veritas forma verorum est*) (Augustinus, PL 34, 36.66). Pasak šv. Augustino, „tiesa yra tai, kuo parodoma tai, kas yra“ (lot. *veritas est qua ostenditur id quod est*). Atitinkamai „netiesa yra tada, kai manoma, kad yra tai, ko nėra“ (lot. *falsitatem esse, qua id putatur esse quod non est*) (ibid.). Šią definiciją galima laikyti ontologine, nes pats daiktas pateikiamas kaip tiesos pagrindas. Daiktai yra tikri tiek, kiek yra panašūs į Tiesą, ir tiek netikri, kiek nuo jos nutolę. Tokiu būdu ontologinis tikrumas gali būti laipsniuojamas (Pawlikowski, 2013, p. 71–74).

Šv. Augustino filosofijoje kalbama ir apie melą, kuris aiškinamas tiesiogiai ir netiesiogiai. Netiesioginis melo paaiškinimas remiasi teologija: šv. Augustinas kiekvieną nuodėmę laiko melu, priešingu žmogiškosios prigimties tiesai. Šią melo reikšmę jis sieja su ištraukomis iš Psalmių¹¹ ir šv. Pauliaus laiško Romiečiams¹², kai melas vadinamas prigimtine visos žmonijos nuodėme, o meluoti reiškia gyventi visiškai autonomiškai, prisirišus prie žmogiškosios laisvės idėjos ir užmiršus savo dieviškąją kilmę. Tuo tarpu tiesa, pasak šv. Augustino, tai nuolatinis suvokimas savo priklausymo nuo Dievo valios ir gyvenimas joje (Chudy, 2003, p. 153–154).

Šv. Augustinas melą apibrėžia ir tiesiogiai: „Melas – tai neteisingas pasakymas, siekiant suklaidinti“ (lot. *Mendacio est enunciato falsa, cum voluntate ad fallendum pronunciata*) (Augustinus, PL 40, 4.4), „kas meluoja prieš tai, ką jaučia siela, kalba, norėdamas suklaidinti“ (lot. *Qui mentitur, contra id quod animo sentit, loquitur voluntate fallendi*) (ibid., 7.22), „melas reiškia natūralią netiesą, kuria siekiama suklaidinti“ (lot. *Mendacium est quippe falsa significatio cum voluntate fallendi*) (ibid., 12.26). Taigi, pasak šv. Augustino, esminiai melo komponentai – tai žodžių ir minčių neatitikimas bei siekis suklaidinti (lot. *intentio fallendi*) (Chudy, 2003, p. 154). Jo filosofijoje taip pat atsiranda melo kaip apsimetimo samprata, kai kalbama apie neatitikimą tarp žmogaus sielos jausmų ir jo žodžių.

Tradicinėje filosofinėje tipologijoje išskiriamos trys melo kategorijos: naudingas melas (lot. *mendacium officiosum*), juokų melas (lot. *mendacium*

¹¹ Pasitikėjau net kai skundžiaus: „Esu baisiai kančios prislėgtas!“ – net kai nustėręs sakiau: „Visi žmonės – melagiai!“ (Ps 116, 10–11).

¹² „Dievas išlieka tiesakalbis, o kiekvienas žmogus – melagis“ (Rom. 3, 4).

iocosum) ir kenksmingas melas (lot. *mendacium domnosum*), kurių tikslas – nauda, juokas arba skriauda. Šv. Augustinas žvelgia iš etinės perspektyvos ir įveda naują, gradacinę melo tipologiją, išskirdamas 8 jo vertinimo lygmenis. Vis dėlto, filosofas pabrėžia eschatologinį kiekvieno melo, net iš pažiūros nekalčiausio, pobūdį, remdamasis daugiausia Pradžios knyga, kurioje kalbama apie metafizinę (šėtonišką) melo kilmę¹³. Šv. Augustino filosofijoje melo blogis kildinamas ne iš jo tikslų ar pasekmių, bet iš paties melavimo akto, todėl melas laikomas ne akcidentiniu, bet esminiu, savaiminiu blogiu, slypinčiu metafizinėje struktūroje ir kuriančiu ontologinę netvarką, neigiančiu būtį, kvestionuojančiu Dievą, kuris yra ontologinė tiesa, t. y. realybė, kurios neįmanoma paneigti. Todėl šv. Augustino filosofijoje, kitaip nei Platono, teigiamo melo kategorijos nesama (ibid., p. 155–158).

Šv. Augustinas atskleidžia dogmatinį požiūrį į tiesą, kuri suvokiama kaip absoliučioji vertybė, kildinama iš dieviškosios sferos. Atitinkamai melas – tai būties neigimas, etiškai vienareikšmiškai smerktinas. Jo filosofijoje galima pastebėti ne tik melo gradaciją, bet ir tiesos kaip tikrumo laipsniavimą.

Šv. Tomas Akvinietis (1225–1274) – vienas žymiausių viduramžių krikščioniškosios filosofijos kūrėjų, išsamiai aprašęs tiesos ir melo problematiką, savo darbuose polemizuojantis su antikos mąstytojų ir šv. Augustino darbais. Filosofijoje jau buvo išsikristalizavę du gana priešingi požiūriai į tiesą: ontologinis (būties tiesos) ir intelekto (loginės tiesos). Pirmasis įžvelgiamas dar Platono filosofijoje, antrasis – Aristotelio (kuris apibrėžė tiesą kaip minties ir realybės atitikimą). Šv. Tomo Akviniečio apmąstymuose apie tiesą šie du požiūriai suderinami, bandant sutaisyti protą ir tikėjimą.

Šv. Tomo Akvinietis didelį dėmesį skiria intelektui. Jis pritaria ontologinei tiesos apibrėžčiai, teigdamas, kad „tiesa reiškia visiškai tą patį, ką esinys“, kita vertus, laikosi klasikinės tiesos definicijos ir teigia, kad „daiktas vadinamas tiesa tik tada, kai atitinka intelektą, todėl tiesa paskiau atrandama daiktuose, o pirmiau intelekto“ (Akvinietis, 2000, p. 55, 73). Panašiai kaip Aristotelis, jis kalba apie daiktų ir intelekto tiesą, bet būtent intelekto tiesa pasiekia savo pilnatvę ir tobulumą: „[daiktų ir intelekto] atitiktis gali būti tik intelekto, vadinasi, ir tiesa gali būti tik intelekto“ (ibid., p. 73–75).

Aristotelio filosofiją šv. Tomas Akvinietis papildė naujuoju matmeniu: realaus pasaulio pažinimą priskyrė dviem intelektams: žmogiškajam ir dieviškajam, kurių pastarasis laikomas svarbiausiu. Jei nebūtų

¹³ Bet žaltys tarė moteriai: „Jūs tikrai nemirsite! Ne! Dievas gerai žino, kad atsivers jums akys, kai tik jo užvalgysite, ir būsite kaip Dievas, žinantis, kas gera ir kas pikta“ (Pr 3, 4–5).

žmogiškojo intelekto, daiktų tiesa egzistuoja dėl atitikties dievišajam intelektui. Jei, *per impossibile*, neliktų nei žmogiškojo, nei dieviškojo intelekto, bet daiktai egzistuoja toliau, juose tiesos nebeliktų (Akvinietis, 2000, p. 75). Taigi, daiktų tiesa gali būti suvokiama tik per santykį su intelektu – dieviškuoju ar žmogiškuoju. Pagal prigimties tvarką, tiesa kaip daiktų ir intelekto atitikimas, visų pirma, sietina su daiktų ir dieviškojo intelekto atitikimu, ir tik tada su daiktų ir žmogiškojo intelekto atitikimu. Taigi, tiesa, visų pirma, glūdi dieviškajame intelekto, ir tik tada – žmogiškajame, o daiktuose, esančiuose už minties ribų, ji egzistuoja tik tiek, kiek jie yra susiję su dieviškuoju ar žmogiškuoju intelektu (Wippel, 1989, p. 314–316).

Šv. Tomas Akvinietis bando atsakyti į klausimą, ar yra tik viena tiesa. Pasak jo, abiejų rūšių tiesos (intelektų tiesa ir daikto tiesa) kildinamos iš Dievo kaip pirminės visų būčių ir visų žinių priežasties. Dievas yra pirmoji Tiesa, kaip ir pirmoji Būtis, ir „dieviškojo intelekto tiesa yra vienintelė, iš kurios žmogaus intelekto kildinama daugybė tiesų, panašiai kaip iš vieno žmogaus veido veidrodyje atsiranda daugybė atvaizdų“ (Akvinietis, 2000, p. 87). Dieviškoji tiesa yra vienintelė amžina ir nekintanti, tuo tarpu žmogiškoji tiesa priklauso nuo intelekto ir glūdi daiktų egzistencijoje, ji nėra amžina, kadangi nėra amžina ir nekintanti daiktų egzistencija ir intelektas (ibid., p. 103). Taigi, jo filosofijoje užsimenama apie tiesos absoliutumo-subjektyvumo problemą: dieviškoji tiesa laikoma absoliučia, vienintele, nuo kurios atsispindi subjektyvios žmogiškosios tiesos.

Šv. Tomo Akviniečio filosofijoje melas laikomas žmogiškojo intelekto vaisiumi, nes „dieviškojo intelekto atžvilgiu joks daiktas negali būti vadinamas melagingu. Tačiau lyginant su žmogiškuoju intelektu, kai kada atrandamas daikto ir intelekto neatitikimas“ (ibid., p. 143).

Šv. Tomas Akvinietis, panašiai kaip Aristotelis, melą aiškina ir per kalbos prizmę: kalboje išskiria *vidinį žodį* (lot. *verbum inertius* arba *verbum cordis* ‘širdies žodis’) ir *išorinį žodį* (lot. *verbum exterius*). Vidinis žodis – tai žmogaus vidinė mintis, kontempliacija, nesusijusi su ekspresija, priklausanči tik pačiam subjektui. Išorinis žodis – tai kitiems perteikiama minties išraiška. Tiesos atveju išorinis žodis atitinka žmogaus vidinį žodį, melo atveju – ne. Todėl melą šv. Tomas Akvinietis laiko metafizinės kalbos prigimties deformacija, destrukcija (Chudy, 2003, p. 164–166).

Krikščionybės filosofijoje požiūris į tiesą yra teocentriškas ir dogmatinis, jos pradiniu ir pagrindiniu šaltiniu laikoma dieviškoji erdvė, tačiau šv. Tomo Akviniečio filosofijoje jau užsimenama ir apie subjektyvias žmogiškasias tiesas. Pastebima ir antikos filosofijos įtaka: šv. Tomas Akvinietis remiasi klasikine tiesos apibrėžtimi, bet išplėtoja intelekto sąvoką. Nors krikščionybės filosofijoje pasireiškia aksiologinė melo

gradacija, teigiamo melo kategorijos nesama, melas laikomas savaiminiu blogiu, visų pirma griaušančiu tiek paties meluojančiojo prigimtį, tiek dieviškąją būtį. Krikščionybės filosofijoje išryškėjo ir nauja melo rūšis – apsimetimas, t. y. minčių ir žodžių (veiksmų) neatitikimas.

7. Tiesa ir melas naujųjų laikų filosofijoje. Pragmatizmas

Naujųjų laikų filosofija iškyla kaip reakcija į viduramžiais vyravusį teocentrizmą, kuriam priešpastatomas antropocentrizmas, autonomiškas subjektas ir protas, ketinama išvaduoti pažinimą iš vyravusio dogmatizmo bei, vadovaujantis protu, sukurti naują žmogų, visuomenę ir naują pasaulį (Šliogeris, 1985, p. 39–40). Iki Renesanso tiesos ir melo problematika buvo iš esmės analizuojama iš ontologinės ar religinės perspektyvos, vėliau ontologinis svorio centras perkeliamas į subjektą, tikima, kad protu galima suvokti tiek pasaulį, tiek patį žmogų, ypač svarbi tampa epistemologinė tiesos matymo perspektyva. Taip pat keičiasi melo vertinimas, jis tiriamas ne vien metafiziškai ar kaip aksiologinis vienetas, antivertybė, bet kaip žmogaus socialinio gyvenimo ir politikos elementas, į kurį žvelgiama iš pragmatinės ir reliatyvizmo perspektyvų.

Nicolo Machiavellis (1469–1527) – vienas pirmųjų filosofų, argumentuojančių, kad krikščioniškasis požiūris į melą ir tiesą visuomenėje yra neveiksmingas. Jis plėtojo valstybės kūrimo, nacionalinio saugumo užtikrinimo ir politinės veiklos doktriną (ilgainiui pavadintą makiavelizmu), paremtą principu „tikslas pateisina priemones“. Ji pateisina manipuliaciją žmonėmis, siekiant „aukštesniųjų tikslų“ – bendrojo valstybės gėrio. Esminė makiavelizmo idėja – politikos ir etikos atskyrimas. Ši ideologija aprašyta garsiaame N. Machiavellio veikale „Valdovas“, kuriame į melą ir tiesą pirmą kartą žvelgiama iš grynai politinės ir pragmatinės perspektyvos, vertinant jų naudą politikoje (Chudy, 2003, p. 184).

Nors N. Machiavellio aprašyta valdymo taktika iš esmės remiasi melu, manipuliacija ir vaidyba, net tokiame kontekste neatmetama tiesos svarba, tačiau makiavelizme į tiesą, panašiai kaip į melą, žiūrima instrumentaliai, kaip į išskirtinai valdovo privilegiją, panaudojamą jo apsisaugojimo tikslais (Machiavelli, 2018, p. 116).

Melas makiavelizme įgauna ne tik naują vertinimą, bet ir naujų formų, neaptartų nei antikos, nei krikščionybės filosofijose. Viena jų – socialinė kaukė: valdovo, kaip doro žmogaus, įvaizdžio kūrimas, kai, pasitelkiant propagandos aparatą, sudaroma dorybių (pamaldumo, gailestingumo, sąžiningumo ir teisingumo) iliuzija. Pasak N. Machiavellio, valdovui „iš tikrųjų nebūtinės visos minėtos dorybės, bet jis privalo atrodyti jas turįs [...]“,

o „iškilus būtinybei, [reikia mokėti] parodyti ir priešingas savybes“ (ibid., p. 88). Pagrindiniai „Valdove“ minimos socialinės kaukės elementai – iliuzija, apsimetimas ir žodžio laužymas.

N. Machiavellio filosofijoje melas pirmąkart interpretuojamas kaip manipuliacija, kurią politiniame kontekste būtų galima apibrėžti kaip slaptą kokių nors aplinkybių išnaudojimą, faktų iškraipymą, siekiant savanaudiškai primesti savo valdžią (Chudy, 2003, p. 191). N. Machiavellis neslepia pateisinantis melą ir manipuliaciją, siūlydamas imti pavyzdį iš dviejų gyvūnų – lapės ir liūto (klastos ir jėgos simbolių) prigimties (Machiavelli, 2018, p. 87–88).

Galiausiai, N. Machiavellio filosofijoje atsiskleidžia melo ir prievartos ryšys: kalbama apie baimės ir jėgos, kaip paskutinės priemonės valdžiai išlaikyti, panaudojimą. Pasak N. Machiavellio, valdovas turi taikyti visus valdymo įrankius: greta įprasto, sąžiningo valdymo, pateisinama propaganda ir manipuliacija, o visa tai turi būti užtikrinama efektyviomis sankcijų priemonėmis, pasitelkiant karines pajėgas ir bausmių sistemą. Taigi, kalbant apie tokias autoritarines valdžios priemones, lengva įžvelgti melo ir prievartos ryšį ar net tapatumą (ibid., p. 82–83).

N. Machiavellio požiūris į melą – tai radikalus imoralizmas: atmetama moralinė, etinė tiesos ir melo vertinimo perspektyva, bet išryškinamas grynai pragmatinis požiūris, leidęs apsukti aksiologinę tiesos ir melo ašį. Išryškėjo naujos melo formos: socialinė kaukė, propaganda, žodžio nesilaikymas, bei stiprus melo ryšys su prievarta.

Michelis de Montaigne'is (1533–1592) – kitas Renesanso mąstytojas, gyvenęs epochoje, kai melas visuomenėje buvo ypač paplitęs. M. Montaigne'is pripažįsta, kad kiekviename žmoguje tarpsta tiek gėris, tiek blogis, bet priešingai nei M. Machiavellis, neištirpdė moralės politikoje, o akcentavo mintį, kad pavojinga paminti moralę dėl vadinamųjų „kilnių interesų“ ar dėl „aukštesniųjų tikslų“. Etiką jis laiko nepriklausoma filosofijos dalimi, o dorovę – visuotine vertybe. M. Montaigne'is priešinasi ir scholastinėms dogmoms, skatina individą savarankiškai mąstyti. Jis, kitaip nei antikos ar viduramžių mąstytojai, nekelia būties ar prigimties klausimų, bet klausia, „ką aš žinau apie save ir kitus?“, jo filosofija – tai ne tiek teoriniai problemų apmąstymai, kiek pokalbiai apie gyvenimo meną (Droblytė, 2011).

Melo ir tiesos problemas filosofas nagrinėja ne iš ontologinės, metafizinės, bet iš socialinės perspektyvos, kaip visuomenės gyvenimo elementus. M. Montaigne'ui tiesa – natūrali, socialinėje plotmėje egzistuojanti vertybė, gerų papročių elementas. Atitinkamai melą jis griežtai smerkia, visų pirma todėl, kad jis pažeidžia visuomenės sąžiningo bendravimo ir pasitikėjimo taisykles (Montaigne, 2011, p. 182).

M. Montaigne'is kalba apie melo ir tiesos pobūdį: tiesą tapatina su gyvenime išlaikoma pusiausvyra, kurioje išbūti įmanoma tik išminčiui, stebinčiam ir tyrinėjančiam šio pasaulio reiškinius ir žmonių elgesį ramiau žvilgsniu. Mąstytojo tikslas – grąžinti žmogų į tyrą gamtos glėbį, pagrindinį laimės, tiesos ir dorovės šaltinį, tarpininką tarp Dievo ir žmogaus. Taigi, M. Montaigne'io filosofijoje išvelgiami nauji požiūriai į tiesą – reliatyvizmas (įsitikinimas apie visų šio pasaulio dalykų reliatyvumą) ir natūralizmas (gamtos apologija) (Chudy, 2003, Drobyltė, 2011).

Renesanso filosofijoje atsirado ir kaskadinio melo¹⁴ vaizdinys. Kalbėdamas apie melo pobūdį, M. Montaigne'is pastebi jo daugialypiškumą ir nepataisomumą: melą filosofas laiko ta yda, kuri turi daugybę veidų, nevaldomai kerojasi, todėl kalba apie pedagoginę būtinybę jį šalinti dar vaikystėje (Montaigne, 2011, p. 40). Kita vertus, filosofas užsimena apie melo laikinumą, nes šis neturi empirinio pagrindo, yra išgalvotas, tuo tarpu tiesa, susijusi su realybe, stipriai įsispaudžia žmogaus sąmonėje kaip platoniskasis vaško įspaudas (Montaigne, 2011, p. 40).

Renesanso filosofijoje atsiskleidžia socialinis ir pragmatinis tiesos ir melo vertinimas, bet M. Montaigne'io filosofijoje tai nėra grynas imoralus N. Machiavellio pragmatizmas. M. Montaigne'is tiesą laiko naudinga, visų pirma, todėl, kad ji – tvirčiausias socialinės tvarkos pamatas. Atitinkamai, melą filosofas laiko pragmatiškai žalingu, griauančiu socialinius ir valstybinius pamatus.

8. Neklasikinės tiesos teorijos. Racionalizmas, empirizmas, pragmatizmas ir skeptiškasis perspektyvizmas

Naujųjų laikų pragmatizmas, skepticizmas ir racionalizmas skatino filosofus atsisakyti klasikinės tiesos teorijos, tiesą tapatinančios su minties ir realybės atitikimu, ir pabandyti ją sutapatinti su mokslo apibrėžtu kriterijumi. Neklasikinių teorijų atsiradimą lėmė kelios priežastys: visų pirma, suabejota galimybe tapatinti mintis su daiktais dėl skirtingos jų prigimties (loginės ir fizinės). Antra, kai kurių mokslo teiginių tiesiogiai atitinkančios tikrovės nėra, bet jie laikomi teisingais. Trečia, abejota, ar žmogiškąjį, t. y. subjektyvų, pasaulio suvokimo būdą galima tapatinti su tikrove. Šie ir kiti argumentai prieš klasikinę tiesos sampratą turėjo didelės įtakos tolesnei tiesos teorijos plėtočiai. Nustota ieškoti tiesos kaip būties, o bandyta ieškoti racionalios tiesos, kurią

¹⁴ *Kaskadinio melo* terminas sukurtas lenkų filosofo Wojciecho Chudy'o (2003), vis dėlto, jis reiškia būtent Renesanso filosofijoje pastebėtą melo daugialypiškumą ir nepataisomumą, kai, stengiantis nusišalinti pirminį melą, tenka griebtis vis naujų apgaulių. Tokiu būdu susidaro ištisa melo „kaskada“.

nustatyti būtų galima remiantis žmogiškojo proto išgrynintu kriterijumi. Pagal neklasikines tiesos koncepcijas, tiesa siejama su moksliniu pažinimu (padedančiu šiuos kriterijus nustatyti), arba ieškoma bendrojo susitarimo apie tai, kas bus laikoma tiesa, t. y. tiesa priimama kaip kalbinė konvencija. Tokiu atveju tiesos erdvė apribojama žmogiškojo pažinimo galimybėmis, o visos kitu būdu suvokiamos tiesos (pvz., dogmatinė, ontologinė) atmetamos ar pripažįstamos tik metaforiškai (Buczyńska-Garewicz, 2007, Nekrašas, 2004).

8.1. Tiesos akivaizdumo teorija

Naujaisiais amžiais filosofija pasiekė naują pažinimo sampratą: ne mintis formuojasi pagal daiktus, bet daiktai priklauso nuo minties. Minties iškėlimas virš materijos ryžtingai paskelbiamas kaip principas *cogito ergo sum* ('maštau, vadinasi, egzistuoju'), teigiantis, kad neįmanoma galvoti apie savo nebūtį, taigi, bet kokia sąmonė tiesiogiai susijusi su maštančiojo subjekto egzistavimu (Descartes, 1958). Būtent todėl epistemologinis tiesos suvokimas tapo viena svarbiausių ir sudėtingiausių filosofijos problemų.

René Descartes (1596–1650) ankstesnę filosofinį pažinimą laikė tiesos ir melo mišiniu ir kalbėjo apie aiškių tiesos ir melo nustatymo kriterijų stoką. Ieškant alternatyvos klasikiniam požiūriui į tiesą, pabandyta suformuluoti tokią tiesos sampratą, kurioje tikrovė (daiktai) būtų visiškai neminima. Taip gimė nauja tiesos akivaizdumo teorija, siekianti tirti pačių proto žinių savybes ir lyginti jas tarpusavy. Tiesą imta tapatinti su žinių akivaizdumu arba jų neprieštaravimu. Žymiausias šio požiūrio šalininkas – R. Descartesas, savo idėjas grindęs skepticizmu ir racionalizmu, žmogaus protą laikęs pasaulio pažinimo ir tvarkymo įrankiu. R. Descartesas pasisako prieš klasikinę tiesos sampratą ir teisingais teiginiais laiko tuos, kurie yra apšviesti „natūralios proto šviesos“, t. y. intuityviai aiškūs arba akivaizdūs, pvz., pamatinės matematines gamtotos tiesas. Jo nuomone, žmogiškasis protas, remdamasis pamatinėmis metafizikos ir matematikos teorijomis, geba kurti hipotetinius teorinius modelius, paaiškinančius tam tikrus reiškinius. Taigi R. Descartes'o poziciją galima išdėstyti taip: teisingos yra žinios, kurios yra elementarios ir aiškos, todėl akivaizdžios, arba žinios, kurios loginės dedukcijos būdu išvedamos iš šių akivaizdžių tiesų (Kuniński, 2010, Nekrašas, 2004, Plečkaitis, 1996).

Netiesą R. Descartesas sieja su laisva žmogaus valia. Kol valia leidžia sudaryti nuomonę apie kažką, kas yra aišku ir akivaizdu, tol ši nuomonė yra teisinga. Jei valia nesilaiko to, ką jai kužda protas, nuomonė yra klaidinga, neteisinga (Kuniński, 2010). Taigi, kitaip nei antikos ar viduramžių mąstytojai, R. Descartesas tiesą sieja ne su minties ir realybės atitiktimi, bet

su laisvai sudaryta nuomone, remiantis tuo, kas akivaizdu. Atitinkamai, netiesą jis laiko ne realybės ir mąstymo neatitikimu, bet tam tikra klaidinga, nenuoseklia nuomone.

8.2. Racionalizmas ir empirizmas. Koherencinė (loginio atitikimo) tiesos teorija

Kita neklasikinė tiesos samprata sieja žinių teisingumą su jų loginiu neprieštaravimu. Žinių loginis neprieštaravimas reiškia jų vidinę loginę darną, rišlumą arba koherentiškumą (lot. *coherentia* ‘vidinis ryšys, rišlumas’). Todėl ši tiesos samprata filosofinėje literatūroje dar vadinama koherencine tiesos teorija (Nekrašas, 2004).

Gottfriedas Leibnizas (1646–1716) – vienas garsiausių Europos racionalistų, žymiausias koherencinės tiesos sampratos šalininkas, skiria dviejų rūšių tiesas: fakto ir proto. Pirmosios atsiranda iš patirties, antrosios yra intelekto produktas. Racionalistai būtent protą, intelektą laikė autonomiška, nuo patyrimo nepriklausančia pažinimo galia. Tiesos G. Leibnizas ieško svarbiausiame logikoje tapatybės dėsnyje: $A=A$, iš kurio, pasak G. Leibnizo, galima išvesti ne tik matematinius, bet ir visus kitus būtinus teiginius. Taigi, teisingais laikytini teiginiai, esantys logiškai suderinami su kitais mūsų teiginiais. Tokiu būdu tiesa sutapatinama su žinių sistemos logine darną, koherentiškumu, neprieštaravimu (ibid.).

Didžiosios Britanijos filosofijoje XVIII a. gimė atsvara racionalizmui – empirizmas, kurio pagrindiniai atstovai – britų filosofai **Johnas Locke’as (1632–1704)** ir **Davidas Hume’as (1711–1776)** (empirizmą pastūmėjęs skepticizmo link). Pagrindinė empirizmo mintis – žinojimo pagrindimas praktiniu patyrimu, penkiomis jauslėmis. Empirikai būtent tiesioginę patirtį laiko žinojimo pamatu. Priešingai nei XVII a. Europos racionalistai, jie neigė įgimtų idėjų vaidmenį ir žinių dedukcijos galimybę, bet kildino jas iš jutiminės patirties ir indukcinio samprotavimo. Pasak jų, žmogaus protas nuo gimimo yra kaip baltas lapas, vėliau pildomas informacija per patirtį (Fieser, 2020).

R. Descartesio minties iškėlimas virš materijos naujųjų amžių filosofijoje padarė įtaką daugeliui mąstytojų, tarp jų ir **Immanueliui Kantui (1724–1804)**. Jis neprieštarauja klasikiniam tiesos apibrėžimui, t. y. korespondentinei tiesos teorijai, vadina ją nominaliniu ir iš anksto numatomu, bet tuo pačiu neatmeta ir loginio atitikimo tiesos teorijos bei ieško visuotinio ir patikimo tiesos kriterijaus (Kant, 1996, p. 103). I. Kantas patyrimą ir patirtus reiškinius laiko priklausomais nuo apriorinių (tiek jauslinių, tiek intelektinių) pažinimo formų, taigi, jis iš esmės aiškiai neatskiria patyrimo nuo žinių. O neatskyrus dviejų dalykų, sunku spręsti apie jų atitikimą. Todėl, kad ir

deklaruodamas ištikimybę klasikinei tiesos sampratai, iš tikrųjų I. Kantas keičia ją koherencine tiesos teorija (Nekrašas, 2004, p. 130).

Ankstyvesniuose I. Kanto darbuose jaučiama G. Leibnizo racionalistinės filosofijos įtaka, vėliau I. Kantas racionalizmą ima vertinti kritiškai, stengiasi išspręsti ginčą tarp racionalizmo ir empirizmo. Racionalistai teigė, kad tikrovę galima pažinti iš grynųjų sąvokų, o empirikai – iš patyrimo. Nei pirmųjų, nei antrųjų argumentavimas I. Kanto nepatenkino: racionalistai itin sumenkino jausinio patyrimo vaidmenį, empirikai nepajėgė įrodyti mokslo tiesų būtinumo ir visuotinio. I. Kantas ir nori išspręsti problemą: ar galimas ir kiek galimas, bei kaip galimas daiktų pažinimas, turintis visuotinę reikšmę (Plečkaitis, 1996, p. 6–7). Filosofas išskiria du pažinimo pradus: sugebėjimą įgyti vaizdinius, kai objektas (t. y. stebinys) mums pateikiamas, ir sugebėjimą pažinti objektą, kai objektas (t. y. sąvoka) – mąstomas. Pirmąjį sugebėjimą filosofas vadina jslumu, antrąjį – intelektu, ir nei vienam, nei kitam neteikia pirmenybės (Kant, 1996, p. 98–99).

I. Kanto filosofijoje atsiskleidžia ne tik racionalus mokslinis, bet ir etinis požiūris į tiesą ir melą, pabrėžiama tiesos sakymo pareiga. Pareiga, anot I. Kanto, tai moralinė būtinybė, kurios laikomės dėl pačių savės, nes kiekvienas pareigos sulaužymas žeidžia žmogiškojo „aš“, kuriame yra vidinių vertybių pasaulis, orumą. Be to, kiekvienas melas pažeidžia ir kito žmogaus orumą, bei socialinius žmonių ryšius, įnešdamas destruktijos elementą. Komunikacijos ryšys, paremtas tiesos vertybe, sudaro pagrindinę visuomenės egzistavimo sąlygą: ji yra visų žmogiškųjų susitarimų pamatas, kuriuo remiasi tiek valstybės teisinė-ekonominė sistema, tiek visuomenės moralė. Vis dėlto, I. Kantas nepasisako už bekompromisį tiesos sakymą, bet bekompromisį melo draudimą. Pareigos sakyti tiesą filosofas neprilygina „tiesos režimui į akis“ ir priešinasi įkyriam moralizavimui, klaidų nurodinėjimui, tiesą ragindamas sakyti tik tuomet, kai jos klausiama (Chudy, 2003, p. 211–218).

Kalbėdamas apie melą, I. Kantas lieka ištikimas nepajudinamai deontologijai ir pasisako už bekompromisį melo draudimą, nedarydamas išlygų netgi būtinojo melo (t. y. kai žmogų meluoti priverčia tam tikra kontekstinė situacija) atveju. I. Kanto nubrėžtoje moralės hierarchijoje melas vertinamas blogiausiai, greta savižudybės ir gašlumo, kuriuos filosofas laiko blogiausiu pareigos sau pačiam nesilaikymu. Pasak I. Kanto, melo blogis slypi ne jo turinyje, bet piktnaudžiavime žmogaus laisve, kuri meluojant panaudojama prieš savąjį „aš“ ir kito žmogaus orumą (ibid., Baranova, 2015).

I. Kanto filosofijoje į melą ir tiesą žvelgiama iš moralinės pareigos perspektyvos, kai pareigos sulaužymas, visų pirma, laikomas žmogiškojo „aš“ orumo pažeidimu, taip pat socialinių ryšių pažeidimu. Todėl grįžtama prie

absoliutaus melo draudimo (panašiai kaip Aristotelio ir krikščionybės filosofijoje) ir pareigos sakyti tiesą.

8.3. Pragmatinė tiesos teorija

Keblumai, būdingi tiek akivaizdumo, tiek koherencijos teorijai, skatino ieškoti kitų klasikinės tiesos sampratos alternatyvų. Bene įtakingiausia tarp jų – pragmatinė tiesos samprata, teisingumą siejanti su tuo, kas naudinga žmogiškai veiklai ir tos veiklos praktiniu efektyvumu. Pragmatinė tiesos samprata buvo išplėtotą XX a. pradžioje. Tačiau jos ištakos siekia XVII a. Francio Bacono filosofija, moksline revoliucija ir pažinimo tikslų revidavimu, kai iki tol vyravusį grynai teorinį požiūrį į pažinimo tikslus pamažu pradeda keisti praktinis techninis, o teorijų teisingumas nustatomas remiantis jusliniu patyrimu ir faktais (Nekrašas, 2004, p. 132–133).

Karlas Marxas (1818–1883) bene pirmasis tiesiogiai susieja žinių praktinį efektyvumą su tiesos problema. Jis, o vėliau ir pragmatizmo šalininkai, išskyrė dvi subjekto veiklos dalis: teorinę ir praktinę, pastarosios efektyvumą traktuodami kaip pirmosios rezultatų (idėjų, teorijų, koncepcijų) teisingumo kriterijų. Idėjų skirtumai turi reikštis jų praktinių padarinių skirtumais, todėl, remiantis pastaraisiais, galima nustatyti idėjų tikrumą (Marksas, 1974, Nekrašas, 2004).

Williamas Jamesas (1842–1910) – žymiausias amerikietiškojo pragmatizmo atstovas, išplėtojęs pragmatinę tiesos teoriją ir laikomas pragmatizmo pradininku. Žinių teisingumą jis glaudžiai sieja su jų praktiniu pritaikymu, jo filosofijoje tiesa ir jos naudingumas tampa sinonimais. Filosofas klausia: jei idėja laikoma teisinga, kaip jos teisingumas keičia žmonių gyvenimą? / kuo naujos (teisingos) patirtys yra geresnės už senąsias (klaidingas)? / kokia yra tiesos pridėtinė vertė? Idėjų teisingumas nustatomas pagal jų praktinį rezultatą, o instrumentinė jų funkcija laikoma svarbiausia. Tarp K. Marxui ir W. Jamesui būdingų požiūrių į praktiką yra skirtumų. Pirmasis daugiau linkęs pabrėžti jos visuomeninį, antrasis – asmeninį pobūdį (James, 2004, p. 60–61, Nekrašas, 2004, p. 135).

W. Jamesas tiesą laiko ne statiška būtimi ar objektyviai egzistuojančiu faktu, bet nuolatiniu virsmu, kurį filosofas vadina verifikavimo procesu. Pagal jį „tiesa yra padaroma per patirtį“, ji gimsta iš kitų tiesų, taip pat įgyjamų patirties keliu, taigi, mūsų įgyjamos tiesos yra „nuolatinės mutacijos procese“. [...] Tiesos kyla iš faktų, ir vėl į juos pasineria, pridėdamos kažką nauja; atitinkamai nauji faktai atskleidžia naujas tiesas [...] ir šis procesas yra amžinas. Faktai savaime nėra teisingi, jie tiesiog yra. Tiesa yra susijusi su įsitikinimais, kurie prasideda su faktais ir ties jais užsibaigia“ (James, 2004,

p. 66–69). Taigi, pasak filosofo, mūsų idėjos turi vesti nuo vienos patyrimo dalies prie kitos, o žinių atitikimas tikrovei yra, W. Jameso žodžiais tariant, aproksimacinio (lot. *approximare* ‘priartėti’) pobūdžio procesas (Nekrašas, 2004, p. 136).

8.4. Konvencionalistinė tiesos teorija

Išskiriama ir konvencionalistinė tiesos samprata (visuotinio susitarimo teorija), pagal kurią tam tikrų dalykų, teiginių teisingumas grindžiamas terminologinėmis-kalbinėmis konvencijomis ir visų suinteresuotų pusių susitarimu (sutartimis ir susitarimais) (Burda, 2012, p. 57). Vergilius Fermas šią tiesos sampratą vadina *consensus gentium* ‘žmonių sutikimas’ ir pateikia tokią jos apibrėžtį: „tai, kas žmonių visuotinai priimta, laikoma tiesa“ (Ferm, 1962, p. 64).

Friedrichas Nietzsche (1844–1900) laikomas vienu didžiausių tiesos kritikų, jo filosofijoje oponuojama ankstesnėms (Platono, krikščionybės, racionalistinėms) tiesos filosofijoms. Jis kritikuoja dogmatikus, tam tikras tiesas laikiusius tikromis ir nediskutuotinomis, nepasitenkina ir tiesos koherentiškumo ar kriterijų atitikimo koncepcijomis, bet ieško naujojo tiesos pagrindo. F. Nietzsches nebūtų galima pavadinti ir konvencionalizmo šalininku, veikiau – kritiku, bet būtent jis pastebi, kad kiekviena tiesa – tai kalbinių konvencijų konstruktas. Kiekvienas žmogus yra uždarytas savoje kalboje, kuri suskirsto pasaulį į atskirus pasaulėvaizdžius ir todėl neleidžia pasiekti visiems bendros tiesos. Kitas svarbus aspektas F. Nietzsches filosofijoje – tiesos instrumentalumo pastebėjimas: pagal filosofą, jos siekiama dėl pragmatinių socialinių priežasčių, norint sukurti susikalbėjimo terpę, kurioje vienas individas gali atitinkamai įvertinti kitą naudos ar žalos požiūriu. F. Nietzsche meta iššūkį I. Kanto filosofijai, jo ginamai tiesos sakymo pareigai. Pasak F. Nietzsches, tiesos sakymas tėra pareiga laikytis konvencinės tiesos, kuri prilygsta paprastam sutartiniam melui. Taigi, pasak filosofo, tiesa – tai konvencinis subjektyvus žmogaus minčių konstruktas, o teisingo suvokimo, absoliučiosios tiesos mastelis neegzistuoja (Gelžinytė, 2013, Nietzsche, 2011).

F. Nietzschei priskiriamas absoliutaus nihilizmo ir skepticizmo požiūris, kaip ir garsioji jo frazė „Dievas mirė“ vis dėlto nėra dievžudystė, ji tiesiog atskleidžia kultūrinę situaciją: pozityvizmas ir mokslas atmetė prigimtines ir dieviškosios tiesos suvokimą, jį pakeisdami koherentiškumu ir pragmatiškumu. Taigi, Dievo ir tiesos (kurie dažnai tapatinami) mirtis tapo epochos tema. F. Nietzsche bando tiesos ieškoti išlaisvindamas ją nuo iliuzijų:

kvestionuoja idėjas, tiesos kriterijus, moralines doktrinas, taigi, tiesą atmeta vardan tiesos (Buczyńska-Garewicz, 2007).

Tiesos subjektyvumas yra viena pagrindinių F. Nietzsches tezių. Pasak jo, melo ir tiesos padariniai ir naudingumas tampa svarbesni už jų ontologinį ir aksiologinį statusą. Filosofo nuomone, melas yra žmogiškojo intelekto rezultatas, veikiantis kaip išgyvenimo instinktas. Gamtoje apstu paslėpties ir iliuzijų: tiek gyvūnai, tiek žmogus kamufliažuoja, apsimeta, griebiasi įvairaus plauko apgaulių, norėdami išgyventi ar siekdami naudos. Mokslas, pasaulį apipinantis abstrakcijų ir formalių struktūrų tinklu, labiau primena melą nei tiesą. Taigi, F. Nietzsche trokšta aiškos perspektyvos, laisvos nuo iliuzijų ir klaidų. Jo skepticizmas – tai skeptiškas požiūris į dogmatiškąjį tiesos suvokimą, bet ne į pačios tiesos vertę (Buczyńska-Garewicz, 2007).

F. Nietzsches požiūris į tiesą ir melą – skeptiškas perspektyvizmas. Tiesa ir melas nebepriskiriami dviem skirtingiems pasauliams, bet yra nuolat persipynę ir kovoja tarpusavyje, yra neatskiriamos gyvenimo realybės dalys. Tiesa suvokiama kaip konvencinis dalykas, vertinamas pagal pasekmes, panašiai ir melas. F. Nietzsches mintys įkvėpė daugybę vėlesnių filosofų. Laikoma, kad jis atvėrė duris į naująją epochą – postmodernizmą.

9. Postmoderni tiesos samprata

Postmodernizmas – XX a. antros pusės judėjimas, pasireiškęs mene, architektūroje ir literatūroje, gimęs iš literatūros kritikos. Iškiliausi epochos mąstytojai – Martinas Heideggeris, Jeanas Baudrillardas, Michelis Foucaultas ir Jacquesas Derrida. Postmodernizme pati tiesos sąvoka tampa abejonių objektu, atsisakoma pretenzijų į jos pažinimą. Tai – grynojo perspektyvizmo požiūris, kai nėra vienintelės objektyvios tiesos, o realybė suvokiama tik iš perspektyvų.

Ryškus subjektyvizmas įžvelgiamas **J. Derridos (1930–2004)** filosofijoje, kuris iškėlė teksto dekonstrukcijos idėją, pagal kurią negalima pasitikėti autoriaus tekste iškelta mintimi ir tekstą būtina dekonstruoti, t. y. suskaidyti ir ištirti kaip politinių, socialinių, istorinių ir kultūrinių prielaidų šaltinį. Tokiu būdu siaurąją prasmę galima kvestionuoti visus literatūros kūrinius. Plačiąją prasmę tekstu galima laikyti visas sritis (politiką, religiją, ekonomiką, seksualumą, žmogaus elgesį ir t. t.). Dekonstruojant tekstą neprieinama nei prie teisingų, nei prie klaidingų atsakymų, gaunama tik interpretacija, nes tyrėjas žvelgia subjektyviai: per savo asmenines vertybes, istoriją ir išankstines prielaidas. Dekonstrukcija naikina binarines opozicijas

tiesa-melas, tikrovė-iliuzija; postmodernistinis požiūris abejoja viskuo, nėra vienos tiesos, tik naratyvas (McIntire, 2018, p. 124–125, Papazoglou, 2016).

Kita postmodernizmo idėja teigia, kad kiekviena tiesos išraiška tėra politinės ideologijos atspindys. Pasak M. Foucaulto, mūsų gyvenimas apribotas kalbos, kuri pati savaime yra persmelkta galios ir dominavimo santykių, t. y. visi teiginiai tėra valdžios primetimas, taktika, naudojama stipresnių, siekiant silpnesniesiems primesti savo ideologines pažiūras. Kadangi nėra tiesos, kiekvienas, kuris teigia kažką žinąs, tiesiog stengiasi primesti savo galią. Galia leidžia kontroliuoti tiesą, bet ne atvirkščiai (McIntire, 2018, p. 126).

M. Heideggeris (1889–1976) – vokiečių filosofas, tiesos analizei skyręs ypač daug dėmesio. Jį domino tiesos esmė, t. y. tiesa kaip absoliuti abstrakcija, kurioje tam tikra dalimi jungiasi daliniai tiesos suvokimai (pvz., kylantys iš gyvenimo patirties, tikėjimo ar ekonominių išskaičiavimų). Jis savo filosofijoje grįžta prie sen. graikų *alētheia* suvokimo, kuris, bėgant laikui, pateko užmarštin. M. Heideggerio veikale „Būtis ir laikas“ žodžiai *tiesa, alētheia* ir *nepaslėptis* suvokiami sinonimiškai. Filosofas laikosi tiesos kaip nepaslėpties sampratos ir pateikia tokią tiesos definiciją: „Tiesybė (tiesa) reiškia buvimą atskleidžiant“ (Heidegger, 2014, Huttunen ir Kakkori, 2020). Jam tiesa pirmaprade prasme yra čiabūtis (*Dasein*), t. y. sąmoningos būties, atvertumas, kuriam priklauso vidupasaulinio esinio atskleisti. Ši M. Heideggerio tiesos samprata susijusi su graikiškąja *alētheia* ir Platono olos metafora: olos vidus – paslėpties situacija, iškilimas iš jos – pačios nepaslėpties vyksmo, paties išslaptinimo ar paslėpties neigimo analogija. M. Heideggeris nesitenkina klasikine tiesos samprata. Pagal jį, klasikiniu tiesos nešėju yra ne žinojimo ir objekto ar net fiziškojo ir psichiškojo atitiktis, ir ne „sąmonės turinių“ tarp savęs atitiktis. Nurodoma vien pati buvinio atskleistybė. Taigi, tiesa yra ne teisingas teiginio ar mąstymo atitikimas dalykui, tačiau pats dalyko atsivėrimas (Mickevičius, 2013, p. 63–66).

Kitas svarbus niuansas M. Heideggerio tiesos sampratoje yra tiesos kaip virsmo (vok. *Ereignis*) suvokimas. Pasak mąstytojo, tiesa yra tik tada, kai yra čiabūtis, be kurios nėra nei tiesos nei būties. Todėl tiesa kaip atskleisti visados priklausys istorijai, vietai ir laikui. Jos esmė gali būti paaiškinta tik kaip dinaminis virsmas, atsidengimas, o ne stabilus atitikimas tarp sakinių ir objektų. Pavyzdžiui, žvelgiant iš mokslinių tyrimų perspektyvos, tiesa yra mokslinio tyrimo vyksmas. Kaip pavyzdį M. Heideggeris pateikia I. Newtono dėsnius, kurie nebuvo nei klaidingi, nei teisingi, kol nebuvo atskleisti. Kaip vieną iš tiesos virsmo vietų M. Heideggeris nurodo meną, pvz., daile, poeziją, taip pat kalbą. Tiesa mene – ne tikslus realybės atvaizdavimas, bet naujų

horizontų, naujų matymo ir mąstymo būdų atskleidimas (Heidegger M., 2014, Huttunen ir Kakkori, 2020).

Kadangi tiesa suvokiama kaip būčių atskleistis, virsmas, todėl tiesa ir netiesa yra nuolat susijusios: greta tiesos visados sinchroniškai egzistuoja ir netiesa, greta nepaslėpties – paslėptis. Pagal M. Heideggerį, netiesa gali reikšti klaidą, paslėptumą (kažką užmaskuotą) ar nuslėpimą (kažką apgaulingą) (Inwood, 2010, p. 13–14).

Kalbą M. Heideggeris mato kaip tiesą perteikiančią ar ją iškraipanti įrankį: viena vertus, kalba yra vienas iš veiksnių, konstituojančių atvertumą, kita vertus, šnekalai tai, kas atskleista, paverčia netiesa. Taigi, šneka, kuri konstituoja būties supratimą, M. Heideggerio taip pat įvardijama (šnekalų modusu) kaip tai, kas veikiau užskleidžia būtį (Mickevičius, 2013, p. 63–65).

M. Heideggerio filosofijos suvokimą apsunkina gili jos sąsaja su vokiečių kalbos žodžių reikšme ir jų etimologija. Kalbėdamas apie tiesą, suvokiamą absoliučiąja prasme, M. Heideggeris vartoja žodį *Wahrheit*, kuris etimologiškai siejamas su lotynų *veritas* ir kildinamas iš veiksmažodžio *wahren* ‘sergėti, saugoti, išlaikyti’. Filosofui tai tarsi būties atskleistumo sergėjimas, išlaikymas. Vis dėlto, M. Heideggeris pastebi, kad vokiečių kalboje *Wahrheit* labiau suvokiamas kaip *Richtigkeit*, kuris savo ruožtu yra kilęs per būdvardį *richtig* iš būdvardžio *recht* ‘tiesus, atitinkamas’ ir susijęs su žodžiais *Recht*, ‘teisė’ ir *Gerechtigkeit* ‘teisingumas’ (Rymkiewicz, 2019). Taigi, M. Heideggeriui artimesnis yra tiesos kaip graikų *alētheia* suvokimas, jo tiesos paieškos – tai siekis grįžti prie tiesos kaip nepaslėpties esmės, t. y. absoliučios, fundamentalios tiesos, kurią prarandame savo kasdienybėje panirę į iš dalies suvokiamas tiesas.

J. Baudrillardas (1929–2007) – kitas postmodernizmo filosofas, kurio filosofijoje išryškėja tikrovės kaip hipertikrovės fenomenas. J. Baudrillardo filosofija kuriama šiuolaikiniame vartotojiškame pasaulyje, kuriame gyvena visuomenė, paskendus technologijoje, prekių ženkluose, komunikacijos tinkluose, turinti vis mažiau ryšių su tikrąja realybe. Kaip pastebi filosofas, „dabar pasitelkus modelius generuojama tikrovė, neturinti nei kilmės, nei realybės: tai hipertikrovė“ (Baudrillard, 2002, p. 7). Ji yra tarsi pseudo erdvė, kur prarandamas referentiškumas ir, pasitelkiant kombinacinius modelius, generuojama tikroviškesnė tikrovė už tikrą, kuri jau nėra pavaldi vaizduotės, kitimo ir skirtybės sferai. Senovės ir viduramžių filosofija rėmėsi dualistine sąranga: jslumu ir antjslumu, tuo tarpu J. Baudrillardo filosofijoje nei jslumas, nei antjslumas nebėra referentai, konstatuojamas perėjimas į falsimuliakrų erą (Skrudupis, 2005, p. 15).

J. Baudrillardas kalba apie tikrovės simuliacijos procesą, *simuliacijos* sąvoką skirdamas nuo *apsimetimo*. Pasak jo, apsimesti – tai nuslėpti tai, kas

yra, simuliuoti – tai apsimesti turint tai, ko nėra. Simuliuoti nereiškia tiesiog apsimesti: apsimentantis gali tiesiog priversti kitus patikėti jo liga, o simuliuojantis turi tam tikrus ligos simptomus. Taigi, apsimentimo atveju realybės principas lieka nepažeistas, skirtumas tarp realybės ir apsimentimo išlieka aiškus, tik užmaskuotas; tuo tarpu simuliacija trina skirtumą tarp teisingo ir neteisingo, tarp tikrovės ir vaizduotės. Simuliacija tikrąjį pasaulį keičia pseudo-pasauliu ir žmonės tiki jo tikrumu, pseudo-tikrovę laiko tikresne už pačią tikrovę. Nebeįmanoma nubrėžti ribos tarp tikroviškumo ir simuliacijos, tarp iliuzijos ir tikrovės (Baudrillard, 2002, p. 8).

J. Baudrillardas taip pat pastebi, kad iliuzinė tikrovė gali būti atkartojama daugybę kartų Taigi, nei realybė nei joje gyvenantys individai jau nebėra nepakartojami, bet, tarsi Ezopo pasakėčioje apie Alėtėją, virsta kopijomis. Tai – idealus modeliuotas vaizdas, užgožiantis tikrovę, kuriame nėra tiesos ir netiesos pavyzdžių, ir jo kūrimo procesas yra negrįžtamas: „mes įžengiame į erdvę, kur perskyra tarp tiesos ir netiesos išnyksta. Atstatyti tiesos / netiesos perskyrą už esančio, jau įsivyravusio simuliakro, esąs bergždžias reikalas“ (Baudrillard, 1983, p. 48–50).

Pasak J. Baudrillardo, pagrindinį vaidmenį šiame procese vaidina medijos ir technologijos, įvedančios vis naujesnius masinės komunikacijos būdus, keičiančios žmogiškuosius santykius ir produkuojančios hipertikrovės pasaulį. Jos kuria ir diktuoja modelius, pagal kuriuos kuriama nauja realybė. Medijos ir technologijos praranda savo antraeilę, instrumentinę funkciją, kurią keičia metafizinė ir antropokreacinė. J. Baudrillardo filosofijoje pastebimas ribos tarp tiesos ir netiesos išsityrimas, o tiesai kaip tikrovei imamas priešinti dirbtinumas.

Apie medijų ir technologijų įtaką tikrovės, tiesos ir melo suvokimui rašė ir **Hannah Arendt (1906–1975)**, ypač daug dėmesio skyrusi politinio melo analizei. Ji pastebi, kad tradicinė politinio melo forma, susijusi su diplomatija (t. y. iš esmės paremta teigiamais tikslais), pakito ir šiandien melas formuoja viešąją nuomonę, kuri nebepajėgia apsiginti nuo akivaizdžiai klaidingų faktų. Šiandien pirminis melo tikslas – pašalinti realius objektus iš percepcijos lauko ir pakeisti juos substitutais, pvz., įvykio reportažas neretai perteikia skirtingą informaciją, nei pats įvykis. Informacinės technologijos įvairiausiais būdais modifikuoja perteikiamo dalyko turinį, tokiu būdu substitutas naikina autentišką realybę. H. Arendt, kalbėdama apie politinį melą, išskiria naują šiuolaikinio melo rūšį – saviapgaulę. Šiandieninės masinės komunikacijos priemonės pasiekė tokį efektyvumą, kad lengvai paveikia eilinį vartotoją, kuris, nors ir puikiai suvokdamas manipuliacinę jų veiklą, pasineria į saviapgaulę (Arendt, 1969, Chudy, 2003).

Postmodernizmo tiesos filosofija – tarsi įžanga į XXI a. atsiradusią tiesos kaip posttiesos sampratą. Kalbama apie nykstančią ribą tarp melo ir tiesos, kai tikra ir netikra priklauso nuo subjektyvios interpretacijos. Postmodernizme išskiriamos tokios naujos melo rūšys: simuliacija, dirbtinumas, pseudotikrovė, saviapgaulė. Ypač pabrėžiamas technologijų vaidmuo realybės, tiesos ir melo suvokime, jų poveikis kritiniam mąstymui. Absoliuti tiesos ir melo samplaika – tai fenomenas būdingas XXI amžiaus posttiesos epochai.

10. Tiesos ir melo problema XXI amžiuje. Posttiesos epocha

Nors *posttiesos* (angl. *post-truth*) terminas, kaip rodo žodyno „Oxford English Dictionary“ (OED) pavyzdžiai, atsirado XX amžiuje, šiandieninę prasmę jis įgavo vėliau. Į visuomenės dėmesį žodis įsiveržė 2016 m., kai Oksfordo žodynas jį išrinko metų žodžiu. Tai buvo neabejotinai susiję su 2016 m. politiniais įvykiais: „Brexitu“ ir Donaldo Trumpo rinkimine kampanija. Dauguma mokslinių veikalų apie posttiesos epochą koncentruojasi būtent ties šių dviejų kampanijų aprašymu ir siekia pagrįsti abiejų melagingumą. Oksfordo žodynas *posttiesą* apibrėžia kaip ‘aplinkybes, kai politinėse diskusijose ar viešojoje nuomonėje objektyvūs faktai lemia mažiau nei emocijos ar asmeniniai įsitikinimai’¹⁵. Posttiesos retorikoje logosas (loginis argumentavimas) nustumiamas į antrą vietą, tuo tarpu patosas (apeliavimas į emocijas) ir etosas (siekis įtikinti) tampa esminiais argumentavimo įrankiais. Posttiesos fenomeną daugiausia analizavo šiuolaikiniai amerikiečių filosofai – Lee McIntire (2018), Bruce McComiskey (2018) ir kt.

Posttiesos terminas unikalus vien savo daryba. TŽŽ nurodo, kad priešdėlis *post-* yra sudurtinių žodžių pirmasis dėmuo, reiškiantis ‘tolesnis, vėlesnis, einantis po’, pvz., *postfiksas*, *postimpresionizmas*. Posttiesos atveju šio priešdėlio reikšmę galima interpretuoti dvejopai: kaip tiesos epochos pabaigą arba kaip idėją, kad tiesa tapo užgožta ir nebesvarbi. Priešdėlis *post-* pirmą kartą pridėtas prie vertybės pavadinimo, todėl kyla filosofinis klausimas, ar posttiesos epocha reiškia tiesos kaip vertybės žlugimą? Jei kalbame apie posttiesos epochą, ar galime kalbėti ir apie postgėrio ar postgrožio epochas?

¹⁵ Angl.: *Relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping political debate or public opinion than appeals to emotion and personal belief* (OED).

Posttiesa dažniausiai minima politiniame kontekste. Ji suvokiama ne kaip faktų neigimas, bet kaip tarptautinė manipuliacinė tendencija, kai faktus drįstama pakreipti (užgožti, atsijoti ar savaip interpretuoti) atskirų individų naudai, kad faktai atitiktų jų nuomonę, o ne atvirkščiai (McIntire, 2018, p. 5–6).

Posttiesos sąlygos atsirado dar postmodernizmo epochoje, kai ėmė nykti tradicinė žiniasklaida, internetas tapo visuotinai prieinamas ir atsirado alternatyvioji žiniasklaida (pvz., socialiniai tinklai, jutubo kanalai), kuriuose faktai ir nuomonės pateikiami greta, be jokios atrankos, išankstinio tikrinimo, nepateikiant informacijos kilmės. Faktais grįsta informacija atsiduria greta propagandos ir melagingų naujienų (melagienų), kurios nuo klaidingos informacijos skiriasi savo tikslingumu.

Melagiena – vienas pagrindinių posttiesos elementų. Tai – informacinė naujiena, tikslingai sukurta kitam žmogui suklaidinti. Šia prasme melagiena yra beveik sinonimiška melui, nes jos tikslas – įtikinti netiesa, nors jos kūrėjai ir žino, kad ji melaginga. Nors melagienos egzistavo ir anksčiau, jų populiarumas siejamas būtent su posttiesos epocha. Internetas sudaro sąlygas ypač greitai (ir pigiai) skleisti didelius naujienų srautus, tad žmonės neturi laiko verificuoti informacijos, praranda kritinį mąstymą, o tai savo ruožtu sudaro idealią terpę melagienoms plisti (ibid.).

Melagiena iš esmės panaši į propagandą, vis dėlto, Jasonas Stanley'us savo knygoje „Kaip veikia propaganda“ (angl. *How Propaganda Works*) pastarąją sąvoką laiko platesne. Pasak jo, propaganda – tai ne vien siekis įteigti melagingą informaciją, bet būdas skleisti melagingą ideologiją. Be to, propagandos skleidėjai dažnai patys tampa jos aukomis ir tiki propagandos teisingumu. Taigi, propaganda siekiama ne tiek apgauti, kiek pademonstruoti, kad tiesa yra pavaldi galingai politikai, galinčiai keisti realybę (Stanley, 2015).

Kitą svarbų posttiesos elementą sudaro vadinamasis fenomenas, įvardytas anglų kalbos žodžiu *bullshit*, susijusiu su lietuvių kalbos naujadaru *šūdmala*¹⁶. Šį reiškinį tyręs amerikiečių filosofas Harry'is G. Frankfurtas jį apibrėžia kaip „teiginius, kurie skleidžiami, nesigilinant į jų teisingumą, tiesiog siekiant asmeninės naudos“. Taigi, šūdmala nuo melo skiriasi tuo, kad jos skleidėjai tiesos nežino, tad negali būti apkaltinti sąmoningu melu (Frankfurt, 2005, p. 34–33). Šūdmala – tai abejingumas tiesai, grynai strateginė komunikacija, nesusijusi nei su realybe ar faktais, nei su tiesa. Vis

¹⁶ Naujadarų žodynas (ND) terminą *šūdmala* užfiksavo 2018 m. ir aiškina kaip 'tyčinį niekų paistymą'. Būtent šis žodis pasirinktas ir amerikiečių filosofo Harry'io G. Frankfurto knygos „On Bullshit“ vertime „Apie šūdmalą“ (2020, leid. Hubris, vert. Viktoras Bachmetjevas).

dėlto, šūdmala kaip posttiesos elementas nėra tiesiog nesąmonių kalbėjimas, svarbus yra jos pragmatinis aspektas.

Posttiesos fenomeną nagrinęję mokslininkai jo šaknų ieško psichologijoje, tiksliau – kognityvinio disonanso, patvirtinimo šališkumo (angl. *confirmation bias*) ir socialinio spaudimo teorijose. Pagal kognityvinio disonanso teoriją, žmogui būdingas psichologinio diskomforto vengimas (ego gynybos mechanizmas) (Festinger, 1957). Matydamas savo įsitikinimų klaidingumą, žmogus patiria psichologinę įtampą, kurią siekia sumažinti saviapgaulės būdu, t. y. bando visaip grįsti savo klaidingus įsitikinimus ir jų racionalumą.

Pagal patvirtinimo šališkumo teoriją, žmogus įprastai pasąmoningai ieško informacijos, atitinkančios jo nuostatas (Wason, 1960). Šiuolaikinės technologijos ir socialiniai tinklai leidžia žmonėms visapusiškai „apsupti save“ jų nuomonę patvirtinančia informacija bei atmesti viską, kas šios nuomonės neatitinka. Pavyzdžiui, galime užblokuoti feisbuko „draugus“ ar kanalus, su kurių skleidžiama informacija nesutinkame, ir analogiškai, jei norime mėgautis sąmokslų teorijomis, bendraminčių rasime lengvai. Kaip pastebi Lee McIntire, „šiais laikais labiau nei bet kada apsupame save žmonėmis, kurie jau iš anksto su mumis sutinka“ (McIntire, 2018, p. 60). Be to, alternatyvieji informacijos šaltiniai vartotojams pateikia personalizotą informaciją, ją parinkdami pagal naršymo ir patiktukų algoritmus. Taigi, socialiniai tinklai leidžia vartotojams pasirinkti jiems palankų turinį, skatina ideologinių socialinių grupių formavimąsi, tuo pačiu ribodami prieigą prie skirtingų idėjų, kurios gali vartotojus skatinti kvestionuoti savo nuomonę. Taip sukurama puiki posttiesos terpė, ypač, jei atmetami visi kiti informacijos šaltiniai (ibid., McComiskey, 2018).

Savo klaidingus požiūrius grįsti saviapgaule yra lengviau, jei randama bendraminčių. Todėl žmogus pasąmoningai ieško panašiai (nors ir klaidingai) mąstančiųjų. Pagal socialinio spaudimo teoriją (Asch, 1955), žmogus įprastai linkęs pasiduoti aplinkinių spaudimui ir netgi atsisakyti savo akivaizdžiai racionalaus požiūrio, jei šis nesutampa su daugumos. Taigi, žmogus ieško harmonijos tiek su savo vidiniais įsitikinimais, tiek su aplinkinių nuomone (McIntire, 2018).

Posttiesos epochoje tarsi nebelieka tiesos ir melo atskirties, tampa nebeaišku, kur baigiasi viena, o prasideda kita. *Posttiesos* sąvokos nepanagrinėjus giliau, sunku suprasti, ar pats terminas labiau sietinas su tiesa, ar su melu, ar tiesiog reiškia absoliučią jų samplaiką. Kadangi posttiesa – visiškai naujas fenomenas, aprašytas daugiausia tik vakarų filosofinėje literatūroje, tikimasi, kad praktinė šio darbo dalis padės išsamiau atskleisti jo sampratą.

11. Tiesa ir melas lietuvių filosofijoje

Lietuvių filosofų darbuose ataidi antikinės, krikščioniškosios ar naujųjų laikų filosofijos idėjos apie tiesą ir melą. Klasikinė tiesos definicija, pagal kurią tiesos kriterijumi laikomas daikto ir minties atitikimas, rado atspindį lietuvių neotomistų darbuose (Mikelaitis, 1996, p. 53). **S. Šalkauskis (1886–1941)** savo veikale „Bendroji filosofijos terminija“ aiškina žodžius *tiesa*, *tiesus*, *teisumas*, pateikdamas tokią tiesos definiciją: „*Tiesa* yra atitikimas tarp dalyko ir sąmonės“ (Šalkauskis, 1938, p. 92). Lietuvių filosofijoje sąvokos *tiesa* ir *teisybė* vartojamos labai artima prasme, dažnai net sinonimiškai. S. Šalkauskis parodo lietuviškų *tiesos* ir *teisumo* sampratų panašumą abi jas paminėdamas prie *tiesos* definicijos: „*Tiesus* yra tas, kieno žodžiai atitinka mintis. *Teisus* yra tas, kieno veiksmai ir teigimai atitinka *tiesos* ir *teisingumo* reikalavimus. *Tiesumas* yra nuoširdus nusistatymas į *tiesą*. *Teisumas* yra nuoširdus nusistatymas į *tiesą* ir *teisę*. *Tiesus* žmogus gali būti neatviras, bet vieną kartą tartas jo žodis niekada nepavilia. *Teisus* žmogus gali būti netobulas įvairiais atžvilgiais, bet jis visada yra *teisybės* reiškėjas“ (ibid.). Šiose definicijose atsispindi ne tik klasikinė, bet ir moralinė tiesos samprata, dar viduramžių krikščionybės filosofijoje išryškėjęs jos suvokimas kaip *verbum cordis* ir *verbum exterius* (t. y. žmogaus minčių ir žodžių) atitikimas, nuoširdumas. S. Šalkauskio pateikiamose definicijose galima įžvelgti lietuviškosios ir graikiškosios tiesos sampratų skirtumą: lietuviškoji tiesa, kitaip nei graikiškoji, nebūtinai turi sietis su atvirumu („tiesus žmogus gali būti neatviras“), bet būtinai su patikimumu („jo žodis niekada nepavilia“). Teisumą S. Šalkauskis aiškina kaip veikiau juridinę kategoriją, atskleidžiančią socialinį teisingumą, filosofo įvardijamą kaip *teisybę*. **Antanas Maceina (1908–1987)** irgi pastebi, kad tiesa lietuviui visados yra moralinio pobūdžio: „tiesa yra tai, kas *tiesu*, vadinasi, nedviprasmiška, nemelaginga. [...] Be to, *tiesa* lietuvių kalboje yra taip ankštai suaugusi su *teisybe*, jog juodvi gali būti vartojamos pakaitomis: *sakyk tiesą* arba *sakyk teisybę* yra tapatu. Teisybė gi iš esmės yra dorinio pobūdžio, todėl pridengia ontologinį tiesos pobūdį, nutolindama tiesą nuo graikiškosios *alētheia* beveik neįžiūrimai“ (Maceina, 2004, p. 206).

S. Šalkauskis skiria kelių rūšių tiesas: klasikinę tiesos sampratą, kai minties tikrumas remiasi daikto atitikimu, jis vadina logine tiesa. Žodžio ir minties atitikimą jis vadina moraline tiesa, o daikto ir jo pirmavaizdžio atitikimą – ontologine tiesa, kurią filosofas laiko giliausia: „giliausia prasme tiesa yra daikto atitikimas idealinį jo tipą arba pirmavaizdį“ (Šalkauskis, 1990, p. 281–282). Ontologinę ir loginę tiesas skiria ir filosofas **Pranas Kuraitis (1883–1964)**: „[...] Pats identiškumo santykis tarp svarstomo daikto

ir jo idėjinio tipo yra ontologinė tiesa. O išreiškimas to santykio yra loginė tiesa“ (Kuraitis, 1990, p. 126).

S. Šalkauskis aptaria ir melą, jį apibrėždamas kaip sąmoningai sakomą netiesą: „Yra sakoma tiesa, kai žodinė išraiška to, kas kalba, atitinka tikrą jo mintį. Kai žmogaus žodžiai neatitinka jo minties, yra netiesa, arba net melas, jei netiesa yra sąmoningai teigiama“ (Šalkauskis, 1990, p. 282).

Naujaisiais amžiais esminiu tiesos kriterijumi tampa jos aiškumas ir akivaizdumas. Sekdamas R. Descartesu, **Kazimieras Narbutas (1738–1807)** savo veikale „Logika, arba mąstymo ir daiktų apgalvojimo mokslas“ ypač pabrėžia sveiko proto vaidmenį pažinime ir tiesos išgryninimą iš pamatinių pradų: „Visuomet stenkis sąmoningai mąstyti pagrindinius, arba pamatinius, pradus [...] ir remkis jais ieškodamas tiesos. [...] Tiesos požymis yra akivaizdumas, o jis atsiranda iš aiškumo. Tad kas veikdamas nesivadovauja šiuo būdu, ne tik nepasieks tiesos, bet ir pateks į dideles klaidas, nebent ras tiesą atsitiktinai“ (Narbutas, 1989, p. 92, Mikelaitis, 1996, p. 53–54).

Žinių loginę darną, jų neprieštarumą kaip dar vieną tiesos kriterijų mini lietuvių logikas **Romanas Plečkaitis (1933–2009)**, skirdamas logines ir fakto tiesas: „loginės tiesos – tai teiginiai, kurių patyrimu patikrinti nereikia, jų teisingumas priklauso tik nuo jų loginės struktūros“, o „tos tiesos, kurias reikia patikrinti patyrimu, vadinamos empirinėmis, arba fakto tiesomis“ (Plečkaitis, 1978, p. 9–10).

Lietuvių filosofijoje į tiesą dažnai žvelgiama kaip į dorovinę ir etinę vertybę. Toks požiūris išryškėja **Vydūno (1868–1953)** darbuose, kuriuose kalbama apie teisingą gyvenimą, t. y. buvimą nuoširdžiam ir teisingam. Teisybę Vydūnas supranta ne tik kaip tiesos sakymą ar melo vengimą tylint, bet egzistenciškai – kaip dorą gyvenimą, duoto žodžio tesėjimą bei sąžiningą pareigų vykdymą: „Daug reiškia suvaldymas ūpų, geidulių, aistrų. Bet svarbiau yra visuomet sakyti teisybę arba tylėti, o ne meluoti. Toliau labai daug reiškia duotojo žodžio laikymas ir nuoširdus savo pareigų ėjimas su pasišventimu“ (Vydūnas, 2008, p. 269). Žodžio tesėjimui Vydūnas priskiria ypatingą svarbą dviem lygmenimis: asmeniniu (jis stiprina žmogaus dvasią) ir tautiniu (stiprina tautą). Žodžio nesilaikymą Vydūnas laiko didžiausia yda ir tokius žmones smerkia griežčiausiais žodžiais: „Kurs žodį duoda ir jo ne[si]laiko, yra visų kitų skriaudėjas, bet labiausiai savęs paties. Yra tikras suglebėlis, tikriausia mazgotė“ (ibid., p. 283). Tautiniu lygmeniu žodžio tesėjimas svarbus, nes jis stiprina tautos dvasią: „Jeigu norime, kad lietuvių tauta stiprėtų, pasistenkime kiekvienas duotąjį žodį ištesėti. Tada pamatysime, kaip mes patys stiprėjame ir kaip visas mūsų darbas daugiau pradės reikšti, ir visas gyvenimas įgaus tvirtumo“ (ibid.).

Žodžio tesėjimą Vydūnas išskiria kaip prigimtinių lietuvių tautos bruožą: „Iš kūdikio dienų išlikę labai gražių atsiminimų apie lietuvių teisingumą. Žinau, kad mano tėvas kito lietuvio jam duotu žodžiu taip pasitikėdavo, lyg būtų tas jau pats veikimas. Neabejodavo tuo, kas jam kito lietuvio būdavo žadėta. Žodis būdavo taip tikrai ir ištesimas, kaip kad rytais saulė užteka [...] Rašoma, esą lietuviai skolindavo vienas kitam pinigų nereikalaudami jokio rašto, vien pasitikėdami duotu žodžiu. O to būdavo ir laikomasi“ (ibid., p. 299).

Teisybę Vydūnas tapatina su dvasine šviesa ir jai priskiria ugdomąją galią, ją laikydamas kitų dorybių pamatu: „[...] tie, kurie stengiasi būti teisybės žmonėmis, nuolatai auga viskuo, kas žmoniška. Jų išmintis prašvinta vis daugiau, jų valia tvirtėja kas dieną ir sukiyla gilūs bei gražūs jausmai. Tokie žmonės iš lengvo vis daugiau puošiami visų žmogaus prakilnybės žymių“ (ibid., p. 301). Pasak Vydūno, žmogus tiesos siekia savo dvasine prigimtimi ir visomis jėgomis priešinasi net menkiausiai neteisybei, o buvimą teisingu jis priilygina išminčiai (ibid., p. 37).

Vydūnas rašo ir apie melą, jį laikydamas didžiule nuodėme. Jis stebisi žodžio *melagis* reikšmės sušvelnėjimu, pats jam priskirdamas aiškiai pejoratyvinę reikšmę, melagius vadindamas niekšais, dvasiškai tuščiais žmonėmis: „Kai kurie, melagiais pavadinti, žinoma, supyksta. Bet esmi patyręs, kad kitiems toks pravardžiavimas nėra taip labai skaudus. [...] Jiems tik todėl nėra skaudu, kad juos melagiais vadina, kadangi meluoti arba teisybę sakyti jiems nėra didis dalykas. Nemato jie, kad melas ir teisybė skiriasi kaip pragaras nuo dangaus. Nepajaučia jie, kad žmogus, tų dviejų dalykų taip giliai neskirdamas, tėra lėkštas, tuščias, vienu žodžiu – niekšas“ (ibid., p. 299). Vydūno filosofijoje kalbama apie žmogaus laisvę meluoti, melavimą pragmatiniais tikslais, bet melas vienareikšmiškai laikomas yda, kenksminga visų pirma pačiam meluojančiajam: „Ar galima kartais sakyti neteisybę? Žinoma, kad galima. Bet melas visuomet pirmiausia kenkia pačiam melagiui. Jis apdrumsčia jo sąmonės šviesą. Meluodamas žmogus tarsi žudo, ką jis sąmonėje aiškiai regi. Todėl melagiai visuomet yra sutrikę žmonės“ (Vydūnas, 2022, p. 60). Taigi, pirmasis Vydūno išskirtas melo pavojingumo lygmuo – pavojus paties meluojančiojo dvasiai. Melas naikina žmogaus vidinę šviesą, stabdo jo dvasinį augimą, ir tokiu būdu virsta kitų ydų pirmine priežastimi: „O žinotina, kad melas niaukia dvasios, sąmonės šviesą. O apgaulumas nuodija vidinį gyvumą taip, kad jis pasidaro ligotas. Taip tada sustingsta vidinis žmogaus augimas. Žmogaus žmoniškumas vysta, pagaliau net apmiršta. Kas jame dar lieka žmoniško, yra tik visokių nedorybių priemonė“ (Vydūnas, 2009, p. 20–21). Melą Vydūnas vadina sąmone drumsčiančia jėga, kuri tampa žmogaus dvasinio nuopolio priežastimi, kol

galiausiai žmogus netenka „šviesios išminties, tvirtos valios“ ir tampa „dvasios vergu“ (Vydūnas, 2008, p. 300–301).

Antrasis melo pavojingumo lygmuo – grėsmė tautos dvasiai: „Melas – didžiausias mūsų dvasios silpnintojas. [...] Netiesus žmogus priliegsta medžio lapeliui, vėjo nuplėštam ir blaškomam. Jei žmogus savy parimsta ir gyvena esmingai, jis susijungia su auštančiojo laiko jėgomis ir tvirtina tautos egzistavimą. Tad tikro tautos žmogaus didžiausias rūpesnis yra būti teisingam ir siekti aukščiausio žmoniškumo“ (Vydūnas, 2006, p. 114). Melą Vydūnas tapatina su tamsa, jam tikroji tautos šviesa – tai ne jos išsimokslinimas, bet teisingumas: „O kad tautoj daug yra melo, tai ji turi būti tamsi, kad ir kažki kiek mokslų susikauptų. Ne mokslas žmogų šviesina, bet teisybė“ (Vydūnas, 2008, p. 283). Tamsa Vydūnas laiko ir dogmatizmą, jį prilygindamas melui ir skatindamas tikėjimo sąmoningumą, atvirumą: „Tokio tikėjimo, kai vien jis laikomas teisingu, vidinis poveikis yra daug kenksmingesnis negu nuodijimasis nikotinu ar alkoholiu, negu vergavimas instinktais, geismams ir aistroms. Jis temdo sąmoningumą lygiai taip pat kaip ir kiekvienas kitas melas, kuris yra vidinio žinojimo nuslopinimas“ (Vydūnas, 1990, p. 52–53).

Požiūris į tiesą kaip į dorovinę vertybę ryškus ir A. Maceinos darbuose. Juose išryškėja krikščioniškoji tiesos samprata, labai stiprus absoliučiosios tiesos kaip dieviškojo idealo suvokimas. Tikrąją tiesą jis laiko tik dieviškąją tikrovę, tuo tarpu žmogiškojoje tikrovėje tiesa visados yra abstrakti. Tuo remdamasis filosofas daro perskyrą tarp tiesos ir teisės, pastarąją laikydamas žmogiškuoju dalyku, praktine galimybe žmogui gyventi valstybėje: „tiesa niekad nėra ir negali būti teisės subjektas. Teisė yra esmingai asmeninis dalykas. [...] Nebūdama asmeninė, tiesa nestovi toje pačioje plotmėje su teise. [...] Tiesa yra principas, teisė yra praktika. Tiesa yra bendra, teisė yra asmeninė“ (Maceina, 2007a, p. 67–69).

A. Maceina tai pat brėžia aiškią perskyrą tarp klasikinės tiesos sampratos (kurią jis vadina daikto tiesa ir laiko tinkama tik gamtiniais daiktams, bet ne žmogaus kūriniais ar Dievo apreikštiems dalykams) ir subjektyviosios tiesos (kurią jis vadina kūrinio tiesa) kaip asmeninės interpretacijos. Šią subjektyviąją tiesą A. Maceina laiko teigiama, kadangi joje išryškėja žmogaus laisvės pradas ir iš jos kyla kultūra kaip žmogiškoji kūryba: „Daikto tiesa yra ir tegali būti tikrai viena vienatinė. Tuo tarpu kūrinio tiesa yra ir gali būti neapibrėžta savo įvairybėje [...]. Nuosekliai tad minėta tiesos apibrėžtis kaip proto atitikimas daiktą kūrinio tiesai visiškai netinka, nes čia žengiamo jau į laisvės sritį“ (Maceina, 2007b, p. 411–412).

A. Maceina kritiškai žvelgia į šv. Tomo Akviniečio siekį pritaikyti klasikinę tiesos sampratą dieviškosios tiesos suvokimui: „minėta Izraelio-Tomo tiesos apibrėžtis – proto atitikimas daiktą – apreikštajai tiesai netinka

dar labiau negu žmogiškojo kūrinio tiesai, kadangi čia jokio atitikimo (*adequatio*) būti negali: protas niekad negali atitikti paslapties, nes jos nesuvokia“ (ibid., p. 413–414). Tik savo laisve žmogus pasirenka ar laikyti apreiškimą tiesa (t. y. tikėti), ar ne (t. y. netikėti).

A. Maceina aprašo ir melo problemą, pastebėdamas makiavelišką melo ir prievartos sąsają, prigimtinį jų ryšį. Filosofas remiasi rusų rašytojo Aleksandro Solženicyno mintimi, kad prievarta negalima be melo. Kalbėdamas apie komunistinę santvarką, A. Maceina teigia, kad melas plačiai taikomas prievartai pridengti, kuri savo ruožtu ją įtvirtina ir palaiko. Pasak jo, „lietuvių tautos dvasią žaloja ne tiek komunizmo įstaigos, nes jų ydos yra per daug aiškios, kiek [...] komunizmo reikalavimas „prisiekti melui“ ir „dalyvauti mele“, vadinasi regėti komunizmo netiesą bei neteisybę ir vis dėlto šlovinti ją kaip tiesos ir teisybės „įsikūnijimą““ (ibid., p. 206). Todėl A. Maceina melą laiko didžiule grėsme ir ragina ją atskleisti.

Apie tiesos problemą skirtingais aspektais yra rašęs ir lietuvių filosofas **A. Šliogeris (1944–2019)**. Jis mini ontologinę tiesą ir jos sąsają su tikėjimu: „Tikintysis žmogus yra įsitikinęs, kad tiesa egzistuoja, vadinasi, kad galime ne tik jos siekti, bet maža to – būti joje. [...] tiesa nėra niekis, o turi būti, yra tam tikra būtis, nors mums dar neaišku, koks yra tiesos būties būdas“ (Šliogeris, 2011, p. 599–600).

A. Šliogeris bando rasti vidurkį tarp tiesos objektyvumo ir subjektyvumo, teigdamas, kad tiesa negali egzistuoti savaime, be klausiančio žmogaus, be kurio tiesos nėra ir negali būti: „turime pripažinti, kad tiesa nėra grynai objektyvi. Jos vieta nėra patys daiktai, egzistuojantys anapus žmogaus. Bet kartu tiesa nėra ir grynai subjektyvi; jos nedera ieškoti ir negalima rasti solipsistiškai suvokiamoje vidujybėje, tariamai uždaros sielos futliare“ (ibid., p. 607–608).

A. Šliogeris pritaria klasikinei tiesos definicijai, tačiau interpretuoja tiesą kaip esančią tarp žmogaus ir objekto: „tiesa visada ir visur yra dialogas tarp žmogaus ir pačių daiktų, tarp šiapus ir anapus, tarp baigtinės imanencijos ir baigtinės transcendencijos. [...] Todėl graikų filosofai ir sakė, kad tiesa yra minčių ar vaizdinių apie daiktus ir pačių daiktų atitikimas“ (ibid., p. 608). Vis dėlto, A. Šliogeris teigia, kad ta tiesos vieta *Tarp* nėra griežtai fiksuota. Būtent tarp žmogaus ir objekto yra ir netiesos vieta, tačiau skirtumas tarp tiesos ir netiesos yra tas, kad tiesos atveju užsimezga dialogas tarp žmogus ir objekto, o netiesos atveju – ne: „[...] netiesos atveju tame *Tarp* susitikimas neįvyksta, dialogas neužsimezga, spinduliai „prasilenkia“, tiesa nepasirodo, žmogaus būtis ir daikto būtis nepapildo viena kitos ir nesuintensyvina nei juodviejų būties, nei juodviejų santykio“ (ibid., p. 609).

A. Šliogeris skeptiškai žvelgia į galimybę pasiekti grynąją tiesą, nes solipsistinis subjektas negali būti jos vienintelis šeiminkas – tai būtų jo ego savivalė, tačiau gryna tiesa yra idealas ir siekinys, prie kurio galima priartėti. A. Šliogeris, panašiai kaip M. Heideggeris, tiesą suvokia kaip amžiną procesą, begalybę, teigdamas, kad „kelias į tiesą neturi nei pradžios nei pabaigos, kad ieškodami jos mes visą laiką kyburiuojame tarp tiesos ir netiesos, pasvirdami tai į vieną, tai į kitą pusę (ibid., p. 610–611).

12. Filosofinio tyrimų konteksto apibendrinimas

Tiesos ir melo sąvokos filosofijoje perėjo nemažai transformacijų: nuo intuityvaus jų suvokimo ir pirmųjų bandymų apibrėžti tiesą antikos pasaulyje, dogmatinio vertinimo krikščionybės pasaulėvaizdyje, racionalizavimo, mokslinio tiesos kriterijaus paieškų, iki radikalaus skepticizmo, bet kokios tiesos atmetimo, ribos tarp tiesos ir melo nusitrynimo postmodernizme, ir galutinės jų samplaikos *posttiesos* sąvokoje.

Glaustai apibendrinant aprašytas tiesos ir melo problemas filosofijoje, galima išvelgti du priešingus požiūrius į tiesos pobūdį: absoliutizmą ir reliatyvizmą. Absoliutizmo šalininkai neabejoja vienintelės, absoliučios ir objektyvios tiesos egzistavimu. Tokia tiesa dažnai esti ontologinė (tapatinama su būtimi) ir dogmatinė (tapatinama su aukščiausiaja būtybe – Dievu). Reliatyvizmo atstovai į tiesą žvelgia kaip į subjektyvią ir reliatyvią. Jiems artimas pragmatinis tiesos aspektas, pagal kurį tiesa laikoma tai, kas yra praktiškai įrodoma ir naudinga atskiriems individams arba visuomenei. Kartais tiesa įgauna konvencionalistinį pobūdį ir yra tapatinama su kalbinėmis konvencijomis ar socialinėmis nuostatomis. Reliatyvizmas ir konvencionalizmas atmeta absoliučios tiesos paieškas ir pripažįsta jos subjektyvumą.

Filosofų diskusijose apie tiesos pažinimą taip pat vyrauja du prieštaringi požiūriai: skepticizmas ir dogmatizmas. Pagal pirmąjį, abejojama tiesos pažinimo galimybe, pagal antrąjį – tam tikri faktai ar dogmos laikomi neabejotina tiesa. Išryškėjo ir racionalistinis tiesos aspektas, pagal kurį tiesa siejama su loginiu mąstymu, intelektu, neprieštarinomis žiniomis. Ji gali būti akivaizdi, faktinė, gali būti dedukcijos būdu išvedama iš jau turimų žinių ar indukcijos būdu išvedama iš empirinės stebėsenos.

Kalbant apie etinį-moralinį tiesos ir melo vertinimą, filosofijoje vėl išvelgiami skirtingi požiūriai: neutralus ir deontologinis. Kai kurios filosofinės minties srovės (pvz., racionalizmas, empirizmas) nevertino tiesos ir melo iš etinės perspektyvos, laikė juos aksiologiškai neutraliais, tuo tarpu kitos išreiškė tam tikrą moralinį vertinimą, kuris toli gražu nėra vienareikšmis.

Nors tiesa filosofijoje (ypač klasikinėje) dažniausiai laikoma aukščiausia siektina vertybe, o melas smerkiamas (kartais itin griežtai ir be išlygų), esama ir tiesą kritikuojančių bei melą daugiau ar mažiau teisinančių požiūrių. Taigi, tiesos ir melo padėtis aksiologinėje skalėje svyruoja.

Laikantis prielaidos, kad tautos filosofija ir aksiologija iš esmės atspindi kalbiniame pasaulėvaizdyje, tolesnėje praktinėje tyrimo dalyje siekiama atskleisti, kaip tiesos ir melo vertybės konceptualizuojamos lietuvių ir anglų kalbose ir kultūrose.

TIRIAMOJI DARBO DALIS

I. TIESA ir MELAS lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje

1. Sisteminių duomenų analizė

Sisteminių duomenų analize bandoma nustatyti, kaip TIESA ir MELAS apibrėžiami ir vertinami lietuvių kalbos leksikografiniuose šaltiniuose. Pagrindinis tyrime naudotas šaltinis – „Lietuvių kalbos žodynas“ (LKŽ), kuris yra „šimtą metų trukęs kelių kartų leksikografų darbas. Jame atspindėta lietuvių kalbos leksika nuo XVI iki XX a. pabaigos“ (Naktinienė et al., 2017). LKŽ – išsamiausias lietuvių kalbos leksikografinis šaltinis, perteikiantis tiek senąsias, tiek šiuolaikines žodžių reikšmes, iliustruojantis jas įvairių laikų sakiniais, leidžiantis daryti išvadas apie žodžio genezę ir semantinę plėtrą. Sisteminių duomenų analizė turi remtis ir kitais kalbos leksikografiniais šaltiniais, taigi, žodžių reikšmė patikrinta ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (DLKŽ), kuriame užrašyti tik gyvojoje kalboje išlikę žodžiai ir jų reikšmės. Bendrinės lietuvių kalbos žodyne (BLKŽ) rašoma, kad žodžiai *tiesa* ir *melas* įtraukti į žodyno antraštiną, bet informacija dar rengiama.

Svarbu išnagrinėti ne tik visas žodynines *tiesos* ir *melo* apibrėžtis, bet ir jas iliustruojančius pavyzdžius, kolokacijas, informaciją apie žodžių kilmę ir paplitimą, stiliaus ypatumus, lietuvių etnologiją ir etnografiją ir t. t. Kaip jau minėta, leksemų apibrėžtis iš esmės perteikia denotacinius, taksonominius jų bruožus, bet greta pateikiami pavyzdžiai, leksemų dariniai ir frazeologija atskleidžia nemažai konotacinių bruožų. Taigi, visi leksikografiniai duomenys suteikia išsamios informacijos ne tik apie centrinius, bet ir apie periferinius reikšmių elementus. Apibrėžčių analizė leidžia atkurti žodžio semantinį branduolį su baziniu bruožų rinkiniu, o papildomi sisteminiai duomenys (etimologija, dariniai, sinonimai, antonimai, frazeologija) padeda išvelgti reikšmės profilius, sudarančius semantinę periferiją. Sisteminiai duomenys semiami ir iš kalbos etimologinių šaltinių: Vytauto Mažiulio „Prūsų kalbos etimologijos žodyno“ (PKEŽ), Wojciecho Smoczyńskiego „Etimologinio lietuvių kalbos žodyno“ (lenk. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*) (SEJL)), Kazimiero Būgos etimologinio žodyno kartotekos (KBEŽ) ir „Lietuvių kalbos etimologinio žodyno“ duomenų bazės (LKEŽ). Sinonimų ir antonimų analizė atlikta remiantis „Sinonimų žodyno“ (SŽ) ir „Antonimų žodyno“ (AŽ) duomenimis. Naujausi sinonimai, papildantys tiriamų žodžių leksinį-semantinį lauką, tirti remiantis Lietuvių kalbos naujažodžių

duomenynu (LKND). Frazeologizmai tirti remiantis LKŽ ir Frazeologijos žodyno (FŽ) duomenimis.

1.1. TIESOS reikšmė lietuvių kalbos žodynuose

1.1.1. Tiesos žodyninės apibrėžtys

LKŽ pateikia 9 žodžio *tiesa* apibrėžtis, DLKŽ – tik vieną (1 lentelė), visos kitos reikšmės iš dabartinės lietuvių kalbos išnyko.

1 lentelė. *Tiesos* apibrėžtys lietuvių k. žodynuose.

	LKŽ	DLKŽ
Lekšemos <i>tiesa</i> apibrėžtys:	1. ‘kas atitinka tikrovę, teisybę’;	‘kas atitinka tikrovę, teisybė’.
	2. ‘įstatymų duodama, leidžiama galimybė ką daryti, teisė’;	-
	3. ‘nuostatų ir papročių visuma, įstatymas, paprotys’;	-
	4. ‘teismas’;	-
	5. ‘teismo procesas, byla, teisminis nagrinėjimas’;	-
	6. ‘teisės mokslas, teisėtvara’;	-
	7. ‘dėsnis, taisyklė’;	-
	8. ‘kryptis, linkmė’;	-
	9. ‘teisėjas’.	-

Pirmoji abiejų žodynų pateikiama *tiesos* apibrėžtis remiasi klasikine (korespondentine) tiesos koncepcija, o tam tikrose antrinėse LKŽ pateikiamose apibrėžtyse (2, 3, 7, 8) pastebima konvencionalistinės tiesos bruožų, kai tiesa laikoma tai, kas priimta visuomenės normų. Jau iš pirmo žvilgsnio išryškėja dvi tiesos matymo perspektyvos: klasikinė, aristoteliškoji (tiesos kaip tikrovės atitikimo), ir juridinė (kurioje toliau išsiskiria konvencionalus funkcinis (įstatymo, teismų) ir konvencionalus socialinis (papročių teisės) žiūros taškai).

Pirmoji *tiesos* apibrėžtis yra itin trumpa, aiškinama pasitelkiant sinonimus *teisybė*, *tikrovė*. Savo ruožtu *teisybė* aiškinama kaip ‘tai, kas atitinka tikrovę’, *tikrovė* – kaip ‘tai, kas yra, realybė, esama daiktų padėtis’, o *realybė* – kaip ‘objektyviai egzistuojantis reiškiny, tikrovė’. Susidaro

semantinė grandinė, kurioje matoma itin stipri ontologinė tiesos reikšmė: jos sąsaja su tikrove, objektyviai egzistuojančiu realiuoju pasauliu. Šiame lygmenyje tiesos vaizdas lietuvių kalboje atitinka klasikinį, antikinį jos vaizdą: realybės, tikrovės, objektyviai egzistuojančio pasaulio ir to, kas ši realiją pasaulį atitinka. Ši reikšmė ir sudaro **TIESOS kaip realybės atitikimo** semantinį branduolį, kuris yra aksiologiškai neutralus. Jai tiesiogiai iliustruoti LKŽ pasitelkia tik vieną pavyzdį, tiesos definiciją iš jau minėto S. Šalkauskio veikalo „Bendroji filosofijos terminija“:

(1) *Tiesà yra atitikimas tarp dalyko ir sąmonės (FT);*

Visi kiti pirmąją apibrėžtį iliustruojantys pavyzdžiai (iš viso – apie 80) pateikia kur kas išsamesnį tiesos vaizdą, papildytą konotacinėmis reikšmėmis, iš kurių galima išskirti sąvokos profilių užuomazgas. Toliau analizėje pateikiami reikšmę iliustruojantys pavyzdžiai yra iš LKŽ, kadangi DLKŽ jų pateikia vos kelis, perteikiančius tą patį semantinį vaizdą. Jau apibrėžčių lygmenyje atsispindi daugybė tiesos konotacijų ir skirtingų aspektų, atskleidžiančių itin prieštaringą jos vertinimą. Vienas ryškiausių aspektų – aksiologinis. Leksikografiniai duomenys patvirtina platoniškąjį požiūrį į tiesą, kaip vieną aukščiausių vertybių. Lietuviškuose žodynuose ji siejama su vertybėmis (meile, darbu, šviesa) (2–4), vaizduojama kaip apšviečianti, lyginama su saule (4, 5). Tai rodo nepaprastai aukštą jos vietą lietuvių aksiologijoje: tiesa yra šlovinama (6), laikoma mesianistiška (2), šventa (7). Tiesos paieška – žengimo į ateitį sąlyga (8).

(2) *Pasaulį nuo pražūties gali išgelbėti tik meilė ir **tiesa** (rš.);*

(3) *Nemylėkimės žodžiu nei liežuviu, bet darbu ir **tiesà** (DP530.);*

(4) *Be **tiesos** nėra šviesos (LTR(Grk.));*

(5) *Pirmieji **tiesos** spinduliai mano prote lietuviškai praspindo (A. Baran.);*

(6) ***Tiesai** tesie garbė! (Kel1862,135);*

(7) *Šventa **tiesà** (NdŽ.);*

(8) *Į ateitį eina tas, kas ieško **tiesos** (J. Gruš.).*

Nors žodynų pavyzdžiai tiesą pirmiausia vaizduoja kaip vertybę, apibrėžtyse esama ir itin ambivalentiško jos vertinimo. Pavyzdžiai (daugiausia iš tautosakos ir lietuvių rašytojų darbų) pabrėžia semantinės ribos tarp tiesos ir melo miglotumą (9, 10). Tiesa vaizduojama kaip objektas, kuriuo galima lengvai manipuliuoti ir paversti melu (11).

(9) *Kad kartais melas su **tiesa** taip susipynę, jog ne visada atskirsi kas kur (A. Gric.);*

(10) ***Tiesa** per amžius eina drauge su melu (A. Vien.);*

(11) *Vieno – **tiesa**, kito – nemelas (PPr438(Mrj.)).*

Kartais į tiesą žvelgiama iš socialinės-pragmatinės perspektyvos, kuomet ji įgauna neigiamą vertinimą, kurį pabrėžia ne tik jau minėta tiesos sąsaja su melu, bet ir percepcinis metaforinis vaizdavimas. Posakiai *tiesą į akis drožti, tiesa liesa* (12, 13) ją vaizduoja kaip nemalonią, skaudžią. Žodynų pavyzdžiuose dažnai stebima konceptuali TIESOS KAIP AŠTRAUS DAIKTO metafora (14, 15). Žvelgiama ir pragmatiškai: tiesa vaizduojama kaip neišmintinga, nenaudinga (16, 17), sunkiai pasakoma, reikalaujanti drąsos (18). Taigi, tiesa dažnai vaizduojama kaip nenaudinga; tuo tarpu sisteminiai duomenys apie melą atitinkamai išryškino naudingą melo kaip būtinojo gyvenimo elemento profilį (žr. I tiriamosios darbo dalies 1.2.1. skyrių).

- (12) *Tiesa liesa, a ne tiesa? (Šts.);*
- (13) *Kam **tiēsą** į akis drožti (NdŽ.);*
- (14) ***Tiesa** akis duria (Tsk.);*
- (15) *Miela yra **tiesà** ir skaudi būdama (A. Baran.);*
- (16) *Tik kvailas ir mažas **tiesą** tepasako (LTR(VI));*
- (17) *Glostyk šunį, bet ne prieš šerstį, kalbėk **tiesą** ponui, bet prieš mirtį (PPr75);*
- (18) *Ans išdrėsa **tiēsą** į akis pasakyti (Pln.).*

Tiesos ambivalentiškumas ryškėja ir kalbant apie jos pažinimo galimybę: vieni pavyzdžiai ją vaizduoja kaip nenuslepiamą, anksčiau ar vėliau išaiškinančią (19, 20, 21), kitur žvelgiama skeptiškai: abejojama jos egzistavimu, tiesa vaizduojama kaip nepasiekiamą, sunkiai pagaunama (22, 23). Žodynų pavyzdžiais išreiškiamas skeptiškasis perspektyvizmas, kalbant apie tiesos objektyvumą ir jos sąžiningumą (24). Nors tikroji tiesa įprastai vaizduojama kaip nedaloma, kolokacija *lašas tiesos, ciela tiesa* parodo tam tikrą jos partityvumą (25, 26).

- (19) ***Tiesos** maiše nepaslėpsi (PPr136(Krtn.));*
- (20) *Gyvenimas parodys, kas **tiesą** turėjo, kas taip sau kalbėjo (KrvP(Auk.));*
- (21) *Aiški **tiesa** nakties nesibijo (LTR(ŠI));*
- (22) *Vilko nepagausi, **tiesōs** nesurasi, o kišenę ištuštysi (Šv.);*
- (23) ***Tiesà** giliai miške (Rmš.);*
- (24) *Kas stipresnis, tas gauna visados **tiēsą** (Pgg);*
- (25) *Tose kalbose nė lašo **tiesōs** (Vlkj.);*
- (26) *Aš cielą **tiēsą** ponu pasakiau, nesumelavau (Dv.).*

LKŽ esama ir krikščioniškosios tiesos filosofijos atspindžių, kai tiesa laikomi žodžiai, darbai ar poelgiai, neprieštaraujantys vidiniams žmogaus įsitikinimams ir mintims (27, 28). Vis dėlto, šis požiūris, nors ir ryškus lietuvių filosofijoje, sisteminiuose duomenyse atskleidžiamas silpnai. Žvelgiant iš religinės perspektyvos, tiesa metaforiškai vaizduojama kaip tam tikra erdvė (pavyzdžiui, dausos), kurioje žmogui būti gera (29, 30). Visi šią konotaciją išryškinantys pavyzdžiai yra senoviniai (XVI a.) ir tik bažnytinio diskurso –

ištraukos iš pirmųjų raštų lietuvių kalba (katekizmų, postilių), taigi, žodynuose perteikiamas krikščioniškasis tiesos vaizdas yra archajinis.

(27) *Teisūs yra visi jo priesakymai..., padaryti teisybėje ir tiesoje* (Mž458-459);

(28) *Ir ką tu darai, tatai esti tiesa* (BBDan3,27);

(29) *Idant tiesoj gyventumbim* (PK135).

(30) *Anie tiesojè linksminos* (DP576).

Visos kitos LKŽ pateikiamos tiesos reikšmės ją atskleidžia per juridinę prizmę (*tiesa* reiškia ‘teisę, įstatymą, teismą’) ir yra senovinės, nebevartojamos gyvojoje lietuvių kalboje, bet dar kažkiek suprantamos kalbos vartotojų, t. y. dar išlikusios pasyvioje kalboje. LKŽ juridinės apibrėžtys iliustruojamos tik istoriniais pavyzdžiais, vėliausi – XX a. pradžios. *Tiesa* nėra seniausias lietuviškas žodis teismui pavadinti, dar anksčiau vartotas žodis *lygus*, kuris visiškai išnyko tiek iš šnekamosios, tiek iš pasyviosios lietuvių kalbos. K. Būgos nuomone, *lygus* kilęs „iš visų seniausiųjų laikų, net iš bendrosios aisčių prokalbės“ (Būga, 1958, p. 111), pirmą kartą aptinkamas 1591 m. J. Bretkūno Postilėje: „[...] patsai Ponas Dievas galle swieto sudis \\ ir ant tho ligaus turres wissi szmones buk giwi buk numinė susieiti [...]“ (Kašėtaitė, 1963, p. 117). K. Būga nurodo, kad ir senovės prūsai vartojo tokį teismo pavadinimą (*ligan*, *lijgan* vn. gal. ‘teismą’, ilgint, liginton ‘teisti’) (Būga, 1958, p. 111).

Juridinę tiesos perspektyva atspindi senovinį lietuvių požiūrį į tiesą ir teisę, jų tarpusavio sąsają, pastebėtą ir Lietuvos filosofų. Senojoje lietuvių kalboje žodis *tiesa* reiškė tiek ‘tiesą’, tiek ‘teisę’. Taigi, lietuviškai *tiesai* semantiškai artimesnė lotynų *veritas* nei graikų *alētheia*, *tiesa* etimologiškai susijusi su *teise* ir *tiesumu*, bet, kaip pastebėjo ir A. Maceina, neturi atskleistumo, *nepaslepčties* semantikos. A. H. Kirkoras „Lietuvių mitologijoje“ (1882) rašo: „Lietuvis suprato įstatymą, kaip tiesos įsikūnijimą. Todėl įstatymą buvo galima tik rasti, bet ne sukurti. Tad įstatymas ir tiesa reiškė tą patį“ (Vėlius, 1995, p. 307). Taigi, į tiesą buvo žiūrima kaip į objektyvųjį, aukščiausiąjį gamtos įstatymą, kuris negali būti žmogaus sukurtas, bet duotas natūraliai. Tikroji tiesa kaip teisės pamatas egzistuoja savaime, nepriklausomai nuo žmogaus požiūrio ir minčių. K. Būga 1958 m. rašė: „Į raštijos kalbą teisė teįvesta pirm trejų metų; lig šiam laikui teisės priedermes pildė tiesą, kurios vienas kitas mūsų rašytojas nemokėdavo atskirti nuo teisybės“ (Būga, 1958, p. 109).

Juridinėje perspektyvoje galima išskirti konvencionalų funkcinį ir konvencionalų socialinį žiūros taškus. Pirmasis susijęs su teisės institucijomis (teismu (31, 32)), teisės objektais (įstatymais, žmogaus teisėmis, (33, 34, 35)), teisės mokslu (36). Žvelgiant iš konvencionalaus socialinio žiūros taško, į

tiesą žiūrima natūralistiškai arba dogmatiškai: kaip į pasaulyje nusistovėjusią natūralią ar Dievo nustatytą tvarką (37–39), gamtos, mokslo, tikėjimo dėsni (40, 41):

- (31) *Ir vėl gaus tieson eiti (J. Jabl.);*
- (32) *Atiduoti, šaukti, (pa)traukti tiesõn (NdŽ.);*
- (33) *Tiesinykas, tiesas numanqs (SD289);*
- (34) *Tiesų atėmimas (Amb.);*
- (35) *Ne viena iš profesijų neturi tiesos reikalauti sau ypatingų privilegijų (V. Kudir.);*
- (36) *Pabaigęs tiesų mokslą (rš.);*
- (37) *Tiesas pasaulio ir įstatymus manus, ne tavus saugojqs est (DP523);*
- (38) *Davė tiesas ir prisakymus ir liepė juos ažulaikyt (SPII152);*
- (39) *Reikia, adant visa išsipildytų, kas parašyta buvo tiesose Moiziešiaus (SPII250);*
- (40) *Tadas Ivanauskas mokėjo vertingiausias mokslo tiesas išreikšti kiekvienam suprantama forma (rš);*
- (41) *Jis taip pat, nors ir labai atsargiai, kai kurias religijos tiesas aiškino kiek kitaip, negu mokė tradicija (V. Myk-Put).*

Leksikografinių apibrėžčių lygmenyje išryškėjo bazinė **TIESOS kaip realybės atitikimo** reikšmė šiuolaikinėje lietuvių kalboje. LKŽ pateikiamų archajinių apibrėžčių analizė leido išskirti dar vieną sąvokos profilį: žvelgiant iš juridinės perspektyvos, **TIESA – tai teisingumas**, kurio dominantinis aspektas – [funkcinis], t. y. santykių visuomenėje reguliavimas, teisingumo palaikymas ir vykdymas. Šis profilis senojoje lietuvių kalboje buvo itin ryškus, bet vėliau smarkiai pasistūmėjo į periferiją, o iš dabartinės kalbos beveik išnyko. Galima daryti prielaidą, kad senojoje lietuvių kalboje dominavo natūralistinė konvencinė tiesos kaip gamtos įstatymo samprata, kuri vėliau virto socialine konvencine tiesos kaip teisės reikšme, o XX a. ėmė dominuoti klasikinė tiesos kaip realybės atitikimo reikšmė. Apibrėžtis iliustruojantys pavyzdžiai atskleidė dar dviejų TIESOS profilių užuomazgas: žvelgiant iš aksiologinės perspektyvos, **TIESA – tai vertybė** su dominuojančiu [aksiologiniu] aspektu, žvelgiant iš psichologinės-pragmatinės perspektyvos, **TIESA – tai skaudus ir nenaudingas dalykas** su dominuojančiu [percepcijos] aspektu.

1.1.2. Tiesos etimologija

Deja, nesama istorinio lietuvių kalbos žodyno, pateikiančio tikslią žodžio semantinę plėtrą, todėl, siekiant išnagrinėti tiesos juridinės reikšmės nykimą ir žodžio etimologiją, galima remtis tik etimologinių žodynų ir duomenų bazių pateikiama informacija ir nagrinėti istorinius šaltinius, kuriuose akivaizdžiai matoma bendra žodžių *tiesa–teisė–tiesus* kilmė. Ypač

vertingi jau aptarti LKŽ apibrėžtis iliustruojantys pavyzdžiai, tarp kurių esama ištraukų iš seniausių lietuviškų raštų.

LKEŽ duomenų bazėje aiškinama, kad *tiesa* kaip ‘teismas’ pirmą kartą užfiksuota 1605 m. anoniminiame katekizme. K. Būgos nuomone, šis žodis siekia bendrą lie.-la. epochą (plg. la. *tiesa* ‘teismas’, *tiesāt* ‘teisti’) (Būga, 1958, p. 111). Žodis *tiesa*, vartotas teismo sąvokai pavadinti, išnyko turbūt todėl, kad jis buvo nevienareikšmis, reiškė ir ‘teismą’, ir ‘teisybę’. Jį, kaip ir žodį *lygus*, pamažu išstūmė slavizmas *sūdas* (Kašėtaitė, 1963, p. 118).

Tiksli žodžio etimologija nėra aiški, bet, išnagrinėjus visus etimologinius šaltinius, ryškėja hipotezė apie bendrą žodžio *tiesa*, *tiesus* ir slavų žodžio *meuumb* [tėšiti] kilmę: LKEŽ pateikiamas žodis *taisyti*, kur aiškinama žodžio *tiesa* sąsaja su slavų *těšiti*. W. Smoczyński aiškina: „Lie. *taisyti* ‘sutvarkyti’ yra kauzatyvas iš *nutįsti*, *tisaũ*, *tinsu* ‘išsitiesti’ (plg. *tiesiuos*, *tiēstis* ‘išsitiesinti’, *teisūs*) ir pirmąjį, mano nuomone, atitinka sl. *těšiti* ‘(pa)guosti, patenkinti’“ (cit. iš LKEŽ).

PKEŽ ir KBEŽ pateikia žodžio *tiesa* sąsajas su žodžiais *teisė* ‘garbingumas, tiesumas’, *teisā*/**teisa*- ‘tiesus’, *tiesė* ‘dešinioji ranka’, > sl.**teisa*- ‘tiesus, lygus, vienodas; ramus (vienodai besielgiantis), tylus’, *teisa*- ‘tiesus’ ir pan. gali būti darinys iš verb. balt.-sl. **teis*- ‘tiesi’ ir pan., iš kurio bus išriedėję lie. *tiēs-ti* ir kt., *tais-yti*, la. *tàis-ît*, rus. *meu-umь* ‘raminti (tildyti)’. Tuo tarpu SEJL žodžio *tiesa* reikšmę kildina iš žodžio *tiesti* ir yra linkęs nesutikti etimologiniam *teisūs* lyginimui su slavų *tixŭ*.

Išnagrinėjus žodžio etimologiją, galima būtų kelti hipotezę apie tokią semantinę *tiesos* plėtrą: ‘tiesus, lygus’ → ‘ramus’ → (1) ‘teisingas’ (2) ‘tikras, atitinkantis tikrovę’. Percepcinę patirtį atskleidžianti semantika perkeliama žmogui ir situacijai apibūdinti. Etimologijoje akivaizdi *tiesos* sąsaja su tuo, kas teisinga, tiesu, lygu, tylu, ramu, gera, garbinga. Visos šios sąsajos ir etimologinai metaforiniai žodžio ryšiai (kai *tiesa* vaizduojama kaip kažkas tiesaus, lygaus, nenukrypstančio nuo pagrindinio kelio, raminančio, taisančio, geresnio (pvz., reikšmėje ‘dešinė ranka’)) atskleidžia itin teigiamą aksiologinį *tiesos* vertinimą lietuvių protėvių pasaulėvaizdyje. Lietuviškos *tiesos* etimologija skiriasi tiek nuo graikų *alētheia*, tiek nuo lotynų *veritas* etimologijų. Nors *tiesa* semantiškai artimesnė lotynų *veritas*, vis dėlto, pastarojo etimologija neatskleidė sąsajų su tiesumu, lygumu, kurios būdingos lietuvių kalbai. Etimologija išryškino tokius *tiesos* aspektus: [išvaizdos], t. y. *tiesa* susijusi su tuo, kas tiesu, nekreiva; [aksiologinį] – *tiesa* susijusi su tuo, kas garbinga, teisinga, kurie papildo **TIESOS kaip vertybės** profilį.

1.1.3. Tiesos dariniai ir frazeologizmai

Etimologinei analizei vertingos informacijos suteikia gausūs (LKŽ jų pateikia apie 50) tiesos dariniai ir dūriniai. Gausu žodžių su šaknimis *ties-* / *teis-*, turinčių beveik identišką semantiką: *tiesa-teisa*, *teisadaris-tiesadaris*, *teisas-tiesas*, *teisiog-tiesiog*, *teisiai-tiesiai*, *teisybės-tiesybės*, *teisus-tiesus* ir kt. Analizuojant darinius, reikėtų atsižvelgti į šių žodžių šaknų etimologiją, dvibalsių *ei* ir *ie* tarpusavio kaitą. W. Smoczyński SEJL teigia, kad morfema *teis-* – tai naujoji, morfemos *ties-* forma, ir pateikia paraleles: *speisti* ir *spiesti*; *streigti* ir *striegti*; *meilė* ir *mielas* (Smoczyński, 2007, p. 1558). LKEŽ taip pat minima dvibalsių *ei* ir *ie* kaita: lie. *téisė* arba *tiesà*, *tiesùs*, *tièsti*, *teisùs*, la. *tàisns*, sl. *tixъ*. Žodžių *tiesa* ir *teisė* dariniai aiškiai parodo bendrą jų etimologiją. Akivaizdu, kad dabartinėje kalboje šaknis *teis-* išliko teisinėms reikšmėms perteikti, o šaknis *ties-* – žodžiams, susijusiems su dabartine klasikine tiesos bei tiesumo reikšme.

Pagrindiniai tiesos dariniai – *tiesus* ir *teisus*. Tiek LKŽ, tiek DLKŽ pateikia tokias *tiesus* reikšmes: (1) ‘nekreivas’ (‘esantis be vingių, išlinkių, nesulinkęs, nevingiuotas, tiesiai nuaugęs, lygus, stačias’ (LKŽ, DLKŽ)); (2) ‘betarpiškas’ (‘tiesiog susijęs, santykiaujantis be tarpininko ar tarpininkavimo, tiesioginis, paprastas, eilinis, neypatingas’ (DLKŽ)); (3) ‘teisingas’ (LKŽ, DLKŽ) / ‘tikras, atviras, nuoširdus, sąžiningas’ (LKŽ). Pastarąją reikšmę iliustruoja frazeologizmas *tiesių akių* (apie teisingą, atvirą žmogų).

Dar viena LKŽ pateikiama *tiesus* arba *tiesys* reikšmė – ‘dešinėje pusėje esantis’. Tai – tarmiška, senovinė reikšmė. Joje vėl išryškėja aksiologinis žodžio vertinimas, nes dešinė pusė laikoma stipresne, geresne (42–44). Atitinkamai kairė pusė tarmiškai vadinama pejoratyvu *liaušys*, kurio pirminė reikšmė – ‘apsileidėlis, ištižėlis, liurbis, žioplys, kvaiša’ (DLKŽ).

(42) *Tai da gerai, kad ne tiēšę ranką sulaužiau (Vdš.);*

(43) *Visada drūtesnė tiesėj ranka (Kpč);*

(44) *Žiedus nešioja an tiesiū rankų (Šlčn).*

Žodis *teisus*, kaip pastebėjo ir S. Šalkauskis, reiškia socialinį teisingumą, sąžiningumą ir teisėtumą (‘kuris paiso teisingumo ką sprendamas, nurodydamas, nešališkas; kuris teisingai sprendžia, kurioje pusėje tiesa; teisingas, sąžiningas, dorai, sąžiningai uždirbtas, teisėtai priklausantis, įgytas, naudojamas’), aukštą moralę (‘kuris elgiasi dorai, laikosi moralės normų, nemeluoja, kuriuo galima pasitikėti’), nenuodėmingumą (‘be kaltės, nenusidėjęs’) (LKŽ).

Visi kiti dariniai semantiškai suskirstomi į tris grupes. (1) Pirmoji grupė – žodžiai, susiję su klasikine, korespondentine *tiesos* definicija ('kas atitinka tikrovę, teisybę'), pavyzdžiui, *tiesata* 'tikrumas'. Daugiausia – tai žodžiai, reiškiantys su tiesa susijusius žmones: kalbančius, vykdančius, žinančius arba laužančius tiesą: *tiesabylys tiesabylis, tiesabylius, tiesažinis, tiesalaužys, tiesenius* ('kas teisingas, teisus'). (2) Antroji grupė – *tiesos* dariniai, susiję su archajine juridine *tiesos-teisės* reikšme. Dauguma jų perteikia funkcinį konvencinį žiūros tašką ir reiškia su teise susijusį veiksma – įstatymų leidimą: *tiesadavimas, tiesdavystė, tiesavoti* ('leisti įstatymą'), tiesos vykdymą – teismo procesą: *tiesdaryba, tiesadarysta, tiesadarystė* ('teisminis procesas, teiseną, tribunolas'), žmones, leidžiančius, vykdančius įstatymą: *tiesastatys, tiesdavėjas, tiesdavys, tiesadavis, tiesadovis* ('kas leidžia įstatymus, įstatymdavys'), *tiesadarys, tiesadaris* ('teisėjas'), teismo vietą: *tiesavietė*. (3) Trečioji darinių grupė siejasi tiesiogiai su percepciniu tiesumo, lygumo ir atvirumo aspektu ir turi teigiamą aksiologinę vertę: *tiesas* ('tiesus'), *tiesam* ('tiesiai'), *tiesasmukas* ('statmenas, atviras, tiesus, nuoširdus'), *tiesaširdis* ('nuoširdus, širdingas'). Šių aspektų nebeliko šiuolaikinėje *tiesos* reikšmėje, tačiau žodžio etimologijoje jie aptinkami.

LKND pateikia kelis *tiesos* naujadarus: *tiesometras* 'naujienu portalu naudojamas virtualus prietaisas, kuriuo žiniasklaidininkai įvertina politiko skelbiamų minčių teisingumo lygį', *tiesosaka* 'tiesos sakymas', *teisuolis* 'tiesus, teisingai besielgiantis žmogus'. Pirmasis atskleidžia TIESOS KAIP OBJEKTO, kurį galima pamatuoti prietaisu, konceptualiąją metaforą, paskutiniai du kalba apie tiesos išraišką žodžiais arba elgesiu. Akivaizdu, kad *tiesos* ir *tiesumo* sąsaja lietuvių kalboje vis dar aptinkama, ją atskleidžia ir minėti naujadarai. LKND mini ir daugiau *tiesos* darinių, tai – *nebetiesa, posttiesa, poteisybė* ir *potiesė*. Visi tie žodžiai – anglų kalbos žodžio *post-truth* vertiniai, reiškiantys 'iškraipytą tiesą – melagingas žinias, kurios skleidžiamos kaip tikri faktai, siekiant paveikti viešąją nuomonę', ir priskiriami politikos sričiai.

Tiesos frazeologizmų yra vos keli, FŽ jų pateikia šešis. Frazeologizmai *maišą prikrauti (pripilti) tiesos / tiesos maišas, tiesos nėra kur dėti* atskleidžia TIESOS KAIP TURINIO, kurio galima pripildyti tam tikrą talpą, konceptualiąją metaforą ir tarsi vaizduoja tiesą kaip kiekybiškai pamatuojamą. Frazeologizmas *tiesos suole sėdėti* 'būti teisingam, doram' papildoma aksiologinį tiesos aspektą.

Darinių ir frazeologizmų analizė papildoma **TIESOS kaip vertybės profilį** (kuriame atsiskleidžia [išvaizdos], t. y. tiesos kaip kažko tiesaus, nekreivo [aksiologinis], t. y. tiesos kaip kažko vertingo, garbingo, teisingo aspektai) ir **TIESOS kaip teisingumo profilį** (kuriame atsiskleidžia

[funkcinis], t. y. tiesos kaip socialinio teisingumo aspektas). Iš darinių aiškiai matosi kaip metaforizacijos procesas veikė semantinę žodžio plėtrą: fizinę išvaizdą apibūdinančios reikšmės, (pvz., *tiesus* reikšme ‘nekreivas’) perkeliamos santykiui, žmogaus būdai ar poelgiui (‘betarpiškas, tiesiogiai susijęs’, ‘nuoširdus, širdingas’, ‘tikras’), atsiranda metaforinės sąžiningumo, socialiai teisingo elgesio reikšmės ‘sąžiningas’, ‘teisus’ ir dvasinio teismo reikšmės ‘be kaltės, nenusidėjęs’.

1.1.4. Tiesos sinonimai ir antonimai

SŽ pateikia tik artimiausią žodžio *tiesa* sinonimą – *teisybė*, kuri apibrėžiama kaip tai, ‘kas teisu, teisinga’. Dabartinėje *teisybės* sąvokoje pabrėžiama ne tik realybės atitikimo reikšmė, bet ir visuotinis teisingumo vykdymas, moralės ir socialinės dorovės normų paisymas, kurį atspindi ir būdvardžio *teisingas* apibrėžtis ‘kuris laikosi moralės normų, elgiasi dorai, kuriuo galima pasitikėti, sąžiningas, kuris paiso teisybės, nešališkas, atitinkantis tiesą, pagrįstas tiesa, moralės normomis’. Taigi, *tiesos* sąvoka siejasi ir su teisinga, sąžininga veikla (tiek kalbant apie žmonių tarpusavio santykius, tiek apie visuomenės elgesį su asmeniu). Keliamas klausimas: kas visuomenėje laikoma teisinga? Pagrindinis sąvokų *tiesa* ir *teisybė* skirtumas glūdi tame, kad *teisybės* reikšmė dabartinėje kalboje dar išlaikė konvencionalų žiūros tašką. *Tiesos* atveju DLKŽ jo nebeperteikia.

LKŽ galima aptikti ir daugiau žodžių, kurių SŽ nepateikia kaip *tiesos* sinonimų, bet jų apibrėžtyse aptinkamas žodis *tiesa*, todėl juos galima priskirti *tiesos* leksiniam-semantiniam laukui. Tai žodžiai *dogma*, *pertiesa* ir *tiestiesa*, atskleidžiantys absoliučiosios tiesos profilį: *dogmą* LKŽ apibrėžia kaip ‘teiginį, kuris nepatikrintas laikomas neginčijama tiesa’. *Pertiesa* ‘tikroji tiesa’ ir *tiestiesa* ‘tikra, visiška tiesa, teisybė’ – archajiniai *tiesos* sinonimai, atskleidžiantys jos įvairialypiškumą, atskirtį tarp tiesos, kuri gali būti subjektyvi ir netikra, ir tiestiesos ar pertiesos, kurios yra tikros, fundamentalios, t. y. daugiau ar mažiau atitinka slavų kalbų žodžio *istina* reikšmę. Tuo tarpu žodis *apiteisybė* ‘beveik teisybė’ (LKŽ) parodo, kad galima kalbėti ir apie dalinę tiesą.

Esama ir sinonimų, atskleidžiančių tiesos kaip realybės atitikimo reikšmę. Vienas jų – labai plačios semantikos žodis *tikrybė*, kurį LKŽ apibrėžia kaip ‘tiesą, teisybę, tikrovę, tikrą dalyką, tikrumą, realybę, autentiškumą, sąžiningumą, ištikimumą, nuoširdumą, teisingumą, tinkamumą, deramumą, patikimumą, akivaizdumą, garantiją’ ir t. t. Jame atsispindi tiek tiesos kaip socialinio teisingumo semantika, tiek ištikimybės reikšmė, kurios lietuviškose *tiesos* apibrėžtyse beveik nėra. Vis dėlto, ji

pastebima S. Šalkauskio pateikiamose *tiesos* definicijose, ir yra labai akivaizdi anglų kalbos žodžio *truth* semantikoje (ji išsamiai aprašyta II tiriamosios darbo dalies 4.1 skyriuje). Atitinkamai žodį *tikrovė* LKŽ apibrėžia kaip ‘tai, kas yra, realybė, tiesa, tikrumas’, o žodį *tikruma* kaip ‘reali dalykų padėtis, tikrovė, teisybė, tikrumas’. Šios apibrėžtys remiasi ontologine tiesos definicija, kai tiesa tapatinama su tuo, kas yra.

Tiesos analizė iš opozicijų perspektyvos, klausiant „kas nėra tiesa?“, „kas yra tiesos priešingybė?“ leidžia ją suvokti dar plačiau. AŽ pateikiami tokie *tiesos* antonimai: (1) *klaida* ‘nukrypimas nuo tiesos’, (2) *melagystė, melas* ‘tyčia sakoma neteisybė’, (3) *neteisybė, neteisumas, netiesa* ‘tikrovės iškreipimas, nebuvimas tiesos’, (4) *pasaka* ‘kas neatitinka tikrovės, išgalvotas dalykas’.

Pirmąjį antonimą – *klaidą* – iliustruojantys pavyzdžiai rodo, kad nuo tiesos nukrypti galima netyčia, kartais dėl nežinojimo, ir toks nukrypimas nėra itin smerkiamas (45). Antrasis antonimas – *melas* – tai jau tyčinis nukrypimas nuo tiesos, todėl vertinamas kur kas griežčiau. Apie *melo* tyčios aspektą ir aksiologinį vertinimą išsamiai kalbama MELO koncepto analizėje. Trečiasis antonimas, ar, tiksliau, antonimų grupė, *neteisybė, neteisumas, netiesa* gali reikšti tyčinį ar netyčinį faktų, realybės iškraipymą (subjekto veiksmą), arba faktų, realybės neatitikimą (besubjektį). Žodis *neteisybė* semantiškai susijęs su žodžiu *nevertybė* ‘neteisybė, skriauda’ (LKŽ), atskleidžiančiu neigiamą *neteisybės* vertinimą. Ketvirtąjį *tiesos* antonimo – *pasakos* – reikšmė pabrėžia, kad pasaka – tai žmogaus kūrinys, o tikroji tiesa egzistuoja nepriklausomai nuo žmogaus, negali kilti iš jo fantazijų. Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje, kitaip nei sen. graikų filosofijoje, klaida, t. y. nesąmoningas nukrypimas nuo tiesos, nėra labai smerkiama, o paskutinis *tiesos* antonimas *pasaka* gali būti vertinamas teigiamai. Taigi, lietuvių kalboje esama ir teigiamų *tiesos* opozicijų.

(45) *Klaida dažnai būna nuoširdesnė už tiesą (rš.).*

Sinonimų ir antonimų analizė papildo **TIESOS kaip teisingumo** profilį (kuriame atsiskleidžia [funkcinis] tiesos kaip socialinio teisingumo aspektas) ir bazinę **TIESOS kaip realybės atitikimo** reikšmę, kai bet koks realybės iškraipymas (nesvarbu, tyčinis ar ne) nelaikomas tiesa.

1.1.5. TIESOS sisteminių duomenų analizės išvados

Žodynai pateikia gana platų leksikografinį TIESOS vaizdą, bet tik viena iš devynių LKŽ pateikiamų reikšmių būdinga gyvajai kalbai, taigi, jau apibrėžčių lygmenyje išryškėjo du semantiniai sluoksniai: sinchroninis ir

diachroninis. DLKŽ sąvokos nėra gausiai iliustruojamos pavyzdžiais, o LKŽ sąvokų iliustracijoms pasitelkia daugiausia archajinius, tautosakos pavyzdžius, taigi, žodyninės apibrėžtys daugiausia perteikia senovinę TIESOS vaizdą, kurį papildo ir etimologinė analizė. Diachroninis analizės lygmuo atskleidžia reikšmės genezę ir semantinę plėtrą. Panašu, kad pirmiausia įsitvirtino percepcinė žodžio reikšmė ‘tiesus, nekreivas’, vėliau atsirado naujesnės ‘tiesos kaip dešinės’, ‘tiesos kaip gamtos įstatymo’, ‘tiesos kaip teisingumo’ reikšmės, galiausiai įvyko reikšmių specifikacija, senosios reikšmės išnyko ir XX a. išliko pagrindinė klasikinė ‘tiesos kaip tikrovės atitikimo’ reikšmė. LKŽ pateikiamos senosios *tiesos* reikšmės visos perteikia **(1) TIESOS kaip teisingumo** profilį, kai *tiesa* ir *teisė* reiškia tą patį. Synchroninis sluoksnis atskleidžia sąvokos semantinį branduolį – **TIESOS kaip realybės atitikimo**. Vis dėlto, *tiesa* – itin sudėtinga, filosofinė, sunkiai apibrėžiama ir skirtingai vertinama sąvoka, turinti gausybę konotacinių reikšmių. Ją iliustruojantys sakiniai, etimologija, dariniai, sinonimai, antonimai atskleidžia platų semantinį paveikslą: juose galima įžvelgti ir **(2) TIESOS kaip vertybės** ir **(3) TIESOS kaip psichologiškai nepatogaus, neišmintingo dalyko** profilių užuomazgų. Plačiau TIESOS kalbinį-kultūrinį vaizdą atskleidžia tekstinių duomenų analizė (žr. I tiriamosios darbo dalies 2 skyrių), ir vieno dažniausių jos antonimų – MELO analizė.

1.2. MELO analizė sisteminiuose duomenyse

1.2.1. *Melo* reikšmė lietuvių kalbos žodynuose

Žodynuose pateikiama žodžio *melas* reikšmė – siaura: LKŽ pateikia vienintelę *melo* apibrėžtį ‘neteisybė, melagystė’, kuri iliustruojama vien folkloriniais pavyzdžiais, išsamiau aptartais paremiologinėje tyrimo dalyje (žr. I tiriamosios darbo dalies 2.1. skyrių). Semantiškai platesnė DLKŽ pateikiama apibrėžtis: ‘tyčia sakoma neteisybė’. Joje atsispindi dar viduramžių krikščionybės filosofijoje išryškintas ir S. Šalkauskio minimas esminis *melo* elementas – jo tyčios aspektas, kai melu laikomas tik tyčinis ir sąmoningas klaidinimas. Abiejuose žodynuose pateikiami apibrėžtis iliustruojantys sakiniai atskleidžia ypač neigiamą aksiologinį *melo* vertinimą (1), žvelgiant iš religinės perspektyvos, *melas* vaizduojamas kaip žemiškas dalykas, sulaikantis nuo dvasinio pakilimo (2). Abu žodynai pabrėžia *melo* laikinumą (3, 4). *Melas* taip pat vaizduojamas kaip kiekybiškai pamatuojamas (5).

(1) *Akiplėšiškas, gudrus melas (tts.) (DLKŽ);*

(2) *Žemės melu apsunkinate širdis (DP200) (LKŽ);*

- (3) Su **melu** *toli nenueisi (tts.) (DLKŽ);*
 (4) Su **melu** *toli nueisi, tik grįžt nebegrįši (LTR(Pnd)) (LKŽ);*
 (5) **Melo** *per akis (tts.) (DLKŽ).*

Žodyninės *melo* apibrėžtys perteikia gana siaurą ir ribotą vaizdą, todėl, siekiant gilesnės semantinės analizės, nuspręsta ištirti ir artimiausią giminišką žodį – *meluoti*. LKŽ pateikia tris, o DLKŽ – dvi *meluoti* reikšmes (2 lentelė).

2 lentelė. *Meluoti* apibrėžtys lietuvių k. žodynuose.

	LKŽ	DLKŽ
Lekšemos <i>meluoti</i> apibrėžtys:	1. ‘Sąmoningai sakyti netiesą arba išsisukinėti neteisybę sakant’;	1. ‘Tyčia sakyti neteisybę’;
	2. ‘Niekus kalbėti, pasakoti, plepėti’;	2. prk. ‘Niekus kalbėti, pasakoti’.
	3. ‘Šmeižti, apkalbinėti’.	-

Lietuviškose leksemų *melas* ir *meluoti* apibrėžtyse matomos trys tradicinės filosofinės *melo* kategorijos: naudingojo *melo*, juokų *melo* ir kenksmingojo *melo*. Jas atskleidžia trys perspektyvos: (1) etiškumo (kai į melavimą žiūrima kaip neetišką, tyčinį, dažniausiai neigiamą subjekto veiksmą, kuriuo siekiama suklaidinti ar apšmeižti objektą, norint jam pakenkti), (2) pramogos (kai melavimas siejamas su nerūpestingu plepėjimu, pasakojimu) ir (3) pragmatinė perspektyva (kai *melu* siekiama išsisukti). Pirmuoju atveju svarbus melavimo objektas, kuriam meluojantysis sąmoningai bando perteikti netiesą; antruoju atveju objektas tampa nesvarbus, akcentuojamas pats veiksmas, kalbėjimas. Taip pat skiriasi etinis požiūris į melavimą: pirmuoju atveju melavimas yra smerktinas, antruoju ir trečiuoju – nebūtinai. Taigi, lietuvių kalboje aksiologinis *melo* vertinimas atitinka platoniškąjį: *melas* gali būti neigiamas, neutralus ar netgi teigiamas.

Antroji *melavimo* reikšmė iš dabartinės lietuvių kalbos beveik išnyko, DLKŽ pabrėžiama, kad ji perkeltinė, tuo tarpu senojoje kalboje reikšmė ‘vaizdingas pasakojimas, daugžodžiavimas’ buvo viena tiesioginių, ką liudija ir folkloras, paremijos bei toliau aprašyta žodžio etimologija. Vėliau įvyko reikšmės specifikacija, ir dabartinėje kalboje ji išliko tik kaip perkeltinė. Iš dabartinės kalbos taip pat išnyko ir trečioji LKŽ pateikiama *meluoti* reikšmė, nors etimologijoje ji itin ryški. Esama panašumų tarp lietuvių ir sen. graikų *melo* etimologijų: abiejose kalbose ryškėja istorinė *melo* kaip šmeižto reikšmė.

Pirmosios *meluoti* reikšmės pavyzdžiai atskleidžia, kad žodis dažniausiai reiškia sąmoningą, tyčinį veiksmą, siekį suklaidinti kitą žmogų (6–8). Nors kai kurie pavyzdžiai rodo, kad pameluoti galima ir netyčia, apsirikus, tačiau ši reikšmė – perkeltinė, melas įgauna klaidos prasmę, o subjektas pats prisipažįsta, pasakęs netiesą (9). Panašų aspektą turi ir žodžio *melagis* reikšmė ‘plonytė duonos riekė, netyčia pasitaikanti, raikant duoną’ (10).

- (6) *Visi žino, kad ne taip buvo, o jis **meluoja** ir nė nemirksi (Jnš.) (LKŽ);*
- (7) *Pasakodamas mėgdavo viską keleriopai padauginti, o jau **meluodavo** tai kiekviename žingsnyje (J.Avyž.) (LKŽ);*
- (8) ***Nemeluok**, dukrelė, **nemeluok**, jaunoji, nemeluoki parėjusi savo matušėlei (JD41) (LKŽ);*
- (9) *Tris vaikus turėjo. Ne, tai aš **melavau** (per apsirikimą netiksliai pasakiau) (Mrj.) (LKŽ);*
- (10) *Tai riekimas! Kiek kartų su peiliu traukė, tiek padarė **melūgių** (Plk.) (LKŽ);*

Lietuvių kalboje, panašiai kaip krikščionybės filosofijoje, melas laikomas išskirtinai žmogiškuoju fenomenu, įprastai realizuojamu žmogaus (kitaip nei tiesa). Ši semantika dažnai vaizduojama metonimiškai: meluoti gali kūno dalys (11, 12).

- (11) ***Meluojanti** burna (N.) (LKŽ);*
- (12) *Akys tankiai **melúoja** (KII38.) (LKŽ).*

Melas dažnai turi funkcinį aspektą, pvz., kai meluojama bandant išsigelbėti, išsisukti (13), tai – naudingojo melo kategorija. Antroji *meluoti* reikšmė, perteikianti juokų melo kategoriją, aksiologiškai gali būti vertinama įvairiai: kartais melu siekiama ne apgauti, o daug ir vaizdžiai pripasakoti. Tokiu atveju meluojama pramogai (14–16).

- (13) *Prieš istorijos teisėjus teks teisintis ar **meluotis** (J.Jabl.) (LKŽ);*
- (14) ***Melavau** melavau ir pritrūkau galo (Jnš.) (LKŽ);*
- (15) *Kai **meluot** nemoki, tai ir pasakų nežinai (Gg.) (LKŽ);*
- (16) *Pašilgtų (nusibostų) važiuodami tylėdami – vis kas reikia **melúot** (Str.) (LKŽ).*

Trečioji LKŽ pateikiama *meluoti* reikšmė iš dabartinės kalbos jau išnyko. Ji reiškia tyčinį subjekto veiksmą, dažniausiai vertinamą neigiamai, ir reikalauja objekto: šmeižti ir apkalbėti galima tik kažką, dažniausiai – žmogų (17, 18).

- (17) *Šelmi berneli, mane jauną **meluoji** (N150) (LKŽ);*
- (18) *Visaip **melavo** karaliui tą seserį (Plv.) (LKŽ).*

Leksikografinių apibrėžčių lygmenyje išryškėjo **MELO kaip tyčia subjekto iškraipomos tikrovės** bazinė reikšmė šiuolaikinėje lietuvių kalboje. Toks semantinis MELO invariantas yra gana universalus: bazinė lietuviškojo MELO reikšmė atitinka JAV lingvistų Lindos Coleman ir Paulio Kay'aus pasiūlytą „prototipinio melo“ apibrėžtį: „Kalbėtojas S perteikia teiginį P adresatui A. Būtinios sąlygos: P yra netiesa, S žino, kad P yra netiesa, S siekia apgauti A“ (Coleman ir Kay, 1981, p. 28), o lenkų kalbininkė J. Puzynina jį pateikia panašia formule „*X meluoja, taigi, X sąmoningai informuoja Y, kad z, nors mano, kad ne z*“, kai X reiškia melagingos informacijos pateikėją (t. y. *melo* subjektą), Y – *melo* recipientą (t. y. objektą), z – *melo* subjekto (X) perteikiamą informaciją (Puzynina, 1992, p. 190). Formulėje pabrėžiama, kad meluojantysis žino tiesą ir meluoja sąmoningai. Svarbus ir žodis *informuoja*, reiškiantis informacijos perdavimą plačiąja prasme, nebūtinai verbaliniu būdu. Kaip rodė žodynų pavyzdžiai, meluoti galima ir žvilgsniu, judesiu.

Nei J. Puzyninos, nei L. Coleman ir P. Kay'aus *melo* apibrėžtys nepateikia etinio jo vertinimo, kuris pasireiškia A. Wierzbickos eksplikaciniame *melo* modelyje, surašytame natūralia semantinė metakalba (NSM):

„Kai X sakė Z, X melavo, taigi:

X kažkam pasakė: „Norėčiau, kad žinotum, kad Z“.

X žinojo, kad Z nėra tiesa.

X norėjo, kad kažkas galvotų, kad Z yra tiesa.

[žmonės sakytų: jei kažkas tai daro, tai yra blogai]“ (Wierzbicka, 1996, p. 152).

Šiame modelyje, panašiai kaip lietuvių kalbos sisteminiuose duomenyse, atsiranda neigiamas aksiologinis-moralinis *melo* vertinimas.

LKŽ pateikiamų archajinių apibrėžčių analizė leido išskirti sąvokos profilius. Pagrindinis išryškėjęs profilis – **MELO kaip pramogos**, kurio dominantiniai aspektai yra šie: [funkcinis], t. y. siekis vaizdingai papasakoti, dažnai pramogai, ir [aksiologinis] – toks melas nelaikomas blogu, gali būti vertinamas neutraliai ar netgi teigiamai. Šis profilis dabartinėje lietuvių kalboje atsidūrė semantinės periferijos pakraštyje, iš tiesioginės žodžio reikšmės perėjo į konotaciją ir beveik išnyko.

Apibrėžtis iliustruojantys pavyzdžiai atskleidė daugiau MELO aspektų: [subjekto], t. y. melas dažniausiai turi subjektą, kuriuo yra tyčia neteisybę sakantis žmogus; [tyčios] – melas dažniausiai yra tyčinis, bet ne visada. Netyčinis melas semantiškai artimas klaidai; [aksiologinį] – melas vertinamas ypač neigiamai, dažniausiai yra smerktinas (išskyrus MELO kaip pramogos profilį); [trukmės] – melas yra laikinas; [partityvumo] – melas gali

būti kiekibiškai pamatuojamas, vartojamas su dalies kilmininku; [kilmės] – melo kilmė yra antropologinė; [funkcinis] – melu dažnai siekiama išsigelbėti, išsisukti; [objekto] – priklausomai nuo reikšmės, melas gali turėti objektą (reikšme ‘šmeižimas, apkalba’) arba ne (reikšme ‘vaizdingas pasakojimas, daugžodžiavimas’). Iš šių aspektų ryškėja ir kitų profilių užuomazgos: **MELO kaip neetiško dalyko** (su [aksiologinio] aspekto dominante) ir **MELO kaip pragmatiškai būtino gyvenimo elemento** (su [funkcinio] aspekto dominante).

1.2.2. *Melo* etimologija

LKEŽ ir KBEŽ duomenų bazėse pateikiamos etimologinės *melo* reikšmės daugiausiai neigiamos. *Melas* siejamas su arm. *Mel* ‘nuodėmė, kaltė, neteisybė’. Šiai reikšmei priskiriami av. *mairya-* ‘melagingai, apgaulingai’, toch. B *śit-malyñe* ‘pažeidimas, prasižengimas’, gr. *μέλεος* ‘bergždžias, tuščias’, lot. *malus* ‘piktas’, v. air. *mell* ‘nuodėmė’, *mellaim* ‘apgaunu’. Pateikiamas ir tarmiškas *melo* variantas *mālas* ir jo kilmės paaiškinimas: toch. A *smale* ‘melas, prasimanymas’ su dariniu *smālok* ‘melagis’. Iškeliama hipotezė, kad liet. *mālas*, *mēlas*, turintys pirminį vokalizmą, kyla iš liet. *malti*, ide. **mel-* ‘размельчать, молоть’ (liet. ‘smulkinti, malti’), plg. ru. *молоть* ‘врать’ (liet. ‘meluoti’) ← *молоть* ‘размельчать перемалывать’ (liet. ‘malti, smulkinti, permalti’).

SEJL žodžio *melas* reikšmę sieja su žodžiais *mēlst*, *mēlñu*, *mēlsu* ‘kalbėti nesąmones, skleisti paskalas’, tačiau žodyne pabrėžiama, kad aiškios žodžio etimologijos nėra. *Melas* lyginamas su lot. *malus* ‘blogas’, pgerm. *smalaz* ‘mažas’, got. *smals*, angl. *small*, vid. vok. aukštaičių *smal*, sen. bažnytinės slavų k. *malŭ*, ru. *mályj*, sen. vok. aukštaičių *meldōn* ‘apskusti, išduoti’. Autorius t. p. pateikia veiksmažodžius *melúoti* (lat. *mēluôt*) ir lygina su lat. *māldīt*, -u, -īju ‘klysti’, tr. ‘klaidinti’, *māldītiēs* ‘klysti’, *mālds* ‘klaida’, dgs. *Maldi maldes*, pal. *maldu ceľń*, *gaita* ‘painus kelias, bekelė’. W. Smoczyński taip pat mini tarmines žodžių *melas* – *malas* variacijas, ir teigia, kad Būga, RR II, ir Skardžius, RR 4, 721560 siejo *mālas* su *muldyti* ‘apgauinėti, sukti’.

SEJL pateikia ir žodį *melāgis*, lat. *mēlaģis*., var. *malāgis*, *melāgius*, *malāgius*. Teigiama, kad *melāgis* kilo iš *melalugis*, kurio priesaga *lug-* turėtų būti gimininga senosios bažnytinės slavų kalbos *lŭgati*, *lŭŋo*, ru. *lgatʹ*, *lgu* ir pl. *łgacʹ*, *łzę*.

Akivaizdu, kad visos su *melu* susijusios etimologinės reikšmės perteikia aiškiai negatyvų aksiologinį melo vertinimą. Žodis turi etimologinių sąsajų su tokiais žodžiais kaip *nuodėmė*, *kaltė*, *neteisybė*, *blogis*, *piktas*,

bergždžias, tuščias, mažas, apskūsti, išduoti, klysti, klaida, painus kelias, bekelė, apgaudinėti, sukti, įstatymo pažeidimas, prasižengimas – dauguma jų reiškia (1) moralinį blogį, (2) socialinį ar teisinį blogį, (3) painumą ar (4) trūkumą. Žodžių *melas* ir *malti* etimologinė sąsaja parodo semantinius melavimo ryšius su plepumu, polinkiu daug kalbėti, „malti liežuvium“. Šis dviejų ydų (melo ir plepumo) sugretinimas atsiskleidžia ir patarlėse (žr. I tiriamosios dalies 2.2.1. skyrių). Kai kurios etimologinės *melo* reikšmės priešingos etimologinėms *tiesos* reikšmėms: *tiesa* etimologijoje siejama su žodžiais *tiesus, aiškus*, tuo tarpu *melas* – su *painiu keliu, bekele, klydimu, nusukimu į šalį*. Žodynų iliustracijose ir etimologijoje išryškėjo ir žodžių *melas* ir *klaida* semantinis ryšys. Nors sinonimų žodynas jų nepateikia kaip sinonimų, šis ryšys atsiskleidžia ir per žodį *tiesa*: tiek *melas*, tiek *klaida* yra *tiesos* antonimai. Etimologija išryškino aksiologinį melo aspektą – sąsają su tuo, kas nuodėminga, neteisinga, painu ir bloga. Šis aspektas papildė **MELO kaip neetiško dalyko** profilį.

1.2.3. *Melo* dariniai ir frazeologizmai

LKŽ pateikia 19 *melo* darinių, daugelis kurių yra absoliutūs sinonimai, pvz., *melagybė, melagina, melagysta* ir *melagystė* – žodžio *melas* sinonimai, atsiradę kaip chronologiškai skirtingi ar tarmiški variantai. Kiti sinonimai – *melagingas* ir *melagiškas; melagingai* ir *melagiškai*. *Melagiškas* ir *melagiškai* – archajiškesnės lekšemos, jas iliustruoja XIX–XX a. pradžios pavyzdžiai. Žodis *melagingas* turi kelias reikšmes: ‘sumeluotas, neteisingas, netikras, apgaulingas, mėgstantis meluoti, neteisybę sakyti’ (LKŽ). Ši apibrėžtis ir ją iliustruojantys pavyzdžiai atskleidžia ne tik melo tyčios aspektą, bet ir melo sąsają su nenuoširdumu, veidmainyste (19).

(19) *Lūpos vėl juokiasi. Tiktai akys išduoda, kad juokas melagingas* (I. Simon.).

Idomios kai kurios darinio *melagis* reikšmės. Be pagrindinės ‘melo subjekto’ reikšmės, šiuo žodžiu vadinamas lošimas kortomis, o keli pavyzdžiai kalba apie piršlį melagį – seną lietuvišką tradiciją. Tai – juokų melo kategorijai priskiriamas melas, turintis kultūrinį aspektą, papildantis **MELO kaip pramogos** profilį. Jį papildė ir melų arba juokų pasakų literatūrinis žanras¹⁷, lietuviška piršlio melagio tradicija ir frazeologizmas

¹⁷ Apie šį žanrą išsamiai rašė J. Šlekonytė: „Melų pasakoms būdingas esminis bruožas – nelogiškas aplinkos traktavimas. Melų pasakose susiduriame su savita fantastikos atmaina. Ją būtų galima pavadinti pseudologine fantastika. Pasakojami nutikimai yra paremti ne kažkuo antgamtišku, nerealiu, o alogišku, prieštaraujančiu sveikam mąstymui [...] Dvejopas žanro pavadinimas rodo, jog melo ir juoko sąvokos yra labai

melų diena (dar vadinama juokų ar melagių diena, žinoma ir lietuvių tradicijoje¹⁸). Tokio melo tikslas – pramoga.

LKŽ tarp darinių pateikia daugiskaitinę žodžio *melas* versiją – *melai*, tuo tarpu *tiesa* žodyne pateikiama tik vienaskaitine forma. *Melo* kiekybės aspektas atskleidžia ir Renesanso filosofijoje pastebėtą jo daugialypiškumą, kai *melų* gali būti daug ir įvairių, bet *tiesa* – viena. LKŽ ir FŽ pateikia tokius *melo* frazeologizmus: *melagių diedas*, *melagių melagius*, *melų melai*, *melagio šmotas*, *melagio virvė*, *melagių kalelė*, *melagių maišas*, *melų diena*, *Juozapotas melagis*. Beveik visi frazeologizmai parodo ne tik galimą *melų* skaičiavimą, bet ir gradaciją, kai *melas* gali būti mažesnis, didesnis ir net labai didelis – *melų melas*. Frazeologizmai *melagio virvė*, *melagių kalelė* išryškina ir tęstinį melavimą, kaskadinį melo pobūdį. Frazeologizmai *melų diena*, *Juozapotas melagis* atskleidžia kultūrinį aspektą ir papildo **MELO kaip pramogos** profilį. Žodis *meluoti* turi tik vieną frazeologizmą (plg. LKŽ): *vienas kartas nemeluos*, t. y. ‘įvyks, kas turi įvykti, neišsisuksi’, kuris atskleidžia *melo* laikinumą (20–22).

(20) *Nu, nu, vis taip nebus, vienas kartas **nemeluos** (Sln.);*

(21) *Vienas kartas nė vienam **nemeluos**, reiks mirti (Žem.);*

(22) *Vogė ir vogė, bet vienas kartas **nemelavo** (sučiupo) (Rm.).*

Pagrindinis *melo* darinys – ankstesniame skyriuje aptartas žodis *meluoti*. Jis ir pats turi nemažai darinių, kuriuose pakartotinai atsispindi jau apibrėžtyse ir etimologijoje išryškėjęs neigiamas *melo* vertinimas, reikšmės ‘apgauti, šmeižti, apkalbinėti’ (23, 24). Ryškėja dar viena *meluoti* reikšmė – ‘klastoti’, vėl parodanti, kad *melo* objektas gali būti nebūtinai žmogus, bet ir daiktas, dokumentas (25). Skleidžiasi ir funkcinis *melo* aspektas, kai *melu* siekiama kažko išvengti, išsisukti (26), pvz., darinys *atsimeluoti* reiškia ‘melais atsikalbėti, atsiprašyti’ (27). Dariniuose taip pat aptinkama istorinė

artimos. Kitaip tariant, meluojama pramogai, žmonėms palinksminti“ (Šlekonytė, 2000, psl. 205–211).

¹⁸ Ją aprašo etnologė Nijolė Marcinkevičienė: „Balandį dažnai pasitaiko gamtos išdaigų: čia šilta, čia staiga papučia žvarbus vėjas, pašąla, pasninga. Visa tai kėlė žmonėms didelį nerimą. Norėdami to išvengti, jie stengėsi melu ir apgaule suklaidinti piktąsias augimo bei derliaus dvasias, moteris – raganas, kad šios nepakenktų būsimajam derliui, gyvulių prieaugliui [...]. [Melų diena] liaudyje buvo švenčiama kaip nuotaikinga pirmoji pavasario darbų diena ir tik palyginus neseniai ši diena liko tik juokų, pokštų ir melo diena – Aprilis“ (Marcinkevičienė, 1990, p. 3–4).

teigiama *melo* reikšmė – ‘vaizdingai papasakoti’ (28, 29), kuri, beje, yra ir viena iš žodžio *riesti* reikšmių ‘meluoti gražiai pasakojant, perdedant pasakoti’ (LKŽ) – čia vėl išryškėja fizinis *melo* aspektas, jo sąsaja su kreivumu. Darinys *nusimeluoti* parodo *melo* pasekmę – kai, nuolat meluojant, netenkama pasitikėjimo (30):

- (23) *Todėl tad visaip jie bando kitus apgaudinėti, **apmeluoti**, apmonyti (Vd);*
- (24) *Motule mano, nelaimė mano, kam **apmelavai** jauną mergelę? (KrvD75);*
- (25) *Metrika **sumeluota** (rš.);*
- (26) *Vagis buvo mėginęs **išsimeluot** (Sv.);*
- (27) *Atsiprašė, **atsimelavo**, sakė pasitaisyti (Jė.);*
- (28) ***Apmeluok** dabar, ką kur bekeliaudamas buvai girdėjęs (Db.);*
- (29) ***Pameluok** mum ką nors, paklausysim (Ėr.);*
- (30) *Jūs **nusimelavote** ir nuskurote iki gyvo kaulo (rš.).*

Darinių ir frazeologizmų analizė papildė **MELO kaip neetiško dalyko** (su dominuojančiu [percepciniu] aspektu) profilį ir **MELO kaip tyčia subjekto iškraipomos tikrovės** bazinę reikšmę (su dominuojančiu [subjekto tyčios] aspektu). Išryškėjo ir naujų profilių užuomazgos – **MELO kaip pramogos** (su dominuojančiu [kultūriniu] aspektu) ir **MELO kaip būtino gyvenimo elemento** (su dominuojančiu [funkciniu] aspektu).

1.2.4. *Melo* sinonimai ir antonimai

SŽ pateikia tokius *melo* sinonimus: (1) *netiesa, neteisybė*, (2) *melagystė*, (3) *prasimanymas, pramanas*, (4) *pasaka, fantazija*. Visi jie patenka į leksinį-semantinį *melo* lauką. Jų paaiškinimuose pabrėžiama, kad *melas, melagystė* – tai sąmoningas subjekto poelgis, o *netiesos* atveju subjektyvizacijos dėmuo nėra svarbus: *netiesa* gali reikšti tiek sąmoningą tikrovės iškraipymą, tiek tiesos nebuvimą. *Prasimanymas* ir *pramanas* – tai švelnesnė *melo* forma – sąmoningas subjekto veiksmas, bet nebūtinai smerktinas, dažnai aksiologiškai neutralus ar netgi teigiamas. Panašiai ir *pasaka* bei *fantazija*, kurios prasmė, kaip Platono filosofijoje, dažniausiai teigiama. SŽ pateikia tik pagrindinius 4 *melo* sinonimus, bet tekstų analizė (I tiriamosios dalies 2.2.3. skyrius), LKŽ ir LKND atskleidė jų gerokai daugiau.

LKŽ galima rasti daugiau *melo* sinonimų, t. y. žodžių, kurių apibrėžtyse yra leksema *melas*: *šidas* ‘juokingos melagystės, pokštai’, *neteisė* ‘neteisingumas, melas, klasta’, *vylius* ‘apgaulė, pinklės, klasta, pikta valia, viliojimas, gundymas, melas, neteisybė, jaukas, masalas, pasala’, *vingiavimas* ‘melas, išsisukinėjimas’. *Šidas* papildė *melo* kaip pramogos kategoriją, *neteisė* – *melo* tyčios aspektą, *vylius* atskleidžia *melo* tyčią ir piktavališkumą, *vingiavimas* papildė fizinį *melo* kaip kreivumo aspektą.

LKND atskleidžia tokius su melu susijusius naujadarus: *melagiena* ‘melaginga, klaidinanti naujiena’, *melasklaida* ‘melą skleidžianti žiniasklaida’, *melasklaidininkas*, -ė ‘kas skleidžia melą per visuomenės informavimo priemones’, *storytellingas* ‘istorijų, neretai atitrūkusių nuo tikrovės, pasakojimas’. LKND pažymi, kad minėti naujadarai priskirtini gana siaurai medijų vartojimo sričiai, žodžiai yra laisvo stiliaus ar slengo funkcinio atspalvio ir menkinamojo ekspresinio atspalvio.

Antonimai leidžia pažvelgti į tiriamą konceptą iš opozicijos aspekto. Deja, AŽ nepateikia jokių *melo* antonimų, bet žodis pateikiamas kaip *tiesos* antonimas, taigi, sisteminiai duomenys *melui* priešina tik *tiesą*. Ši opozicija išsamiau aptarta I tiriamosios darbo dalies 1.1.4. skyriuje.

Sinonimų ir antonimų analizė papildoma **MELO kaip tyčia subjekto iškraipomos tikrovės ir MELO kaip pramogos** profilius (dominuojantis aspektas – [funkcinis], kuris pirmajame profilyje yra neigiamas, antrajame – teigiamas). Taip pat išryškėjo aksiologiškai neutralaus **MELO kaip tiesos nebuvimo** profilio užuomazga.

1.2.5. MELO sisteminių duomenų analizės išvados

MELAS lietuviškuose sisteminiuose duomenyse dažniausiai matomas iš etinio žiūros taško. Leksikografinė analizė atskleidė bazinę MELO reikšmę, semantinį koncepto branduolį: **MELO kaip tyčia subjekto iškraipomos tikrovės**, kuriame dominuoja [subjekto tyčios] ir [objekto], kurį subjektas siekia suklaidinti, aspektai. Išryškėjo ir aksiologiškai teigiamas **(1) MELO kaip pramogos** profilis, kai *melo* subjektas nėra svarbus, svarbi *melo* [funkcija] – pramoga. Sisteminiai duomenys taip pat išryškino **(2) MELO kaip neetiško dalyko** profilį ir **(3) MELO kaip būtino gyvenimo elemento** (su teigiamu ir neigiamu [aksiologiniais] aspektais) profilio užuomazgą. Leksikografinis MELO vaizdas kiek siauresnis už TIESOS, bet irgi išryškina du semantinius sluoksnius: sinchroninį ir diachroninį. Diachroniniame lygmenyje matoma senoji *melo* reikšmė, jo sąsaja su daugžodžiaivimu, plepumu, vaizdingu pasakojimu, kartais – šmeižtu. Sinchroninis sluoksnius atskleidžia šiuolaikinę *melo* reikšmę – tyčia sakomą neteisybę. Pastebima, kad lietuvių kalboje, panašiai kaip filosofijoje, tiek senoji, tiek šiuolaikinė *melo* reikšmės gali būti skirtingai interpretuojamos ir vertinamos: kartais jis be išlygų smerkiamas, o kartais laikomas būtinu; kartais virsta pramogos rūšimi, o kartais – šmeižtu. Etimologiniai šaltiniai atskleidžia gana neigiamą MELO paveikslą, jo sąsajas ne tik su plepumu, bet ir su blogiu, kreivumu.

Leksikografinė analizė atskleidė bazines TIESOS ir MELO reikšmes, semantinius jų branduolius, o iš žodynuose pateiktų iliustruojančių sakinių

išryškėjo semantinių periferijų užuomazgos, kurių daugiau atsiskleidžia iš tekstinių duomenų. Sisteminiai duomenys atskleidė ir sąvokų genezę. Žodynuose gausu tarmiškų ir liaudies literatūros pavyzdžių, bet šiuolaikinio diskurso pavyzdžių nėra daug. Leksikografinė TIESOS ir MELO analizė atskleidžia semantinius sąvokų branduolius ir profilių užuomazgas ir turėtų būti papildoma tekstų tyrimais.

2. Tekstinių duomenų analizė

Išsamų kalbinį-kultūrinį TIESOS ir MELO vaizdą tekstiniuose duomenyse atskleidžia archajinių tekstinių duomenų (paremių, tautosakos) ir šiuolaikinių tekstinių duomenų tyrimai. Pirmieji perteikia išskirtinai liaudiškąjį pasaulėvaizdį, kuris yra sustabarėjęs, remiasi tradicijomis, papročiais, liaudies morale, o šiuolaikiniai tekstai perteikia šiandieninį, gyvojoje kalboje įsitvirtinusį pasaulėvaizdį.

2.1. Pareminių duomenų analizė

Leksikografiniuose šaltiniuose *melo* ir *tiesos* sąvokos tirtos taikant separacinį modelį, t. y. atskirai, bet paremijose jos itin persipynusios, dažnai aptinkamos toje pačioje patarlėje, todėl nuspręsta jas nagrinėti holistiškai, viename skyriuje. Empirinio tyrimo duomenų šaltinis – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto sukaupta sisteminė Lietuvių patarlių ir priežodžių kartoteka (LPPK) – išsamiausia Lietuvos paremiologinių duomenų bazė, kurios pagrindu rengiami kiti lietuviškų patarlių ir priežodžių sąvadaai. Analizuoti ir lietuvių situaciniai posakiai iš sąvado „Vilką minim, vilkas čia“ (LSP).

Paremių apie *tiesą* ir *melą* lietuvių kalboje gausu – šaltiniai iš viso pateikia daugiau kaip 300 patarlių ir priežodžių tipų¹⁹ su leksemomis *melas*, *tiesa*, joms giminiškomis leksemomis ar susijusiu kontekstu. Žodžiai *melas* ir *tiesa* yra gana abstraktūs, bet konkretesni giminiški žodžiai, pavyzdžiui, apibūdinantys veikėją (*melagis*), būdą (*teisus*, *tiesus*) ar veiksmą (*meluoti*), perteikia daugiau semantinių aspektų, tad į juos būtina atsižvelgti, siekiant atskleisti kuo išsamesnę tiriamų vertybių konceptualizaciją. Nagrinėtos ir paremijos daugiausia su tos pačios šaknies sinonimais *teisybė*, *melagystė*, *netiesa*, *neteisybė*, bet atsižvelgta ir į paremijas su sinonimais *pramanas*, *pasaka*.

¹⁹ Tipas suprantamas kaip visuma patarlių variantų, kurių vaizdo branduolį sudaro adekvatūs, vienodai įprasmininti motyvai (Grigas, 1987, p. 10).

Tyrimui stengtasi atrinkti populiarnesnes, daugiau variantų turinčias paremijas, kurios atspindi plačiai paplitusį, stereotipinį nagrinėjamų konceptų vaizdą lietuvių liaudies pasaulėvaizdyje. Kai kurios pateikiamos paremijos turi vos vieną variantą, bet jas nuspręsta pasirinkti kaip įdomias bei vertingas semantiniu ir vaizdiniu atžvilgiais, puikiai semantiškai papildančias išryškėjusius profilius. Išrinktos paremijos grupuotos pagal semantinius aspektus, išskirti reikšmės profiliai.

Reikia pripažinti, kad tokia analizė pasižymi subjektyvumu – vienintelės klasifikavimo taisyklės nėra. Pasitaiko, kad kelių patarlių tipų semantika panaši, o kartais ta pati patarlė gali būti skirtingai interpretuojama, priklausomai nuo vartojimo situacijos ir konteksto. Kaip teigia Kazys Grigas, „neįmanoma pasiekti absoliutaus tikslumo dirbant su tokia nevienalyte medžiaga, kaip įvairiomis linkmėmis varijuojąs folkloras“ (Grigas 1987, p. 11). Vis dėlto, maksimalaus objektyvumo siekta patikrinant Lietuvių patarlių ir priežodžių kartotekoje pateikiamus paremių reikšmės paaiškinimus.

2.1.1 TIESOS ir MELO konceptualizavimas lietuvių paremijose

Paremijose pirmiausia pastebima itin stipri tiesos ir teisybės sąsaja, išryškėjusi ir lietuvių filosofų darbuose. Kaip jau minėta, senajame lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje *tiesa* ir *teisybė* – semantiškai labai susijusios sąvokos (žr. I tiriamosios darbo dalies 1.1.1.–1.1.3. skyrius), taigi, ir paremijose jos vartojamos sinonimiškai, dažnai – pakaitomis. Patarlėse akivaizdi tiesos / teisybės ir melo opozicija (1). Gausu patarlių, kuriose šios sąvokos minimos greta, bet visada atsiduria priešingose aksiologinės skalės pusėse (1–7). Pvz., jei *tiesa* metaforiškai lyginama su šviesa, *melas* vaizduojamas kaip naikinanti ugnis (2). Kartais ši tiesos ir melo priešprieša iliustruojama ne tiesiogiai, bet, panašiai kaip etimologijoje, per tiesumo ir kreivumo metaforą, kuri išryškina tiesos ir melo socialinį aspektą: tiesumas tapatinamas su *tiesa* ir doru elgesiu, o kreivumas parodomas kaip polinkis meluoti, suktumas (6–8). Lietuvių folklore (pvz., parabolų tekstuose: „Mirusi teisybė“, „Teisybė moko meluoti“ (KbLPTK II: 97, 106)) *melas* ir *tiesa* įprastai personifikuojami: gali gimti, mirti, šnekėti, verkėti, judėti, vaikščioti. Vis dėlto, jų personifikacija kiek skiriasi: *tiesa* yra pasyvesnė, vaizduojama kaip nuskriausta, mirštantė, o *melas* yra gyvesnis, drąsesnis, garsesnis.

(1) Kas *tiesa*, tai ne *melas* LMD I 708(1/31), LTR 5335(214) ir kt.;

(2) *Tiesa* – šviesa, *melas* – ugnis LTR 4018(141);

(3) *Melui* šnekant, *teisybė* patylomis ašaras laisto LKŽ IX: 619;

(4) *Teisybė* mirė, *neteisybė* gimė LTR 618(4–434);

- (5) Su **melu** pasišviesdamas, **teisybės** nepamatysi LTR 2102(34);
- (6) **Suktas** vyras **tiesaus** žodžio nebegirdi TŽ V: 598;
- (7) **Teisybė** vingiuotais keliais nevaikšto LTR 4375(133/6), 4367(201) ir kt.;
- (8) Kreivos kojos kaip **melagio** LTR 4173(245).

Lietuvių patarlėse, panašiai kaip ir leksikografiniuose duomenyse, į tiesą dažniausiai žvelgiama iš aksiologinės ir etinės perspektyvos. Vienas ryškiausių aspektų – aksiologinis. Pasireiškia platoniskasis požiūris į tiesą kaip į aukščiausią vertybę, *summum bonum*, kurį pabrėžia patarlėse ypač dažnas metaforinis tiesos lyginimas su šviesa (9–11). Tiesa lietuvių paremijose gretinama su skirtingų lygių vertybėmis, tiek materialinėmis, pvz., auksu (12), tiek socialinėmis ar dvasinėmis, pvz., dora, išmintimi, vienybe, gėriu, Dievu, šventumu (13–17). Esama patarlių, kuriose pasireiškia kantiškoji ar vyduniškoji melo ir tiesos deontologija: tiesa visais atvejais laikoma kilnia, vertinama aukščiau už melą net tada, kai yra bloga ar kelia grėsmę gyvybei (18, 19).

- (9) **Teisybė** už saulę šviesesnė LTR 6027(402), 6014(1602) ir kt.;
- (10) **Tiesa** ir patamsy žiba LTR 4018(108/10), 3721(175) ir kt.;
- (11) Be **tiesos** nėra šviesos LTR 1050(2/39), LTt V: 281, nr. 3551 ir kt.;
- (12) **Tiesa** už auksą brangesnė LTR 4376(76), LKŽ I: 999 ir kt.;
- (13) Geras žodis su **tiesa** nesilenkia LKŽ VII: 348;
- (14) Dievą mylėk, **tiesą** kalbėk LTR 4375(1065), 4517(119/5) ir kt.;
- (15) Vienybė, o dar **teisybė** – mūsų galybė LTR 2202(41/6), LMD I 860(229);
- (16) Kas **teisingas** – išmintingas LTR 6027(709), 5895(60) ir kt.;
- (17) Šventa **teisybė** LTR 200(484), 4260(321) ir kt.;
- (18) Geriau bloga **tiesa** negu geras **melas** LTR 6443(88), 4663(88) ir kt.;
- (19) Už **teisybę** nebaisi ir galvą padėti LTR 6491(555), 6491(3077) ir kt.

Analogiškai melas lietuvių folklore vaizduojamas labai neigiamai. Pavyzdžiui, patarlės patvirtina metafizinį pragariškos melo kilmės vaizdinį (20) ir melo sąsają su vagyste (21–23). Abu šie vaizdiniai – tarptautiniai. Pirmasis atkeliavo iš krikščionybės filosofijos, antrasis – iš lotynų patarlės *mendax est fur* ('melagis yra vagis'). Vis dėlto, patarlės perteikia ir lietuvių pasaulėvaizdžiui būdingų neigiamų melo bruožų: jis siejamas su lietuvių folklore neigiamai konotuotais gyvūnais (lojančiu šunimi, gyvate) (23, 24) ir gretinamas su ydomis, ypač plepumu (25) (ši sąsaja išryškėjo ir *melo* etimologijoje bei leksikografijoje). Esama situacinių posakių, apibūdinančių itin šnekius žmones, priklausomai nuo aplinkybių gebančius ir vienaip, ir antraip pakalbėti, prisitaikyti (26). Melagis vaizduojamas kaip nepataisomas, sakoma, kad melagį gėdyti – beviltiška (27, 28). Taigi, patarlėse atsispindi ir renesansiškasis melo nepataisomumo vaizdinys: melagis vaizduojamas kaip nepataisomas, sakoma, kad jį gėdyti – beviltiška (27, 28).

- (20) *Melagystė* – peklos vaikas LTR 4254(74);
- (21) Kas *melagis*, tas ir vagis LMD I 701(747/5), LTR 1137(5/8) ir kt.;
- (22) *Nemeluok*, ba vogti pradėsi LTR 4127(122);
- (23) *Melagio* ir vagio liežuvis dvilinkas LTR 1177(23);
- (24) *Melagis meluoti*, o šuva loti – lygiai gali LTR 465(36/2070);
- (25) Kas daug šneka, daug ir *meluoja* LTR 1661(383), 2331(110/30) ir kt.;
- (26) Čia kala, čia mala, čia zalatina / Pats apmeta, pats apaudžia (LSP: 417);
- (27) *Melagiu* gimei, melagiu ir mirsi LTR 30(857);
- (28) *Melagio* negėdink, kvailio nepajuok, su moteria nesiginčyk PPG: 42, ST: 27 ir kt.

Patarlės perteikia itin ryškų tiesos ir melo trukmės aspektą: tiesa vaizduojama kaip amžina ir besąlygiškai laiminti (29–35), melas – kaip laikinas, anksčiau ar vėliau išaiškėjantis (36–43), jį išduoda tam tikri antropomorfiniai bruožai (41, 42). Pabrėžiama, kad net sėkmingos, pavykusios apgaulės atveju, melas išlieka aiškus Dievui (43). Nors esama ir priešingo požiūrio: žvelgiant iš lokatyvinio aspekto, tiesa vaizduojama kaip pasislėpusi, iš pirmo žvilgsnio nerandama (44, 45), vis dėlto, tai labiau tarptautinis, iš Demokrito aforizmo pasiskolintas vaizdiny, o lietuviškos patarlės dažniau kalba apie tiesos ir melo nenuslėpiamumą.

- (29) *Teisybė* nei skęsta, nei dega LTR 52(47), 5564(24) ir kt.;
- (30) Viskas keičiasi, tik *teisybė* lieka LTR 6491(1944);
- (31) Už *teisybę* pyksta, bet ji niekados nenyksta LKŽ XV: 1082;
- (32) *Teisybė neteisybę* visados pergali LKŽ XV: 1083;
- (33) *Teisybė* kaip taukai ant viršaus pasirodo PP: 135; LTR 4511(60) ir kt.;
- (34) *Tiesa* kaip saulė – delnu neuždengsi LTR 3044(39);
- (35) Aiški *tiesa* ir patamsy žiba LTR 4018(108/10);
- (36) *Melo* kojos trumpos LTR 3477(514), 5228(76) ir kt.;
- (37) Su *melu* netoli tenueisi LTR 4294(157), 5499(115) ir kt.;
- (38) *Meluok melą*, išvesk galą PP: 383; LTR 3659(178) ir kt.;
- (39) *Melą* pavysi greičiau negu šlubą šunį LTR 4607(19);
- (40) *Melo* maišo nesuriši LTR 1050(2/202), LKŽ VII: 1027;
- (41) *Melagį* iš akių pažinsi LTR 3882(236), 4878(224) ir kt.;
- (42) *Melagį* iš kalbos pažįsta LKŽ IX: 718;
- (43) *Melas* prieš žmones, o ne prieš Dievą LTR 30(852);
- (44) *Teisybė* giliame šulinyje LTR 6491(2047), 6491(1054) ir kt.;
- (45) *Teisybės* ir su žiburiu nerasi LTR 5311(1703), 6084(153) ir kt.

Nors melas ir tiesa patarlėse dažnai gretinami, jose išryškėja tiesos absoliutumas ir melo reliatyvumas. Tiesa turi būti vientisa, unikali, nedaloma, antraip ji virsta melu (46, 47). Tuo tarpu melas, panašiai kaip Aristotelio ar krikščionybės filosofijoje, gali būti laipsniuojamas, laikomas geresniu ar blogesniu (48). Situacinių posakių knygoje „Vilką minim, vilkas čia“ apie melą rašoma: „Melavimas melavimui nelygu. Ir nelygu kas meluoja – suaugęs ar vaikas“ (Kašėtienė ir Kudirkienė, 2016, p. 416), pvz., patarlėse gėdinami

seni melagiai (49). Melų gali būti daug, bet tiesa – viena (51). Dažna MELO KIEKYBĖS metafora: melu galima kažką pripildyti, primeluoti daugiau arba mažiau (52–54). Šis motyvas lietuvių folklore paplitęs plačiai, pvz., stebuklinės pasakos „Zuikių piemu“ (ATU 570) herojus gauna užduotį primeluoti pilną maišą. Kiekybinis tiesos aspektas folklore nepasireiškia, tiesa vaizduojama tik kaip vientisa ir unikali.

- (46) Nepilna **tiesa** greit tampa **netiesa** MST: 100;
- (47) Pusė **teisybės** – **melas** MST: 122, TD II (IX) 190;
- (48) **Melas melui** nelygu LTR 64(520), 2914(1135) ir kt.;
- (49) Gėda senam **meluoti**, o turtingam vogti LMD I 881(71), LTR 618(33/47) ir kt.;
- (50) Šimtas **klaidų**, o tarp jų yra viena **tiesa** LKŽ XIX: 148;
- (51) Devyni **melo**, vienas **praudos** žodis – to ir **teisybės** LTR 703(1698);
- (52) **Primeluoti** devynias bačkas ir aštuntą LTR 5103 (24/1);
- (53) **Primelavo** pilną maišą LTR 4312(349);
- (54) **Meluoti** per akis LKŽ VIII: 1, LTR 5160(19) ir kt.

Lietuvių patarlėse pastebima folklore dažna semantinė opozicija „savas – svetimas“: melagiais įprastai laikomi kitataučiai, dažniausiai kaimynai ar tautinės mažumos (55–57) ir aukštesnio socialinio sluoksnio atstovai – kunigas, ponas (58, 59). Pažymėtina, kad kunigas ir ponas lietuvių folklore apskritai pasirodo kaip sukti, nesąžiningi, gobšūs subjektai. Tai pagrindžia liaudišką patarlių kilmę, valstietiškąjį jų perteikiamą pasaulėvaizdį, kuris įprastai priešinamas buržuaziniam ir aristokratiškajam pasaulėvaizdžiams.

- (55) Lenko **tiesą** velnias raistuose jodo LTR 75(4119), TŽ III: 385;
- (56) Nerasi **teisybės** pas žydą LTR 4254(33);
- (57) Čigono amatas **meluoti** LTR 465(36/367);
- (58) Kunigo **teisybės** kaip nakties šviesybė LTR 4135(2/3), 4180(432) ir kt.;
- (59) Pono **teisybės** kaip nakties šviesybė LTR 5187(267/77), 5384(543).

Patarlėse minimos ir tiesos bei melo pasekmės, kurios abiem atvejais būna neigiamos: melagis praranda pasitikėjimą (60, 61), minimos įvairios jam gresiančios baudmės (62, 63). Liaudies tikėjimų kartotekoje dar minimas tikėjimas, kad „Negalima meluoti, kiek yra valandų – suges laikrodis“ (LMD III 66 (127)). Vis dėlto, visos šios melo pasekmės, palyginti su tiesos, pristatomos tarsi juokais. Tuo tarpu tiesos pasekmės vaizduojamos kaip rimtos ir skausmingos (64, 65).

- (60) **Melagiui** ir **tiesą** sakant niekas netiki LMD I 240(550), LTR 5437(28/6) ir kt.;
- (61) **Melagiui** patiki ne daugiau kaip vieną kartą LTR 4000(524);
- (62) **Nemeluok**, liežuvis plaukais apaus LTR 6190(943);

- (63) Kas **meluoja**, konom tabaluoja LTR 7111(414);
 (64) Pasakyta **teisybė** neprietelius daro BP: 216, LTR 4825(524) ir kt.;
 (65) **Teisybė** pasakyt, kaip širšių kulinį prakabint LKŽ VI: 834.

Atrodytų, kad melo ir tiesos išsidėstymas lietuvių aksiologinėje ašyje yra aiškus: tiesa – siektina ir aukštinama dorybė, o melas – vengtina ir baustina nuodėmė. Vis dėlto tolesnė patarlių analizė atskleidžia, kad jų vertinimas nėra toks paprastas. Gausu ne tik patarlių, kurios išreiškia tą pačią mintį, bet prieštaraujančių viena kitai (66–69).

- (66) Ir velnias kai kada **teisybę** pasako TD II (IX) 192;
 (67) Ir pas Dievą nėra **teisybės** LTR 1177(33), LKŽ I: 1214;
 (68) Su **teisybe** netoli tenueisi LTR 1698(81), 30(1391) ir kt.;
 (69) Su **teisybe** visą pasaulį pereisi, o su **melu** – ligi vartų LMD I 705(1179); TŽ V 621(1065) ir kt.

Liaudies pasaulėvaizdžiui būdingas priešingybių derinimas. Priešingų elementų apraiška – įprastas paremiologinės sistemos bruožas. J. Obelkevichius patarles vadina „situacijų strategijomis“ (Obelkevich, 1994, p. 218), t. y. jos vartojamos įvairiose sudėtingose, enigmatiškose situacijose, siekiant jas interpretuoti, paaiškinti ir pasiūlyti geriausią veikimo būdą. Taigi, patarlės savotiškai paradoksalios: pačios būdamos dviprasmės, jos vartojamos padėčių dviprasmiškumui išsklaidyti. Vis dėlto, patarlės retai kada vartojamos poromis, dažniausiai skirtingame situaciniame kontekste pritaikoma kuri nors viena (Lieber, 1994, p. 99–101). Pavyzdžiui, paremijose melas dažniausiai laikomas yda, tačiau gyvenime pasitaiko situacijų, kai pragmatinė jo funkcija tampa svarbiausia. Toks melas padeda išsisukti iš keblios padėties, tad ir jį pateisinančių ar net meluoti skatinančių patarlių yra daug (70–73). Melagis ne visados laikomas kaltu, nes kartais pats gyvenimas priverčia pameluoti (74). Analogiškai, tiesa dažnai vaizduojama kaip nenaudinga (75), neišmintinga, ją sako tik naivūs asmenys: vaikai, kvailiai ir girti asmenys (76–77). Patarlės įspėja, kad tiesą sakyti ypač pavojinga tam tikrose situacijose ar tam tikriems žmonėms (moteriai, ponui) (78, 79).

- (70) **Meluok** ir save vaduok LTR 5565(825), 1202(15) ir kt.;
 (71) **Nemelavęs** nebūsi teisus LMD I 680(16), LTR 627(1100) ir kt.;
 (72) **Nemeluosi** – neparduosi LMD I 676(27), PP: 125;
 (73) **Melagis** palakęs, begėdis padėjęs LTR 2759(126);
 (74) *Sopulys* ir nekaltą priverčia **meluoti** VPŽ: 41, LKŽ XIII: 297;
 (75) Už **teisybę** nakvynės negausi TTŽ 1912, nr. 2, 10, LTR 267(420a) ir kt.;
 (76) Tik kvailas ir mažas **tiesą** tepasako LTR 458(73/30), 541(368–22) ir kt.;
 (77) Girta **tiesa** ant liežuvio galo KrVP III: 8, nr. 11713;
 (78) Bobai **teisybė** sakyti negalima LTR 558(350), LKŽ IX: 504 ir kt.;

- (79) *Glostyk šunį, bet ne prieš šerstį, kalbėk tiesą ponui, bet prieš mirtį KrvP III: 57, nr. 12318.*

Lietuvių folklоре pasitaiko skeptiško perspektyvizmo ir pragmatinio požiūrio tiek į melą, tiek į tiesą: gausu patarlių, kuriose melas vaizduojamas esąs patrauklesnis ir greitesnis už tiesą, o melagis – gudresnis už teisuolį (80–85). Tuo tarpu tiesa vaizduojama ne tik nepatraukli, lėta, bet ir neteisinga, pasiduodanti jėgai ar įtakai, netgi paperkama (86–88). Daug patarlių tiesą vaizduoja kaip nemalonią, begėdišką (89–93), pasitelkiant skausmo (89, 90), karščio (92), skonio (93) percepcinę metaforiką. Lietuvių patarlėse teisybė dažnai vaizduojama akla, išbadytomis akimis (94, 95), kaip egzistuojanti, bet nematanti neteisybės, skriaudos ir melo.

- (80) *Tiesa – melo pastumdėlė LRT 5218(54), LKŽ IX: 541 ir kt.;*
(81) *Melą pamilęs, tiesą užmirši LTR 3721(186);*
(82) *Teisybė su gelda, melas su karieta LKŽ III: 213;*
(83) *Melas atjoja ant balto žirgo, o tiesa ateina pėsčiomis LTR 7834(2/50), 4375(135/3) ir kt.;*
(84) *Teisybė slinkte slenka, o melagystė lėkte lekia LTR 3378(1152), 1834(1241) ir kt.;*
(85) *Kol teisybė apsiauna kojas, neteisybė grįžta visus aplaksčius TD II (IX) 190.;*
(86) *Kas stipresnis, tas gauna visados tiesą LKŽ XVI: 184;*
(87) *Pinigas ir netiesą tiesa paverčia LKŽ XVIII: 844, TŽ V 594(40) ir kt.;*
(88) *Turtingo ir melas teisingas LTR 5384(653), 4102(307) ir kt.;*
(89) *Tiesa akis bado LTR 75(7209), 4670(71) ir kt.;*
(90) *Teisybė skaudi LTR 4254(87);*
(91) *Teisybė sarmatos neturi LTR 416(31–4);*
(92) *Teisybė kaip ugnis – degina LTR 6593(634);*
(93) *Teisybė – karti patrova LKŽ XIII: 996, LTR 4096(41) ir kt.;*
(94) *Teisybės yra akys išbadytos (išvarvėjusios) LKŽ XV: 1083, LTR 3656(73) ir kt.;*
(95) *Yra ant svieto teisybė, bet kad akla PP: 62, LTR 6067(297) ir kt.*

Akivaizdu, kad melas ir tiesa paremijose vertinami itin nevienareikšmiškai ir vertybių skalėje dažnai apsieičia vietomis. Tiesos ir melo perspektyvizmas lemia, kad semantinė riba tarp vieno ir kito nublinksta (96, 97). Minima ir tarpinė situacija, kartais mokoma gudriai išsisukti iš keblios padėties balansuojant tarp tiesos ir melo (98, 99).

- (96) *Vieno tiesa, kito – nemelas LMD I 700(123), PP: 438 ir kt.;*
(97) *Kas seniau buvo teisybė, šiandien – pasaka PP: 199, LTR 2914(1666) ir kt.;*
(98) *Tiesos nesakyk, bet ir nemeluok LTR 5482(36/63), 5335(1153);*
(99) *Meluoti nemoku, teisybės nežinau LMD I 677a(107), LTR 2199(14/8) ir kt.*

Melavimo vertinimo ambivalentiškumą parodo ir gausūs lietuvių liaudies posakiai, skirti melagiui. Viena vertus, melavimas vaizduojamas kaip neetiškas, posakiais, dvieliais dažnai stengiamasi melagį sugėdinti (100–102), melagingą tiesą išjuokti (103, 104). Kita vertus, esama posakių, skirtų kalbėtojų išreikšti pasipiktinimą, kad jo žodžiais netikima (105–107). Tai parodo, kad būti pernelyg nepatikliu nėra gerai. Esama net specialiai melagiui atsikirsti skirtų posakių, kai jį kaltina meluojant (108, 109).

- (100) **Meluoji** ir neraudonuoji LSP: 418;
- (101) Sveiks **pamelavęs**, šuneli!; Kirmėlute, ar skani **melų** duonutė?; Ne dyvas, kad šuva prarijo kirvį LSP: 419;
- (102) **Melagis melavo**, per tiltą važiavo, tiltelis sulūžo, melagis įgriuvo LTR 5895(849), 6190(134);
- (103) **Teisybė** kaip pečiaus šviesybė LKŽ IX: 733, LTR 465(36/392) ir kt.;
- (104) Tokia **teisybė**, kad vilkas šieną ėdė LTR 390(140/1411);
- (105) Jei netiki, širdies neparodysiu LTR 465 (36/3224), 2541 (278) ir kt.;
- (106) Mušk velnią per galvą, jis vis tiek netikės LTR 66(114), 66(849);
- (107) Jei netiki, Dievo neparodysi LKŽ XVI: 234;
- (108) Aš **melagis**, tu vagis, o tu kišk į subinę akis LTR 2004(39), LMD I 483(53) ir kt.;
- (109) Kad aš **meluoju** – save vaduoju, kad tu vagi – kur tu dedi? LTR 66(623), 3819(124) ir kt.

2.1.2. Pareminių duomenų analizės išvados

Pažymėtina, kad lietuvių liaudies kultūroje MELAS ir TIESA – daugiareikšmiai ir skirtingai vertinami konceptai. Jų ambivalentiškumas susijęs su paremių kilme ir funkcijomis – jos gimsta iš žmonių patirčių ir vartojamos kasdienėse situacijose, kurios būna skirtingos, tad ir vertinimas būna prieštaringas. Ne veltui patarles vadina situacijų strategijomis – jos atspindi greičiau situacinį mąstymą, o ne stabilias logines taisykles. Žmogaus protas apskritai linkęs mėgautis prasmų priešingybėmis, tai rodo tokie fenomenai kaip ironija, paradoksas, oksimoronas ir gausybė retorinių tropų, leidžiančių išreikšti antitezę, antifrazę, kontrastą ir pan. (Wasiuta, 2010, p. 58). Lietuvių pasaulėvaizdyje tiesa užima itin aukštą aksiologinę padėtį, tuo tarpu požiūris į melą gerokai labiau pragmatiškas. Nors lietuvių paremijose melas iš esmės vertinamas aksiologiškai neigiamai, vis dėlto, gausu pragmatinę jo funkciją atskleidžiančių patarlių, melą vaizduojančių kaip apsukrumą, neišvengiamą gyvenimo elementą. Analogiškai tiesa, nors laikoma vertybe, kasdieniame gyvenime dažnai matoma kaip nenaudinga ir nepatraukli, todėl atmetama. Toks požiūris greičiausiai atėjęs iš senovės laikų: patarlės atskleidžia dažnai nelengvą valstietijos padėtį ir sunkią istorinę realybę, kai melas neretai tapdavo vieninteliu išgyvenimo būdu.

Išskirti MELO ir TIESOS aspektai išryškina du pagrindinius profilius. Pirmasis jų – **MELO kaip antivertybės / TIESOS kaip vertybės**. Dominuojantis šio profilio aspektas – [aksiologinis], t. y. melas laikomas yda, blogiu, smerkiamas, tiesa – vertybe, kurios verta visais atvejais laikytis. Kiti išryškėję aspektai – [trukmės], kai tiesa laikoma amžina, o melas – laikinu; [sąsajos] – melas siejamas su plepumu, vogimu; tiesa – su kitomis vertybėmis, tiesumu, dorumu; [opozicijos], kai melas ir tiesa priešinami tarpusavy; [kiekybės, partityvumo ir gradacijos], kai melų gali būti daug, melas gali būti dalomas, laipsniuojamas, tiesa – viena ir vientisa; [kilmės], t. y. melo kilmė – žmogiškoji (melagis) arba metafizinė (pragaras); [rezultato] – melo rezultatas – nepasitikėjimas melagiu, jam skirtos bausmės. Antrasis profilis – **MELO kaip apskrumo, būtino gyvenimo elemento / TIESOS kaip psichologiškai-pragmatiškai nenaudingo, neišmintingo gyvenimo elemento**. Dominuojantys šių profilių aspektai – [funkcinis], t. y. melas skirtas išsisukti, išsigelbėti, [percepcinis], t. y. melas laikomas maloniu, o tiesa – skaudinančia; [išvaizdos], kai melas – gražus, tiesa – nepatraukli, akla; [rezultato] – tiesos rezultatas – nesantaika, priešiškumas.

Patarlių ir folkloro analizė pateikia archajišką, ribotą ir kiek sustabarėjusį TIESOS ir MELO vaizdą lietuvių kalboje. Siekiant atskleisti naujausius profilius ir TIESOS bei MELO vertinimo kitimą, būtina tyrimą papildyti šiuolaikinių tekstų analize.

2.2. Šiuolaikinių tekstinių duomenų analizė

Tekstinių duomenų analizei pasirinkta 600 šiuolaikinės rašytinės lietuvių kalbos kontekstų (po 300 su leksemomis *tiesa* ir *melas*). Atsižvelgta ir į sinonimus (*teisybė*, *melagystė*), giminiškus žodžius (*meluoti*, *melagis*). Pagrindinis tekstų šaltinis – „Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas“ (DLKT), esantis išsamiausias šiuolaikinės lietuvių kalbos tekstų sąvadas. Vis dėlto, nuspręsta, kad objektyviam tyrimui tekstyno medžiagos nepakanka. Kalba yra gyva ir sparčiai kinta, ypač sparčios žodžių semantikos transformacijos: atsiranda naujų reikšmių, nyksta, siaurėja ar kinta senosios, stebima stipri kitų kalbų ir kultūrų įtaka, pasislenka semantiniai sąvokų branduoliai, konotaciniai, periferiniai bruožų rinkiniai tampa baziniais ir t. t. Kalbą dokumentuojantys šaltiniai, tokie kaip žodynai ar tekstynai, nespėja užfiksuoti naujausių jos pokyčių. DLKT pastaruosius kelerius metus nebuvo pildomas naujausiais tekstais, tad nuspręsta paiešką išplėsti ir dalį medžiagos savarankiškai išrinkti iš spaudos ir interneto platybių. Tyrimui išrinkti įvairių žanrų tekstai: grožinės ir negrožinės literatūros, publicistikos, mokslinio ir administracinio žanrų, bet didžiausią analizuojamų tekstų dalį sudaro

publicistiniai straipsniai ir grožinės bei negrožinės literatūros tekstai. Tą lėmė kelios priežastys: pirma, leksemos *tiesa* ir *melas* administracinio ir mokslinio žanro tekstuose aptinkamos retai, antra, analize siekiama atkurti ne specializuotą (pvz., mokslinį), o „naivųjį“ visuomenės sąmonėje įsitvirtinusių pasaulėvaizdį, kurį geriausiai perteikia kasdienės komunikacijos tekstai, skirti visuomenei.

2.2.1. TIESOS konceptualizavimas šiuolaikiniuose tekstuose

TIESOS koncepto tyrimą šiuolaikiniuose tekstuose kiek riboja specifinis kontekstų diskursas: pastebėta, kad daugiausia tekstų su leksema *tiesa* yra filosofinės arba religinės tematikos, vis dėlto, ir pati sąvoka yra filosofinė, aksiologinė, taigi, filosofškai suvokiama net „naiviajame“ kalbos pasaulėvaizdyje.

Paiešką apsunkino ir mažai informatyvus, bet tekstuose ypač dažnas modalinis žodis *tiesa* (pvz., sakiniuose: *Ak, tiesa!*, arba *Vėliau, tiesa, pagalvos, kodėl taip prabilo*). Absoliučioje daugumoje kiekvieno žanro DLKT kontekstų žodis *tiesa* vartojamas būtent kaip diskurso žymiklis, dalelytė, reiškianti 'beje', vartojama prisiminus kažką ar norint kažką pridurti. Diskurso žymikliai visų pirma asocijuojami su šnekamąja, spontanine kalba ir atlieka tam tikras pagalbines funkcijas, pvz., pabrėžimo, ekspresijos, vertinamąją-interpretacinę ir kt.²⁰, taigi, juos irgi galima būtų tirti kaip „naivaus“ pasaulėvaizdžio elementus. Vis dėlto, diskurso žymiklis *tiesa* semantiškai itin siauras, atliekantis tik informacijos įterpimo ar pabrėžimo funkciją ir neperteikiantis beveik jokios informacijos apie TIESOS konceptualizavimą, todėl nuspręsta tokių kontekstų tyrimui nesirinkti ir plačiau šios reikšmės nenagrinėti.

Jau pačioje tekstinių duomenų tyrimo pradžioje pastebėta, kad, lyginant su tiesos konceptualizavimu leksikografijoje ir paremijose, šiuolaikinės kalbos tekstuose *tiesa* itin dažnai suvokiama dogmatiškai. Išryškėja dvi skirtingos perspektyvos: absoliutumas ir perspektyvumas. Žvelgiant iš absoliutumo, *tiesa* suvokiama kaip vienintelė ir objektyvi. Tai – fundamentalioji, visiems bendra, vienoda ir akivaizdi *tiesa*, kuri daugiau ar mažiau atitinka sen. graikų *alētheia* ar slavų *istina* prasmę. Tekstai parodo, kad absoliučiosios tiesos egzistavimu dažniausiai neabejojama, ji yra viena (1, 2), amžina (3), bet žmogui ją pasiekti ir išlikti jai ištikimam – sudėtinga (4).

²⁰ Jų funkcijas lietuvių ir anglų kalbose tyrė Jolanta Šinkūnienė, Anna Ruskan, Erika Jasonytė-Mikučionienė, Laurel J. Brinton ir kt. (išsamiau žr. <http://www.diskursomarkeriai.flf.vu.lt/>).

Absoliučioji tiesa daugiausia išryškėjo iš filosofinio ir literatūrinio diskurso tekstų: grožinės, religinės, filosofinės, istoriosofinės literatūros.

- (1) *Juk jei vienoje valstybėje yra 600 įvairių konfesijų, religijų ar sektų, tai jau truputį per daug, ir visi supranta, kad tiesa tai yra viena. Ir tie žmonės, kurie dalyvauja sektose, – tai ką jūs manot: jie nesupranta, kad klysta?* (Česlovas Kavaliauskas, *Tarp fizikos ir teologijos*, 1998);
- (2) ***Tiesa yra viena, o nuomonių yra daug, tiesiog begalybė. Daugelis ima galvoti, jog ir tiesų yra pakankamai daug – esą kiekvienas gali turėti savo tiesą kaip kokią nuosavybę. Toks lėkštas galvojimas primena sovietinę epochą, kai su idiotišku pasididžiavimu buvo skelbiama, jog turime savo tiesą, o pūvantys kapitalistai turi savo neteisingą tiesą*** (kauno.diena.lt, 2005);
- (3) *Žodžiai – tai tik Tiesos išnara arba Tiesos lavonas. Numirėlio kūnas yra jau visai nebe tai, kas dar prieš kelias akimirkas gyveno. Tiesa yra gyva. Ji nuolatos kas akimirką keičias, nors visada, per amžių amžius, išlieka ta pati* (Jurga Ivanauskaitė, *Sapnų nublokšti*, 2000);
- (4) *Gyvenimas visuomenėje visada paremtas didesniu ar mažesniu melu. Išlikti absoliučiai ištikimam tiesai įmanoma nebent dykumoje, kalnuose, atsiskyrėlio celėje, nes beprasmiška meluoti smėliui, akmenims, uoloms, gyvatėms, driežams, dangui [...]* (Jurga Ivanauskaitė, *Kelionių alchemija*, 2003).

Absoliučioji tiesa yra vienintelė tikra, visa apimanti ir egzistuojanti per se. Panašiai kaip krikščonybės ir A. Maceinos filosofijoje, lietuviškuose šiuolaikiniuose tekstuose pasireiškia dieviškoji tiesos kilmė: ji (kitaip nei melas) nėra žmogaus proto ar vaizduotės produktas (5–7), bet kyla iš dvasinio pasaulio, dieviškosios ar gamtiškosios erdvių. Dievas – tai tiesos transcendentas, tikroji tiesa (8). Tekstuose išryškėja krikščioniškasis raginimas tiesos ieškoti žmogaus dvasiniame pasaulyje. Būtent širdis, vidinis žmogaus „aš“ laikomi lakmusu tikrajai tiesai nustatyti (5, 7). Ją geriausiai supranta ir jaučia vaikai, dar išsaugoję vidinio pasaulio tyrumą ir prigimtinių gebėjimą intuityviai atskirti melą nuo tiesos (9).

- (5) ***Iš širdies tik tiesa. Melas tik iš proto. Iš širdies viskas gražu, net ir pyktis*** (lrt.lt 2020);
- (6) *Netikiu nė vienas, jie meluoja, o pasauly egzistuoja tik tiesa, melas – proto fikcija* (Kęstutis Navakas. *Du lagaminai sniego*, 2008);
- (7) ***Protu kiekvieną tiesą Michailas Perestrojevičius galėjo paversti melu, tačiau širdyje glūdėjo tiesa, kurios suklastoti jis neįstengė, neįstengs [...]*** (Petras Dirgėla, *Giria*, 1994);
- (8) *Kas ta Didžioji Tiesa? Tai vienatinis Dievas, į kurį aš tikiu, tai gamtos tiesa – tiesa be išlygų, besąlygiška tiesa – sakant taip arba ne: griūva medis ir nugriūva, nebesužaliuos; [...]* (Lietuvos aidas, 1995);
- (9) ***Gatvės vaikai, sutrypti ir išniekinti, niekada neleido supainioti tiesos ir melo. Iš kur jie žinojo apie tiesą? Kokiu būdu ją atpažindavo? Kodėl taip karštai ją gynė? Kodėl iš nuoskaudos imdavo raudoti ir šaukti, kad ir kas***

būtų tas **meluojantis**, suaugęs globėjas ar jų nelaimės draugas, benamis vaikas (Vanda Juknaitė. *Ta dūzgianti ir kvepianti liepa yra*, 2021)

Šiuolaikiniuose tekstuose išryškėja ir egzistencinė tiesos matymo perspektyva, kai ji suvokiama kaip ontologinė: tiesa galima „būti“ ar ja „tapti“ (10, 11). Tokia tiesa esti žmogaus vertybinio gyvenimo pamatu (12), prigimtine teise (13) ir tekstuose dažnai siejama su absoliučiąja tiesa. Tekstai atskleidžia šv. Tomo Akviniečio, S. Šalkauskio ir Vydūno filosofijoje išryškėjusį požiūrį į tiesą kaip į gyvenimą pagal vidines žmogaus nuostatas (14). Taigi, tiesa kalboje priskiriama ne tik faktų, bet ir sąžiningumo, nuoširdumo sričiai.

- (10) *O juk išauš Paskutiniojo teismo diena, ir Dievo bus pasakyta: grįžti neuždrausta – **grįžkite visi, kurie tiesa tapote**. Žmonės žinos, ką daryti, kad tiesa taptų, tačiau nebepajėgs, nebesugebės...* (Petras Dirgėla, *Žemės keleivių epas*, 1997);
- (11) *Mes žinom tiesą, **mes patys esame tiesa**. Kitiems tiesa nereikalinga. Arba reikalinga tik tiek, kiek ji praverčia nežinia palaikyti* (Petras Dirgėla, *Giria*, 1994);
- (12) *Atverdama žmogui visą pasaulio daiktų grožį, daikto ir kito žmogaus individualumą, unikalumą ir nepakeičiamumą, **egzistencinė tiesa žadina tikėjimą, viltį ir meilę**. Visi žmogaus lemtingi apsisprendimai atsiranda iš egzistencinės tiesos* (Arvydas Šliogeris, *Konservatoriaus išpažintys*, 1995);
- (13) *Ir ne vyro prisilietimas daro moterį moterimi, ir ne vyro moters įvardijimas paverčia ją pilnaverte. Moteris yra moteris nuo pradžių ir **jos kūno tiesa turi būti išsakyta*** (Marija Aušrinė Pavilionienė, *Lyčių drama*, 1998);
- (14) *Mano asmeninis vyriškumo suvokimas apima keletą aspektų – tai **gebėjimas gyventi tiesoje**, ieškojimas nekomforto zonos, bent minimali disciplina ir gebėjimas mokėti žaisti bet kokiame amžiuje* (15min.lt, 2018).

Vienas dažniausių absoliučiosios tiesos vaizdavimo aspektų – aksiologinis. Absoliučioji tiesa vaizduojama kaip viena didžiausių vertybių, jai rodoma ypatinga pagarba (pvz., žodis *tiesa* dažnai rašomas didžiąja raide (15, 16)). Tiesa metaforiškai vaizduojama kaip valdovė (16), dažnai kalbama apie tarnystę jai (16–18). Gausu kontekstų, kuriuose ji iliustruojama kaip išlaisvinanti, dvasiškai išvaduojanti (19–21). Kontekstuose tiesa dažnai atsiduria greta kitų vertybių (22), ypač dažnai minimas Platono vertybių trejetas – tiesa, gėris, grožis (23, 24). Tiesa – tai būtinybė, kuria reikėtų tikėti (25), ją ginti (26), o pažeistą – atstatyti (27, 28), kadangi ji laikoma kitų vertybių pamatu (29, 30).

- (15) [...] *laisvė kurti savuosius pasaulius... Ji neįmanoma be tikrosios, dieviškosios dvasiškumo Šviesos – be MEILĖS, kuri yra Gėris ir Grožis, ir vienintelė TIESA* (Mindaugas Tomonis, *Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai, laiškai, dokumentai*, 1995);
- (16) *Jos oratoriniai sugebėjimai, erudicija, iškalba, dvasinis magnetizmas žavėdavo visus, jos tarnystė Menui, Kultūrai, Grožiui, Tiesai uždegdavo kitus* (Grażina Ramoškaitė-Gedienė, *Moteris su lauko gėlėmis: knyga apie Nijolę Miliauskaitę*, 2003);
- (17) *Kokią tik nori imk medžiagą ir kaip tik nori su ja elkis, bet padaryk taip, kad tavo, kūrėjo, darbas taptų žavinčiu grožiu ir viešpatnia tiesa...* Tai vienintelis reikalavimas, kurį galima patiekti meno kūrėjui (Juozas Keliuotis, *Meno tragizmas: straipsnių rinkinys*, 1997);
- (18) *Atidengdama lentą parlamento vadovė sakė, kad monsinjoras A. Svarinskas „buvo tikras Lietuvos patriotas ir dvasinis lyderis, besąlygiškai tarnavęs Dievui, Tėvynei, savo artimui ir tiesai“* (delfi.lt, 2015);
- (19) [...] išsamus tyrimas, bet jo norėti pirmiausia turėtų pats prezidentas. Tik taip valstybės vadovas išsivaduotų iš šešėlinės įtakos ir šantažo grėsmės. **Tik tiesa jį galėtų išlaisvinti ir apsaugoti** (bernardinai.lt, 2008);
- (20) [...] aš priejau, labai sunkiąja forma, prie supratimo, kad **tiesa mus išlaisvina**, ir dabar jau kitaip nebegaliu. Pajutau, ką reiškia gyventi tiesoje, nemeluojant, ir tai yra toks jausmas lyg visą gyvenimą neštum maišą akmenų, bandydama pasislėpti, kažko neparodyti, būti tobula kitiems, turėti tą laimingą, tobulą gyvenimą. Tie visi įsitikinimai ir stereotipai yra išties kaip maišas akmenų [...] (delfi.lt, 2020);
- (21) **Tiesa jau savaime yra vertybė, nes tiesos sakymas – tai dvasios laisvės ženklas.** Taigi galime iš dalies teigti, jog paaugliams tiesa, tiesos sakymas yra svarbus jų gyvenime. Jie trokšta tiesos ir nori, kad jų santykiai būtų teisingi (VDU, Soter, 2003);
- (22) R. Šimašius išsiuntė laišką Minskui: kviečia įsiklausyti į **gyventojų tiesos, laisvės, demokratijos norą** (15min.lt, 2020);
- (23) Pažintinė problematika tampa vertybinė, atsiduria šalia etinės ir estetinės: **tiesa tokia pati vertybė kaip gėris ir grožis** (Arūnas Sverdiolas, *Steigtis ir sauga*, 1996);
- (24) Jaunas žmogus, abejingas aukštosioms vertybėms – **tiesai, grožiui, gėriui** arba nusigręžęs nuo jų, visiems laikams lieka aistrų vergu (Laima, 1996);
- (25) **Tikiu tiesa** ir meile. Tikiu gėriu ir ramybe. Tikiu prigimtiniu taikumu (Vytautas Bubnys, *Balandžio plastėjime*, 2002);
- (26) **Turime žymiai drąsiau ginti tiesą.** Tada atgautume dalį prarasto pasitikėjimo (delfi.lt, 2016);
- (27) *Mes kovojame ne už užsienį, kovojame už Lietuvos Respubliką! Ir mums nebuvo svarbu, ką kalba Rytai ir ką kalbės Vakariai. Tiesa turi būti atstatyta* (Lietuvos Vyskupų Konferencija, LRS, 1992);
- (28) *Tai buvo būtina ir privaloma sąlyga teisybės atstatymo kelyje. Po to jau jokia jėga nebegalėjo sustabdyti tiesai šviesti* (delfi.lt, 2020);
- (29) *Tikiu, kad jos visos nori gero Lietuvai. Tačiau gėrio pastatą reikia statyti ant tiesos grunto* (Kauno Diena, 1996);
- (30) **Rytdienos klaidų išvengiama tik žinant ir analizuojant tiesą apie šiandieną** (Caritas, 1997).

Tekstiniuose duomenyse ne rečiau pasireiškia ir priešingas absoliutumui požiūris – perspektyvumas. Reliatyvioji arba subjektyvioji tiesa yra matoma iš kažkieno asmeninės perspektyvos ar istorinio reliatyvumo. Tokia tiesa tekstuose priešinama absoliučiajai, fundamentaliajai tiesai, tarp jų brėžiama aiški riba (31, 32). Tekstuose pasitaiko skepticizmo, panašiai kaip A. Šliogerio filosofijoje, kartais abejojama, ar objektyvioji tiesa yra prieinama žmogui (34). Vis dėlto, absoliučioji tiesa vaizduojama kaip siekinys, vertybinis kriterijus (35). Subjektyvioji tiesa daugiausia išryškėjo iš publicistinio ir politinio diskurso tekstų.

- (31) „Mes tiesiog nedrįstame prisipažinti, kad **nesugebame pažvelgti į tiesą kitaip nei tik iš mūsų perspektyvos**“, – sako K. Sabolius (lrt.lt, 2018);
- (32) Kaip mėgstame nieko neišmanydami kritikuoti – kad ir skiepus nuo koronaviruso. Kaip kiekvienas laikome pareiga išsakyti **savo neginčijamą tiesą. Kokią tiesą?! Absoliuti Tiesa egzistuoja tik Dievų Olimpe. Ir mano tiesa gali neturėti nieko bendro su jūsų tiesa. Bet tai nereiškia, kad jūsiškė yra kažkuo geresnė už manąją** (kauno.diena.lt, 2020);
- (33) Mahajanos tekstai byloja, kad **Budos išdėstytoji doktrina remiasi dviem tiesomis: kasdiene, sutartine, sąvokomis paremta tiesa ir absoliučia, nedaloma tiesa. Visiems būties pavidalams ir reiškiniams būdinga abiejų tiesų, abiejų realybių savybės** (Jurga Ivanauskaitė, Tibeto malda, 2004);
- (34) „Istorijoje svarbiausia ne faktai, o nuomonių įvairovė, interpretacijos ir išryškėjančios vertybės, LRT RADIJUI sako istorikas Alvydas Nikžentaitis. Anot jo, **vargu ar yra viena istorinė tiesa, nes nė vienas jos tyrinėtojas negali išvengti žmogiško subjektyvumo**“ (lrt.lt, 2017);
- (35) **Atsisakymas pripažinti vienos tiesos ir, vadinasi, objektyvių suvokimo ir vertinimo standartų egzistavimą socialiniuose moksluose, politinėje filosofijoje ir žurnalistikoje veda į moralinį reliatyvizmą, atmetantį objektyvią blogio ir gėrio skirtį** (delfi.lt, 2017).

Subjektyvioji tiesa, kitaip nei absoliučioji, turi subjektą, kalbama apie „kažkieno“ asmeninę tiesą (36). Pasireiškia skirtis tarp ontologinės, klasikinės tiesos, kuri tapatinama su tikrove, ir subjektyviosios, kuri, kaip ir A. Maceinos filosofijoje, laikoma interpretacija (37). Kartais žmogus šią savo asmeninę tiesą laiko objektyvia, giliai ja tiki, gina, vadovaujasi ir siekia įtikinti kitus (38), vis dėlto, subjektyvioji tiesa santykyje su absoliučiąja laikoma daline, nes dažniausiai yra pragmatiška, susijusi su subjekto asmeniniais interesais (39).

- (36) **20 metų veikiantis šildymas įrodė vyro tiesą: šis būdas pigesnis ir kone amžinas** (delfi.lt, 2021);

- (37) Yra dar viena problema: menkai tesuvokiama, jog **tiesa (arba netiesa) glūdi ne tame, ką matome, girdime ar liečiame, o tame, kaip aiškiname tai, ką matome, girdime ir liečiame**. Kitaip tariant, **tiesa ir tikrovė gali būti visai skirtingi dalykai** (delfi.lt, 2018);
- (38) *Pradžia buvo nelengva, nes režisieriui debutantei savo koncepcijos tiesa reikėjo įtikinti šio teatro aktorius meistrus*, antra vertus, juos sumaniai nukreipti charakterio esmei išryškinti (Irena Aleksaitė, Jonas Bruveris ir kt., *Debiutinis I. Bučienės spektaklis Lietuvių teatro istorija. Trečioji knyga 1970–1980*, 2006);
- (39) *Tai, ką sako „Dalkia“, yra dalinė tiesa – tai, kas jiems yra palanku. Jie nekalba apie tai, kas jiems yra nepalanku* (Kauno Diena, 2000).

Kartais apgailestaujama, kad subjektyvioji tiesa yra neatskirama nuo melo, neobjektyvi, esanti stipresniojo pusėje (40, 41), kalbama apie makiavelišką melo vertimą tiesa, pasitelkiant fizinę, sankcijų jėgą (42–44). Vis dėlto, pabrėžiama, kad tokia tiesa nėra tikroji ir yra laikina, o tikroji tiesa anksčiau ar vėliau išaiškėja (45). Tekstuose pabrėžiama dialogo tarp skirtingų subjektyvią tiesą išreiškiančių pusių svarba. Laikoma, kad dialogas, diskusijos, nuomonių pliuralizmas padeda priartėti prie absoliučiosios tiesos (net religijoje) (46–49).

- (40) *Tikėjimas savo teisumu – štai veikimo pagrindas. Ar tai „tiesa“? Jeigu nugalėsi, tavo įsitikinimas ir bus pavadintas „tiesa“. Jeigu ne – „melu“. Nors gyvenime viskas daug sudėtingiau* (Kauno diena, 2002);
- (41) **Jėgos teisė nėra tiesos teisė**. Deja, jėgos teisėje ir toliau tebeklampoja JTO (Romualdas Ozolas, Lietuva. 1994–1997: istorija karštomis pėdomis, 2007);
- (42) *Sovietų motyvus, beje, reikėjo paremti tankų jėga. O kiek tankų reikia Jūsų sakomai tiesai palaužti ir paversti melu?* (delfi.lt, 2019);
- (43) *Karo logika yra tokia, kad jėga virsta tiesa*. Kaip ir suabsoliutinta valdžia, *karo pergalė tarp jėgos ir tiesos deda lygybės ženklą* (bernardinai.lt, 2008);
- (44) *Šiuo atveju ne tik neigiama tiesa, bet vietoj jos įtvirtinamas melas kaip Lukašenkos tiesa*. Būtent tokia *brutali, jėga paremta totalitarinė sovietinė sistema* vertė žmones *gyventi mele* socialistinėse šalyse iki 1989-ųjų (Tomas Kavaliauskas, *Permaininga Europa*, 2020);
- (45) *Mes girdėdavome – „pamirškim praeitį“, „žiūrėkim į ateitį“, tačiau čia tėra šūkiai. Bus tiesa ir apie Algirdą Brazauską, ir apie visus kitus* (Veidas, 2006);
- (46) *Pasisakydamas už žodžio laisvę, jis aiškino, kad tiksliai iš minčių susidūrimo aiškėja tiesa, o minčių susidūrimas yra galimas tiksliai ten, kur yra laisvė tas mintis reikšti* (Autorių kolektyvas, *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*, 2002);
- (47) *Nepamirškime, kad nėra vienintelės tiesos, yra mano tiesa ir tavo tiesa, ir mūsų tiesa ir tik per dialogą, pasitelkus kantrybę ir tarpusavio supratimą, mano ir tavo tiesos gali tapti mūsų tiesa* (Jonas Kvederavičius, *Organizacijų vystymosi vadyba*, 2005);

- (48) *Tegaliu pateikti savo nuomonę ir nepretenduoju į absoliučią tiesą – manau, kad privalome remti viešojo informacinio lauko pliuralizmą ir esu pasirengusi už tai mokėti. Kitaip dėl dabar dar neaiškiai suvokiamų grėsmių: spartaus tempo, plokštėjančio turinio, socialinių tinklų, politikos tviterizacijos, paradoksaliai galime atsidurti ten, kur tėra viena nuomonė ir ji vienintelė teisinga* (Ingrida Šimonytė, literatūrainė.lt, 2019);
- (49) *Privati tam tikro tikinčiųjų rato tiesa visai nėra tiesa. Laikui atėjus suklibės ir palūš net pats pamaldžiausias tikėjimas, jeigu užsidarys nuo viešos diskusijos ir nebus tikrinamas visų gyvenimo sričių patirties* (**Error! Hyperlink reference not valid.**bernardinai.lt, 2008).

Tekstiniai duomenys taip pat atskleidžia socialinį arba istorinį tiesos reliatyvumą, istorinė tiesa – dažna kolokacija. Pabrėžiama, kad tai, kas vadinama tiesa, gali priklausyti nuo istorinių, socialinių ar politinių realiųjų (50–52). Istorinis tiesos reliatyvizmas išryškėjo daugiausia politinio-ideologinio diskurso kontekstuose.

- (50) *Tarp kovos įniršio ir krikščioniškosios blogio neišvengiamybės tarpsta raudos ir himno intonacijomis perkuriama istorinė tiesa* (Dalia Jakaitė, Šatrijos draugija lietuvių literatūros istorijoje, 2003);
- (51) *Baigusi studiją per dvejus metus, išėjau į didžiąją teatro sceną, pasisekė. Manęs neužtemdė buržuazinio melo šešėliai, nenutrenkė ir tarybinio gyvenimo tiesa* (Arvydas Juozaitis, Laikraštis, 2003);
- (52) *Šiandien tos diktatūros nebėra, tačiau žmonių sąmonėse dar gyva anų laikų tiesa* (bernardinai.lt, 2007).

Tekstuose pasireiškia ir pragmatinės tiesos teorijos atspindžiai: istorinis tiesos reliatyvumas siejamas su kolektyvine nauda, kai teisinga laikoma tai, kas naudinga daugumai. Kolektyvinė tiesa – tai siekinys, kad individo asmeninė tiesa nenutoltų nuo „daugumos tiesos“ (53–56). Vis dėlto, tokia kolektyvinė tiesa tekstuose dažnai vaizduojama kaip priverstinai primetama, suklastota ir priešinama tikrajai tiesai (57, 58), pabrėžiama, kad tikroji tiesa negali būti pragmatinė (59). Esama postmodernistinio požiūrio į tiesą: tekstuose kalbama apie žiniasklaidos įtaką tiesos simuliacijai, o tokia simuliuojama, suklastota tiesa vėliau primetama visuomenei (57). Tiesos simuliaciją per žiniasklaidos priemones atskleidžia ir I tiriamosios darbo dalies 1.1. skyriuje aprašyta naujadarų analizė: tokie naujadarai kaip *melagiena*, *teisybiena*, *vėmaliena* ir kt. reiškia ‘netikrą, klaidinančią, propagandinę naujieną’, ir vartojami būtent medijų srityje.

Kolektyvinę tiesą atspindi ir kai kurių žiniasklaidos leidinių pavadinimai, pavyzdžiui, garsus Tarybų Sąjungoje leistas dienraštis „Tiesa“. Lietuvių kalba šiandien leidžiamas savaitraštis ir tinklalapis „Tiesa“, skirtas Anglijos lietuviams. Žinoma ir internetinė naujienų svetainė „tiesos.lt“, kuri

teigia esanti „atvira Lietuvos piliečių svetainė, siekianti skatinti diskusijas, kviečianti drauge tartis visais Lietuvos Respublikai svarbiais klausimais“. Šių žiniasklaidos priemonių pavadinimai tarsi bando įtikinti jų turinio teisingumu arba parodo jo siekiantys, formuoja nuomonę, kad, skaitydami „Tiesą“, sužinome tiesą.

- (53) *Antano Jonyno neigiamai „Komjaunimo tiesoje“ recenzuotame Vytauto Rimkevičiaus romane „Studentai“; **prikišta buvo net G. Zimanui, kad jo „Tiesa“ „praėjusi pro šalį“**, „partiškai neįvertinusi“ šio, anot Sniečkaus, „ydingo“ kūrinio...* (Alfonsas Bieliauskas, *Abipus rubikono: paliudijimai*, 1999);
- (54) *„Kongresas dabar vieningai kalba tiesą apie šį genocidą. Laikas prezidentui prisidėti prie mūsų“, – sakė demokratas Adamas Schiffas, rėmęs įstatymo projektą Atstovų Rūmuose (delfi.lt, 2019);*
- (55) *Kur nuves jūsų kelias? Jei net nesutiksite su tuo, kad jūsų tiesa – tai ligotų smegenų haliucinacijų vaisius (o būtent taip ir yra), – tai turite bent jau sutikti, jog jūsų tiesa nesuderinama su milijonų žmonių [...]* (Jaroslavas Melnikas, *Tolima erdvė*, 2008);
- (56) *[...] komunistinėje šalyje tik pašnibždomis kalbėta apie tikruosius Katynės įvykių kaltininkus, o sistema reikalavo, kad būtų pripažįstama tik viena tiesa, kuri kirtosi su dalies visuomenės įsitikinimais* (Atgimimas, 2008);
- (57) *Anot A. Šaulauskienės, mūsų visuomenė vis tolsta nuo tikrosios tiesos apie žmogų. Suklastota tiesa skelbiama per modernias masinės informacijos priemones, kuriamos žmonių silpnųjų įgyvendinimo programos* (Kauno diena, 2001);
- (58) *Jis pasidarė partijos tarnu ir nustojo buvęs tiesos apaštalu, nes partijoj netelpa visuotinė tiesa. Žurnalistas turi būti savarankiškas ir laisvas nuo partiškumo, bent nuo jo fanatiškumo. Jo akys turi būti plačiai atvertos visai gyvenimo tiesai* (VDU, Darbai ir Dienos, 2000);
- (59) *Kokia pagrindinė tų atsinaujinimų mintis? Ta mintis yra jėgos kaip tiesos atsakymas. Arba, kaip aš sakau, **nauda nėra tiesa, ir pasirinkimas – naudos ar tiesos mes sieksim, yra esminis klausimo būti ar nebūti sprendimas*** (Romualdas Ozolas, 2004-ieji. Lietuva. Antrosios Respublikos pabaiga, 2005).

Šiuolaikiniuose tekstuose tiesa dažnai matoma iš religinės perspektyvos, kurios beveik neįžvelgta nei sisteminiuose duomenyse, nei paremijose. Religinė tiesa dažnai sutampa su absoliučiąja, fundamentine tiesa. Ji tapatinama su Dievu, tikėjimu, kildinama iš dieviškosios sferos (60–62). Ji ne visados aiški, bet dažniausiai priimama kaip dogma ir nekvestionuojama. Tekstai skatina tokios tiesos ieškoti ir ja gyventi (63–68). Pasireiškia priešprieša tarp objektyvios, racionalistinės, klasikinės tiesos, kuri remiasi logika, ir dogmatinės, religinės tiesos, tapatinamos su dievu, dvasine egzistencija (65). Tekstuose pasireiškia stiprus aksiologinis religinės tiesos aspektas, ji dažnai vadinama gyvenimo tiesa, ja grindžiama žmonių moralė,

kasdieniai sprendimai ar net valstybinė išmintis (66–68). Religinė tiesa išryškėjo iš religinio ir filosofinio diskursų: dominuoja religinės spaudos, religiniai-moksliniai ir filosofiniai tekstai.

- (60) *Gali būti, kad [tiesos] suvokimas nuolat svyruos bei rasis abejonių..., bet kažkur ta tiesa yra, tikrai yra. Kas bebūtų – dievai ar Dievas, ta tiesa yra ten, dieviškojoje sferoje* (bernardinai.lt, 2008);
- (61) *Tad mūsų Gelbėtojas yra neregimas Dievo Tėvo atvaizdas; Tėvo atžvilgiu jis yra Tiesa, o mūsų, kuriems apreiškia Tėvą atžvilgiu – Atvaizdas, iš kurio pažįstame Tėvą, kurio niekas nepažįsta, tik Sūnus ir kam Sūnus panorės apreikšti* (Darius Alekna, Vytautas Ališauskas, Bažnyčios tėvai: Nuo Apaštališkųjų Tėvų iki Nikėjos Susirinkimo: antologija, 2003);
- (62) *Jis atėjo numirti ant kryžiaus už mus, už kiekvieną iš mūsų. Ir tik tiems, kurie nemoka džiaugtis gyvenimu ir jį neapsakomai pamilti, kurie netiki Jo Tiesa, būtis tampa kryžiumi...* (Mindaugas Tomonis, Žinia: filosofinė apybraiža, poezija, dienoraščio fragmentai, laiškai, dokumentai, 1995);
- (63) *Imkime ir skaitykime, mokykimės ir apmąstykime šias esmines tiesas, kuriose slypi pilnoji Tiesa* (Lietuvos Vyskupų Konferencija, Ganytojų laiškas Jėzaus Kristaus metams Jėzus Kristus: Tikėjimo pradžia ir pabaiga, 1997);
- (64) *Jeigu Švč. Trejybės tiesa būtų tik apibrėžimas teologijos vadovėlyje, galėtume išmokti jį ir pamiršti, nieko neprarasdami. Tačiau dovanota kaip dalis to, kas kyla iš Jėzaus žodžių „jus aš draugais vadinu“, ji neleis nurimti ir nutilti netgi tuomet, kai suvoksi savo nepajėgumą ją perprasti ir paaiškinti* (bernardinai.lt, 2006);
- (65) *Žinome vieną galingą Vakarų kultūros archetipą apie tiesą. Tai Romos prokuratoriaus Poncijaus Piloto klausimas Jėzui Kristui: „Kas yra tiesa?“ (Jn 18, 38) Šis klausimas galutinai išskyrė Jėzų ir Romos valdžią. Ką į jį galėjo atsakyti Jėzus, monoteizmą išpažįstantis Palestinos gyventojas? Tiesa yra tai, kad Dievas yra Jo Tėvas, kad Jėzus žmonėms neša gerąją naujieną, kuri juos išlaisvins. Jo tiesa, kitaip nei klasikinės tiesos apibrėžimas, pagal kurį tiesa yra teiginio ir daikto atitikimas, nebuvo vien tik iš žodžių sudaryti teiginiai, kaip yra moksle, kai gaunamas objektyvus teiginių galiojimas, tiesa buvo Jėzaus egzistencinė būklė* (satenai.lt, 2014);
- (66) *Tai Eucharistijos slėpinio tiesa, kuri siekia tapti asmenine kiekvieno tikinčio žmogaus gyvenimo tiesa* (Romualdas Dulskis, Pašaukimų teologija ir pastoracija, 2003);
- (67) *[...] įmanoma, pavyzdžiui, kaip brolius priimti kitatikius, atleisti, savo kasdienes sprendimus remti evangeline tiesa ir pan.* (bernardinai.lt, 2008);
- (68) *Teisingumas, meilė, broliškumas ir viso pasaulio palaima remiasi tąja religijos mintimi, kad mes esame Dievo vaikai. Šioje didžiojoje religijos tiesoje glūdi kiekvienos tikros valstybinės išminties dvasia [...]* (Dienovidis, 1996).

Tekstuose gana dažnai į tiesą žvelgiama iš racionalistinės perspektyvos, epistemologinio žiūros taško, kai tiesa suvokiama per santykį

su pažinimu, siejama su žiniomis ir priešinama nežinia (69, 70). Nors rečiau, bet pasireiškia ir psichologinė tiesos matymo perspektyva, kai tiesa suvokiama kaip skausminga, atimanti viltį (71, 72), todėl kartais norima ją nusišalinti netgi nuo savęs (73). Išraiškingi ir tiesą nusakantys epitetai: *purvina, apnuoginta, nutylėta*, kolokacijos: *iškloti / išrėžti visą tiesą, išdrįsti pažvelgti tiesai į akis*, kurie tiesą vaizduoja kaip nemalonią, žeminančią, dažnai tyčia puolamą ar slepiamą (74–78). Vis dėlto, tiesos žinojimo svarba išlieka akivaizdi, nežinios metaforinis palyginimas su voratinkliu, o tiesos – su saldumu dar labiau išryškina jos vertę (79, 80).

- (69) *O juokai – visiems į gera, – pasakė senė. – Tačiau, man regis, tu labiau stebiesi tuo, kad paklydėliai, tiesa tapę ir iš nežinios pasaulio sugrįžę į tiesos pasaulį, vėl gali atsidurti, kaip tu sakai, tenai, na kad ir turguj (Petras Dirgėla, Žemės keleivių epas, 1997);*
- (70) *Graių etikos intelektualizmas reiškia, kad dorybė sutampa su žinojimu, o gėris su tiesa. Blogis šia prasme yra tikrai negatyvus – tai nepakankamas, arba klaidingas žinojimas (Arūnas Sverdiolas, Steigtis ir sauga, 1996);*
- (71) *Dabar, kada jis prarado ankstesnį gyvenimą – visus tuos jausmus, mintis, kurie palaikė jį kadaise – dabar jis galėjo kvėpuoti tik tiesa: nuolat, kas akimirką ją pažindamas. Kai tik jis atsidurdavo tamsoje ir tiesa – siaubinga, sukrečianti, bet tiesa – pranykdavo, – iškart ištikdavo krizė [...] (Jaroslavas Melnikas, Tolima erdvė, 2008);*
- (72) *[...] melą tiesa palaikęs, gali praregėti, suprasti, kad klydai. Nežinia kupina vilties! O žinojimas? Jei žinai tiesą, nieko daugiau sužinot negali. Ir jei tiesa bloga, neturi jokios vilties, kad praregėtum ir įžvelgtum joje gėrį. Nežinia lengvesnė už žinojimą, nes ji kupina vilties (Petras Dirgėla, Žemės keleivių epas, 1997);*
- (73) *Juze, juk žmogus visada vienas. Didžiąją gyvenimo dalį skiria šitai esminei tiesai nuo savęs nusišalinti (Ričardas Gavelis, Septyni savižudybės būdai, 1999);*
- (74) *[...] visas poeto genialumas čia irgi skirtas atskleisti tiesą, tačiau jau ne tam, kad aiškiai iškiltų jos švytėjimas, bet parodyti, jog tiesa purvina, o purvas yra tiesa. Susitikimas su tiesa nebe taurina, bet žemina (bernardinai.lt, 2007);*
- (75) *Gudžiaus nesėkmės apnuoginta tiesa: gal ne visiems mūsų lengvaatlečiams vertėjo vykti į Dohą (delfi.lt, 2019);*
- (76) *Turėti drąsos pažvelgti šitai tiesai į akis yra labai stiprus gijimo, susitaikymo, vilties į ateitį žingsnis (delfi.lt, 2016);*
- (77) *Lietuvoje viešėjęs Cristiano Ronaldo slepia ne vieną niūrią paslaptį: nutylėta tiesa apie futbolo žvaigždę (delfi.lt, 2019);*
- (78) *Lisa Marie Presley nusprendė iškloti visą tiesą ne tik apie savo buvusį sutuoktinį Michaelą Jacksoną, bet ir apie savo tėvą Elvį (delfi.lt, 2019);*
- (79) *Kiekvieną tiesą žmonių gyvenime lydi abejonė. Pasaulyje, kur šviečia saulė, net ir tai, kad saulė šviečia, reikia įrodinėti. O ir įrodyta tiesa bus paneigta, jei tik klastingieji užsimanys panaudoti ją nežinia palaikyti. Nė viena tiesa, įvelta į nežinios voratinklį, nebėra tiesa [...] (Petras Dirgėla, Giria, 1994);*

- (80) *Kaip medžioklės aistras prieš pagaudamas žvėrį, jį medžioja, seka, eina pėdsakais, užsiundo šunimis, taip ir tiesa atrodo saldus dalykas, jei jos ieškota ir dideliu triūsu pasiekta* (Darius Ališauskas, Vytautas Alekna, *Bažnyčios tėvai: Nuo Apaštališkųjų Tėvų iki Nikėjos Susirinkimo: antologija*, 2003).

Kartais atskleidžiama tik dalis tiesos (81, 82), vis dėlto, tokia „dalinė tiesa“ ne visada kildinama iš gyvenimo praktikos, kolektyvinės arba individualiosios patirties, t. y. žmogaus asmeninių ar visos bendruomenės išvadų apie gyvenimą (83–86). Ji dažnai vartojama kolokacijose su epitetais *žinoma*, *gyvenimo*, *amžina*. Tekstuose aptikta ir loginio atitikimo tiesos teorijos atspindžių, kai tiesa laikoma tai, kas neprieštarauja logikai (87).

- (81) *Vladimiras Markovičius jau buvo puikiai perpratus Stalino režimą. Čruščiovo atskleista tiesa apie pasibaisėtiną terorą – ne visa, o tik maža dalis – jo nenustebino* (Valdas Bartas, *Vorų šokis*, 2006);
- (82) *Mano įsitikinimu, šiuo konkrečiu atveju taip ir nebuvo atskleista visa tiesa. Ir manau, nieko nėra pavojingiau, kaip pradėti šia tema politikuoti* (bernardinai.lt, 2006);
- (83) *Vartotojams geriausias paslaugas kainos ir kokybės prasme užtikrina konkurencija. Ir tai ne tik teorinis postulatų, bet praktikoje nuolat įrodoma tiesa* (delfi.lt, 2019);
- (84) *[...] laikas suvokti ir pradėti nors šiek tiek vadovautis jau daugiau kaip du tūkstantmečius žinoma tiesa, kad politika nėra ir negali būti paprasta ūkinės veiklos ar verslo rūšis* (Vytautas Radžvila, *Sunki laisvė*, 2005);
- (85) *Amžina tiesa – tarp moterų daugiau rasime veidmainių nei tarp vyrų* (Stepas Eitminavičius, *Kokia ugnis nušviesti?*, 1999);
- (86) *Čia Jurgis pajuto ir suprato mokslo trauką, čia baigė gimnaziją, kur bene pirmą kartą susidūrė su paprasta gyvenimo tiesa, kad pinigą, net nedidelį pinigėlį, pats turi sunkiai uždirbti, jeigu nori ko nors pasiekti* (Laimonas Tapinas, *Imk, klajokli, žibintą vilties. Poeto ir diplomato Jurgio Baltrušaičio gyvenimo kronika*, 2000);
- (87) *Pateikiame sąrašą neteisingų mitų ir prasimanymų, kurie laikomi tiesa ir klaidina žmones. Nors iš tiesų jie prasilenkia tiek su istorine, tiek su logine tiesa daugybė žmonių jais tiki* (alfa.lt, 2010).

Racionalistinėje tiesos perspektyvoje išryškėja dar vienas žiūros taškas – scientistinis, kai į tiesą žvelgiama kaip į faktą. Faktinė tiesa yra tai, kas akivaizdu, matoma, ar turėtų būti laikoma akivaizdžiu, nors kartais atrodo neįtikėtina (88–90). Tos tiesos „tikrumas“ pabrėžiamas epitetais *visa*, *tikra*, *žinoma* (91, 92) jų dažnai imasi publicistinių straipsnių autoriai, siekdami sudominti ir įtikinti skaitytoją. Faktinės tiesos priešingybė – tai ne tik melas, bet ir mitas, blefas, fantazija, istorija (93–96). Faktinė tiesa priešinama tam, kas išgalvota – sukurtooms istorijoms, grožinėje literatūroje išgalvotiems

dalykams. Dažnai kalbama apie tiesos ir melo kovą žiniasklaidoje, internetinėje erdvėje, kur nusitrina riba tarp vieno ir kito. Ši erdvė filosofijoje laikoma posttiesos erdve. Vis dėlto, šiuolaikiniai lietuviški tekstai apie posttiesą beveik neužsimena, kalbama tik apie tam tikrus jos bruožus, pvz., žaibišką melagingos informacijos plitimą (89), ir elementus, pvz., melagingas naujienas (97).

- (88) [...] sovietų desantininkas automato buože daužo žmogų... Tie smūgiai tūkstanteriopa jėga aidu sugrįžo ir trenkėsi į imperijos pamatus. **Pasaulis matė tiesą.** Dokumentiniai kadrai, filmuoti lietuvių, užsienio operatorių, buvo stiprus ginklas kovoje už laisvę (Švyturys, 1996);
- (89) Informacinio karo taikinyš visų pirma yra **tiesa ir faktai – mūsų realybės kritinė infrastruktūra.** Kremlius praktikoje pademonstruoja, kaip šiuolaikinės informacinės technologijos ir socialiniai tinklai, juos naudojant kaip informacinio karo įrankius, **leidžia netikras naujienas paskleisti neįtikėtinu greičiu.** Kaip tokiomis sąlygomis **sulėtinti melą ir pagreitinti tiesą,** kaip apsaugoti mūsų realybės kritinę infrastruktūrą? (delfi.lt, 2018);
- (90) **Penki faktai apie Korėjas skiriančią sieną: skamba neįtikėtinai, bet yra tiesa** (delfi.lt, 2018);
- (91) **Visa tiesa** apie picą su šefu Demarco: kodėl jos nereikėtų gardinti ananasais ir kaip ją tobulai pasigaminti namuose? (delfi.lt, 2021);
- (92) **Tikroji tiesa** už privalomo kaukių dėvėjimo (delfi.lt, 2020);
- (93) **Mitas ar tiesa:** vien balsu įmanoma sudaužyti taurę (delfi.lt, 2019);
- (94) **Krūčių implantus gaubiančios kalbos apie mirtiną ligą – tiesa ar blefas?** (delfi.lt, 2019);
- (95) Knygoje daug atpažįstamų, realiai gyvenusių žmonių. Koks Jūsų kūryboje istorinės **tiesos santykis su fantazija?** (delfi.lt, 2020);
- (96) **Tarp tiesos ir geros istorijos:** ką daryti, kai klientas žino tiek pat, kiek ir jūsų žmona? (delfi.lt, 2020);
- (97) Popiežius Pranciškus trečiadienį **blogiu pavadinu „melagingas naujienas“ ir paragino žurnalistus tiesos ieškojimą laikyti savo misija** (15min.lt, 2018).

Kur kas rečiau tekstuose pasireiškia juridinė tiesos perspektyva, kai tiesa siejama su teisingumu (98, 99). Šioje perspektyvoje išvelgiami du priešingi žiūros į tiesą taškai: kartais tiesa laikoma teisės pagrindu (100, 103), o kartais – atvirkščiai – teisė laikoma tiesos pagrindu (101). Vis dėlto, tiesa dažniausiai laikoma svarbesne už teisę (102). A. Maceinos filosofijoje teisė ir tiesa priskiriamos skirtingoms plotmėms, tuo tarpu tekstuose teisė dažnai vaizduojama kaip tiesos subjektas, o tiesa – kaip būtina teisės sąlyga (103). Juridinė tiesa taip pat aptinkama įvairių diskursų tekstuose: publicistikoje, politinėje ir filosofinėje literatūroje.

- (98) Sausio 13-oji reikalauja teisingumo, primena mūsų politikams jų skolas, nepadarytus darbus, primena, kad **teisingumas ir tiesa turi būti**

neginčijami, reikalauja iš mūsų kiekvieno pilietinės atsakomybės už tas vertybes ir idealus, dėl kurių stovėta Baltijos kelyje [...] (bernardinai.lt, 2007);

- (99) *Naktis sostinėje: vos pastovinti vairuotoja, tiesos ieškotojas ir kiti pažeidėjai (delfi.lt, 2018);*
- (100) *[...] tiesa yra šio pasaulio įstatymas – neabejotinas, neginčytinas, nes viskas, kas sakoma, yra tiesa (Petras Dirgėla, Žemės keleivių epas, 1997);*
- (101) *Nes šitaip sunaikinti teisiškumą – tai vidujai sunaikinti valstybiškumą. Netikint teise ir teisėtumu, negalima tikėti ir tiesa. Netikint tiesa, netikima valstybe, nebetikima gyvenimu apskritai. O toks vertybių sunaikinimas – pati baisiausia tautos išdavystė (Romualdas Ozolas, 2004-iejį. Lietuva. Antrosios Respublikos pabaiga, 2005);*
- (102) *Jei leisime, kad būtų susidorota su liudytoja, jei leisime, kad teismui būtų atiduoda Neringa Venckienė, padarysime metafizinę nuodėmę, leisdami tiesą pakeisti teise (tiesos.lt, 2013);*
- (103) *[...] teisė priklauso dvasinių dalykų, tai yra tiesos ir gėrio sričiai. Šia nuostata vadovaujantis buvo kartojamas šis principas: tiesa turi visas teises, klaida jokių. Iš šios sampratos išplaukia tokia tiesioginė konsekvencija: tik tas, kuris yra tiesos kelyje, turi teisę ją skelbti (Virginija Pakšienė, Soter, 2000).*

2.2.2. TIESOS analizės šiuolaikiniuose tekstiniuose duomenyse išvados

Šiuolaikinių tekstinių duomenų analizė atskleidžia, kad kalboje, panašiai kaip filosofijoje, dominuoja du priešingi požiūriai į tiesos pažinimą (skepticismas / agnosticizmas ir dogmatizmas) ir du priešingi požiūriai į jos pobūdį (perspektyvizmas ir absoliutizmas). Šiuolaikiniuose tekstuose, kitaip nei paremijose, skepticizmas reiškiasi rečiau nei dogmatizmas. Atsiskleidė ir itin aiški riba tarp absoliučios ir subjektyvios tiesų, kartais pabrėžiant socialinį ar istorinį pastarosios reliatyvumą. Absoliuti tiesa dažnai siejama su religine, kuri vaizduojama kaip vienintelė, amžina, gyva ir šventa vertybė, kildinama iš dieviškosios sferos. Tekstuose gausu ir racionalistinio požiūrio, kai tikroji tiesa tapatinama su žinojimu, faktais, tuo, kas yra akivaizdu, neprieštaringa ir gali būti dedukciškai išvedama.

Šiuolaikiniai tekstiniai duomenys išryškino daugiausia TIESOS profilių. Kai kurie jų papildė sisteminių duomenų ir paremių profilius, bet atskleista ir naujų. Išskirti tokie TIESOS profiliai: **(1) absoliučios TIESOS**, kai tiesa laikoma universaliu vertybiniu, moraliniu teisingumo kriterijumi. Dominuojantys aspektai: [kilmės] – jos kilmė ne antropologinė, o dieviškoji, gamtinė, dvasinė, [kiekybės ir partityvumo] – absoliučioji tiesa yra viena ir nedaloma, [aksiologinis] – tai viena aukščiausių vertybių, [trukmės] – absoliučioji tiesa yra amžina. Kiti aspektai: [sąsajos] – siejama su kitomis vertybėmis (gėriu, grožiu), [funkcinis] – laikoma gelbstinčia, esanti vertybių pamatu. Šis profilis stipriai susijęs su **(2) religinės TIESOS** profiliu, kai tiesa

tapatinama su dieviškąja sfera. Dominuojantys aspektai: [kilmės] – jos kilmė – dieviškoji, [aksiologinis] – laikoma aukščiausia vertybe, moralės ir gyvenimo pamatu. **(3) Subjektyvios TIESOS** profilyje tiesa suvokiama kaip kažkieno subjektyvi nuomonė ar istorinis, socialinis reliatyvumas. Dominuojantys aspektai: [kilmės] – jos kilmė yra antropologinė, [kiekybės ir partityvumo] – subjektyviųjų tiesų būna daug, jos gali būti dalinės, [trukmės] – subjektyvioji tiesa yra laikina. Kiti aspektai: [aksiologinis] – subjektyvi tiesa nėra vertybė, [funkcinis] – ji turi būti naudinga. **(4) Racionalistinės TIESOS** profilyje tiesa suvokiama kaip mokslu, loginiais faktais grindžiamas ar percepcija patiriamas dalykas. Dominuojantis aspektas: [sąsajos], t. y. siejama su pažinimu, žiniomis. Kiti aspektai: [percepcinis] – nemaloni, skausminga, [kilmės] – kylanti iš žmogiškosios patirties, loginių faktų. **(5) TIESOS kaip teisingumo** profilyje dominuoja [sąsajos] aspektas, t. y. tiesa siejama su teisingumu, teisingumo vykdymu. Kitas aspektas: [aksiologinis] – tiesa laikoma vertybe.

Kai kurie išsikristalizavę TIESOS profiliai koreliuoja su tekstų diskursais, pvz., 1 ir 3 profiliai daugiausiai išryškėjo iš filosofinio, religinio ir grožinės literatūros diskursų, 2 profilis – iš publicistikos, politinio diskurso tekstų. 3 ir 4 profiliai mažiau koreliuoja su tam tikrais diskursais, jie aptinkami įvairių žanrų ir tematikos tekstuose.

Lyginant pareminius ir šiuolaikinius tekstinius duomenis, akivaizdu, kad liaudies tekstuose TIESA konceptualizuojama kiek kitaip nei šiuolaikiniuose. Paremijose nėra taip akivaizdžiai išsikristalizavusių absoliučios ir reliatyvios TIESOS profilių, nors užuomazgų jau esama. Religinė TIESA, aiškiai atsiskleidusi šiuolaikiniuose tekstuose, paremijose taip pat beveik neaptinkama. Jose vyrauja skeptiškas ir agnostiškas požiūris: abejojama tiesos egzistavimu, pažinimo galimybe. Paremijose tiesa vienareikšmiškai laikoma dorybe, tačiau psichologinis-pragmatinis požiūris dominuoja: tiesa ne visados laikoma išmintinga, kalbama ir apie subjektyvią, nesažiningą, bet naudingą tiesą. Šiuolaikiniuose tekstuose šis požiūris pasireiškia rečiau. Paremijos atskleidžia senovinę liaudies pasaulėvaizdį, kuris remiasi tam tikra tradicine morale, vertybėmis, prisitaikymu prie gyvenimo sąlygų, tuo tarpu šiuolaikinių tekstų atspindimas pasaulėvaizdis – kiek kitoks: čia jau įžvelgiama daugiau mokslinės, filosofinės analizės.

2.2.3. MELO konceptualizavimas šiuolaikiniuose tekstuose

Šiuolaikiniuose tekstuose, panašiai kaip lietuvių filosofijoje, į melą dažniausiai žvelgiama iš aksiologinės perspektyvos, kurioje pasireiškia trys melo vertinimo žiūros taškai: etinis, emocinis ir psichofizinis. Etinis melo

vertinimas – vienareikšmiškai neigiamas. Melas laikomas blogiu, stipriu etikos pažeidimu (1), priešinamu žmogiškumui (2), dieviškumui (3). Priverstinis gyvenimas mele ir negalėjimas pažinti tiesos laikomas nelaime (4). Tokį vertinimą ypač pabrėžia labai dažnas melo gretinimas su kitomis blogybėmis (2, 5, 8) ir priešinimas vertybėms – tiesai, šviesai, išminčiai (6, 7). Panašiai kaip Vydūno filosofijoje, melas tekstuose vaizduojamas kaip kitų ydų pamatas, neleidžiantis išsiskleisti tautos vertybėms (8, 9), yra nepataisomas (10). Neigiamas melo vaizdas atsispindi įvairių žanrų kontekstuose: grožinėje ir negrožinėje literatūroje, publicistikoje, dažnai – pedagoginio diskurso literatūroje.

- (1) *Sąvoką „nemokama medicina“ pravartu pakeisti į sąvoką „Privalomojo sveikatos draudimo fondo lėšomis apmokama medicina“.* Nes pavadinimas nemokama medicina yra **demoralizuojantis, įžeidus ir gluminantis melas** (lrt.lt 2020);
- (2) *Poetas siekė kurti meną, kuris skatintų žmogaus galių plėtotę ir **neleistų neteisybei, melui, apsimetimui, priešingiems žmogiškumui, taip pat ir pačiam menui, suskaidyti jo paties būties*** (Viktorija Daujotytė, Putinas: pasaulėvaizdžio kontūrai, 2003);
- (3) *Tebūsiu kartu su jais šiandien priimtas tavo akivaizdon kaip miela ir priimtina auka, kokią esi iš anksto parengęs, parodęs ir įvykęs, **nežinantis melo, teisusis Dieve!*** (Darius Alekna, Vytautas Ališauskas, Bažnyčios tėvai: Nuo Apaštališkųjų Tėvų iki Nikėjos Susirinkimo: antologija, 2003);
- (4) ***Nelaimingais laikomi gimusieji šalyje, kurioje nėra jokios religijos, dvasinio mokymo ar tauraus tikėjimo, kurioje vyrauja klaidingos pažinūros ir viešpatauja melas. Nelaimėliai yra tie, kurie nenori suprasti dvasinio mokymo, neįstengia pažinti tiesos [...]*** (Jurga Ivanauskaitė, Tibeto mandala, 2004);
- (5) ***Būk akylas, ausylas, būk budrus: apgaulė, melas, išdavystė, pralaimėjimas, pražūtis tavęs tyko kasdien, prisikėlimas – nežinia kada*** (Petras Dirgėla, Jaunojo faraono vynuogynuose, 2008);
- (6) *Remkime aukomis, straipsniais, skleiskime ateitininkiškas idėjas ir kituose krašto laikraščiuose. **Ne melas, o šviesa ir tiesa turi įsikūnyti mūsų Tėvynės širdyje*** (Dienovidis, 1995);
- (7) *Savo dvasingumo sampratoje Vydūnas daug vietos skiria išminčiai, pastebi, jog **didžiausias išminties priešas – melas**. Kai žmogus stengiasi būti teisus, teisingas, laikytis duoto žodžio, jo žmoniškumas nuostabiai greitai auga, nes tuomet žmogus klauso sąžinės [...] (Johanas Štrauchas, Edukologinis Vydūno palikimas, 1993);*
- (8) *Per pusšimtį metų mūsų pedagoginė kultūra gerokai sunyko: **kai aplinkui valdo smurtas, jėga, baimė, melas** ir kai norint išlikti visų pirma rūpinamasi chameleoniškai prisitaikyti, tada **ką reiškia kad ir gražiausiai formuojamos mintys apie auklėjimą!*** (Meilė Lukšienė, Jungtys, 2000);
- (9) ***Kol neišbrauksime iš savo tarpo neapykantos, pavydo, melo, pletkavimų, – neklestės nei mūsų muzika, nei dailė, nei teatras, nei***

literatūra... (Juozas Keliuotis, *Meno tragizmas: straipsnių rinkinys*, 1997);

- (10) *Anūkėms teko filosofišškai aiškinti, kas yra sąžinė. Ir dukroms, ir anūkams sakau, kad daug problemų pridaro išsisukinėjimas ir melas – jis, kaip nuo kalno mesta sniego gniūžtė, pakalnėj virsta į didžiulį sniego kamuolį* (lrt.lt, 2020).

Neigiamą melo vertinimą ypač pabrėžia dažni jo epitetai: *įžūlus, šlykštus, begėdiškas* (11, 12, 46) ir dažnai tekstuose pasitaikančios konceptualiosios MELO KAIP LIŪNO (13, 14), MELO KAIP TINKLO / VORATINKLIO (15, 16), MELO KAIP PURVO (17–22) bei MELO KAIP NUODŲ (23, 24) metaforos. Percepcinėje metaforikoje melas suvokiamas kaip lipnus, įtraukiantis, už kurio lengva užkibti, bet sunku išsikapstyti, tepantis ir sunkiai nuplaunamas. Melus skleidžianti, ką nors juodinanti, šmeižianti žiniasklaida vadinama naujadaru *purvasklaida* (20); žurnalistai – *purvasklaidininkais* (21). Nepagrįstas bandymas įrodyti savo teisumą pašaipiai vadinamas naujadaru *teisuolystė* (22). Melas taip pat vaizduojamas kaip labai pavojingas, naikinantis; spalvų metaforikoje – kaip juodas, tamsus.

- (11) *Jau vien šie pažadai įrodo, kad visos kalbos apie neva išsilaikiusių senojo mūsų protėvių tikėjimo tradiciją yra įžūlus melas* (Vytautas Radžvilas, *Sunki laisvė*, 2005);
- (12) Keistas istorinis mitas, perpintas *šlykščiu melu*: kaip iš tiesų mirė Jekaterina II (delfi.lt, 2020);
- (13) Žavėdavomės tos „Ezopo kalbos“ užmoju ir drąsa, inkrustuodavom ją į socialistinį realizmą, puikiai suvokdami, jog tikroji drąsa **melo ir nutylėjimo liūne**, kur mes visi – ir tie, kurie rašo, ir tie, kurie skaito ir lyg riešutus gliaudo išbarstytas tekste mįsles (Romas Gudaitis, *Mes iš persautų dainų krašto*, 2000);
- (14) Skolininkų bėdos: **klampina melas**, azartiniai žaidimai, vartojimo paskolos (lrt.lt; 2020);
- (15) Ir Virga, ir Lilija, ir kitos panašios tinkamos tik lovai, o paskui išmesti, kad nesipainiotų ir neįtrauktų į tą savo **lipnų melo voratinklį** (Irena Buivydaitė, *Laiko lieka tiek nedaug*, 1998);
- (16) **Užkibo už dar vienos melagienos**: kaukės blokuoja deguonį ir naikina smegenis. Internetu plinta vokiečių neurologės gąsdinimas, esą veido kaukės žudo smegenis, nes žmogus su savo išvėptu oru įkvepia daugiau ne deguonies, o anglies dvideginio. Tai yra **melas**, nes kaukės neblokuoja šviežio oro ir deguonies lygio kraujyje nesumažina (15min, 2021);
- (17) Rytų meno specialistas ir laisvojo pasaulio pilietis Akselis nebuvo **apdrabstytas nepriteklių, pažeminimų, savo menkavertiškumo jautimo, melo purvu** – jį, užsilikusį iš sovietinio pragaro, dažnai man teko grandyti nuo savęs (Janina Survilaitė, *Vila „Edelveisas“*, 2007);
- (18) Tai, kad mes neskiriame vaikų sporto kolektyvams laiko treniruotis, – **juodas miesto savivaldybės melas**. Vaikų sporto kolektyvai pas mus treniruojasi pagal išankstinį rezervavimą, jiems patogiu laiku. Visa tai galime patvirtinti oficialiais dokumentais (*Verslo žinios*, 2005);

- (19) *Ar neturėtų ponas Stoma, užuot kaltinęs kitus, pirma prisiminti savo paties melu ir šmeižtais suteptą praeitį* „Lietuvos aide“ (už kurią jį būtų galima pavadinti profesionaliu melagiu) (bernardinai.lt, 2008);
- (20) *Tad pirmas veiksmas, kurį Lietuvoje turėtų atlikti atsakinga ir savo piliečių gerove suinteresuota valstybės valdžia – užkardyti visus kelius į valstybės informacinę erdvę Putino purvasklaidai* (delfi.lt, 2016);
- (21) *Žengiu purvasklaidininko keliu, juodinu, todėl nematomas nematomo orkestro dirigentas mosteli lazdele, ir aš šiurkščiausiai užsipuolu [...]* (Respublika, 1998);
- (22) *Sunku surasti instituciją, ant kurios pastaraisiais metais būtų išpilta daugiau paplavų negu ant Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK). [...] Komisija atsilaukė, bet jai skirtos srutos, kurias, kad įtvirtintų savo teisulystę, diena iš dienos liejo socialinių tinklų ir ratelių žiniuoniai, užpylė ir kitas kalbos priežiūrai artimas sritis* (15min, 2020);
- (23) *Tai buvo karšta, neapykantos kliūtėmis tvenkiama ir kiekvieno savy prakeikiama meilė, bet drauge tai buvo judošiškos apgavystės ir melo nuodai* (Jozas Keliuotis, *Meno tragizmas: straipsnių rinkinys*, 1997);
- (24) *Lietuva – teisulių žemė. Tik ji ilgus metus nuodyta melu* (Caritas, 1995).

Tekstuose apie melo pavojų kalbama ne tik metaforiškai, bet ir įspėjama tiesiogiai (25–27). Panašiai kaip krikščionybės ir Vydūno filosofijoje, tekstiniuose duomenyse kalbama apie resiproksinį melo kenksmingumą: jo auka tampa ne tik melo objektas (28, 29), bet, visų pirma, pats subjektas – meluojantysis (30). Melas – ne tik pavojingas, bet ir izoliuojantis (31, 32). Tekstuose pasireiškia ir kantiškoji melo deontologija, melas smerkiamas net tuo atveju, kai yra sunkesnis, nemalonesnis už tiesą (32). Pabrėžiama, kad melo negalima toleruoti, jam reikia nuolatinio ir bekompromisio pasipriešinimo, demaskavimo (33, 34).

- (25) *Atsargiai! Melas apie koronavirusą: alkoholis ne vaistas, virusas nėra dirbtinis* (15min.lt, 2020);
- (26) *Jeigu leisime išsiskverbti melui – leisime sukelti pavojų pačiai mūsų laisvei ir nepriklausomybei* (Regina Koženiauskienė, *Retorika: iškalbos stilistika*, 2001);
- (27) *Pakantumas ir pataikavimas melui kelia didelį pavojų visai mūsų kultūrai!* (Petras Venclovas, *Teatinie meilės karalystė*, 2002);
- (28) *Aš ne didvyris, aš auka. Melo ir klastos auka!* (Kazimieras Zalensas, *Sudrumstas šaltinis: apsakymai, apysakos, apybraiža*, 2004);
- (29) *Kalbu apie visų tų, kurie šiandien yra suvilioti melo propagandos apie skiepų žalą bei pavojus, gyvybes. Visi skleidžiantys tuos melus ir lemiantys, kad žmonės užsisiklėndžia nuo tikros informacijos, abejoja ar bijo – kėsina į tų apgaudinėjamų žmonių gyvybes* (lrt.lt, 2021);
- (30) *Visoks melas, visokia nepagarba žmogui ir jo minčiai ardo visų pirma patį nekenčiantįjį, patį juodintoją...* (Meilė Lukšienė, *Jungtys*, 2000);
- (31) *Nes tik tiesa sujungia žmones; melas, kad ir koks jis būtų naudingas ar malonus, žmones izoliuoja labiau nei kalėjimo sienos. Dialogas negali būti grindžiamas netgi „šventu melu“* (Arvydas Šliogeris, *Konservatoriaus išpažintys*, 1995);

- (32) *Jei tarp suaugusio ir vaiko atsistoja melas – kelias į vaiką užsklęstas. O mūsų mokykla turi pati būti prisodrinta skaidrios, kartais net gal skaudžios tiesos* (Meilė Lukšienė, Jungtys, 2000);
- (33) *Visi žurnalistai kviečiami sutelkti jėgas atskleisti melui ir provokacijoms, fabrikuojamoms reakcinių jėgų* (Vytautas Skuodis, Lietuva ir pasaulis 1991 m. sausyje, 1995);
- (34) *Melas nepakenčia viešumo. Demaskuokite jį visur ir visada. Rašykite apie melagius į Respublikos ir rajonų spaudą* (Dienovidis, 1996).

Žvelgiant iš emocinio žiūros taško melas irgi vertinamas itin neigiamai, šis vertinimas pasireiškia neigiamų emocijų prisodrintais kontekstais. Emocijos išreiškiamos gausiai aptinkama stipria leksika (35, 36) įvairiais tropais (37), šaukiamaisiais sakiniais (35, 36, 38), pasikartojimais (38, 39), jaustukais (40). Minimos ir tiesiogiai su melu susijusios neigiamos emocijos: baimė, pyktis. Bene dažniausiai tekstuose su melu asocijuojama emocija – gėda (41, 43). Gėdos jausmas meluojant kyla iš (pa)sąmoningo suvokimo, kad melas siejamas su nedora ir niekingumu, ką suponuoja ir jo sąsaja su juoda spalva (pvz. vienoje iš BLKŽ apibrėžčių žodis *juodas* aiškinamas kaip ‘nedoras niekingas’). Kadangi prototipinis melas yra sąmoningas, meluojantysis jaučia savo elgesio nedorumą ir dažnai patiria kognityvinį disonansą, kurį neretai išduoda toliau analizėje minimi psichosomatiniai požymiai.

- (35) *Šie pusgalviai mano, kad žino, ką aš jaučiu ir išgyvenu. Blefas! Melas! Pigūs seni sarkastiški tauškalai* (Robertas Kundrotas, Algimantas Lyva, Oro pilis, 2002);
- (36) *Šlykštūs bailiai! Šliužai! Tvirtai įsikibę į vairą! Prilipę prie minkštų sėdynių! Jums saldžios šeimos grandinės! Dvilinki lankstotės saldžiam melui! Saugote savo veidmainišką kaukę!* (Bronius Kmitas, Svajonių vėjai, 1994);
- (37) *Žmonės! Ar matėt? Ar girdėjot? Ar supratot? Jėga ir Prievarta, Klasta ir Melas, tie godūs, nepasotinami žvėrys, pakėlę galvas, dairosi aukos. Į mūsų širdis ir į mūsų ugnį jie tiesia savo kruvinus nagus* (Stepas Eitminavičius, *Kokia ugnim nušviesti?*, 1999);
- (38) *Vadinasi, ir nebuvo jokios meilės... Nieko nebuvo! Vien melas, melas, melas! – Andrius taip rėžė kumščiu į stalą, kad viskas sužvangėjo* (Irena Buivydaite, *Laiko tiek nedaug...*, 1999);
- (39) *Štai kodėl Stalinui ir stalinistams reikalingas teroras, gulagai, vergvaldiška ekonomika, nuolatinė įtampa, karai, demagogija ir melas, melas, melas...* (Jonas Mikelinskas, *Mūsų emocijų vagis: apysakos*, 2006);
- (40) *Dar kartą košmaras, dar kartą. Norisi šokti iš autobuso ir lėkti per laukus į gailęstingą pono Dievo glėbį. Ligos, rutina, melas, konfliktai, baimė. Tfu* (Genovaitė Bončkutė, *Laukiniai prisiminimai: novelės ir esė*, 2007);
- (41) *Viešajame gyvenime mes pamiršome, kas yra moralu ir amoralu, kas apgaulė ir melas. Viską bandome pateisinti tik teisinėmis kategorijomis.*

*Bet juk nuo seno žmonės žino ir supranta, kas dora, o kas niekšinga. Ir kad **niekšingai elgtis bei meluoti – GĖDA!** Ir tai smerktina. Deja, pasklaidžius rinkiminius sąrašus matome visai kitą vaizdą (lrt.lt, 2020).*

Emocijas dėl melo išgyvena ne tik melo objektas, bet ir subjektas. Žvelgiant iš psichofizinio žiūros taško, tekstai atskleidžia, kad dėl patiriamo kognityvinio disonanso meluoti yra sunku, o melą dažniausiai lydi (ir dažnai jį išduoda) tam tikri psichosomatiniai ir fiziniai požymiai (veido išraiška, kūno kalba) (42–45). Pabrėžiama, kad melą stengiamasi nusišluoti, o emocijos suintensyvėja tada, kai melo subjektas suvokia, kad melas atskleidžiamas (43). Tai susiję su pagrindine melą lydinčia emocija – gėda. Psichofizinį žiūros tašką daugiausiai atskleidžia siauro psichologinio diskurso tekstai.

- (42) *Atkreipkite dėmesį, kaip reaguoja kūnas, kokie vaizdiniai kyla iš praeities, kokia atsiveria ateitis. Pasižiūrėkite, ar tuo metu patiriate ramybę, kai tikite ta mintimi, ar stresą. **Tai, kad patiriu stresą, yra rodiklis, jog giluminei mūsų išminčiai ta mintis netiesa, melas** (lrt.lt 2020);*
- (43) ***Meluodamas, o juo labiau pagautas meluojant, žmogus jaučia gėdą. Jei melas nukrypsta nuo numatytos linijos, meluotojas dažniausiai sutrinka, išrausta, pasiduoda** (Regina Giedrienė, Jonas Grudzinskas, Gediminas Navaitis, *Vaikų psichologinis konsultavimas*, 1999);*
- (44) *[...] **burna persikreipia, viena akis tampa vos didesnė už kitą, viena veido pusė labiau liūdi, pyksta, džiaugiasi nei kita. Tai akivaizdūs melo požymiai** (Gediminas Navaitis, *Intymūs pokalbiai (internete)*, 2003);*
- (45) ***Prisilietimas prie nosies – signalas, reiškiantis, jog žmogus sako netiesą. Akies voko trynimasis – taip pat melo, apgaulės gestas** (Nora Jazbutytė, *Pirmasis pasimatymas: etiketo pradžiamokslis*, 2005).*

Į melą labai dažnai žvelgiama ir iš politinės-ideologinės perspektyvos, politinio ir istorinio žiūros taškų. Tai – makiaveliško melo rūšis, šiuolaikiniuose tekstuose dažnai vadinama propaganda, demagogija, istorinio naratyvo kūrimu ar dezinformacija (46–52). Šią perspektyvą daugiausia atskleidžia publicistiniai politinio diskurso tekstai. Lietuviškuose tekstuose (ir filosofijoje) apie melą ypač gausu kontekstų, kuriuose atsispindi Lietuvos istorinė atmintis, ypač dažnai minimi melu grįsti totalitariniai režimai: fašistinė ir komunistinė santvarkos, prokremliška politika (46, 47, 48, 49). Dažnai kalbama apie pragmatinę politinio melo funkciją (jis naudojamas kaip priemonė tam tikram valdžios tikslui pasiekti) ir įvairias jo formas: atkaklų kartojimą (47), propagandinį realybės neigimą (48), dezinformacijos, melagienų skleidimą, istorinio naratyvo kūrimą (49, 50). Vis dėlto, melas politiniuose kontekstuose kartais vaizduojamas kaip neišvengiamas, būtinas valstybės valdymo elementas (51).

- (46) **KLR propaganda tvirtina**, jog Tibete 1959 m. buvo įgyvendintos „demokratinės reformos“, ir „tibetiečiai tapo savo šalies šeimininkais“. **Tai begėdiškas melas**. Pačių tibetiečių balsas, sprendžiant savo šalies vidaus reikalus, yra arba labai menkas, arba jį visai nekreipiama dėmesio (Jurga Ivanauskaitė, Tibeto mandala, 2004);
- (47) **O šimtą kartų pakartotas melas tampa tiesa**. **Sovietinis ir nacių režimai šių propagandos rūšių buvo tobulai įvaldę** (bernardinai.lt, 2007);
- (48) **Lukašenkai žodis nieko nereiškia – būdamas tipišką sovietinis produktas Lukašenka vadovaujasi visų pirma melu ir propaganda, tą pačią dieną apsisukdamas 180 laipsnių, neigdamas akivaizdžią realybę, manipuliudamas faktais siekia tik naudoti sau ir Kremlui**, kuris yra pagrindinis, vienintelis ir ilgametis Lukašenkos režimo garantas (delfi.lt, 2020);
- (49) **Kol Kinija bando iš Uhano miesto plisti ėmusią COVID-19 ligą panaudoti kuriant teigiamą šalies komunistų partijos įvaizdį, prokremliški leidiniai skleidžia melagienas ir dezinformaciją**, kad virusas sugriautų Europos Sąjungą (lrt.lt 2019);
- (50) **I lietuvišką žodyną ši savoka šiomet buvo įtraukta kaip naujas darinys – „melagiena“**. Todėl man 2018-ieji visada įsimins kaip „melagienos metai“. Tai metai, kai nuo mums gerai pažįstamos **propagandos, istorinio naratyvo kūrimo** arba „balto melo“ nuėjome toliau – išmokome meluoti ne tik savo aplinkiniams, bet ir sau bei savo artimiesiems (delfi.lt, 2018);
- (51) **Buvau vaikas, kai tėvas įkalė į galvą: demagogija – tai menas. Prieš jį teisybė nuleidžia rankas. Ant kokio dramblio nugaros joja valstybė? Ant melo, ant didingojo melo, sakydavo** (Šarūnas Šimulynas, Rugiuose prie obelių, 2001).

Politinio melo subjektas dažnai metonimizuojamas – juo gali būti ne tik žmogus (48, 58), bet ir valstybė (46), politinė santvarka, valdžia, partija ar įstaiga (47, 53, 56), leidinys (49). Dažniausiai politinis melas piešiamas pasitelkiant itin neigiamos konotacijos leksiką: *įžūlus, beprotiškas barbariškumas, šmeižtas, prievarta, kieta ranka, daužomas kumštis*, kuri sukuria melo kaip prievartos, agresijos, kuriai sunku pasipriešinti, vaizdinį (52–55), aprašytą ir A. Maceinos filosofijoje. Ši prievarta gali būti ne tik fizinė, bet ir lingvistinė, kai kalba pasitelkiama kaip prievartos įrankis ar pati tampa prievartos auka (53, 54). Norint išvengti apgavystės, būtinas išprusimas, kritinis mąstymas, kadangi melui pasiduoti labiausiai linkę paprasti, neišsilavinę žmonės (56). Dažnai kalbama apie kaltinimą melu, suponuojant, kad melas – tai sąmoningas subjekto daromas nusikaltimas, už kurį tenka moralinė atsakomybė (57–59). Melas vaizduojamas kaip bloga lemtis, slypinti žmogaus būties pamatuose (60), todėl vėl pabrėžiama, kad prieš jį būtina gintis (61), bet to negalima daryti melu (62).

- (52) *Kas iš tų niekinamų ir dažnai nepelnytai užgauliojamų būtybių drįsęs praversti burną ir pasipriešinti nuolatiniam melui? Melas buvo galingas,*

ir jis ėjo ranka rankon su įžūliu ir beprotišku barbariškumu, kuris oficialiai vadinosi tarybų valdžia. Ačiū Dievui, jos nebėr (Romualdas Lankauskas, *Likimo zona*, 1998);

- (53) *Siekdami savo ideologinio tikslo, t. y. arijų rasės iškėlimo, naciai panaudojo labai agresyvią kalbą, kuri sujungė lingvistines šmeižto, prievartos, melo bei emocijų struktūras* (Bernaras Ivanovas, *Metodinė priemonė studentams, studijuojantiems Holokausto problemų kursą*, 2005);
- (54) *[...] kalbai labiausiai gresia pačių grasintojų prastas gramatikos mokėjimas – ir melas bei neapykanta, kuriems tarnauti gimtoji kalba prievartaujama* (lrt.lt, 2021);
- (55) *Rinkiminė kampanija, kuri jau prasideda, reikalauja, kad melui vadovautų kieta ranka, su fanatiškai daužomu kumščiu* (bernardinai.lt, 2008);
- (56) *Darbo žmonės, būdami menkai išprusę, nesugebėjo atsispirti komunistų melui* (Petras Setkauskis, *Politikos mokslų metmenys*, 1994);
- (57) *Rugpjūčio 26 d. socialdemokratas apkaltino Maskvą sąmoningu melo skleidimu dėl tariamų Lenkijos agresyvių užmačių prieš Lietuvą* (Vytautas Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, 2007);
- (58) *Lenkijos premjeras apkaltino Putiną melu apie Antrojo pasaulinio karo pradžią* (lrt.lt 2019);
- (59) *Žinoma, tai nenuima moralinės kaltės už melą, kuris buvo ištartas į tą pačią filmavimo kamerą, kitomis, ne gerbiamo ministro lūpomis, ir pademonstruota milijoninei TV žiūrovų auditorijai* (Kauno Diena, 1997);
- (60) *Taip, žmogaus buvimas yra kitoks, kai pačiuose jo būties pamatuose glūdi neišvengiamas melas. Melas apie 1940-uosius, apie Lietuvos okupaciją ir aneksiją. Melas apie trėmimus ir deportacijas, viešumos būdais tiesa nebuvo pasiekiamas* (Viktorija Daujotytė, *Raštai ir paraštės: apie Justino Marcinkevičiaus kūrybą*, 2003);
- (61) *Melu grįsta putinistinė istorijos versija turi sulaukti atkirčio* (lrt.lt 2019);
- (62) *Aš jau nenoriu kartoti, kad pritariu, kad tokį ar panašų įstatymą reikia svarstyti, bet aš įsitikinęs – prieš melą negalima kovoti melu. Tai yra būtina sąlyga* (Vytautas Landsbergis, *Sunki laisvė*, 2000).

Į melą dažnai žvelgiama ir iš egzistencinės perspektyvos (kurią atskleidžia įvairiausių diskursų tekstai), kai melu laikomas ne verbalinis aktas, bet visas žmogaus gyvenimas: jo poelgiai, veiksmai, puoselėjamos vertybės. Tai – melo kategorija, išryškėjusi tiek krikščionybės, tiek Vydūno filosofijoje, kai melu laikomas apsimetimas arba prieštaraavimas sau, kuris tekstuose vaizduojamas esantis dviejų rūšių: sąmoningas (siejamas su melu bendrąja prasme, veidmainyste) ir nesąmoningas (siejamas su saviapgaulė) (63). Žmogus meluoja sąmoningai prieštaraudamas sau, kai jo poelgiai ir gyvenimo būdas neatitinka jo žodžių bei vidinių įsitikinimų ar minčių. Meluojama tada, jei mąstoma vienaip, o kalbama ar elgiamasi kitaip (64–66). Toks melas dažnai vadinamas veidmainyste, dvigubu gyvenimu (67). Melu gali būti ne tik žodžiai, bet ir materialiniai bei dvasiniai dalykai: pasaulis, kūnas, žmogaus

gyvenimas – visa tai, kas neatitinka tikrųjų asmens įsitikinimų (68, 69). Tekstuose vėl pabrėžiama būtinybė su tokiu melu kovoti, reikalauti, kad žmonės elgtųsi taip, kaip sako (70).

- (63) *Tad vargiai, ar senjoras pasidžiaugs kad ir 50 eurų didesne pensija, jei jo buto šildymas žiemą pakils nuo 150 iki 250 eurų. O kur dar brangstantis maistas, kitos būtinos paslaugos? Tad „socialiai orientuotas“ biudžetas yra veikiau saviapgaulė norint pasirodyti gera valdžia ir melas žmonėms nuraminti* (lrt.lt, 2021);
- (64) *Yra sakoma tiesa, kai žodinė išraiška to, kas kalba, atitinka tikrą jo mintį. Kai žmogaus žodžiai neatitinka jo minties, yra netiesa arba net melas, jei netiesa yra sąmoningai teigiama.* – Gilesne prasme tiesa yra minties atitikimas tikrenybė (Aldona Bendorienė, Lietuvos filosofinė mintis, 1996);
- (65) *Rugsėjo 1-ąją sakė vaikams, kad jei gerai mokysis, jie turės „Lamborghini“. Suprask, jei gerai mokysiesi, būsi turtingas. Tačiau tai yra melas, nes dažniausiai tie patys mokytojai ar dėstytojai yra tie, kurie gerai mokėsi, tačiau tikrai nėra turtingi* (lrt.lt, 2020);
- (66) *[...] svarbu nesuplakti tiesos ir tikroviškumo su melu, nes su oratoriaus etika sąvokos – melas, dezinformacija, demagogija, politikavimas, apgaulė – nesuderinamos. Oratoriaus žodis, jo vertybinė orientacija negali skirtis nuo jo elgesio ir darbų* (Regina Koženiausienė, Retorika: iškalbos stilistika, 2001);
- (67) *[...] dvasininkas baiminasi, kad jo vardo netemdytų įtarumo šešėlis, todėl atstumia Helenos meilę ir pasmerkia ją santuokai – „paslėptai bedugnei“, melui ir veidmainystei. Paklususi pastoriaus nurodymui nepalikti vyro, Helena devyniolika metų gyvena dvigubą gyvenimą* (Marija Aušrinė Pavilionienė, Lyčių drama, 1998);
- (68) *FRANCAS. Melas. MOTERIS. Kodėl, mielas? FRANCAS. Todėl, kad tu meluoji. Melas, jog pasaulis yra nuostabus, nes tai yra tavo melas. MOTERIS. Pasaulis – melas? FRANCAS. Taip, mūsų pasaulis – tai melas. Nes iš tikrųjų jame nėra mūsų tokių, kaip kad mes įsivaizduojame. O be mūsų nėra ir pasaulio* (Tomas Arūnas Rudokas, Žvėris eina miegoti, 1996);
- (69) *Jos kūnas tebuvo milžiniška melo krūva. Ji šitai žinojo ir kone garsiai sau tą pakartojo: tavo kūnas yra melas. Visas tavo kūno gyvenimas yra stulbinanti apgaulė* (Ričardas Gavelis, Septyni savižudybės būdai, 1999);
- (70) *Pamėginkit nesutikti su melu, kurį nuolat girdit. Denonsuokit jį! Visada visiems sakykit tik tiesą. Iš visų reikalaukit, kad sakytų tik tiesą, kad elgtųsi absoliučiai taip, kaip sako* (Bronys Raila, Kuo alsavom, 1993).

Atskira iš egzistencinės perspektyvos stebima melo rūšis – saviapgaulė, t. y. melavimas sau. Tai ypatinga melo rūšis, nepatenkanti į tradicinę prototipinio melo kaip tyčinės ir sąmoningos apgavystės kategoriją, kadangi saviapgaulės atveju melo subjektas sutampa su objektu, o tyčios aspekto dažniausiai nesama, nes sau meluojama nesąmoningai (71). Tekstai atskleidžia dažniausią tokio melo tikslą – siekį susikurti geresnį įvaizdį savo

paties akyse (71, 72). Vis dėlto, pabrėžiama, kad melas sau, kaip ir kitiems, irgi yra vengtinas, pabrėžiama atvirumo svarba (73). Melo kaip saviapgaulės reikšmė tekstiniuose duomenyse yra gana siaura, aptinkama daugiausia psichologinio diskurso kontekstuose.

- (71) *Kodėl noras tapti geresne savo paties versija gali virsti dar vienu melu sau?* (delfi.lt, 2019);
- (72) *[...]„socialiai orientuotas“ biudžetas yra veikiau saviapgaulė norint pasirodyti gera valdžia ir melas žmonėms nuraminti* (lrt.lt, 2021);
- (73) *Labai svarbu, kad abu žmonės būtų laimingi, kad niekas nemeluotų. Būti atviram – ne tik partneriui, bet ir sau. Mes sau irgi labai gerai mokame meluoti* (lrt.lt, 2019).

Tekstuose melas dažnai vaizduojamas kaip subjektyvus ir reliatyvus, kuriamas ir vertinamas subjekto ir priklausantis nuo jo žiūros taško (74, 75), situacijos konteksto (76). Melo reliatyvumas ypač pabrėžiamas, kai kalbama apie istoriją ir politiką, kurią skirtingos pusės gali interpretuoti savaip (77). Šiuo požiūriu melas tampa artimas subjektyviai tiesai (78).

- (74) *Melas, be abejo, gimsta pagal mūsų paveikslą ir mūsų panašumą* (Vytautas Martinkus, Simonija, 1996);
- (75) *Jeigu egzistuoja šventasis melas, tai visiškai gali egzistuoti ir šventasis egoizmas. Deja, jo niekas nėra pašventinęs. Šventiname kiekvienas atskirai, savaip, savo krapylais* (Juozas Aputis, Smėlynuose negalima sustoti, 1996);
- (76) *Apie tiesą. Sakydami tiesą, mes teikiame mūsų vidinio pasaulio vaizdinį. Melas ir tiesa neturi prasmės be konteksto. Pvz., pasakymas „Aš žydas“ turi pačių įvairiausių prasių skirtingiems žmonėms skirtingomis aplinkybėmis* (Jonas Kvederavičius, Organizacijų vystymosi vadyba, 2005);
- (77) *Dabar irgi yra labai galingų balsų, pasisakančių prieš istoriją. Aš žinau, kad istorija kaip mokslas yra didelis melas (politikos tarnaitė). Mane domina istorija, virstanti į gamtą, į daiktus* (Šiaurės Atėnai, 1996);
- (78) *Tarp melo ir tiesos – viena tik valandėlė. Tarp meilės ir grasos – viena tik valandėlė* (Pranas Treinys, Aktorė, 2001).

Dar viena tekstuose išryškėjusi perspektyva – požiūris į melą kaip į tiesos arba faktų klaidingumą, tiesos nebuvimą. Šioje perspektyvoje subjekto tyčios aspektas dažnai neminimas, melu laikoma tiesiog klaidinga, tikrovės neatitinkanti informacija ar klaidinga interpretacija, neteisingas supratimas. Toks melas semantiškai artimesnis klaidai ir netiesai (79–83), antra vertus, tarp klaidos ir melo brėžiama aiški semantinė riba: klaida nelaikoma moraliniu blogiu (84). Dažnai siekiama ir tikslingo tiesos iškraipymo dėl pragmatinių ar politinių tikslų (85–87), tokiu atveju tyčios aspektas jau tampa svarbus. Tokie faktiniai melai kaip iškraipyta tiesa dažniausiai aptinkami žiniasklaidoje,

internetinėje erdvėje. Šiuolaikinėje filosofijoje jie įprastai siejami su posttiesa, tačiau lietuviškuose tekstuose posttiesos fenomenas beveik nepasireiškia. Yra vos keli kontekstai, kuriuose ji (ar jos sinonimai) minima kaip vertimas iš anglų kalbos. Viena kontekstų šis fenomenas vaizdingai vadinamas „tikrės žurnalistikos kapinėmis“, kalbant apie alternatyviąją, melus dažnai skleidžiančią žurnalistiką, esančią priešprieša tradicinei žurnalistikai (88).

- (79) Prof. G. Valicko teigimu, kiekvienas melo analizės atvejo aiškinimas yra unikalus, priklausantis nuo daugelio veiksnių, todėl **svarbu apibrėžti, kas yra melas, o kas – tiesiog realybės neatitinkantys faktai**. Pasitaiko, kai apie tą patį įvykį, pavyzdžiui – incidentą gatvėje, liudininkai pasakoja skirtingai. Tai dar nebūtinai reiškia, kad jie meluoja (lrt.lt 2019);
- (80) Pavymui verslininko Ugniaus Kiguolio teorijoms apie 2019-nCoV viruso protrūkį, **tinklapyje pasirodė dar vienas melo ir klaidingų interpretacijų rinkinys** (15min.lt, 2020);
- (81) **Viena iškiliausių Senovės Egipto istorijų pasirodo yra melas: klaida atsirado supainiojus vardus** (delfi.lt, 2020);
- (82) **Naująjį koronavirusą lydi tuntas įvairiausio tipo melų** (15min.lt, 2020);
- (83) **Melas feisbuke: kam skirta spalvota juostelė ant dantų pastos tūbelės?** (15min.lt, 2019);
- (84) Veikiausiai niekas nesiginčys su tuo, kad **klaida ir melas yra tiesos priešybės**. Tą savo esė „Netiesos, melai ir klastotės“ puikiai nagrinėja semiotikas Umberto Eco. **Anot jo, kai Ptolemėjas teigė, jog saulė sukasi aplink žemę, jis klydo, tačiau nemelavo. Meluoti reiškia sakyti priešingai nei kad manoma esant iš tiesų. O Ptolemėjas iš tiesų buvo tvirtai įsitikinęs, kad saulė sukasi. Jei klaida yra tiesiog neteisingas tikrovės išaiškinimas, tai melas yra etinė arba moralinė problema. Meluoti galima net ir sakant tiesą** (lrt.lt, 2020);
- (85) Tiesa, **internete platinamo melagingo turinio tikslai dažniausiai pragmatiški**. Pavyzdžiui, siekiama suaktyvinti puslapio ar grupės sekėjų gretas bei padidinti puslapio populiarumą (15min..lt, 2019);
- (86) Tuo tarpu reklama jau kalba apie sutikimą **sąmoningai už pinigų sleisti informaciją, kuri, galima įrodyti, yra melaginga** (lrt.lt, 2020);
- (87) **Iškraipę dešimtis studijų sukūrpė melą** apie žalingas veido kaukes (15min.lt, 2020);
- (88) Skandalingų antraščių pirmasis nuostolis yra medijos patikimumas ir tikslumas, atsiradę tokie fenomenai kaip netikros žinios (fake news), **post-tiesa ir kitos tikrės žurnalistikos kapinės** (lzinios.lt, 2017).

Nors tiesioginių posttiesos sampratos apraiškų lietuviškuose šiuolaikiniuose tekstiniuose duomenyse beveik nesama, juose minimi įvairūs posttiesos elementai. Dauguma jų įvardijami skoliniais iš anglų kalbos, į lietuviškąjį pasaulėvaizdį patekusiais visai neseniai. Tai – jau minėtas lietuviškas naujažodis *šūdmala / šūdmalystė* (angl. *bullshit* vertinys), reiškiantis dažnai kvailą informacijos skleidimą, nesigilinant į jos tikrumą (89, 90), skolinys – *storytelingas* (91, 92), reiškiantis dažnai netikroviškų istorijų

pasakojimą populiarumo tikslais, ar naujadaras *melagiena* (89). Šie žodžiai pasireiškia naujausiuose politiniuose ar rinkodaros diskursuose, daugiausia aiškinant užsienio autorių mintis, taigi, negalima kalbėti apie jų įsitvirtinimą lietuviškajame pasaulėvaizdyje. Vis dėlto, reikia pripažinti, kad šie terminai į lietuviškąjį pasaulėvaizdį smelkiasi vis labiau, o įtakos tam turi visuotinis globalizacijos procesas.

- (89) *P. Garbačiauskas vis dėlto suabejoja, ar terminas yra visiškai tikslus: „Kas yra lietuviškai šūdmala – bile ko kalbėjimas, niekų tauzėjimas. Bet Frankfurtas kalba ne apie tai, jis kalba apie pavojingą socialinį diskursą. [...] – tai ir siekis dezinformuoti, nukreipti žvilgsnį nuo realios problemos. Dabar panašiai elgiasi antivakseriai, maršinkai ir kiti. Paimama dalis tiesos ir pateikiama parankiu kampu. Tai pavojingiau nei melas, kuris lengvai verifikuojamas. Tai yra melagienų klausimas* (lrt.lt, 2021);
- (90) *Geriausiu atveju debatus pagyvindavo kokie nesusipratimai ar kvailesni kandidatų pasisakymai. Tie, kurie ėjo ten išgirsti realios idėjų ar strategijų kovos beveik visais atvejais grįždavo nusivylę – politika tapo šūdmalyste* (delfi.lt, 2019).
- (91) *Melas, didelis melas ir storytellingas. [...] Paprastai storytellingas apibrėžiamas kaip nuoseklus pasakojimo, faktus ir emocijų vertę audžiančio į bendrą prekės ženklo tapatybę, kūrimas* (literaturairmenas.lt, 2020);
- (92) *Vis dėlto storytellingą rinkodaroje galima apginti ir nebūtinai vertinti tik neigiamai – kai kurie prekės ženklai išties turi pasidalinimo vertę, įkvepiančią (kad ir ką tai reikštų) istoriją. [...] Banali tiesa ir tai, kad namų sienų apribotas vartotojas ieško, kuo užpildyti laisvą laiką, o turinį geriausiai generuoja... istorijos* (literaturairmenas.lt, 2020).

Viena vertus, melas tekstiniuose duomenyse vertinamas itin neigiamai, tiek morališkai, tiek emociškai, kita vertus, į melą dažnai žvelgiama ir iš psichologinės-socialinės perspektyvos, pragmatinio ir diplomatinio žiūros taškų: melas suvokiamas kaip teigiamas, kiekvienam žmogui būtinas išgyvenimo ir gero tono ženklas, be kurio gyventi būtų pernelyg sudėtinga (93–96). Jis žmonėms reikalingas, norint apsaugoti save ir kitus nuo neigiamų emocijų (97). Toks melas dažnai vartojamas su teigiamą įspūdį kuriančiais epitetais *mielas* (98), *saldus* (99), *šventas* (100), *nekaltas* (101), *baltas* (102), *elegantiškas* (103). Pasireiškia ir melo gradacija: melas gali būti mažas, t. y., kiek geresnis (101). Pabrėžiama, kad melas ne visados turėtų būti vertinamas vienareikšmiškai neigiamai, o tiesa – vienareikšmiškai teigiamai (105). Požiūris į melą priklauso nuo įvairių aplinkybių, pvz., žmogaus amžiaus (106). Pasitaiko ir neutralaus melo ir tiesos vertinimo (107). Panašiai kaip Aristotelio filosofijoje, labiausiai neigiamai vertinamas

pragmatiškas melas, kuriuo siekiama naudos sau, kur kas labiau teigiamai – altruistiškas melas, kai norima, kad kiti jaustųsi gerai (108).

- (93) *Kaip būna būtinoji gintis, yra ir būtinasis melas. Kad netektų kentėti tiems, kam nebūtina* (bernardinai.lt, 2007);
- (94) *Išauklėtas žmogus būtinai meluos. Nemirktelėjęs tamsoje pasakys moteriai, kad ji – nuostabi!* (literatuirmenas.lt/, 2020);
- (95) *Melas – tai tiesa, tinkama vartoti* (literatuirmenas.lt/, 2020);
- (96) [...] *melas paaugliams padeda apsaugoti savo vidinį pasaulį ir, jei tai netampa sistema, kartais melą reikėtų toleruoti. Tačiau jei melas tampa įpročiu, jei meluojama nuolat, būtina analizuoti, kodėl susiklostė tokie santykiai. Lengviausia kaltinti vaiką, bet melo ištakos glūdi šeimoje* (Milašiūnas Raimundas, *Žarijų duobės: pokalbiai su psichoanalitiku*, 2008);
- (97) *Suprantu, kodėl taip dažnai nepaisau savo nuomonės ir sakau žmonėms netiesą. Turbūt nenoriu, kad jie nuliūstų* (Jolita Seredaitė, *Auksinis berniukas*, 2006);
- (98) *Matydamas, kad jį tas vaizdas rišo su kažkokiu labai šviesiu atsiminimu, sakydavau: „Taip, mama, lyg pro dūmus, bet prisimenu“. Jai tas mano melas, mačiau, buvo mielas [...]* (Viktorija Daujotytė, *Literatūros vadovėlis 11 klasei*, 1994);
- (99) *Tu mano vyras! Tu mano vyras! Kaip saldus kartais galėtų būti melas...* (Viktoras Katilius, *Dykumos karalius*, 1996);
- (100) *Malsiąs liežuviu pasitelkęs visas melo ir išradingumo atsargas. Nes melas bus šventas...* (Leonardas Gutauskas, *Plunksnos*, 2003);
- (101) *Gailestis šiuo atveju gali pareikalausiti mažo nekalto melo* (I. Bakanauskienė, N. Perkevičiūtė, *Vadovo darbas*, 2003);
- (102) *Sakyti tiesą ir rizikuoti susipykti ar rinktis baltą melą ir savo nuomonę pasilaikyti sau?* (respublika.lt, 2014);
- (103) *Elgsenos ekonomikos tyrinėtoja: žmonės – elegantiški melagiai, o konkurencingumo išmokstama* (lrt.lt 2020);
- (104) *Yra ne tik šventas melas, bet ir velniška tiesa* (Kauno Diena, 1996);
- (105) *Tiesą ne visada ir ne kiekvienam galima sakyti. Auklėjant vaikus sukelti absoliutų tiesos kultą nereikėtų, lygiai kaip nereikėtų ir pritarti melui. Mes patys meluojame dažniau, negu apie tai pagalvojame. Sakome: „Neturiu laiko“, o iš tikrųjų neturime ne laiko, bet noro [...]* (Artuma, 2003);
- (106) *Laikui bėgant keičiasi ir moralinė nuostata. Į klausimą „Ar melas visada yra blogis“ teigiamai atsakė beveik visi penkiamečiai ir dauguma aštuonmečių, bet vienuolikmečių – tik trečdalis* (Artuma, 2003);

- (107) *Tiesa nepagerina tikrovės, melas jos nepablogina. Sužinojęs apie žmogų tiesą, patiri, kad jis blogas. Gerą žmogų sukuria melas ir nutylėjimai* (Petras Dirgėla, Alibi knygos: romanas, 2004);
- (108) *Žmonės dažniausiai apgaudinėja kitus dėl dviejų tikslų: savanaudiškas melas – būdingas žmonėms, kurie nori atrodyti geriau ar atsikratyti gėdos, kaltės, sumišimo jausmų. Pavyzdžiui, jūs teigiate, kad elgėtės geriau nei iš tikrųjų, arba neigiate, kad padarėte kažką blogo ir nemalonaus; geraširdis melas – būdingas žmonėms, kurie nori, kad kitas žmogus atrodytų ar jaustųsi geriau* (Psichologija tau, 2019).

Melo kaip pramogos, humoro kategorija tekstuose beveik nepasireiškia, aptiktas tik vienas kontekstas, kur galima ją įžvelgti (109). Tai rodo, kad melo, kaip vaizdingo pasakojimo, reikšmė iš dabartinės kalbos nyksta, nors dar XIX a. ji buvo gana paplitusi, pavyzdžiui, Marijampolės gimnazijoje studijavęs Vincas Kudirka baigiamosiose klasėse leido laikraštėlį pavadinimu „Kłamstwo“ (liet. *melas*), skirtą satyrai ir humorui. Šiandien *melo* kaip pramogos, humoro reikšmę keičia tokie žodžiai kaip *fantazavimas, pasaka, pramanas, juokai*.

- (109) *Man atrodo, kad tik per romanų melą, fantazavimą ar išgalvojimą galima pasakyti kokią nors tiesą. Blefo tikrumą sudaro tai, kad jis yra nuogas ir aiškus* (Šiaurės Atėnai, 1997).

2.2.4. MELO analizės šiuolaikiniuose tekstiniuose duomenyse išvados

Tekstinių duomenų analizė atskleidžia ypač neigiamą MELO vaizdinį lietuvių kalboje, kurį pabrėžia itin ryškus neigiamas emocinis melo vertinimas. Melas dažnai matomas kaip istorinis politinis reliatyvizmas, tapatinamas su propaganda. Ypač gausu tekstų, kur melas siejamas su komunistine santvarka, tai – istoriškai–kultūriškai susiformavusio MELO paveikslo lietuvių kalboje dalis. Į melą žvelgiama ir egzistenciškai: melagingu laikomas gyvenimas, neatitinkantis žmogaus požiūrių ir minčių. Melas dažnai vertinamas ir iš psichologinės-socialinės perspektyvos, laikomas būtinu diplomatijos, gero tono ir gyvenimo socialinėje visuomenėje elementu. Tokį melą geriausiai atskleidžia viena tekstinių duomenų citata: „melas – tai tiesa, tinkama vartoti“.

Šiuolaikiniai tekstiniai duomenys papildė sisteminiuose ir pareminiuose duomenyse išryškėjusius MELO profilius, bet atskleista ir naujų. Išskirti tokie MELO profiliai šiuolaikiniuose tekstiniuose duomenyse: **(1) MELAS kaip etikos pažeidimas**, kai MELAS laikomas smerktinu, neetišku dalyku. Dominuojantys aspektai: [aksiologinis] – melas laikomas

yda, [sąsajos] – siejamas su kitomis blogybėmis, gėdos jausmu. Kiti aspektai: [percepcinis] – melas yra lipnus, klampus, tepantis, [fizinis] – melas yra galingas, juodas, purvinas, tamsus [rezultato] – melas yra pavojingas, reikalaujantis aukų, sukeliantis neigiamus psichosomatinčius pojūčius, [opozicijos] – melas yra priešinamas tiesai, šviesai, išminčiai, [objekto] – melo objektas (kuris kartais sutampa su subjektu) yra jo auka; **(2) MELAS kaip politinė-ideologinė propaganda.** Dominuojantys aspektai: [funkcinis] – melo funkcija – pragmatinė, [subjekto tyčios] – melas yra sąmoningas ir tyčinis. Kiti aspektai: [aksiologinis] – melas yra neigiamas, [percepcijos] – melas yra juodas, priverstinis, [subjekto] – melo subjektas yra antropologinis arba metonimizuojamas (institucija, partija, valdžia); **(3) MELAS kaip netiesa, iškraipyti faktai,** kai MELU laikoma iškraipyta realybė. Dominuojantys aspektai: [tyčios] – t. y., toks melas dažniausiai nėra tyčinis, [sąsajos] – siejamas su klaida; [lokatyvinis] – dažna melo erdvė – žiniasklaida, internetas; **(4) MELAS kaip nenuoširdumas.** Dominuojantys aspektai: [sąsajos] – siejamas su veidmainyste ir saviapgaulė, [aksiologinis] – neigiamas; **(5) MELAS kaip psichologiškai-socialiai būtinas gyvenimo elementas.** Dominuojantys aspektai: [aksiologinis] – toks melas laikomas teigiamu, būtinu gyvenimo elementu, [funkcinis] – juo siekiama apsaugoti save ir kitus. Kiti aspektai: [percepcijos] – melas yra malonus, patrauklus, [priežasties] – melą skatina baimė, gėda, noras pasirodyti geresniu. Visuose profiliuose išryškėjo [gradacijos] ir [kvantifikacijos] bei [partityvumo] aspektai: melas, kitaip nei tiesa, gali būti skaičiuojamas, būti blogesnis arba geresnis, dalomas (kalbama apie melo dozes, kiekį).

Kitaip nei TIESOS analizės atveju, išsikristalizavę MELO profiliai beveik nekoreliuoja su tekstų diskursais. 1, 4 ir 5 profiliai išryškėjo iš įvairiausių diskursų ir žanrų tekstų: publicistikos, grožinės ir negrožinės literatūros, mokslinės, psichologinės, religinės-filosofinės literatūros. Tik 2 ir 3 profiliai koreliuoja su tam tikrais diskursais: 2 profilis – su publicistiniais ar moksliniais politinio-istorinio diskurso tektais, 3 profilis – su publicistiniais tektais, ypač internetinės erdvės publicistika.

Tekstiniai duomenys išryškino labai daug žodžių (tarp kurių esama skolinių ir naujadarų, okazionalizmų) daugiau ar mažiau semantiškai susijusių su *melu*, kuriais galima būtų papildyti *melo* sinonimų sąrašą ir priskirti *melo* leksiniam-semantiniam laukui. Tai – *iškraipymas, iliuzija, fantazija, mitas, išgalvojimas, pramanas, apgaulė, klasta, propaganda, manipuliacija, demagogija, dezinformacija, nutylėjimas, melaginga naujiena (melagiena), apsimetimas, gudrybė, veidmainystė, pletkai, šmeižtas, blefas, šūdimala, šūdmalystė, storytellingas, pseudoidėja*. Šie žodžiai skiriasi savo reikšme, bet visi turi netiesos perteikimo / tiesos neperteikimo komponentą ir gali būti

laikomi *tiesos* priešingybe. Jie taip pat atskleidžia, kad lietuvių kultūroje melu laikomas ne tik neteisingos informacijos perteikimas, bet ir tiesos neperteikimas, pvz., *nuslėpimas*, *nutylėjimas*, svarbiausiu išlieka semantinis melo elementas – siekis suklaidinti. Semantiškai visi jie susiklosto į keturias grupes: (1) DAUGŽODŽIAVIMO (*pletkas*, *šmeižtas*, *blefas*, *šūdmala*, *storytelingas*); (2) FANTAZIJOS (*fantazija*, *mitas*, *išgalvojimas*, *pramanas*); (3) TYČINIO KLAIDINIMO (*apgaulė*, *klasta*, *propaganda*, *manipuliacija*, *demagogija*, *veidmainystė*, *apsimetimas*, *gudrybė*, *suktumas*); (4) FAKTŲ IŠKRAIPYMO (*iškraipymas*, *pseudoidėja*). Daugiausia žodžių priklauso semantinei TYČINIO KLAIDINIMO grupei, tai patvirtina prielaidą, kad tyčios aspektas šiandieninėje *melo* reikšmėje yra vienas svarbiausių ir sudaro semantinį žodžio branduolį.

Lyginant pareminius ir šiuolaikinius duomenis, akivaizdu, kad liaudies tekstuose MELAS suvokiamas siauriau nei šiuolaikiniuose. Paremijose išryškėjo tik du profiliai: **MELO kaip neetiško dalyko** ir **MELO kaip psichologiškai-socialiai būtino gyvenimo elemento**, tuo tarpu šiuolaikiniai tekstai dar atskleidė šiuos ryškius profilius: **MELO kaip politinės-ideologinės propagandos**, **MELO kaip tiesos nebuvimo** (jame subjekto tyčios aspektas nėra toks ryškus) ir **MELO kaip nenuoširdumo**, kuris skyla į **MELO kaip apsimetimo** ir **MELO kaip saviapgaulės** subprofilus. Archajiniuose ir šiuolaikiniuose tekstiniuose duomenyse išryškėję **MELO kaip psichologiškai-socialiai būtino gyvenimo elemento** profiliai turi daug panašumų, bet archajiniuose duomenyse jis labiau neigiamas. Paremijose dažniau kalbama apie melavimą iš reikalo, gyvenimui privertus, tuo tarpu šiuolaikiniuose tekstuose melas vaizduojamas kaip diplomatija, dažnai kalbama apie „baltąjį“, „šventą“ melą, kurio tikslai – teigiami. Tai parodo istorinį požiūrio į melą kitimą. Nors jo vertinimas iš esmės nepasikeitė (išliko neigiamas), senuosiuose tekstuose jaučiamas apgailestavimas, kad melas dažnai būna patrauklesnis už tiesą, tuo tarpu šiuolaikiniuose tekstuose apgailestavimo nelikę, anaiptol – melas dažnai laikomas būtina sėkmingo funkcionavimo socialinėje visuomenėje sąlyga, kurios reikia išmokti. Taip pat galima pastebėti, kad melą galima taikyti ne vien verbaliniu būdu, bet ir praktiškai.

3. Sintetinė lietuvių kalbos konceptų analizė ir kognityvinė definicija

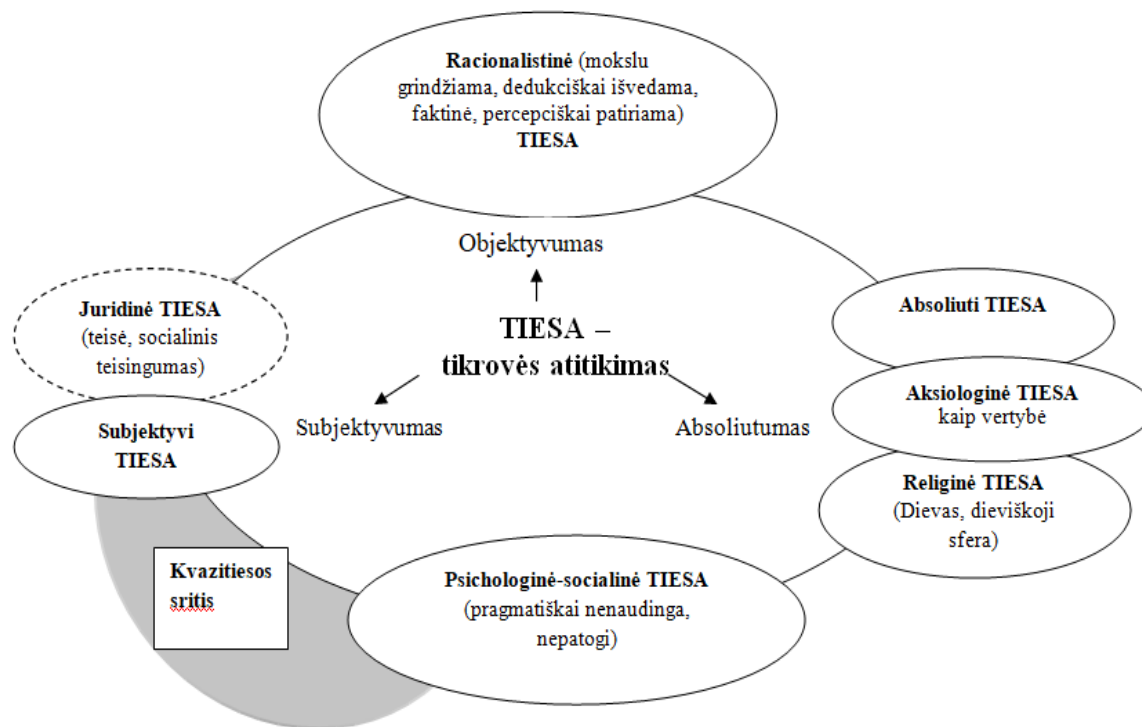
3.1 Sintetinė TIESOS analizė

Diachroninis žvilgsnis perteikia juridinę tiesos matymo perspektyvą, kai tiesa ir teisė reiškė tą patį. Taip pat matoma aksiologinė perspektyva –

bendra *tiesos* ir *tiesumo* etimologija, semantinė *tiesos* sąsaja su *tiesumu*, *ramumu*, *socialiai teisingu*, *doru elgesiu*, *dešine ranka*. Galima daryti prielaidą, kad kalboje pirmiausia įsitvirtino percepcinės žodžio reikšmės ‘tiesus, nekreivas’, vėliau, vykstant metaforizacijos procesui, ši reikšmė perkelta kitoms: ‘tiesos kaip dešinės’, ‘tiesos kaip gamtos įstatymo’, ‘tiesos kaip teisingumo’ reikšmėms, galiausiai įvyko reikšmių specifikaacija, senosios reikšmės beveik išnyko (jos pastebimos tik kelių naujadarų *tiesuolis*, *tiesiastuburis* reikšmėse), o XX a. ėmė dominuoti pagrindinė klasikinė ‘tiesos kaip tikrovės atitikimo’ reikšmė. Aksiologiškai TIESA lietuvių pasaulėvaizdyje laikoma viena aukščiausių vertybių. Vis dėlto, žvelgiant iš gyvenimiškos psichologinės-pragmatinės perspektyvos, ji kartais laikoma ne siektina dorybe, o tam tikrose situacijose nenaudinga, neišmintinga ar net pavojinga, todėl dažnai vengtina.

Sinchroninis leksikografinis žvilgsnis pirmiausia perteikia bazinę TIESOS reikšmę, kuri yra aksiologiškai neutrali. Tai klasikinis, platoniškas požiūris, kai TIESA laikoma tai, kas atitinka tikrovę. Šiuolaikiniai tekstai atskleidė kelias naujas perspektyvas: religinę, kai kalbama apie dogmatinę, dieviškąją tiesą ir epistemologinę, kai kalbama apie mokslinę, faktinę, su žinojimu susijusią tiesą, loginiu deduciniu būdu išvedamą iš turimų žinių. Atsiranda aiški skirtis tarp dviejų tiesos rūšių: absoliučiosios ir subjektyviosios (reliatyviosios), taigi, galima kalbėti apie du požiūrius: absoliutizmą-dogmatizmą ir subjektyvizmą-reliatyvizmą. Pabrėžiama, kad abi tiesos žmogui yra būtinos, norint funkcionuoti visuomenėje. Viena vertus, keliamas klausimas, ar objektyvioji tiesa iš tiesų egzistuoja, ar ji prieinama žmogui, ar įmanoma ją pažinti, kita vertus, ji vaizduojama kaip siekinys. Nors subjektyvioji tiesa atrodo artima melui, būtent dialogas tarp kelių subjektyvių požiūrių, t. y. skirtingų tiesų susidūrimas, leidžia priartėti prie vienintelės objektyvios tiesos.

Lietuvių kalboje išryškėjo bazinė **TIESOS kaip realybės atitikimo** reikšmė ir 6 profiliai: **(1) racionalistinės TIESOS kaip mokslu grindžiamo, įrodomo faktais ar percepciškai patiriamo dalyko, (2) juridinės TIESOS kaip teisingumo, (3) absoliučios TIESOS, (4) TIESOS kaip vertybės, (5) religinės TIESOS, (6) subjektyvios TIESOS, (7) psichologinės TIESOS kaip psichologiškai-socialiai nepatogaus gyvenimo elemento**. Juridinė, subjektyvi ir psichologinė-socialinė tiesos ne visados laikomos tikrosiomis, jas semantiškai būtų galima priskirti kvazitiesos sričiai, kai priartėjama prie melo kategorijos. TIESOS kognityvinį paveikslą lietuvių kalboje galima pavaizduoti schema (8 paveikslas):

8 paveikslas. TIESOS kognityvinis vaizdas lietuvių kalboje (sudaryta autorės). Punktyrine linija pažymėtas iš dabartinės lietuvių kalbos nykstantis profilis.

Apibendrinant visų šaltinių duomenis, galima sudaryti tokią kognityvinę TIESOS definiciją lietuvių kalba:

TIESA – filosofinė sąvoka, viena aukščiausių vertybių. Šiuolaikinėje lietuvių kalboje tiesa tapatinama su tikrove, jos atitikimu. Tiesa dažnai būna mokslinė, remiasi faktais, percepciniu patyrimu ar yra logiškai dedukciškai išvedama. Tokia tiesa siejama su objektyviomis žiniomis ir priklauso nuo žinojimo. Be objektyvios, racionalistinės tiesos, išskiriamos dar dvi pagrindinės tiesos rūšys: absoliučioji, kuri laikoma tikraja, vienintele, amžina, dažnai siejama su Dievu ir religija ar kildinama iš jos, negali būti išgalvota ar kilti iš žmogaus fantazijų, egzistuojanti savaime, esanti pasaulio ir žmonių gyvenimo pamatu. Nors gali būti skaudi, pavojinga ir nemaloni, bet yra būtina. Antroji tiesos rūšis – tai subjektyvioji arba reliatyvioji tiesa, kuri sunkiai atskiriama nuo melo. Tokia tiesa nebūtinai yra unikali ir vientisa, gali būti dalinė, laipsniuojama, neaiški. Subjektyvių tiesų gali būti daug ir įvairių, tai „kažkieno“ įsitikinimas, kuris gali kisti priklausomai nuo laiko ir aplinkybių. Subjektyvi tiesa dažnai turi būti naudinga individui ar visuomenei, būna nesąžininga, linkusi pasiduoti jėgai, įtakai, paperkama. Gyvenime yra svarbios abi tiesos ir santykis tarp jų: siekiant priartėti prie tikrosios, absoliučiosios tiesos labai svarbu palaikyti subjektyvių tiesų dialogą. Visuomenėje tiesa vertinama dvejopai: viena vertus, ji laikoma socialiniu sąžiningumu, tiesumu, vengiant tyčinio ar netyčinio nukrypimo, kita vertus, suprantama, kad tiesa dažniausiai būna nemaloni, skaudi, neišmintinga. Kartais, dėl įvairių priežasčių, patariama jos vengti, ir tai nėra smerktina.

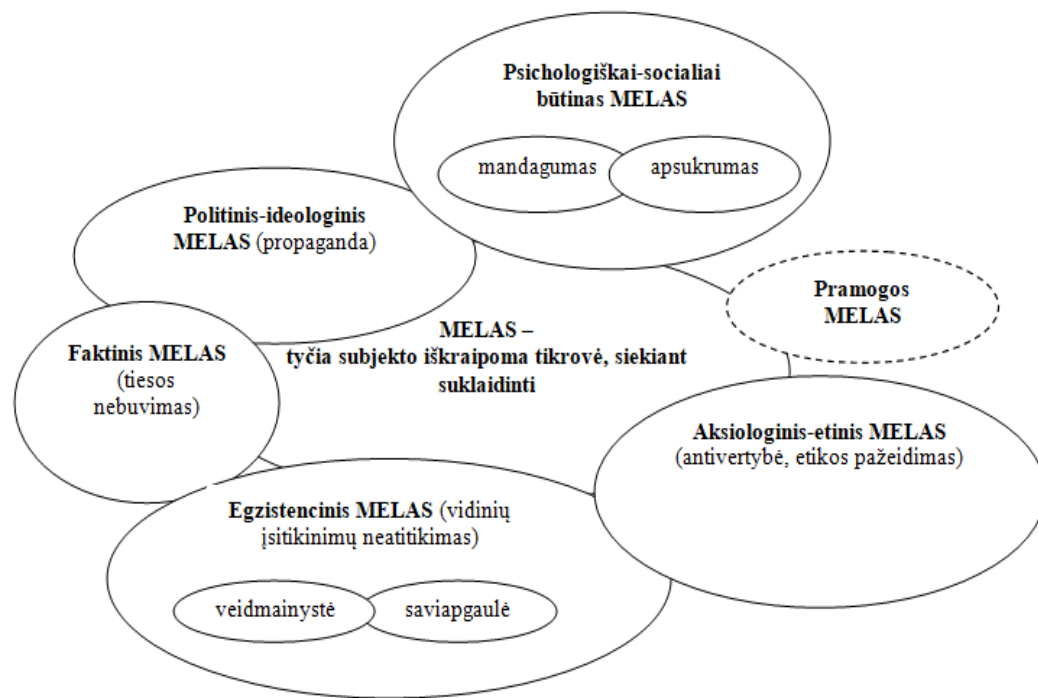
3.2 Sintetinė MELO analizė

Diachroninis žvilgsnis perteikia ryškų aksiologinį melo aspektą: melas vaizduojamas ir vertinamas neigiamai, jau etimologijoje matomos jo sąsajos su kitais neigiamai vertinamais žodžiais. Stiprus neigiamas vertinimas pasireiškia ir paremijose, bet ten taip pat žvelgiama iš psichologinės-pragmatinės perspektyvos: melas kartais vaizduojamas kaip visuomenėje reikalingas, pragmatiškai būtinas, todėl patrauklus. Diachroniniame lygmenyje išryškėjo ir melo kaip pramogos reikšmė, kai melas reiškė vaizdingą pasakojimą, pramaną, juokus. Ji aktualizuojama folklоре, ypač melų pasakų žanre, tačiau iš dabartinės kalbos nyksta.

Sinchroninis žvilgsnis (kaip ir diachroninis) visų pirma perteikia tą patį neigiamą požiūrį į melą kaip į neetišką dalyką, pabrėžiamas melo tyčios aspektas. Šiuolaikiniuose tekstuose šis neigiamas požiūris neretai sustiprinamas emocijomis: pasipiktinimu, nusivylimu, ypač dažnai – gėda. Pasireiškia ir psichologinis-pragmatinis požiūris, kuris pastebėtas ir

archajiniuose duomenyse. Vis dėlto, archajiniai duomenys perteikia veikiau apgailestavimą, kad melas yra patrauklesnis už tiesą arba vaizduoja jį kaip būtiną, norint išgyventi, o šiuolaikiniai duomenys melą vaizduoja kaip būtiną socialinę kaukę, diplomatiško elgesio, mandagumo, etiketo sąlygą. Todėl galima teigti, kad melo vertinimas laiko dinamikoje tapo labiau teigiamas. Šiuolaikiniai duomenys į melą žvelgia kiek plačiau: melu laikomi ne tik žodžiai, bet visa tai, kas prieštarauja žmogaus vidiniams įsitikinimams: jo poelgiai, gyvenimas. Prie tokio melo priskirtina veidmainystė ir saviapgaulė. Šiuolaikiniai duomenys išryškino ir aiškią politinę-ideologinę melo perspektyvą: propaganda, melagingos naujienos – visa tai vaizduojama kaip neatsiejama šiuolaikinio politinio gyvenimo dalis. Taip pat pabrėžiama, kad faktų iškraipymas ar tiesos nuslėpimas – irgi melas. Būtent tyčios aspektas, melo intencionalumas MELO koncepte išlieka vienas svarbiausių.

Lietuvių kalboje išryškėjo bazinė **MELO kaip tyčia subjekto iškraipomos tikrovės siekiant suklaidinti** reikšmė ir 6 profiliai: (1) **aksiologinis-etinis MELAS kaip antivertybė arba etikos pažeidimas**, (2) **MELAS kaip psichologiškai-socialiai būtinas gyvenimo elementas**, kuriame išryškėja **MELO kaip mandagumo** ir **MELO kaip apsukrumo (verbalinio ar neverbalinio)** subprofiliai, (3) **pramogos MELAS kaip vaizdingas pasakojimas**, (4) **politinis-ideologinis MELAS kaip propaganda**, (5) **faktinis MELAS kaip netiesa, iškraipyti ar nuslėpti faktai**, (6) **egzistencinis MELAS kaip vidinių įsitikinimų neatitikimas**, kuriame išryškėja **MELO kaip veidmainystės** ir **MELO kaip saviapgaulės** subprofiliai. MELO kognityvinį paveikslą lietuvių kalboje galima pavaizduoti schema (9 paveikslas):

9 paveikslas. MELO kognityvinis vaizdas lietuvių kalboje. Punktyrine linija pažymėtas iš dabartinės lietuvių kalbos nykstantis profilis (sudaryta autorės).

Apibendrinant visų šaltinių duomenis, galima sudaryti tokią kognityvinę MELO definiciją lietuvių kalba:

Melas – etinė-psichologinė sąvoka. Lietuvių kalboje melas iš esmės tapatinamas su tyčiniu ir sąmoningu tikrovės iškraipymu, kurio tikslas – suteikti klaidingą informaciją, todėl laikomas itin neetišku, moraliai nepriimtiniu ir aksiologiškai neigiamu. Vis dėlto, melas ne visados smerkiamas, egzistuoja ir etiškai teigiamas pramogos melas, kurio tikslas – pajuokavimas, vaizdingas pasakojimas; jis semantiškai artimas fantazijai. Melas taip pat laikomas pragmatiškai naudingų ir laikomas sėkmingo socialinio gyvenimo sąlyga, todėl dažnai pateisinamas, netgi laikomas teigiamu, reikalingu. Melas – neatsiejama politinio gyvenimo dalis: politinis melas artimas propagandai. Melu gali būti ne tik žodžiai, bet ir poelgiai ar net gyvenimas, neatitinkantis žmogaus minčių ir vidinių įsitikinimų – tokiu atveju laikoma, kad žmogus apsimeta arba meluoja sau. Kita vertus, į melą žvelgiama ir iš išorinės perspektyvos, melu laikant bet kokią tiesos nebuvimą. Toks melas semantiškai artimesnis netiesai.

3.3 MELO ir TIESOS tarpusavio sąveika

Lietuvių kalboje melas nėra veidrodinė tiesos priešingybė: tikrasis melas turi objektą (svarbus yra jo intencionalumas) ir subjektą, o tikroji tiesa yra besubjektė, egzistuojanti *per se*. Melas gali būti daugiskaitinis ir laipsniuojamas, tiesa – unikali ir vientisa. Melas yra labiau etikos ir psichologijos sąvoka, tiesa labiau priskirtina filosofijos ir aksiologijos sričiai (etikai būtų priskiriamas tiesos sakymas). Vis dėlto, melą ir tiesą galima būtų lyginti žvelgiant iš vertybinės perspektyvos, bandant šias dvi vertybes dėti į aksiologinę ašį. Labiausiai neigiamu ir gryniausiu melu laikomas tyčinis netiesos sakymas, siekiant suklaidinti melo objektą ir jam pakenkti. Labiausiai teigiama ir tikrąja laikoma absoliučioji tiesa, kuri yra vienintelė ir vienoda visiems, nepriklausanti nuo žmogaus, slypinti jo dvasinėje arba dieviškojoje erdvėje, esanti vertybių pamatu. Kitos šioje disertacijoje aptartos tiesos ir melo sričių sąvokos (*netiesa, klaida, pasaka, baltasis melas, pusiau tiesa, subjektyvi, reliatyvi tiesa* ir kt.) atsidurtų tarp dviejų minėtų ašinių opozicijų, kai kurias jų būtų galima priskirti kvazitiesos sričiai, kuri nėra nei gyno melo, nei gynos tiesos kategorija.

II. TRUTH ('TIESA') ir LIE ('MELAS') anglų kalbos pasaulėvaizdyje

4. Sisteminių duomenų analizė

Sisteminių duomenų anglų kalba analizės pagrindu pasirinktas „Oxford English Dictionary“ (OED) žodynas – pagrindinis ir išsamiausias anglų kalbos leksikografinis šaltinis. Kitaip nei kiti šiuolaikinės anglų kalbos žodynai, OED yra istorinis žodynas, chronologiškai perteikiantis žodžių reikšmes (tiek senąsias, tiek šiuolaikines) ir jų etimologiją. Žodžių apibrėžtys iliustruojamos įvairiausių žanrų (nuo klasikinės literatūros ir bendrosios periodikos iki specifinių sričių literatūros) bei laikotarpių (nuo senosios anglų kalbos iki XXI a.) pavyzdžiais. OED perteikia istorinį žodžių vaizdą. Nors sąvokos iliustruojamos įvairių laikotarpių pavyzdžiais, daugiausia pavyzdžių – senoviniai, nebūdingi dabatinei anglų kalbai, iliustruojantys jau išnykusias žodžio reikšmes. Siekiant išanalizuoti sąvokos bazinės reikšmės transformacijas ir jos profilius šiuolaikinėje kalboje svarbu ištirti ir šiuolaikinės anglų kalbos žodynų pateikiamą informaciją. Nagrinėti tokie žodynai: „Collins English Dictionary“ (CED), „Longman Dictionary of Contemporary English“ (LDOCE), „Cambridge Dictionary“ (CD), „Oxford Advanced Learner's Dictionary“ (OALD) ir „Macmillan English Dictionary“ (MED). Šiuolaikinės anglų kalbos žodynai nuo OED skiriasi ne tik perteikiama šiuolaikine žodžių vartosena, bet ir savo paskirtimi: daugelis jų skirti ne tiek gimtakalbiams, kiek besimokantiems šiuolaikinės anglų kalbos, taigi, perteikia žodžių reikšmes ne tiek moksliskai, laikantis griežtos taksonominės tvarkos, kiek aprašomuoju būdu, apsiribojant šiuolaikine perspektyva ir kiek supaprastintai. Tuo jų pateikiamos apibrėžtys yra artimesnės kognityvinei definicijai. Jų analizė leidžia pažvelgti į semantinį žodžių turinį iš bendrinės kalbos perspektyvos, suvokti, kurios reikšmės laikomos esminėmis šiuolaikinėje kalboje, kaip bandoma jas perteikti neanglakalbiui vartotojui. Analizė pradedama nuo OED (jis, kaip pagrindinis anglų kalbos žodynas, laikomas tyrimo pagrindu), vėliau ją papildant šiuolaikiniais žodynais. Žodžių etimologija tirta remiantis OED pateikiamais etimologiniais duomenimis ir etimologiniu anglų kalbos žodynu *etymonline.com* (ED). Sinonimų ir antonimų analizė atlikta remiantis OED istoriniu tezauru, CED ir internetiniu tezauru *thesaurus.com* (IT).

4.1. TRUTH analizė sisteminiuose duomenyse

4.1.1. *Truth* reikšmė istoriniame OED žodyne

OED pateikia du *truth* žodžius: daiktavardį ir veiksmažodį²¹. Žodyne skiriamos penkios pagrindinės daiktavardžio *truth* apibrėžtys ir net 14 jas patikslinančių paapibrėžčių (3 lentelė). OED apibrėžtys ir paapibrėžtys atskleidžia itin išsamų žodžio vaizdą, istorines ir šiuolaikines jo reikšmes. Esama paapibrėžčių, perteikiančių plačios vartosenos reikšmes, esama ir labai specifinių, būdingų tik biblinei, tam tikro diskurso ar net tam tikro rašytojo kalbai. Ypač siauros ir specifinės reikšmės – ketvirtoji ir penktoji. Ketvirtoji reikšmė – išskirtinai mokslinė, vartojama tik dalelių fizikoje; penktoji reikšmė (OED pateikiama kaip atskira įvestis) panaši į lietuviškąją modalinę *tiesa* reikšmę, tačiau anglų kalboje laikoma pasenusia (iliustruojama XVI–XIX a. pavyzdžiais), dažniausiai vartojama poetiniuose kontekstuose. Visos paapibrėžtys pateikiamos 3 lentelėje, bet analizėje esminis dėmesys skirtas platesnės reikšmės paapibrėžtims, perteikiančioms „naiviojoje“ visuomenėje įsitvirtinusių TRUTH vaizdą, atsisakant semantiškai labai siaurų ir specifinių reikšmių.

3 lentelė. *Truth* apibrėžtys ir paapibrėžtys OED žodyne

Nr.	Apibrėžtys	Paapibrėžtys
1.	Loyalty, faithfulness, etc.	1) The quality or character of being true to a person, principle, cause, etc.; steadfast allegiance; faithfulness, fidelity, loyalty, constancy. 2) a. (One's) faith or loyalty as pledged in a solemn agreement or undertaking; a firm promise, an engagement, a covenant;

²¹ *Truth* veiksmažodis iš šiuolaikinės anglų kalbos vartosenos beveik išnyko. OED pateikia kelias apibrėžtis, prie visų nurodymas, kad reikšmė yra pasenusi, reta ar tarmiška. Iš esmės, veiksmažodžio *truth* reikšmės 'tikėti, pasitikėti, prisiekti, susižadėti, kalbėti, sakyti tiesą ir elgtis nuoširdžiai, teisingai, sakyti tiesą, teisingai kažką vadinti, nustatyti į teisingą padėtį' (*to believe, trust, betroth; plight ones trothe, become engaged to be married, to speak or act truly and honestly; to behave in accordance with the truth; to tell the truth; to describe (something) with truth as being what is expressed by the complement; to name or call truly; to bring into correct position or alignment*) atkartoja daiktavardžio *truth* reikšmių semantiką, todėl nuspręsta apsiriboti pastarosios tyrimu.

		†b. spec. In reference to marriage or (occasionally in early use) betrothal. Obsolete, rare (chiefly poetic). 3) In early use: honesty, uprightness, righteousness, virtue, integrity. Later: (more narrowly) disposition to speak or act truthfully or without deceit; truthfulness, veracity; sincerity. Now rare.†to do truth: to behave uprightly, to show righteousness (obsolete). 4) †a. Faith, trust, confidence. †b. Belief; (as a count noun) a statement of belief, a creed. Obsolete.
2.	Something that conforms with fact or reality	5) a. True statement; report or account which is in accordance with fact or reality. Chiefly in to tell (also speak, say) the truth (also (now archaic) without the): to speak truly, to report the matter as it really is; b. A true statement or proposition. c. Understanding of nature or reality; the totality of what is known to be true; knowledge. d. A game in which each participant, in turn, has to answer truthfully a question put to him or her by one of the other players or, in later versions of the game (typically named after the various options available to players, e.g. truth, dare, and promise), fulfil an alternative requirement. 6) a. In general or abstract sense: that which is true, real, or actual; reality; spec. (in religious use) spiritual reality as the subject of revelation or object of faith Often in figurative contexts. b. This concept personified; (in later use sometimes) spec. the goddess of truth in ancient Egyptian mythology. 7) a. With the. The fact or facts; the actual state of the case; the matter, situation, or circumstance as it really is. b. A fixed or established principle, an axiom; a verified fact.

		†c. That which is real or genuine, as distinguished from an imitation; the genuine article. Obsolete. †d. The intrinsic nature of something. Obsolete. rare. 8) a. True religious belief or doctrine; orthodoxy. Often with the, denoting a particular form of belief or teaching held to be true. b. An instance of this; an article of true religious belief or doctrine. 9) Conduct or actions characteristic of devotion to God and in accordance with true religious belief; piety. Chiefly in to do the truth (formerly also †to do truth): to act or behave righteously and piously.
3.	Conformity with fact, reality, a standard, a pattern, etc.	10) a. Conformity with fact; agreement with reality; accuracy or correctness in a statement, thought, etc. †b. The essence of some quality or characteristic. Obsolete. rare. Apparently only in Shakespeare. †c. poetic. Reality, actual existence, as contrasted with the imagination, a dream, etc. Obsolete. 11) Agreement or conformity with a standard, rule, or pattern; accuracy, correctness; spec. correctness of position or alignment. Formerly also: †genuineness. 12) a. Esp. in art or literature: conformity with the reality of what is being represented; accuracy of representation or depiction; the quality of being true to life. b. Architecture. Conformity between a work's appearance and reality; absence of techniques (e.g. the use of paint or plaster to imitate stonework) which create a false impression of the materials or methods of construction used.
4.	Technical senses	13) Particle Physics. One of the flavours that characterize quarks and leptons, more often termed top (top n.1 18); a quark with this flavour (also truth quark).
5.	Expressing assent	14) Expressing assent; also as an intensifier. Obsolete (archaic and poetic in later use).

† – pasenusi, nebevartojama reikšmė

Žodyne pabrėžiama, kad pirmoji *truth* reikšmė (*loyalty, faithfulness* ‘lojalumas ištikimybė’) yra archajinė, dabartinėje kalboje vartojama retai, žodyne lyginama su senovine žodžio versija *troth*, šiandien vartojama tik frazėje *plight your troth* ‘išsakyti vedybinę priesaiką’. Tai – seniausia *truth* reikšmė, jos istoriškumą pabrėžia iliustruojantys pavyzdžiai, daugiausia senosios anglų kalbos (angl. *Old English*)²² arba vidurinės anglų kalbos (angl. *Middle English*)²³, t. p. XVI–XIX a. pavyzdžiais, dauguma kurių – senieji religiniai raštai, anglosaksų kronikos ar poetiniai tekstai. Šiuolaikinių pavyzdžių – vos keli, žodis *truth* juose vartojamas perkeltine ar specifine prasme, bet abiem atvejais reiškia ištikimybę natūralumui: (1) gamtai arba (2) medžiagų natūralumui architektūroje. OED šią reikšmę išskaido į smulkesnes paapibrėžtis, prie visų pažymima, kad ji yra reta ar pasenusi.

- (1) *The eighteenth century’s fictive history is the history of private life; the history of what passes in a man’s own mind; **truth** to the Book of Nature; and written in plain, simple style (New Yorker);*
- (2) *The creed of ‘**truth** to materials’ was kept by Moore in the early carvings where the block and the stone quality were the governors of the forms (Modern Painters).*

Anglosaksiškoje kultūroje žodis *truth* vartotas iškilmingoje priesaikoje (riterio, vedybinėje ar sužadėtuvių), išreiškiant tikėjimą ar ištikimybę, įsipareigojimą ištikimai tarnauti, kaip nurodoma 3 lentelės 2a paapibrėžtyje: ‘ištikimybė ar lojalumas, išreikštas iškilmingu pasižadėjimu; tvirtas pažadas, susižadėjimas, įsipareigojimas; kalbant apie vedybas ar sužadėtuves’. Šį kultūrinį aspektą iliustruoja pavyzdžiai (3–5):

- (3) *My **trewthe** I layd, To do al as thou hast sayd (The Laud Troy book);*
- (4) *To serue yow be-ffore alle odyr my **trwth** I plyght (J. Metham);*
- (5) *They and each man there met of them should plight His honour, **truth**, and heart’s fidelity To advance this marriage (A. C. Swinburne).*

Truth gali reikšti socialinę ar dvasinę ištikimybę (išreiškiamą tiek veiksmis, tiek žodžiais), kurios objektu gali būti kitas žmogus ar pats subjektas: 1 paabrėžtyje kalbama apie ‘ištikimybę žmogui, principui, dalykui, vidinį atsidavimą’ (*being true to a person, principle, cause, faithfulness, fidelity*), ‘nepalaužiamą lojalumą’ (*steadfast allegiance, loyalty*), ‘pastovumą’ (*constancy*), t. y. ištikimybę savo nuostatoms. Šioje reikšmėje atsispindi krikščionybės filosofijoje išryškėjęs požiūris į tiesą kaip į apsimetimo

²² *Old English* – ankstyviausioji anglų k. forma, vartota iki XII a.

²³ *Middle English* – vidurinė anglų k. forma, vartota nuo XII a. iki XV a.

vengimą. Tą pabrėžia ir senosios ar vidurinės anglų kalbos pavyzdžiai, kuriuose kalbama apie ištikimybę Dievui (6), valstybei (7):

- (6) [...] **trywðe** wið God (*Ælfric of Eynsham*);
- (7) *The king had alwayes knowne hys **truth** and fidelitie towarde the crowne of Fraunce* (*R. Grafton*).

Senieji religiniai ir riteriški vartosenos kontekstai perteikia ryškų aksiologinį pirmosios apibrėžties aspektą. Žodyno pavyzdžiai *truth* pateikia kaip vertybę (dažnai dvasinę, religinę), gretinamą su kitomis vertybėmis – lojalumu, tikrumu, meile (8, 9). *Truth* vaizduojama kaip kažkas, ką galima apnuodyti, apgailestaujama dėl jos netekties (10). Teigiamą aksiologinį *truth* vertinimą ypač pabrėžia pavyzdžiai, kuriuose ši vertybė priešinama melui, piktavališkumui (10, 11):

- (8) **Truthe**, uerite, loialte (*J. Palsgrave*);
- (9) *Loue is all **truth**, lust full of forged lies* (*W. Shakespeare*);
- (10) *Alas! they had been friends in youth; But whispering tongues can poison **truth*** (*S. T. Coleridge*);
- (11) *Malice beares downe **truth*** (*W. Shakespeare*).

Panašiai kaip lietuvių kalbos žodis *tiesa* turi etimologinių ir semantinių sąsajų su *tiesus*, anglų kalbos žodis *truth* semantiškai susijęs su *right*, tačiau ši sąsaja nepasireiškia per žodžio formą, o tik per semantiką. *Truth* reikšmė tapatinama su ‘nuoširdumu, tiesumu, dorumu, principingumu’ (*honesty, uprightness, righteousness, virtue, integrity*), t. p. ‘pasiryžimu kalbėti ar elgtis tiesiai, be apgavystės’ (*disposition to speak or act truthfully or without deceit*); ‘teisingumu, tikrumu, nuoširdumu’ (*truthfulness, veracity, sincerity*). *Truth* ir *right* sąsaja išryškėja ir archajinėje kolokacijoje *to do truth* su paaiškinimu *to behave uprightly, to show righteousness* ‘elgtis tiesiai, rodyti teisingumą’.

Paskutinė pirmosios apibrėžties paapibrėžtis – grynai bažnytinė, pasenusi (iliustruojama tik XIV–XV a. pavyzdžiais). Pagal ją *truth* – tai ‘tikėjimas, pasitikėjimas, pasikliovimas, tikėjimo išpažinimas, *credo*’ (*Faith, trust, confidence, belief; a statement of belief, a creed*). Ji perteikia religinės ištikimybės reikšmę ir ryškų aksiologinį aspektą – *truth* vaizduojama kaip dvasinė ir religinė vertybė. Taigi, iš pirmosios apibrėžties išryškėjo *truth* kaip ištikimybės (religinės, asmeninės ir socialinės) reikšmė ir stiprus aksiologinis aspektas.

Antroji *truth* apibrėžtis (*Something that conforms with fact or reality* ‘kas atitinka faktą ar realybę’) – šiuolaikinė. Nors žodyne pateikiami pavyzdžiai siekia vidurinės anglų kalbos laikus (ankstyviausi – XIV a.),

šiuolaikinę kalbą ji pasiekė iš esmės nepakitusi, išnyko vos kelios reikšmės. Ši apibrėžtis – klasikinės tiesos koncepcijos atspindys, tačiau anglų kalboje tiesa grindžiama būtent faktine realybe. Savo ruožtu OED pateikia tokią šiuolaikinę fakto (angl. *fact*) apibrėžtį: *That which is known (or firmly believed) to be real or true; what has actually happened or is the case; truth attested by direct observation or authentic testimony; reality* ‘kas žinoma (ar tvirtai tikima), esant tikra ar teisinga; kas iš tiesų įvyko; tiesa, patvirtinama tiesioginiu stebėjimu ar tikru liudijimu, realybė’. Taigi, angliškajame pasaulėvaizdyje tiesa grindžiama tuo, kad žinoma esant tikra. Ji ne tik siejama su realybe, bet reikalauja akivaizdžių praktinių įrodymų ar liudijimų. Kaip pastebėjo A. Wierzbicka, anglosaksiskasis pasaulėvaizdis pasižymi „fakto kultu“, kai faktinė informacija laikoma tikresne, teisingesne už emocijas, jausmus ir bet kokius subjektyvius išgyvenimus (Wierzbicka, 2010). Panašiai mąsto Barbara J. Shapiro: pasak jos, fakto konceptas į bendrinę anglų kalbą atkeliavo iš teisės ir mokslo sričių ir joje įsitvirtino, o anglų kultūrą galima pagrįstai vadinti „fakto kultūra“ (Shapiro, 2000, p. 167).

Anglų kalboje jau leksikografiniame lygmenyje galima išvelgti tiesos absoliutumą, kurį perteikia žodžio gramatinė vartosena: žodis dažniausiai vartojamas neskaičiuojamojo daiktavardžio (angl. *uncountable noun*) forma su žymimuoju artikeliu *the*, taip pabrėžiant *truth* unikalumą, integralumą ir absoliutumą. Jei vartojamas kaip skaičiuojamasis daiktavardis (angl. *countable noun*), *truth* įgauna kitą reikšmę – ‘tikro, teisingo teiginio ar siūlymo’ (*a true statement or proposition*). Pavyzdžiai parodo, kad tai – subjektyvi, kažkieno *truth*, besiribojanti su netiesa (12), priderinta prie kažkieno lūkesčių (13). Percepciškai *truth* dažnai vaizduojama kaip kažkas nemalonaus, deginančio, skausmingo (14), bet būtino (15, 16).

(12) *Mr. Esmond told a **truth**, which was nevertheless an entire falsehood* (W. M. Thackeray);

(13) *A child had opened its mouth and spoken a **truth** that she needed to hear* (A. Diggs);

(14) *He shouted and threw the first thing he could lay hands on, and spoke outright some scalding and awful **truths*** (K. A. Porter);

(15) ***Truth** is **truth**, and muste be tolde* (G. Gascoigne);

(16) *Tell me the whole **truth** at once* (J. S. Winter).

Antroje apibėžtyje išryškėja ir epistemologinė tiesos matymo perspektyva, kai *truth* reiškia ‘prigimties ar realybės suvokimą, visumą to, kas žinoma esant tikra, žinias’ (*understanding of nature or reality; the totality of what is known to be true; knowledge*). Ši antrosios apibrėžties paapibrėžtis – kiek naujesnė, iliustruojama XVII–XXI a. pavyzdžiais, kurie išryškina ir

teigiamą aksiologinį vertinimą: žinios vaizduojamos kaip *truth* pagrindas (17), o *truth* – kaip išminties pagrindas (18), palengvinantis darbą, gyvenimą (19):

- (17) *Assertions, the knowledge and the use of which, cannot but be a great furtherance to the enlargement of **truth** (J. Milton);*
- (18) *Men are made wiser by the steady growth of **truth** (J. R. Lowell);*
- (19) *New and increasing **truth** rendered easier the work of man (J. A. Widtsoe).*

Kitose paapibrėžtyse žvelgiama iš mokslinės perspektyvos, tiesos akivaizdumo teorijos. Vėl pabrėžiamas „fakto kultas“: *truth* – tai ‘faktas arba faktai; tikroji padėtis, kai reikalai, situacija ar aplinkybės yra tokios, kaip realybėje’ (*The fact or facts; the actual state of the case; the matter, situation, or circumstance as it really is*). Išryškėja ir konvencinės tiesos reikšmė, kai *truth* – tai ‘tvirtas ar nusistovėjęs principas, aksioma; patvirtintas faktas’ (*A fixed or established principle, an axiom; a verified fact*). *Truth* kilmė, kaip rodo pavyzdžiai – dedukcinis išvedimas, visuotinai priimtas ir patvirtintas faktas, gyvenimo patirtis (20–22).

- (20) *It is a great **Truth**, That the Females are naturally as fit for, and capable of all excellent Learning, as Men (T. Tryon);*
- (21) *That women are menstruant, and men pubescent, at the year of twice seven, is accounted a punctual **truth** (Sir T. Browne).*
- (22) *It is a **truth** universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune, must be in want of a wife (J. Austen).*

Žodis *truth* taip pat apibrėžiamas, kaip tai, kas ‘tikra, nesuklastota, kas nėra imitacija, nepadirbta’ (*That which is real or genuine, as distinguished from an imitation; the genuine article*), ‘kažkieno tikroji prigimtis’ (*The intrinsic nature of something*). Iš šios paapibrėžties ryškėja opozicijos aspektas: *truth* priešinama tam, kas suklastota, padirbta, imituojama, nenatūralu. Vis dėlto, nurodyta, kad ši reikšmė pasenusi, vėliausi ją iliustruojantys sakiniai – XVIII a. ir dauguma jų – religiniai, kalbantys apie dieviškosios prigimties tikrumą (23, 24):

- (23) *His body was the **truth** of the Tabernacle: His mediation the **truth** of the incense: He the **truth** of most types (W. Gouge & T. Gouge);*
- (24) *It is against the **truth** of Christs **true** naturall body, to be in mo places then in one, at one tyme (The Book of Common Prayer).*

Prie antrosios apibrėžties pateikiamos ir kelios specifinės, religinės paapibrėžtys, pagal kurias *truth* – tai ‘dvasinė realybė kaip apreiškimo ar tikėjimo objektas’ (*spiritual reality as the subject of revelation or object of faith*). Tai senoji, bet mūsų laikus pasiekusi reikšmė, iliustruojama XIV–

XXI a. sakiniais, šiandien dažniausiai vartojama metaforiškai. Pavyzdžiai rodo, kad tai – biblinė reikšmė, perteikianti dieviškosios *truth* kilmės aspektą (25, 26). Ši reikšmė turi itin ryškų aksiologinį vertinimą, *truth* – tai kažkas nušviečiančio žmogaus mintis ir pasaulį (26–28), grožis (29), tobulybė (30):

- (25) *Crist is a corner stoon, and groundip al **treupe** (J. Wyclif);*
- (26) *Then doth the ray or veyn of **truth** flow aright from God to us (J. Gauden);*
- (27) *A Ray of **Truth** may enlighten the whole world and extend to future ages (G. Berkeley);*
- (28) *The light of **truth** fills my mind (T. Reid);*
- (29) *Beauty is **truth**, **truth** beauty (J. Keats);*
- (30) ***Truth** is some sort of absolute (M. Tippet).*

Truth gali reikšti ir ‘elgesį ar veiksmus, būdingus atsidavimui Dievui ir atitinkančius tikruosius religinius įsitikinimus, pamaldumą’ (*conduct or actions characteristic of devotion to God and in accordance with true religious belief; piety*). Tai – religinė, krikščioniškąją dogmatizmą perteikianti reikšmė, kai tam tikros religinės tiesos ar įsitikinimai laikomi teisingais. Prie tos reikšmės pateikiamas frazeologizmas *to do the truth*, su paaiškinimu ‘veikti ar elgtis teisingai ir pamaldžiai’ (*to act or behave righteously and piously*). Žodis taip pat apibrėžiamas kaip ‘religinis įsitikinimas ar dogma, ortodoksija’ (*true religious belief or doctrine; orthodoxy*). Pažymima, kad ši reikšmė vartotina su žymimuoju artikeliu, dažnai rašoma didžiąja raide, taip pabrėžiant *truth* absoliutumą ir aksiologinį aspektą, kai tam tikra tikėjimo forma laikoma tikrąja (31–33), jos vieta – dieviškoji erdvė arba žmogaus vidinis dvasinis pasaulis (34):

- (31) *The Friend was declaring the **Truth**, when the Priest came in (O. Sansom);*
- (32) *The Church became a Living Witness to the **Truth** (Scribner's magazine);*
- (33) *In 1974 I was a God-head, a seeker after the **Truth** (C. J. Stone);*
- (34) *If we Quakers are faithful to the **truth** that is in us it will be found that we have still a message for the present day (E. V. Brown).*

Trečioji OED pateikiama *truth* apibrėžtis (*Conformity with fact, reality, a standard, a pattern, etc.*) irgi šiuolaikinė, nors iliustruojama plataus laikotarpio pavyzdžiais (nuo XIV iki XXI a.). Paapibrėžtyse rašoma, kad tai ne tik realybės atitikimas, bet ir ‘teiginio, minties tikslumas, teisingumas’ (*accuracy or correctness in a statement, thought, etc.*). Ši apibrėžtis labai panaši į antrąją, bet joje ryškėja ne tiek klasikinė, kiek koherencinė tiesos reikšmė, kai *truth* vadinama tai, kas neprieštarina, neklaidinga (35). Vis

dėlto, pavyzdžiuose išryškėja ir partityvumo aspektas, kai *truth* vaizduojama, kaip kažkas pamatuojamo, galimai egzistuojančio „iš dalies“ (36–38):

- (35) *Trewth*, veritas. Vntruth, error (P. Levens);
- (36) *There is a good deal of truth in the saying that what the eye does not see the heart does not feel* (The Manchester Guardian);
- (37) *Most generalizations have only a grain of truth in them* (H. Davies);
- (38) *There was some truth to that, it just wasn't the whole truth* (B. McLean & P. Elkind).

Viena paapibrėžtis pateikia ir techninę žodžio reikšmę – ‘padėties, rikiuotės taisyklingumą’ (*correctness of position or alignment*). Tai vėl parodo semantinę *truth* sąsają su tiesumu, taisyklingumu (40, 41):

- (39) *To make them [sc. Ploughs] go true depends much upon the truth of the Iron-work* (J. Mortimer);
- (40) *The friction allows the wheels to rotate with perfect truth and freedom* (Catalogue of International Exhibition of 1862).

Žodynas pateikia ir tokių pasenusių ar meninių reikšmių, kaip ‘tam tikros savybės arba charakteristikos esmė’ (*The essence of some quality or characteristic*) ar ‘realybė, aktuali būtis, supriešinama su vaizduote, svajone’ (*Reality, actual existence, as contrasted with the imagination, a dream, etc.*), pagal kurias *truth* priešinama fantazijai. Pavyzdžiai parodo, kad tikrumo pagrindas – tai gamtos pasaulis, bet ne žmogaus kūryba (41, 42), o žmoguskūrėjas turi stengtis nenutolti nuo gamtos-tiesos (42, 43):

- (41) *The golden-hearted daisies Witnessed..To the truth of things,..And I woke to Nature's real* (E. B. Barrett);
- (42) *To unite in his portraits the truth of nature with the softenings of art* (D. Stewart);
- (43) *I have such a strong romantic fantasy about things – and that's what I paint, but come to it through realism. If you don't back up your dreams with truth, you have a very round-shouldered art* (Life).

Kitose paapibrėžtyse galima įžvelgti daugiau *truth* opozicijų: tai mene, architektūroje naudojama imitacija, dirbtinumas. *Truth* – ‘nenaudojimas imitacinės technikos (pvz., dažų ar gipso mūrui imituoti), kuria siekiama sudaryti klaidinantį įspūdį, kad naudotos tam tikros medžiagos ar statybos metodai’ (*absence of techniques (e.g. the use of paint or plaster to imitate stonework) which create a false impression of the materials or methods of construction used*). Ši *truth* reikšmė itin artima lietuviškai tikrumo reikšmei. Meniniuose kontekstuose (literatūroje, architektūroje) *truth* yra ‘to kas vaizduojama ir realybės atitikimas, vaizdavimo ar atvaizdo

realumas, tikrumas, natūralumas' (*conformity with the reality of what is being represented; accuracy of representation or depiction; the quality of being true to life*). Taigi, *truth* – tai tikrumas ir natūralumas, o ne imitacija ar dirbtinumas (44, 45).

- (44) *The principle of **truth** in architecture demands that all shall be what it seems to be (New Englander);*
 (45) *The first great principle is **truth**. Good architecture never deceives the eye even for a moment (Trans. Internat. Congr. Architects).*

Istorinio OED žodyno apibrėžčių lygmenyje išryškėjo keturios perspektyvos. Dažniausiai žvelgiama iš egzistencinės, socialinės, religinės ir natūralistinės perspektyvų, kurios išryškina bazinę koncepto reikšmę: **TRUTH – tai ištikimybė (kitam žmogui, sau, Dievui ir gamtai)**, su dominuojančiu [aksiologiniu] aspektu. Kalbama apie lojalumą kitų atžvilgiu, ištikimybę savo sąžinei, t. y. apsimetimo vengimą, pastovumą, dorumą, tikėjimą, natūralumą, dirbtinumo vengimą. Kitos perspektyvos išryškina sąvokos profilius. Žvelgiant iš epistemologinės-mokslinės perspektyvos, **TRUTH – tai realybės atitikimas, parentas faktais** (dominuojantis aspektas – [sąsajos] su pažinimu, faktais). Žvelgiant iš konvencinės perspektyvos, **TRUTH – tai standarto atitikimas** (dominuojantis aspektas – [socialinis], kai *truth* laikoma tai, kas visuotinai priimta). Žvelgiant iš techninės perspektyvos, **TRUTH – tai tinkama padėtis, taisyklingumas** (dominuojantis aspektas – [fizinis]). Išryškėjo ir **absoliučios TRUTH** (dominuojantis aspektas – [kiekybės ir partityvumo], išreikštas gramatine žodžio vartosena) užuomazga. Dauguma OED pateikiamų apibrėžčių – archajinės, todėl, siekiant nustatyti bazinę koncepto reikšmę dabartinėje anglų kalboje ir jos plėtros dinamiką, svarbu ištirti šiuolaikinių žodynų pateikiamas *truth* reikšmes.

4.1.2. *Truth* reikšmė šiuolaikiniuose žodynuose

Visi dabartinės anglų kalbos žodynai pateikia beveik identiškas apibrėžtis, kurias galima sugrupuoti į tris pagrindines. Jos pateikiamos 4 lentelėje.

4 lentelė. *Truth* apibrėžtys CED, LDOCE, CD, OALD, MED žodynuose.

Nr.	CED, LDCO, CD, OALD, MED pateikiamos apibrėžtys
1.	<i>real, true facts about a situation, event, or person;</i>
2.	<i>the quality or state of being true, being based on fact;</i>
3.	<i>a fact or principle that is thought to be true by most people.</i>

Visuose žodynuose pirmiausia žvelgiama iš mokslinės perspektyvos, kurioje vėl matomas „fakto kultas“: žodis *truth* apibrėžiamas kaip ‘tikras faktas’. CD patikslina *truth* objektą – tai gali būti situacija, įvykis, žmogus (*the real facts about a situation, event, or person*). CED, OALD, LDOCE ir MED žvelgia iš opozicijų aspekto ir paaiškina, kad *truth* nėra tai, kas (1) išgalvota ar spėjama (*the true facts about something, rather than the things that have been invented or guessed* ‘tikri faktai apie kažką, o ne išgalvoti ar spėjami dalykai’) (OALD), (2) manoma, tikimasi, išgalvota (*the actual facts or information about something, rather than what people think, expect, or make up* ‘tikri faktai ar informacija, o ne tai, ką žmonės mano, tikisi ar išgalvoja’) (MED), (3) netikra, įsivaizduojama, spėjama (*the true facts about something, rather than what is untrue, imagined, or guessed* ‘tikri faktai, o ne tai, kas netikra, įsivaizduojama ar spėjama’) (LDOCE), (4) sukurta (*The truth about something is all the facts about it, rather than things that are imagined or invented* ‘tiesa apie kažką – tai visi faktai, o ne įsivaizduojami ar išgalvoti dalykai’) (CED). Taigi, *truth* priešinama bet kokiam dirbtinumui, fantazijoms. LDOCE apibrėžtį patikslina opozicijomis, tai – *lie, falsehood, untruth* (‘melas, netikrumas, netiesa’). Be to, jame žodis *truth* su žymimuoju artikeliu pateikiamas kaip atskira apibrėžtis. OALD t. p. pabrėžia, kad ši reikšmė – vienkaskaitinė; taip per gramatinę vartoseną pabrėžiamas *truth* absoliutumas, kai *the truth* – tai kažkas vienintelio, unikalaus, akivaizdaus. Jį pabrėžia ir kolokacijos *the simple truth* (‘paprasta tiesa’), *the truth of the matter* (‘tiesa tokia, kad...’). Pavyzdžiai, kuriuose dažnos kolokacijos *the sad truth* (‘liūdna tiesa’), *the awful truth* (‘baisi tiesa’), atskleidžia percepciškai neigiamą *truth* vaizdavimą (46, 47).

(46) *The sad **truth** is that, at 72, he is past his prime* (OALD);

(47) *The awful **truth** about his disappearance finally dawned on her* (OALD).

Antrojoje apibrėžtyje žvelgiama iš klasikinės perspektyvos: *truth* – tai ‘buvimo tikru savybė, tikrumo būseną’ (*the quality of being true* (CD); *the state or quality of being true* (LDOCE); *the quality or condition of being true* (MED). OALD papildomai perteikia mokslinį žiūros tašką ir vėl pabrėžia, kad tikrumas turi būti ‘paremtas faktais ar realybe’ (*the quality or state of being based on fact* (OALD). Žodynuose pabrėžiama, kad pagal šią reišmę *truth* yra neskaičiuojama, ji gali būti dalinė, ką pabrėžia ir kolokacijos *there is no / some / much, etc. truth in something; a grain / kernel / element of truth* (‘nėra tiesos; yra šiek tiek / daug tiesos; grūdas / krislas tiesos’), ir CED apibrėžtis, kuri kiek skiriasi nuo kitų: *If you say that there is some truth in a statement or story, you mean that it is true, or at least partly true* ‘jei sakoma, kad teiginyje ar

istorijoje yra tiesos, turima omenyje, kad ji yra tikra, ar bent jau iš dalies tikra', taip parodoma, kad įmanoma būti tikru „iš dalies“.

Trečioji apibrėžtis perteikia konvencinį požiūrį ir *truth* apibrėžia kaip 'faktą, principą ar idėją, daugumos priimtą kaip teisingą' (*a fact that is believed by most people to be true* (OALD); *a fact or principle that is thought to be true by most people* (CD); *formal an important fact or idea that is accepted as being true* (LDOCE); *an idea that is accepted by most people as being true* (MED), *something that is believed to be true* (CED)). Žodinių pavyzdžiai atskleidžia, kad šia prasme žodis *truth* vartojamas kaip skaičiuojamasis (48, 49), vis dėlto, dažna kolokacija *a universal / eternal truth* ('universal / amžinoji tiesa') parodo, kad tikroji tiesa – tai kažkas universalus ir absoliutus. LDOCE perteikia ir percepcinį-emocinį žiūros tašką, *truth* vaizduodama kaip kažkas nemalonus, nelaukiamas: *an unhappy / unpleasant / unwelcome truth* 'nelaiminga / nemaloni / nelaukiama tiesa'.

(48) *She was forced to face up to a few unwelcome **truths** about her family (OLD);*

(49) *The entire system of belief is based on a few simple **truths** (CD).*

Šiuolaikinės anglų kalbos žodynai apibrėžčių lygmenyje išryškina bazinę *truth* reikšmę, kuri iš esmės atitinka tiesos klasikinę ir akivaizdumo koncepcijas, faktinę jos prigimtį: **TRUTH – tikrovės atitikimas (grindžiamas faktais)**. Žodynuose t. p. išryškėjo dar vienas profilis (žvelgiant iš konvencinės perspektyvos): **TRUTH – kas visuotinai laikoma tiesa** (dominuojantis aspektas – [socialinis]), bei **absoliučios TRUTH ir psichologiškai nepatogios TRUTH** profilių užuomazgos. Žodinių apibrėžtyse stebimas ryškus *truth* reikšmės susiaurėjimas ir bazinės reikšmės transformacija: istoriniame žodyne sąvokos branduoliu galima laikyti **TRUTH kaip ištikimybės** reikšmę, kuris šiuolaikinėje kalboje pasistūmėjo į periferiją, tuo tarpu **TRUTH kaip tikrovės atitikimas, faktinė TRUTH** senosiose reikšmėse buvo profiliu, kuris vėliau iš reikšmės periferijos transformavosi į bazinę reikšmę. Išsamesnę žodžio semantinę plėtrą atskleidžia etimologinių šaltinių tyrimas.

4.1.3. *Truth* etimologija

OED nurodoma, kad žodį *truth* sudaro germanų šaknis *true* ir galūnė *-th*. Žodis atėjo iš germanų prokalbės ir turi bendrą kilmę su senosios anglų kalbos žodžiu *triuwida*, matomą tokiuose priešdėliniuose žodžiuose, kaip *gitriuwida* 'pasitikėjimas, ištikimybė'; *urtriuwida* 'įtarimas'. Žodynas pateikia ir kitų germanų kalbų žodžius: sen. islandų k. *tryggð* 'ištikimybė

(ypač teisėje), prisiektas lojalumas, paliaubos'; sen. švedų k. *trygb* 'ištikimybė, priesiektas lojalumas, paliaubos, saugumas'; švedų k. *trygd* 'apsauga, saugumas', sen. danų k. *trygd* 'ištikimybė, prisiektas lojalumas, paliaubos, saugumas', danų k. *trygd* 'saugumas'. OED taip pat nurodoma bendra *truth* kilmė su žodžiais *troth* 'ištikimybė, pažadas, žodis, tiesa, teisybė', *truce* 'paliaubos'.

ED t. p. nurodo senosios anglų kalbos *truth* versijas *triwōð* (vakarų saksų) ir *treowōð* (Mersijos), reiškiančias 'tikėjimą, ištikimybę, atsidavimą, lojalumą, teisingumą, buvimo tikru savybę, priesaiką, įsipareigojimą', ir kildina jas iš germanų abstrakčiojo daiktavardžio **treuwitho* ir protogermanų *treuwaz* 'turintis gerą valią ar ja pasižymintis'. Tie žodžiai, savo ruožtu, kildinami iš protoindoeuropiečių žodžio **drew-o-*, kuris yra galūninė forma šaknies **deru-* 'būti tvirtam, patvariam', su germanų abstrakčiojo daiktavardžio galūne *-*itho*. Taigi, etimologiniai duomenys ne tik patvirtino iš leksikografinių duomenų išryškėjusią semantinę *truth* ir ištikimybės sąsają, bet *truth* taip pat sieja su tvirtumu, pastovumu.

Kalbant apie semantinę žodžio plėtrą, OED nurodo, kad nei senosios anglų kalbos žodyje *trēowþ*, nei giminiškuose kitų germanų kalbų žodžiuose, neaptinkama 'faktinio atitikimo ir tikrumo' reikšmių, kurios sudaro dabartinės *truth* reikšmės branduolį. Panašu, kad ši reikšmė išsivystė vidurinėsios anglų kalbos laikotarpiu pagal atitinkamą būdvardžio *true* reikšmę. ED žodyne rašoma, kad reikšmė 'kažkas, kas yra tikra' pirmiausia užfiksuota XIV a. viduryje, o reikšmė 'tikslumas, teisingumas' kilusi iš XVI a. 7-ojo dešimtmečio. OED rašoma, kad senojoje anglų kalboje šia reikšme įprastai vartotas žodis *sooth* 'tiesa, teisybė', kuris vėliau išsivystė į *soothe* 'raminti, malšinti, švelninti'. Ankstesnė *truth* reikšmė 'išreikšti ir prisiekti lojalumą, ištikimybę', buvo reiškiamą žodžiu *troth*, pradžioje tik fonetiniu variantu, bet vėliau, ankstyvuju šiuolaikiniu laikotarpiu, išsiskyrė į atskirą semantinę reikšmę, šiandien vartojamą frazėje *plight ones troth* 'prisiekti (kalbant apie vedybinę priesaiką)'. Senojoje anglų kalboje aptinkami ir priešdėliniai žodžiai *getrēowþ* 'ištikimybė, lojalumas, iškilmingas susižadėjimas, įsipareigojimas, priesaika, atvirumas, principingumas, tikėjimas, pasitikėjimas', *winetrēow* 'draugystės, ištikimybės priesaika, ypač tarp vyro ir žmonos'.

Etimologinių šaltinių analizė pagrindžia leksikografiniame lygmenyje padarytą prielaidą apie senosios bazinės žodžio reikšmės transformaciją: senojo semantinio branduolio nykimą ir sąvokos profilio vartimą naująja bazine reikšme. Be to, etimologinės *truth* sąsajos su tokiomis reikšmėmis, kaip *tvirtumas*, *patvarumas*, *pasitikėjimas*, *ištikimybė*, *priesaika*, *paliaubos*, *raminti*, *malšinti* išryškina teigiamą [aksiologinį] ir [fizinį] aspektus, pabrėžia

teigiamą žodžio vertinimą anglų kalboje. Etimologiniai duomenys atskleidė **TRUTH kaip vertybės** profilį.

4.1.4. *Truth* dariniai ir frazeologizmai

Darinių ir frazeologizmų su dėmeniu *truth* anglų kalboje gausu. Dauguma jų – siauros reikšmės frazės, neperteikiančios gausių semantinių aspektų, vartojamos prisiekiant, tvirtai pabrėžiant savo žodžių tikrumą (*by (upon) my truth, for a truth, in truth, of truth, truth it is, if (the) truth be told, to tell (you) the truth*) ‘iš tiesų, iš tikrųjų, tiesą sakant’.

Kitus frazeologizmus galima sugrupuoti pagal kelis semantinius aspektus. Itin ryškų tiesos nenuslepiamumo aspektą išreiškia frazeologizmai *the truth will out* ‘tiesa išaiškės’, *there is truth in wine* (plg. lot. *in vino veritas*), *moment of truth* ‘tiesos akimirka’ (į anglų kalbą atėjęs iš ispanų frazeologizmo *hora de la verdad* ‘tiesos valanda’, reiškiančio paskutinio smūgio ietimi akimirką bulių kautynėse). Kai kurie jų prarado savo pirmines reikšmes, bet šiandien reiškia galutinį tiesos išaiškėjimą tam tikromis sąlygomis ar tam tikru momentu. Nors šis tiesos vaizdinys – tarptautinis, jis įsitvirtino anglų kalboje ir tapo anglosaksų kultūros dalimi.

Frazeologizmas *the truth, the whole truth, and nothing but the truth* ‘tiesa, visa tiesa ir tik tiesa’ pabrėžia, kad *truth* išlieka tiesa tik tada, kai nieko nenuslepiama ir nepridedama jokių netiesos elementų. Tai – aristoteliškasis požiūris, kai laikoma, kad nuo tiesos nukrypstama tuomet, kai realybė sumenkinama ar išdidinama.

Religinę perspektyvą perteikiantys frazeologizmai *God's truth* ‘Dievo tiesa’, *the gospel truth* ‘evangelinė tiesa’ atskleidžia tiesos absoliutumą. Frazeologizmas *the naked truth* ‘nuoga tiesa’, į anglų kalbą atėjęs iš Horacijaus raštų (lot. *nuda veritas*), t. p. reiškia nenuslėptą, atvirą tiesą, tačiau ši **TRUTH IS BODY** konceptualioji metafora ir nuogumo metaforizacija perteikia neigiamą psichologinį požiūrį į tiesą kaip į kažką, kas neprisidengta gali atrodyti nepatogiai.

Psichologinę perspektyvą atskleidžia frazeologizmai *to tell the truth and shame the devil* ‘velnio apmaudui pasakyti tiesą’, t. y. drąsiai sakyti tiesą, nepaisant pagundos sumeluoti, *speak truth to power* ‘sakyti tiesą jėgai’, t. y. atvirai reikšti savo mintis be baimės neįtikti galingiesiems, *home truth* ‘namų tiesa’, t. y. teisingas, bet nemalonus faktas, kurį žmogus prisipažįsta apie save. Šie frazeologizmai tiesą vaizduoja kaip psichologiškai sunkiai pasakomą, reikalaujančią drąsos. Frazeologizmas *truth is stranger than fiction* ‘tiesa keistesnė už fikciją’ (t. y. realybė kartais stebina labiau, nei išgalvotos istorijos) parodo, kad tiesą psichologiškai priimti yra sunkiau nei fantazijas.

Frazeologizmai perteikia ir makiavelišką požiūrį į tiesą: *truth* vaizduojama kaip dalomas objektas, kuriuo galima manipuliuoti: *to be economical with the truth* ‘taupiai elgtis su tiesa’, t. y. tikslingai nusišypsoti dalį ar visą tiesą, *bend the truth* ‘lenkti tiesą’, t. y. sakyti kažką neteisingo, *stretch the truth* ‘ištempti tiesą’, t. y. siekti kažką parodyti esant geresniu. Šiuose frazeologizmuose itin ryški TRUTH IS OBJECT konceptualioji metafora, *truth* vaizduojama kaip objektas, kuriuo galima įvairiai manipuliuoti, pritaikant savo patogumui. Panašią manipuliacinę reikšmę turi frazeologizmas *bald truth* ‘plika tiesa’, t. y. teisingas teiginys, bet pateikiamas be papildomos informacijos, leidžiančios padėti suprasti tiesą. Partityvumo aspektą ypač paryškina šiuolaikiniuose žodynuose pateikiami žodžių junginiai *half-truth* ‘pusiau tiesa’, *an ounce of truth* ‘uncija tiesos’, *not a particle of truth* ‘nei dalelės tiesos’, *element of truth* ‘dalelė tiesos’, *have a / the ring of truth* ‘turėti tiesos žiedą’, t. y. atrodyti teisingam. Frazeologizmas *nothing could be further from the truth* ‘neįmanoma labiau nutolti nuo tiesos’, t. y. kažkas visiškai nėra teisinga, perteikia fizinio objekto erdvėje ir gradacijos aspektą, kai *truth* – tai kažkas, nuo ko galima daugiau ar mažiau nutolti.

Frazeologizmai atskleidžia ir teigiamą aksiologinį *truth* vertinimą: ji metaforiškai vaizduojama kaip šlovinimo objektas (*truth-worship* ‘tiesos šlovinimas’), turinys, kuriuo galima kažką pripildyti (*truth-filled* ‘pripildytas tiesos’), vertybė, kuria galima įkvėpti (*truth-inspired* ‘įkvėptas tiesos’), vesti (*truth-led* ‘vedamas tiesos’), trokšti, siekti, mylėti (*truth-desiring* ‘trokštantis tiesos’, *truth-seeker*, *truth-searcher* ‘tiesos ieškotojas’, *truth-loving* ‘mylintis tiesą’).

Žodynai pateikia 18 *truth* darinių ir giminiškų žodžių (*truthable*, *truthier*, *truthful*, *untruthful*, *truthfully*, *truthfulness*, *truthhead*, *truthify*, *truthiness*, *truthing*, *truthless*, *truthlike*, *truthly*, *truthsman*, *truthy*, *untruth*, *truly*, *untruly*), dauguma kurių neperteikia naujų semantinių aspektų, bet atkartoja jau žodžio etimologijoje ir apibrėžtyse išryškėjusias pagrindines reikšmes: ištikimybės, lojalumo, tikrovės atitikimo, nepadirbtumo. Iki tol neišryškėjusi juridinė reikšmė įžvelgiama tik pasenusiame XV a. pradžios dūrinyje *truthhead*, kuris reiškė ‘teisėtumą’ (*rightfulness*), ‘legitimumą’ (*legitimacy*). Darinys *truly* ‘saugus, tvirtas’ (*safe, sound, secure*) išryškina dar kelis naujus semantinius aspektus: tvirtumo, saugumo.

Siekiant atkurti platesnį semantinį *truth* vaizdą, būtina išnagrinėti ir bendro darybos pamato žodžius *true* ‘tikras’ ir *truce* ‘paliaubos’. Būdvardis *true* yra *truth* darybos pamatas, jo reikšmėse iš esmės išryškėja tie patys semantiniai aspektai, kaip ir žodyje *truth*. *True* visų pirma reiškia ‘lojalų, patikimą’ (*loyal, trustworthy*), kalbant apie ‘tvirtą paramą ir pagarbą vadovui, valstybei, dalykui’ (*showing unwavering support and respect for a leader*,

country, cause), ‘žodžio laikymąsi, pastovumą, stabilumą’ (*faithful to one’s word; loyal, constant, steadfast*), bet prie tos reikšmės pateikiama ir paapibrėžtis, perteikianti iki tol neišryškėjusį fizinį objekto aspektą: žodis gali būti vartojamas, kalbant apie daiktų būklę ir reikšti ‘nelūžtantį, tvirtą, patvarų’ (*not liable to break or give way; firm; reliable; sound*). Taip pat atskleidžiama jau pasenusi reikšmė, kurioje atsiskleidžia moralinis aspektas, kai kalbama apie žmogų ar jo veiksmus: ‘kilnus, doras, patikimas, nuoširdus, neapsimestinis’ (*honourable, virtuous, trustworthy; honest, sincere, unfeigned*). Antroji *true* reikšmė ‘atitinkantis faktus ar realybę’ (*in accordance with fact or reality*) perteikia žodyje *truth* išryškėjusią klasikinę reikšmę ir „fakto kultą“. Žodžių *true* ir *truth* etimologija iš esmės bendra, bet OED pateikia gilesnes *true* kilmės šaknis: žodį sieja su sen. prūsų *druwit* ‘tikėti’, sen. airių *derb* ‘tikras’ ir iškelia hipotezę apie bendrą žodžių *truth* ir *tree* ‘medis’ kilmę, kas galėtų paaiškinti žodžio semantiniame lauke dar išlikusį fizinio tvirtumo, patvarumo aspektą.

Daiktavardžiai *truce* ir *truth* t. p. turi bendrą etimologiją, abu kilę iš OE *tréow* ‘tiesa ar ištikimybė pažadui, gera valia, ištikimybės ar tiesos patikėjimas, pažadas, susižadėjimas, susitarimas, sąjunga’ (*truth or fidelity to a promise, good faith, assurance of faith or truth, promise, engagement, covenant, league*). Vėliau *truce* semantiškai atsiskyrė ir dabartinė jo reikšmė ‘paliaubos’ yra itin siaura. Vis dėlto, joje taip pat matomas teigiamas aksiologinis aspektas.

Frazeologizmų ir darinių analizė parodo labai ambivalentišką tiesos vertinimą. Viena vertus, ji vaizduojama kaip aiški, nenuslepiama, absoliuti, vientisa ir nedaloma. Nors *truth* dažnai metaforiškai vaizduojama kaip nemaloni, pavojinga, reikalaujanti drąsos, frazeologizmuose išlieka gana stiprus teigiamas aksiologinis jos vertinimas: *truth* – tai kažkas, ko reikėtų visados ieškoti, siekti ir laikytis. Antra vertus, *truth* dažnai tampa manipuliacijos objektu: pritempiamu, dalomu, skaidomu, perteikiamu tik iš dalies. Frazeologizmų analizė atskleidė **TRUTH kaip absoliučios vertybės** profilį ir **subjektyvios TRUTH** (su dominuojančiu [partityvumo] aspektu) bei **TRUTH kaip psichologiškai nepatogaus dalyko** (su dominuojančiais [percepcijos] ir [partityvumo] aspektais) profilių užuomazgas. Darinių analizė iš esmės papildė apibrėžčių lygmenyje išryškėjusius aspektus ir profilius, ypač **TRUTH kaip vertybės** profilį, su dominuojančiu [fiziniu] tvirtumo, stabilumo, patikimumo aspektu, papildančiu teigiamą sąvokos vertinimą anglų kalboje.

4.1.5. *Truth* sinonimai ir antonimai

OED pateikia istorinį tezaurą, kuriame yra gausybė (beveik 600) visų *truth* reikšmių (tiek istorinių, tiek dabartinių) sinonimų (daugelis jų – archajiški). Iš esmės, OED istorinio tezauro sinonimai atspindi jau apibrėžtyse išryškėjusias *truth* reikšmes: ištikimybės ir patikimumo (*troth, trueness, faithfulness, fidelity* ir kt. ‘ištikimybė’), socialinio vedybinio įsipareigojimo (*espousal, troth-plight, desponsation, handfasting* ir kt. ‘vedybinis susižadėjimas’), tikrumo (*verity, veracity, truthfulness, veritableness* ir kt. ‘tikrumas’), tikėjimo ar jo išpažinimo, ortodoksijos, pamaldumo (*belief, faith, trow, credo, creed* ‘tikėjimas’, *orthodoxy* ‘ortodoksija’, *piety, life-holiness* ‘pamaldumas’, *devotion* ‘atsidavimas’), faktų atitikimo (*fact* ‘faktas’, *vidimus, unquestionable* ir kt. ‘patikrintas, neabejotinas faktas’), visuomenėje įsitvirtinusio principo, aksiomos (*maxim, axiom* ‘principas, aksioma’, *truism, postulate* ‘tiesa, postulatas’), epistemologinį žinių (*knowledge, science, sapience* ir kt. ‘žinios, mokslas, išmintis’), realybės atitikimo (*realty, reality, veriness, authenticity* ir kt. ‘realybė, realumas, tikrumas, autentiškumas’), tikrumo, nepadirbtumo (*substance, hypostasis, reality, essence* ir kt. ‘tikroji esmė, hipostazė, tikrumas’), realybės, supriešintos su vaizduotės dalykais (*reality, authenticity, thinginess* ir kt. ‘realumas, autentiškumas, tikroviškumas’), precizijos, neklaidingumo, taisyklingumo (*justness* ‘teisingumas’).

Gausų šiuolaikinių sinonimų sąrašą (apie 60 leksinių vienetų) pateikia CED ir IT. Iš jų išryškėja skirtingos perspektyvos: filosofinė klasikinė, kai *truth* reiškia tai, kas atitinka tikrovę (*reality, real life, actuality, fact of the matter, what really happened*); mokslinė, kai *truth* reiškia faktą, mokslškai pagrįstą principą (*fact(s), factuality, factualness, law, certainty, verity, veracity, proven principle*), nepadirbtumo, atvirumo, nenuslėptumo (*genuineness, authenticity, sincerity, verity, candour, the honest truth, honesty, frankness, revelation*), teisėtumo (*validity, legitimacy*), tikslumo, tiesumo (*accuracy, precision, correctness, rightness, exactness, exactitude, uprightness, nitty-gritty, openness*), neklaidingumo (*infallibility, perfection*), religinė (*gospel truth, God’s truth*), aksiologinė (*honour, virtue, goodness, righteousness, probity, incorruptibility*), atsidavimo (*dutifulness, devotion, dedication*), pastovumo (*constancy*), konvencinė (*maxim, axiom, truism*).

„Collins English Dictionary“ ir IT iš viso pateikia apie 25 *truth* antonimus. Bandyamas atsakyti į klausimą „kas nėra *truth*?“ leidžia pažvelgti į šią sąvoką iš opozicijų perspektyvos, kuri atskleidžia penkis žiūros taškus: (1) *truth* nėra apgaulė, melas, klastotė tikslingas siekis apgauti (*lie, falsehood, deception, deceit, fabrication, misrepresentation*); (2) *truth* nėra klaida,

netikslumas (*error, inaccuracy, falsity, delusion*); (3) *truth* nėra tai, kas prieštarauja realybei, neatitinka tikrovės (*unreality, untruth*); (4) *truth* nėra tai, kas išgalvota (*legend, fiction, myth, invention, fabrication, old wives' tale*), (5) *truth* nėra tai, kas netobula, netikslu, klaidinga (*flaw, imperfection, imprecision, inaccuracy*).

Antonimų analizė atskleidžia, kad *truth* negali būti nei tyčinis, nei netyčinis tikrovės iškraipymas ar tiesiog tikrovės nebuvimas, tai kažkas, kas negali kilti iš žmogaus fantazijos, būti dirbtinai sukurta, tai kažkas, kas privalo būti tobula, be klaidų ir netikslumų.

Sinonimai ir antonimai atskleidžia du *truth* vaizdus: diachroninį ir synchroninį. Žvelgiant iš diachroninės perspektyvos, ryškėja **TRUTH kaip ištikimybės** profilis, su dominuojančiu [socialiniu] aspektu. *Truth* – tai ištikimybė ir patikimumas, socialinis įsipareigojimas (pagrįstas ištikimybės priesaika), natūralumas, priešinamas padirbtumui ir vaizduotės dalykams, tikėjimo išpažinimas, religinė ortodoksija, pamaldumas. Žvelgiant iš synchroninės perspektyvos, ryškėja **TRUTH kaip realybės atitikimo** profilis, kai *truth* – tai kažkas, kas atitinka tikrovę, remiasi faktais, yra moksliškai teisinga, nepadirbta, atvira ir nuoširdi, tiksli, pastovi ir nekintama.

Žvelgiant iš aksiologinės pusės, ryškėja **TRUTH kaip vertybės profilis**, su dominuojančiu [aksiologiniu] aspektu. Tiesa – tai dvasinė, kartais religinė vertybė, kažkas garbingo, doro, gero, tiesaus, sąžiningo, nepaperkamo, tai – dvasinis atsidavimas kažkam. Šiuolaikiniai sinonimai perteikia mažiau religinių reiškinių, neperteikia įsipareigojimo reikšmės. Visos kitos reikšmės iš esmės nepakito. Sinonimų analizė vėl pagrindžia istorinę bazinės koncepto reikšmės transformaciją – nuo **TRUTH kaip ištikimybės** iki **TRUTH kaip realybės atitikimo**.

4.1.6. TRUTH sisteminių duomenų analizės išvados

Žodiniai pateikia gana platų leksikografinį *truth* vaizdą ir itin aiškiai perteikia koncepto bazinės reikšmės transformaciją – nuo **TRUTH kaip ištikimybės** diachroniniame lygmenyje iki **TRUTH kaip realybės atitikimo** synchroniniame lygmenyje. Pagrindinis naujosios, šiuolaikinėje kalboje įsitvirtinusios bazinės reikšmės aspektas – [sąsajos] su faktais, kai TRUTH laikoma tai, kas faktiškai įrodoma esant teisinga. Vienas ryškiausių profilių leksikografiniuose duomenyse – **(1) konvencinės TRUTH kaip to, kas visuotinai priimta kaip teisinga**. Išryškėjo ir kitų profilių užuomazgos: **(2) TRUTH kaip vertybės**, **(3) absoliučios TRUTH**, **(4) TRUTH kaip psichologiškai nemalonaus dalyko**, ir **(4) TRUTH kaip techninio tobulumo, tinkamos padėties, taisyklingumo**. Palyginus diachroninius ir

sinchroninius sisteminius duomenis, galima daryti prielaidą, kad anglų kalboje pirmiausia įsitvirtino percepcinė *truth* kaip ‘tvirtumo, patvarumo’ reikšmė, kuri vėliau išsivystė į ‘patikimumo, ištikimybės’, o vėliau ją išstūmė klasikinė ‘realybės ir faktų atitikimo’ reikšmė.

4.2. LIE analizė sisteminiuose duomenyse

4.2.1. *Lie* reikšmė istoriniame OED žodyne

OED pateikia žodžio *lie* daiktavardį, būdvardį ir veiksmažodį. Didžiausias dėmesys skiriamas daiktavardžio analizei, bet veiksmažodžio analizė leidžia atskleisti išsamesnį koncepto vaizdą. *Lie* kaip būdvardis iš šiuolaikinės anglų kalbos vartosenos beveik išnyko. OED pateikia vos vieną apibrėžtį – *lying, false* ‘melagingas, netikras’, kurią iliustruoja tik dviem pavyzdžiais (X ir XIII a.). Būdvardis *lie* atkartoja daiktavardžio ir veiksmažodžio semantiką ir neperteikia jokių naujų semantinių aspektų, todėl nuspręsta jo nenagrinėti. Žodyne pateikiamos dvi pagrindinės daiktavardžio *lie* apibrėžtys, suskirstytos į kelias paapibrėžtis (5 lentelė).

5 lentelė. Daiktavardžio *lie* apibrėžtys OED žodyne.

Nr.	Daiktavardžio <i>lie</i> apibrėžtys
1.	a. <i>An act or instance of lying; a false statement made with intent to deceive; a criminal falsehood.</i> b. <i>Something grossly deceptive; an imposture.</i>
2.	a. <i>to give the lie (to): to accuse (a person) to his face of lying. Also transferred of facts, actions, etc.: to prove the falsity of, to contradict (appearances, professions).</i> b. <i>Hence occasionally the lie is used for: The action of giving the lie; the charge of falsehood.</i>

Apibrėžtys atskleidžia gana siaurą leksemos vaizdą, bet išryškina bazinę žodžio reikšmę. Pirmoji apibrėžtis pabrėžia, kad *lie* – tai melagingas teiginys, kuriuo siekiama apgauti. Apibrėžtyse svarbus tyčios aspektas: *lie* laikomas sąmoningu ir tyčiniu. Taip pat pabrėžiamas itin stiprus neigiamas, net kriminalinis *lie* vertinimas: prie pirmosios apibrėžties pažymima, kad *lie* yra nusikalstamas, šiurkštus veiksmas, antroji apibrėžtis t. p. kalba apie *lie* subjekto kaltinimą.

Neigiamą žodžio vertinimą anglų kalboje pabrėžia ir OED po pirmąją apibrėžtimi pateikiamas priedas, kad šiuolaikinėje vartosenoje žodis *lie* paprastai išreiškia stiprų moralinį smerkimą, todėl mandagiame pokalbyje įprastai yra vengtinas, keičiamas eufemizmais *falsehood* ir *untruth* ‘netiesa’.

Apibrėžtis iliustruojantys pavyzdžiai melą sieja su pikdžiuga (1), vaizduoja kaip žeidžiantį žmogaus orumą ir garbę (2, 3). Meluojama dėl piktavališkų (dažnai politinių) kėslų (4).

- (1) *A wicked spekere delited is in his **leghe** (R. Rolle);*
- (2) *All **lies** disgrace a gentleman, white or black (F. Marryat);*
- (3) *The great Violation of the Point of Honour from Man to Man, is giving the **Lie** (J. Addison);*
- (4) *It was perhaps a **lie** invented by political malignity (J. A. Froude);*

Antroji apibrėžtis parodo, kad melu laikomas ne tik verbalinis aktas, bet ir apgaulinga išvaizda, ar siekis sudaryti apgaulingą įspūdį ar nuomonę (5, 6). Tai – atskira, dar šv. Augustino filosofijoje aprašyta melo kaip apsimetimo kategorija.

- (5) *The very formality of an Idol is to be a **lye**, to stand for that which it is not (E. Reynolds);*
- (6) *How is it possible for a Man to maintain a constant **Lie** in his Appearance [...] (H. Fielding);*

Krikščioniškosios filosofijos požiūris į melą atsispindi ir žodynų pavyzdžiuose atskleidžiamoje antropologinėje melo kilmėje: melas – išskirtinai žmogiškasis veiksmas, priešinamas dieviškajai tiesai (7). Žmogus gali būti tiek melo subjektu, tiek objektu (8). Brėžiama aiški skirtis tarp tyčinio ir netyčinio melo. Netyčiniui neteisingos informacijos perteikimui tinkamesni žodžiai – *mistake* arba *error* ‘klaida, klydimas’ (9). Taigi, melas yra labiausiai smerktinas todėl, kad yra sąmoningas, dažniausiai pagrįstas laisva žmogaus valia ir nukreiptas prieš kitą žmogų.

- (7) *They doe receave but the **lees** of men for the truthe of God (D. Calderwood);*
- (8) *Able to make a man both to believe **lyes**, and tell them (T. Hobbes);*
- (9) *Johnson had accustomed himself to use the word **lie**, to express a mistake or an error in relation..though the relater did not mean to deceive (J. Boswell).*

OED pateikia keturias veiksmazodžio *lie* apibrėžtis, suskirstytas į kelias patikslinančias paapibrėžtis (6 lentelė). Kai kurios prie apibrėžčių pateikiamos reikšmės paaiškina frazeologizmų semantiką, jos plačiau aptariamose *lie* frazeologizmų analizės skyriuje 4.2.4.

6 lentelė. Veiksmažodžio *lie* apibrėžtys OED žodyne.

Nr.	Veiksmažodžio <i>lie</i> apibrėžtys
1.	a. To tell a lie or lies; to utter falsehood; to speak falsely. b. to lie of (arch.), †on, †upon: to tell lies about. c. Proverbial expressions. For to lie in one's teeth, to lie in one's throat, to lie like a trooper.
2.	figurative. Chiefly of inanimate objects: To present false statements; to convey a false impression; to make a deceitful show.
3.	†a. with cognate object. Obsolete. †b. To say or allege falsely. Obsolete. c. With adv. or phr.: to take away by lying; to get (a person, etc.) into or out of by lying. d. To talk, gossip; to tell 'tall' stories or exchange anecdotes. Originally and chiefly Black English.
4.	†To give the lie to. Obsolete.

† – pasenusi, nebevartojama reikšmė.

Lie veiksmažodis iš esmės perteikia tą pačią semantiką, tą patį reikšmės branduolį kaip ir daiktavardis, bet antroje apibrėžtyje atsiskleidžia melo kaip apsimetimo kategorija: meluoti galima ne tik verbaliniu būdu, bet ir išvaizda, pvz., siekiant sudaryti klaidinantį įspūdį. Nors apibrėžtis neperteikia tyčios ir sąmoningumo aspekto, ji perteikia pavyzdžiai (10). Neigiamą *lie* vertinimą pabrėžia kolokacija *lie like a dog* 'meluoti kaip šuo' (11).

(10) *He **lies**, and he knows he **lies*** (J. Boswell);

(11) *Bishops will **lye** like dogs* (M. Marprelate).

Nors apibrėžtys išreiškia beveik vienareikšmį neigiamą aksiologinį *lie* vaizdą, trečiosios apibrėžties ketvirtoji paapibrėžtis ir keli ją iliustruojantys pavyzdžiai perteikia siaurą teigiamą juokų melo kategoriją, kai *lie* reiškia tiesiog kalbėjimąsi, vaizdingą pasakojimą, ar melavimą pramogos tikslais (12, 13). Vis dėlto, žodyne nurodoma, kad tai itin siaura dialektinė reikšmė, būdinga tik afroamerikiečių anglų kalbai, todėl negalima išskirti atskiros juokų melo profilio anglų kalboje.

(12) *Cliffert Ulmer told me that I'd get a great deal more [stories] by going out with the swamp-gang. He said they **lied** a plenty while they worked* (Z. N. Hurston);

(13) ***Lie**, to talk. 'Let's sit down and **lie** to one another'* (Amer. Speech).

Istorinio OED žodyno apibrėžčių lygmenyje išryškėjo bazinė LIE reikšmė – **subjekto tyčia perteikiama netiesa, siekiant suklaidinti**. Taip pat žvelgiama iš aksiologinės perspektyvos, iš kurios matomas **LIE kaip neetiško, neigiamo dalyko ir LIE kaip nusikaltimo** profiliai su dominuojančiu [aksiologiniu] aspektu. Pabrėžtina, kad dauguma OED pateikiamų apibrėžčių – archajinės, kaip ir visi jas iliustruojantys pavyzdžiai, kurie apima laikotarpį nuo senosios anglų kalbos iki XIX a. vidurio. Žodynas pateikia tik du šiuolaikinio diskurso pavyzdžius, bet tik dialektinei trečiosios *lie* apibrėžties ketvirtajai paapibrėžčiai iliustruoti. Taigi, OED perteikia senovinį ir sustabarėjusį *lie* vaizdą, kurį būtina patikslinti šiuolaikinių žodynų analize.

4.2.2. *Lie* reikšmė šiuolaikiniuose žodynuose

Dabartinės anglų kalbos žodynai (CED, LDOCO, CD, OALD, MED) pateikia iš esmės vienodas apibrėžtis, kurias galima apibendrinti kaip vieną: *a statement made by somebody knowing that it is not true* ‘kažkieno sakomas teiginys, žinant, kad tai nėra tiesa’.

Žodynuose atskleidžiamas *lie* tyčios aspektas ir melavimo sąmoningumas: visos apibrėžtys *lie* apibrėžia kaip kažką, kas yra sakoma ar rašoma, žinant, kad tai yra netiesa. CD apibrėžtyje dar pabrėžiamas melo tikslas – apgauti (*an untrue or deceptive statement deliberately used to mislead* ‘neteisingas ar apgaulingas teiginys, sakomas tyčia siekiant suklaidinti’ (CD)). Žodynų pavyzdžiai atkleidžia ir reliatyvų melo pobūdį, dažnai neaiškią ribą tarp melo ir tiesos (14, 15).

- (14) *It's difficult to disentangle hard fact from myth, or truth from **lies*** (CD);
- (15) *Jean Cocteau said that history is facts which become **lies** and that legends are **lies** which become history* (LDOCE).

Lie reliatyvumą pabrėžia ir žodžio gramatika, atskleidžianti kiekybės aspektą: nurodoma, kad *lie* – skaičiuojamasis daiktavardis, taigi, kitaip nei *truth*, *lie* gali būti daug ir įvairių (16). Dažnas ir partityvumo aspektas: *lie* gali būti dalinis. Pavyzdžiuose kalbama apie „melo ryšulį“, „šiek tiek melo“ (17, 18). Be to, parodoma *lie* gradacija: jis gali būti didesnis ir mažesnis (19–21). Neigiamą melo vaizdinį pabrėžia dažnos kolokacijos *vicious lie* ‘piktas melas’, *poison someone with lie* ‘nuodyti kažką melu’ (22, 23).

- (16) *The story was nothing but **lies*** (CD);
- (17) *He called the report “a pack of **lies**”* (LDOCE);
- (18) *That would be a bit of a **lie*** (LDOCE);
- (19) *He told a big fat **lie**!* (OALD);

- (20) *He told a whopping great **lie**!* (OALD);
 (21) *All children tell their parents little **lies** sometimes* (MED);
 (22) *How dare you spread such vicious **lies**?* (LDOCE);
 (23) *But she was afraid that some evil tongue might poison me with **lies**...* (LDOCE).

Pavyzdžiuose išryškėjo ir gradacinis melo vertinimas: labiausiai neigiamai vertinamas akivaizdus melas, kurio net nebandoma nusišypsoti, pvz., kolokacijose *barefaced / bald-faced / blatant / downright lie* ‘įžūlus, akivaizdus melas’. Žodynų pavyzdžiuose toks melas vertinamas su pasipiktinimo emocija (24–27). Melą dažniausiai stengiamasi nusišypsoti, dažna su juo siejama emocija – gėda (28). Kita vertus, pavyzdžiuose dažnai sutinkama kolokacija *elaborate lie* ‘įmantrus melas’. Tai atskira melo kategorija, kuriai reikalinga laki išmonė. Toks melas artimas fantazijai (29, 30). Kolokacijos *a web / tissue of lies* ‘melų tinklas / pinklės’, *disentangle truth from lies*, ‘atpauzinti tiesą nuo melų’, metaforiškai vaizduoja melą kaip kažką painaus, sudėtingo, iš ko sunku išsikapti (30, 31).

- (24) *How could she swallow such a blatant **lie**?* (OALD);
 (25) *He was uncomfortable about telling such a blatant **lie*** (MED);
 (26) *That's a downright **lie**!* (OALD);
 (27) *As usual, the party's leaflet is full of barefaced **lies*** (OALD);
 (28) *It's embarrassing to be caught telling a **lie*** (CD);
 (29) *an elaborate **lie** about being attacked by two masked men* (OALD);
 (30) *a web of elaborate **lies*** (OALD);
 (31) *The case against him was based on a tissue of **lies*** (MED).

Dabartinės anglų kalbos žodynų pateikiamos veiksmažodžio *lie* apibrėžtys taip pat yra itin panašios, tad jas galima sugrupuoti į dvi pagrindines (7 lentelė).

7 lentelė. Veiksmažodžio *lie* apibrėžtys šiuolaikiniuose anglų kalbos žodynuose.

Nr.	CED, LDOCE, CD, OALD, MED pateikiamos <i>lie</i> veiksmažodžio apibrėžtys
1.	<i>To deliberately make a statement that you know is not true;</i>
2.	<i>To show or suggest facts that are not true, create a misleading information.</i>

Veiksmažodžio apibrėžtys, panašiai kaip daiktavardžio, pabrėžia *lie* tikslingumą, sąmoningumą, siekį apgauti. Tuo tarpu antroji apibrėžtis parodo, kad tyčios aspektas jau nėra labai svarbus, pabrėžiamas pateikiamos informacijos netikrumas. Be to, parodoma, kad *lie* subjektu gali būti nebūtinai

žmogus, bet ir daiktai, faktai, išvaizda, ar bet kokia klaidinanti informacija. Pavyzdžiui, LDOCE patikslina, kad tai gali būti nuotrauka, sąskaita (*if a picture, account etc lies, it does not show the true facts or the true situation* ‘jei nuotrauka, sąskaita ir kt. meluoja, ji neperteikia tikrų faktų ar tikros informacijos’).

Dauguma žodynų pabrėžia verbalinį (sakytinį ar rašytinį) melo pobūdį, tačiau CED žodyne žvelgiama plačiau ir melu laikomas bet koks (nebūtinai verbalinis) tikrovės iškreipimas, klaidingo išpūdžio sudarymas (*if you say that something lies, you mean that it does not express or represent something accurately* (CED), ‘jei sakoma, kad kažkas meluoja, tai reiškia, kad kažkas nėra išreiškta ar perteikta tiksliai’), tokio melo subjektas nebūtinai yra antropologinis (33, 34).

(32) *The camera can sometimes lie* (CED);

(33) *The results of these often lie* (MED).

Šiuolaikinės anglų kalbos žodynai apibrėžčių lygmenyje išryškino tą pačią bazinę *lie* reikšmę, kaip ir istorinis OED žodynas. Tai rodo, kad etimologinių žodžio semantinio branduolio transformacijų nėra. Šiuolaikiniai žodynai perteikė ir gana stiprų **LIE kaip neetiško, neigiamo dalyko** profilį, su dominuojančiu [aksiologiniu] aspektu ir naują **LIE kaip tiesos neatitikimo, klaidingo fakto** profilį. Išsamesnę žodžio semantinę plėtrą atskleidžia etimologinių šaltinių tyrimas.

4.2.3. *Lie* etimologija

OED rašoma, kad žodis *lie* yra germanų kilmės. Žodynas pateikia jo formų kaitą, bet žodžio semantika išliko nepakitusi. ED pateikia senosios anglų kalbos žodžius *lyge, lige* ‘melas, netiesa’, ir žodį kildina iš protogermanų **lugiz*, sen. norvegų *lygi*, danų *løgn*, sen. fryzų *leyne*, olandų *leugen*, sen. aukštaičių vok. *lugi*, vok. *Lüge*, got. *liugn* ‘melas’. OED pateikiama reikšmė *to give the lie to* ‘apkaltinti melu’ kildinama iš XVI a. paskutiniojo dešimtmečio. ED rašoma, kad veiksmažodžio *lie* etimologija nėra aiški, bet žodis siejamas su sen. slavų bažn. *lugati*, rusų *luigati* ‘meluoti’.

Žodžio etimologinė analizė atskleidė, kad jo semantinis branduolys išliko nepakitęs, bet pakito aksiologinis žvilgsnis į *lie*: sustiprėjo **LIE kaip neetiško, nemoralinio dalyko** profilis, su dominuojančiu [aksiologiniu] aspektu, kadangi šiandieninėje bendrinėje kalboje žodis laikomas per stipriu ir dažnai keičiamas eufemizmais.

4.2.4. *Lie* dariniai ir frazeologizmai

Frazeologizmai, kolokacijos ir dariniai atskleidžia du skirtingus požiūrius į melą: žvelgiant iš moralinės perspektyvos, melas yra griežtai smerkiamas, žvelgiant iš psichologinės perspektyvos – kartais laikomas būtinu ir netgi teigiamu. Pastarąją perspektyvą iliustruoja itin dažnas frazeologizmas *white lie* ‘baltas melas’, reiškiantis melavimą mandagumo tikslais ar saugant kitą nuo neigiamų jausmų. Frazeologizmas *lie your way into / out of something* ‘nusimeluoti kelią į kažką / iš kažko’, t. y. meluojant patekti į tam tikrą situaciją ar iš jos išsikapstyti, perteikia funkcinį-pragmatinį melo aspektą.

Kur kas daugiau žodžių junginių išreiškia smerktiną požiūrį į melą. Ypač neigiamą emocinį vertinimą perteikia kolokacija *lie hater* ‘melo nekentėjas’ (vartojama greta *truth lover* ‘tiesos mylėtojas’). Pasireiškia ir melo gradacija: blogiausiai vertinamas tiesmukiškas, begėdiškas melas, kurį perteikia frazeologizmai *barefaced*, *blatant*, *complete*, *downright*, *outright*, *transparent lie* ‘akiplėšiškas, akivaizdus, visiškas, tiesmukiškas, atviras, skaidrus melas’. Frazeologizmas *lie through your teeth* ‘meluoti pro dantis’ taip pat vartojamas, norint parodyti, kad kažkas akivaizdžiai meluoja. Taigi, blogiausio melo kategoriją sudaro įžūlus, atviras ir begėdiškas *lie*.

Nemažai kolokacijų su dėmeniu *lie* reiškia tam tikrą su melu susijusį žmogų: *lie teller* ‘melo sakytojas’, *lie writer* ‘melo rašytojas’, *lie monger* ‘melo pardavėjas’, kuriuose melas vaizduojamas kaip manipuliacijos objektas ar net prekė. Gausu frazeologinių junginių, kuriuose kalbama apie melo atskleidimą: *give the lie to something*, *nail a lie* ‘parodyti, kad kažkas yra netiesa’, *lie detector* ‘melo detektorius’, *call somebody a liar* ‘pavadinti kažką melagiu’.

Vienintelis *lie* darinys – daiktavardis *liar* ‘melagis’, kurį OED apibrėžia kaip *who lies or tells a falsehood; an untruthful person* ‘kažkas, kas meluoja ar sako netiesą, nesąžiningas žmogus’. LDOCE dar pabrėžia tyčios aspektą, kad meluojama tyčia: *someone who deliberately says things which are not true* ‘kažkas, kas tyčia sako netikrus dalykus’. Šiuolaikiniai žodynai pateikia nemažai frazeologinių junginių su žodžiu *liar*. Vėl pasireiškia gradacinis aspektas: melas gali būti didesnis ar mažesnis, lengvesnis ar sunkesnis, pvz., frazeologizmas *a big liar* reiškia ‘didelį melagį’, tuo tarpu frazeologizmas *you little liar* ‘tu, mažas melagi’ juokais vartojamas meluojančiam vaikui sugėdinti. Kolokacijos *habitual / chronic / inveterate liar*, ‘amžinas / chroniškas / užkietėjęs melagis’ ar *congenital / pathological / compulsive liar* ‘įgimtas / pataloginis / nepataisomas melagis’ melą vaizduoja kaip sunkiai pataisomą ydą, atskleidžia kaskadinį jo pobūdį bei melą

konceptualizuoja kaip nepagydomą ligą. Kolokacijose greta žodžio *liar* dažnai vartojami žodžiai *cheat* ‘sukčius’, *fool* ‘kvailys’, *hypocrite* ‘veidmainis’, *thief* ‘vagis’ papildo neigiamą aksiologinį *lie* paveikslą.

Frazeologizmai ir dariniai išsamiausiai atskleidė **LIE kaip neetiško dalyko**, su dominuojančiu [aksiologiniu] aspektu profilį, kai LIE laikomas neetišku, nepataisomu, pasipiktinimą keliančiu dalyku, kurį būtina atskleisti. Vis dėlto, frazeologijoje pasireiškė ir **psichologiškai būtino LIE** profilis, su dominuojančiu [funkciniu] aspektu, kai *lie* reiškia kartais naudingą ir neišvengiamą gyvenimo elementą.

4.2.5. *Lie* sinonimai ir antonimai

OED istoriniame tezaure pateikiama apie 80 *lie* sinonimų (daugelis jų – archajiški). Sinonimus galima sugrupuoti į kelias semantines grupes. Daugiausia jų reiškia netiesą su tyčios aspektu (*leasing*, *falsehood*, *falsedom*, *mendacity*, *porky* ‘melas, apgavystė’ ir kt.), apsimetimą, siekį sudaryti klaidingą įspūdį (*imposture*, *put-on*, *wooden nutmeg* ‘apsimetimas’), dažniausiai siekiant kažkokio pragmatinio tikslo (*fraud*, *cheat*, *swindle*, *cozening* ‘sukčiavimas, apmulkinimas’). Prie kitos grupės galima būtų priskirti *lie* sinonimus, reiškiančius tiesiog tiesos nebuvimą, be tyčinės apgavystės aspekto (*inveracity*, *untruth*, *untruism* ‘netiesa’, *fallacy* ‘suklydimas’ ir kt.). Dar viena sinonimų grupė susijusi su *lie* išgalvotos istorijos, pasakos reikšme (*fable*, *fairy story*, *fairy tale* ‘pasaka’). Kai kurie sinonimai perteikia *lie* ir plepumo, pajuokavimo sąsają (*gabbing*, *crack* ‘tauskėjimas, plepėjimas, tauzijimas’, *flim-flam* ‘paistalai, niekai’, *mock* ‘pokštas’). Kai kurie archajiniai sinonimai perteikia *lie* kaip fizinio objekto, ‘kamščio, kamšalo’ reikšmę (*gag*, *bung*), kreivumo, suktumo reikšmę (*braid* ‘pynė’).

CED ir IT pateikia 43 daiktavardžio *lie* sinonimus, kuriuos taip pat galima sugrupuoti pagal panašius semantinius aspektus. Pirmąją grupę sudarytų *lie* sinonimai, reiškiantys tyčinį netiesos perteikimą, siekiant suklaidinti (*deceit*, *deception* ‘apgavystė’, *disinformation* ‘dezinformacija’, *fabrication* ‘išgalvojimas, suklaidinimas’, *mendacity* ‘melagingumas’), kai kurie perteikia akivaizdų funkcinį aspektą: vartojami, kai kalbama apie melavimą, siekiant pragmatinės naudos (*evasion* ‘išsisukinėjimas, vengimas’, *subterfuge* ‘gudravimas, gudrybė’, *prevarication* ‘išsisukinėjimas, vengiant tiesioginio atsakymo’). Vienas sinonimas pabrėžia fizinį *lie* išvaizdos aspektą (*whopper* ‘didžiulis, begėdiškas melas’). IT pateikia nemažai sinonimų, kurie vartojami oficialiajame administraciniame, teisiniame diskurse ir reiškia kriminalinį nusikaltimą (*evasion* ‘išsisukinėjimas (nuo prievolės, mokesčių)’),

perjury ‘melaginga priesaika’, *slander* ‘šmeižtas, įžeidimas žodžiu’, *libel* ‘rašytinis šmeižtas, paskvilis’, *forgery* ‘klastojimas’, *misstatement* ‘melagingas teiginys, kuriuo siekiama įtikinti kitą asmenį sudaryti sandorį’). Labai gausi *lie* sinonimų grupė (dažnai – su emociniu neapykantos, pykčio elementu), reiškianti šmeižimą, melavimą, siekiant apjuodinti, sumenkinti kitą asmenį, nuplėšti garbę (*slander*, *aspersion*, *vilification* ‘šmeižtas, juodinimas’, *backbiting* ‘apkalba’, *calumny*, *calumny*, *defamation* ‘šmeižimas, apkalba, gero vardo teršimas’, *obloquy* ‘plūdymas, šmeižimas’, *revilement*, *reviling* ‘neapykantos skleidimas, šmeižimas’). Kai kurie *lie* sinonimai reiškia ne tiek verbalinį veiksmą, kiek netikrą, padirbtą, tikrovės neatitinkantį objektą (*fabrication* ‘fabrikavimas, klastotė’, *forgery* ‘klastotė’, *falsification* ‘padirbimas, falsifikatas’). Atskirą sinonimų grupę sudarytų žodžiai, kuriuose tyčios aspekto nėra arba jis itin neryškus, reiškiantys klaidą ar tiesos nebuvimą (*inaccuracy* ‘netikslumas’, *misinterpretation* ‘klaidingas supratimas’, *falseness* ‘klaidingumas, neteisingumas’, *misstatement* ‘klaidingas tvirtinimas’). Dar vieną *lie* sinonimų grupę sudarytų žodžiai, reiškiantys pasaką, išgalvotą istoriją, perteikiantys teigiamą *lie* vertinimą (*tall story* ‘neįtikėtina istorija, pasakos’, *fiction* ‘fikcija’, *myth* ‘mitas’, *tale*, *fable* ‘pasaka’).

CED ir IT iš viso pateikia apie 10 *lie* antonimų, kurie atskleidžia kelis žiūros į melą taškus: (1) *lie* nėra tai, kas atvira, nuoširdu (*frankness*, *honesty*, *openness*, *sincerity*), *lie* yra tai, kas išgalvota (*non-fiction*), (2) *lie* nėra komplimentas, pagyrimas (*compliment*, *praise*), (3) *lie* nėra dorumas, sąžiningumas (*uprightness*), (4) *lie* nėra tiesa, teisingumas (*truth*, *truthfulness*). Taigi, melas siejamas su uždarumu, slapukavimu, nesąžiningumu, nemaloniais jausmais.

Sinonimai ir antonimai iš esmės atskleidžia panašų LIE vaizdą: **LIE kaip tyčia sakomos neteisybės bazinę reikšmę, LIE kaip tiesos nebuvimo profilį, LIE kaip fantazijos profilį**, su teigiamu [aksiologiniu] ir [pragmatiniu] aspektais. Šiuolaikiniai sinonimai dar išryškina **LIE kaip neetiško, nemoralinio dalyko** profilį, su neigiamu [aksiologiniu] ir [funkciniu] aspektais bei stipriu emociniu vertinimu, **LIE kaip nusikaltimo profilį** su [funkciniu] aspektu ir **LIE kaip nenuoširdumo** profilio užuomazgą.

4.2.6. LIE sisteminių duomenų analizės išvados

Žodynų pateikiamas LIE vaizdas yra kiek siauresnis negu TRUTH. Taip yra todėl, kad pati sąvoka yra konkretesnė, beveik nepakitusi istorinėje dinamikoje. Jos bazinė reikšmė nuo senosios anglų kalbos laikų išliko ta pati:

LIE – tai kažkieno tyčia perteikiama netiesa, siekiant suklaidinti, su dominuojančiu [tyčios] aspektu, pakito tik etinis LIE vertinimas: sisteminiai duomenys nurodo, kad šiuolaikinėje anglų kalboje žodis laikomas labai stipriu ir dažnai keičiamas eufemizmais. Išryškėjo tokie dominuojantys sąvokos profiliai: **(1) LIE kaip neetiško dalyko**, su dominuojančiu [aksiologiniu] ir [emociniu] aspektais, **(2) LIE kaip nusikaltimo**, su dominuojančiu [aksiologiniu] aspektu, **(3) LIE kaip nenuoširdumo**, kai melu laikoma nenuoširdi, vidinių įsitikinimų neatitinkanti elgsena, **(4) LIE kaip tiesos neatitikimo, klaidingo fakto**, **(5) LIE kaip psichologiškai būtino dalyko**. Įžvelgiamos ir **LIE kaip fantazijos** profilio užuomazgos su dominuojančiu teigiamu [aksiologiniu] aspektu.

5. Tekstinių duomenų analizė

5.1. Pareminių duomenų analizė

Anglų kalbos paremijose, panašiai kaip lietuvių kalbos, *truth* ir *lie* sąvokos dažnai aptinkamos toje pačioje patarlėje, todėl tyrime neatskiriamos, o nagrinėjamos holistiškai. Tyrimo duomenų šaltiniai – pagrindiniai anglų kalbos paremių sąvadaai „The Oxford Dictionary of English Proverbs“ (ODEP) ir „A Dictionary of American Proverbs“ (DAP)²⁴. Papildomai patikrinti ir šie šaltiniai: „Oxford Concise Dictionary of Proverbs“ (OCDP), „The Facts on File Dictionary of Proverbs“ (FFDP) ir „Dictionary of Proverbs and Their Origins“ (DPTO).

Nagrinėtos ne tik paremijos su žodžiais *truth* ir *lie*, bet ir jiems giminiškais žodžiais *true*, *liar*, *synonims* ar susijusiu kontekstu. *Truth* ir *lie* – vienos dažniausių sąvokų anglų kalbos paremiologijoje: iš viso aptikta apie 300 paremių tipų su šiais žodžiais. Pasak kultūremas anglų-amerikiečių paremiologijoje tiriančios mokslininkės Roumyanos Petrovos, tiesa yra viena svarbiausių vertybių tradicinėje anglų kultūroje. Pagal paremių skaičių „tiesos“ sritis užima penktąją poziciją anglų-amerikiečių aksiosferoje, aukščiau yra tik „Dievo ir transcendencijos“, „pasaulio ir visuomenės“, „žmogaus bei gamtos“ sritys (Petrova, 2019, p. 330).

²⁴ Tyrime pasitelktas ir amerikiečių patarlių žodynas kaip ypač išsamus, pateikiantis ne tik amerikiečių, bet ir britų kilmės paremijas. Siekiant atkurti būtent britų anglų kalboje užkoduotą pasaulėvaizdį, patikrinta kiekvienos iš šio žodyno pasirinktos patarlės kilmė, ir atmetos tos, kurių kilmė ir paplitimas labiau amerikietiški. Esama ir neaiškių arba amerikietiškos kilmės patarlių, plačiai paplitusių visose anglų kalbos variantuose, šios į tyrimą įtrauktos.

5.1.1. TRUTH ir LIE konceptualizavimas anglų kalbos paremijose

Aksiologinė tiesos vertinimo perspektyva anglų kalbos paremijose yra viena ryškiausių. Tiesa laikoma dieviškąja, evangeline dorybe, pačiu aukščiausiu idealu (1–3). Jos svarbą žmogaus gyvenime parodo faktas, kad tiesa sakoma mirties akivaizdoje (4). Anglų kalbos patarlėse į tiesą žvelgiama ir iš etinės-moralinės perspektyvos: ji laikoma ne tik absoliučiąją galutine, bet ir instrumentine vertybe, esančia žmogiškųjų dorybių, stiprybės, teisingumo, tobulumo ir laisvės pamatu (5–8). Anglų kalbos patarlėse, panašiai kaip lietuvių kalbos, tiesą skatinama sakyti visais atvejais, net tais, kai ji yra nemaloni, ar gali pakenkti pačiam subjektui (9, 10).

- (1) ***Truth** is God's daughter (ODEP: 844);*
- (2) *As **true** as God in heaven (ODEP: 840);*
- (3) ***True** (soothe) as Gospel (ODEP: 840);*
- (4) *Dying men speak **true** (ODEP: 841);*
- (5) *Without **truth** there can be no virtue (DAP: 617);*
- (6) ***Truth** is the gate of justice (DAP: 617);*
- (7) ***Truth** is the basis of all excellence (DAP: 617);*
- (8) *(The) **Truth** shall make you free (DAP: 616);*
- (9) *Better suffer for **truth** than prosper by **falsehood** (DAP: 615);*
- (10) *Better speak **truth** rudely, than **lie** correctly (ODEP: 55).*

Analogiškai melas anglų kalbos patarlėse vertinamas itin neigiamai. Tą parodo ne tik melo ir pragaro sąsaja, kuri plačiai paplitusi ir kitose Europos kalbose (11), bet ir metaforinis melo lyginimas su dilgėle ir voratinkliu, į kuriuos įkliūva pats jo subjektas (12, 13). Taigi, patarlės vaizduoja ne tik moralinį melo blogį, bet, visų pirma, žalą pačiam meluojančiajam (14). Pabrėžiama, kad melo neįmanoma pasitelkti geriems tikslams (15). Nors anglų kalboje paplitusios santykinį melo vertinimą parodančios frazės *white lie* ‘baltas melas’ ir *half-truth* ‘pusiau tiesa’, patarlėse sakoma, kad iš tiesų nei balto melo, nei pusiau tiesos nesama, visi melai vienodai žalingi (16, 17). Neigiamą vertinimą pabrėžia melo sąsaja ne tik su vagimi (tarptautinis vaizdinys) (18, 19), bet ir su kitais neigiamą reputaciją turinčiais subjektais: bailiais, skolininkais (20, 21). Opozicija „savas-svetimas“ anglų kalbos patarlėse pasireiškia silpniau nei lietuvių, vis dėlto, viena patarlė melagingumo savybę priskiria kaimynams škotams (22).

- (11) *As **false** as hell (ODEP: 243);*
- (12) ***False** is a nettle that stings those who meddle with it (DAP: 197);*
- (13) ***Deceit** is a spider's web which traps the **deceiver** (DAP: 140);*
- (14) ***Liars** begin by imposing upon others, but end by deceiving themselves (ODEP: 457);*
- (15) ***Falsehood** never made a fair hinder end (ODEP: 243);*

- (16) *White **lies** are but the ushers to black ones* (DAP: 372);
- (17) *Half the **truth** is often a whole **lie*** (OCDP: 152);
- (18) *Show me a **liar** and I will show you a thief* (ODEP: 458);
- (19) ***Liar** is worse than a thief* (ODEP: 457);
- (20) *None but cowards **lie*** (DAP: 373);
- (21) *Debtors are **liars*** (ODEP: 458);
- (22) *As **false** as a Scot* (ODEP: 243).

Anglų kalbos patarlės išryškina tiek tiesos, tiek melo kilmės aspektus. Įžvelgiama jau sisteminių duomenų lygmenyje išryškėjusi empirinė, faktinė tiesos prigimtis. Tai žvilgsnis iš objektyvaus racionalizmo perspektyvos, kai tikrąją tiesą laikoma tai, kas pagrindžiama faktais (skaičiais, statistika) ir nekinta (23, 24). Aiškumas ir paprastumas – pagrindinės tiesos savybės (25–35). Ji metaforiškai lyginama su dienos šviesa (27) ir geriausiai išaiškėja nuoširdžiam pokalbyje (28). Patarlėse pasireiškia ir opozicijos aspektas: tiesa priešinama dirbtiniam įmantrumui, meniškumui, pompastikai, perteklinei puošybai, iškaltos grožiui ir daugžodžiavimui, be kurio neapsieina melas (29–33). Nors tiesos paprastumas kartais gali būti nepatogus, metaforiškai lyginamas su nuogumu (34), bet tai ir yra tikroji, didingoji jos prigimtis (35).

- (23) *Figures don't **lie*** (DAP: 373);
- (24) ***Facts** are stubborn things* (ODEP: 238);
- (25) *The expression of **truth** is simplicity* (DAP: 616);
- (26) *The greatest **truths** are the simplest, and so are the greatest men* (DAP: 616);
- (27) *Fair fall **truth** and daylight* (ODEP: 239);
- (28) *Face to face **truth** comes out* (ODEP: 237);
- (29) ***Truth** is simple, requiring neither study nor art* (DAP: 617);
- (30) ***Truth** seeks no corners* (ODEP: 845);
- (31) ***Truth** needs no colours* (ODEP: 843);
- (32) ***Truth** has no need of rhetoric (figures)* (ODEP: 843);
- (33) ***Truth** gives a short answer, but **lies** go round about* (DAP: 616);
- (34) *The **truth** shows best being naked* (ODEP: 845);
- (35) *Beauty, like **truth**, is never so glorious as when it goes plainest* (DAP: 41).

Anglų kalbos patarlės atskleidžia ir koherencinę tiesos matymo perspektyvą: jomis sakoma, kad geriausias būdas rasti tiesą – pasitelkti kritinį mąstymą, t. y. vadovautis sveiku protu, logine dedukcija. Pabrėžiama realistiško ir blaivaus požiūrio į tiesą svarba: būtina ją kvestionuoti, tikrinti, nepasitikėti akiai (36–41). Pernelyg didelis pasitikėjimas nelaikomas nei geru, nei protingu, nes garantuoja apgavystę (42, 43). Naivus patiklumas vertinamas taip pat neigiamai kaip melavimas: dėl melo kaltinamas ne apgavikas, o pati auka, dėl savo naivumo patekusi į melo pinkles (44). Esama posakių, skirtų

pajuokti melagingai tiesai, išreikšti nepasitikėjamą girdima informacija (45, 46).

- (36) *Truth loves (fears no) trial (ODEP: 844);*
- (37) *Experience tests the truth (DAP: 189);*
- (38) *Where doubt is, truth is (DAP: 617);*
- (39) *Believe every man a liar until he proves himself true (DAP: 370);*
- (40) *The proof of the pudding is in the eating (ODEP: 650);*
- (41) *Test before trusting (DAP: 586);*
- (42) *Trust is the mother of deceit (ODEP: 842);*
- (43) *He that trusts in a lie shall perish in truth. (ODEP: 843);*
- (44) *He that deceives me once shame fall him, if he deceives me twice, shame fall me (ODEP: 175);*
- (45) *That is as true as I am his uncle (ODEP: 840);*
- (46) *That is as true as the cat crew, and the cock rocked the cradle (ODEP: 841).*

Kelios patarlės perteikia ir priešingą žvilgsnį, tiesą kildindamos iš daugumos nuomonės (47, 48). Tai žvilgsnis iš konvencionalumo perspektyvos, kai tikru laikoma tai, kas priimta daugumos.

- (47) *It is true what all men say (ODEP: 841);*
- (48) *What everybody says must be true (OCDEP: 103).*

Kalbant apie melo kilmę ir priežastį, jis dažnai užgimsta tiesiog iš nesusipratimo, nekonkretumo, ar bandymo kažką atpasakoti „iš trečiųjų lūpų“ (49–51). Melas dažnas ir ten, kur daug šnekama, paremijose melo ir daugžodžiavimo sąsaja ryški (52, 53). Norint melo išvengti, siekiama neskatinti kalbėjimo ir neklausinėti (54). Vis dėlto, melas kaip daugžodžiavimas ne visados laikomas blogu, jis leidžiamas žmonėms, turintiems turtingą ar ilgą gyvenimo patirtį ir galintiems daug pasakoti: keliautojams, senoliams (55), vis dėlto, tai jau atskira – pramogos melo kategorija.

- (49) *Misunderstanding brings lies to town (DAP: 372);*
- (50) *Almost and very (well) nigh saves many a lie (ODEP: 12);*
- (51) *The biggest liar in the world is the man who starts out by saying “they say” (DAP: 370);*
- (52) *In many words a lie or two may escape (ODEP: 460);*
- (53) *In too much dispute truth is lost (ODEP: 844);*
- (54) *Ask no questions and you will be told no lies (ODEP: 20);*
- (55) *Old men and travellers may lie by authority (ODEP: 836).*

Anglų kalbos patarlėse pabrėžiamas tiesos absoliutumas ir melo reliatyvumas. Tiesa vaizduojama kaip amžina, galinga, tvirta ir nenuslepiama (56–62). Patarlėse ypač dažna TIESOS KAIP KOVOTOJOS konceptualioji metafora, kai tiesa vaizduojama pergalinga ir nesužlugdoma. Nors ji dažnai tampa puolimo objektu, tiesa vaizduojama kaip atspari bet kokiam blogiui ir piktavališkumui (63). Tiesa nepavaldi ir laikui: visados išlieka jauna, nesikeičia per amžius (64, 65). Būtent laikas atskleidžia ir išryškina tai, kas tikra (66, 67), o tiesa personifikuotai vadinama laiko dukra (68). Taigi, patarlės atskleidė ir tiesos feminizaciją: nors daiktavardžių giminės kategorija anglų kalboje beveik išnykusi, semantiškai patarlės tiesai priskiria moteriškąją giminę. Teigiamą tiesos vertinimą, amžiną jos jaunystę pabrėžia palyginimas su žaliuojančiu medžiu (69). Tiesa negali būti ribojama ne tik laike, bet ir erdvėje. Ji vaizduojama kaip beribė ir visaapimanti (70), o bandymas ją, kaip vertybę, nuslėpti laikomas kvailu ir nuostolingu, metaforiškai – tai tarsi aukso užkasimas žemėje (71).

- (56) *Truth is mighty and will prevail (ODEP: 844);*
- (57) *Truth shall conquer all (DAP: 617);*
- (58) *Truth never perishes (DAP: 617);*
- (59) *As true as steel (ODEP: 840);*
- (60) *The truth will out (DAP: 616);*
- (61) *Truth will come to light (break out) (ODEP: 845);*
- (62) *Truth and oil are ever above (ODEP: 843);*
- (63) *Thought malice may darken truth, it cannot put it out (DAP: 395);*
- (64) *Truth never grows old (DAP: 617);*
- (65) *Truth is truth (to the end of the reckoning) (ODEP: 843);*
- (66) *Time brings the truth to light (OCDP: 327);*
- (67) *Time tries truth (ODEP: 825);*
- (68) *Truth is time's daughter (ODEP: 844);*
- (69) *The truth is always green (ODEP: 844);*
- (70) *Truth has no confines (DAP: 616);*
- (71) *To withhold the truth is to bury gold (DAP: 616).*

Analogiškai melas vaizduojamas kaip trumpalaikis, greitai išaiškėjantis ir nenuslepiamas (72, 73). Nors melas gali pasirodyti patrauklus, ilgainiui jis neatneša jokios naudos (74, 75). Kita vertus, nemažai patarlių melą piešia kaip greitą, greitesnį už tiesą (76, 77). Patarlėse dažna melo personifikacija ir animizacija: jis vaizduojamas kaip gyvas, turintis antropomorfinių savybių, judantis, bėgantis.

- (72) *Lies have short (no) legs (wings) (ODEP: 461);*
- (73) *A liar is sooner caught than a cripple (DAP: 370);*

- (74) *Though a **lie** be well dressed, it is ever overcome* (ODEP: 459);
 (75) *A **lie** will give blossom but no fruit* (DAP: 372);
 (76) *Give a **lie** twenty-four hours' start, and you can never overtake it* (ODEP: 302);
 (77) *A **lie** can go a mile before the **truth** can put its boots on* (DAP: 371).

Melo reliatyvumą perteikia ir skaičiaus, gradacijos, ir partityvumo aspektai: jei tiesa esti tik viena, melų gali būti daug ir įvairių. Patarlėse išryškėja kaskadinis melo pobūdis: melų dažniausiai būna daug, nes pirmasis tampa tolesnių apgavysčių generavimo priežastimi (78–83). Tai parodo ir melo nepataisomumą. Šį vaizdinį puikiai atskleidžia metaforinis melo lyginimas su pinklėmis (82) ar sniego gniūžte (83). Tiesa patarlėse įprastai vaizduojama kaip vientisa, o melas gali būti labai įvairus: didesnis ar mažesnis, geresnis ar blogesnis (84–86).

- (78) *A **lie** begets a **lie** until they become a generation* (DAP: 371);
 (79) *He that tells a **lie** must invent twenty more to maintain it* (DAP: 372);
 (80) ***False** with one can be **false** with two* (ODEP: 243);
 (81) ***False** tongue will hardly speak truth* (ODEP: 243);
 (82) *What a tangled web we weave when first we practice to **deceive*** (FFDP: 290);
 (83) *A **lie** is like a snowball: the farther you roll it, the bigger it becomes* (DAP: 371);
 (84) *That's a **lie** with a latchet* (witness) (ODEP: 460);
 (85) *There are **lies**, damned **lies**, and statistics* (FFDP: 260);
 (86) *White **lies** save your soul, black ones damage your soul* (DAP: 372).

Anglų kalbos patarlėse į tiesą ir melą žvelgiama ir iš pragmatinės perspektyvos. Tiesa laikoma gana naudinga: ji negadina reputacijos (87), negėdina (88), nereikia baimintis išsiduoti pamelavus (89). Taip pat teigiama, kad tikroji tiesa neskaudina (90). Tuo tarpu meluoti pragmatiškai nenaudinga. Patarlės perteikia dar renesanso filosofijoje išryškėjusį melo trumpalaikiškumą. Melą sunku nusišlepti (91), lengva išsiduoti, meluojantysis tampa pažeidžiamas (92, 93), melas neatneša pelno (94), bet sugriauna reputaciją (95).

- (87) ***True** blue will never stain* (ODEP: 841);
 (88) ***Truth** may be blamed, but it cannot be shamed* (ODEP: 844);
 (89) *Tell the **truth** all the time and you won't have to remember what you said* (DAP: 615);
 (90) ***Truth** never hurt the teller* (anyone) (DAP: 617);
 (91) ***Lies** have need of good memories* (ODEP: 457);
 (92) *Sooner or later all politicians die of swallowing their own **lies*** (DAP: 372);

- (93) *Men are never so easily **deceived**, as when they are plotting to **deceive** others (DAP: 141);*
 (94) ***Liars** never prosper (DAP: 370);*
 (95) *Tell a **lie** once you are always a **liar** to that person (DAP: 372).*

Paremijose į tiesą ir melą žvelgiama ir iš tomistinės filosofinės perspektyvos, kai tikraja tiesa laikomas sąžiningumas ne tik kitų, bet, visų pirma, savęs atžvilgiu (96). Tai gyvenimas pagal vidines nuostatas, principus ir vertybes (97), kuriuos sulaužius pasineriama į saviapgaulę. Taigi, melo objektu gali būti ne tik kitas žmogus, bet ir pats meluojantysis (98).

- (96) *This above all: to thine own self be **true**. You cannot then be **false** to any man (DAP: 613);*
 (97) *Principle is a passion for **truth** and right (DAP: 485);*
 (98) *To **deceive** oneself is very easy (ODEP: 175).*

Kaip parodo tyrimas, dauguma anglų kalbos patarlių tiesą vaizduoja iš teigiamos aksiologinės perspektyvos. Vis dėlto, išryškėja ir neigiama jos pusė. Tiesa patarlėse dažnai vaizduojama kaip nemaloni, skausminga. Jai apibūdinti pasitelkiama percepcinė metaforika: skausmo (99), skonio (100), vaizdo (101, 102). Iškalbingas tiesos palyginimas su rože – grožio, tobulumo ir kilmingumo simboliu, tačiau pabrėžiama, kad tiesa, panašiai kaip rožė, turi spyglius (103).

- (99) *The **truth** hurts (DAP: 616);*
 (100) ***Truth** tastes bitter (DAP: 617);*
 (101) ***Truth** has a good face, but bad (ill) clothes (ODEP: 843);*
 (102) ***Truth** has a scratched face (ODEP: 843);*
 (103) ***Truths** and roses have thorns about them (ODEP: 845).*

Tiesa vaizduojama esanti pavojinga: sukelianti neramumus, pelnanti priešišumą (104–106), todėl ją sakyti patariama atsargiai, antraip galima nukentėti (107). Ją sakantis žmogus visuomenėje tampa nepopuliarus, laikomas netaktišku, įgyja priešų. Sąžiningi, teisūs, atvirai ir drąsiai tiesą sakantys žmonės gyvena dorą ir garbingą gyvenimą, bet yra vieniši, izoliuoti ir dažnai nelaimingi. Tiesa vaizduojama ir kaip takto priešingybė, diplomatijos ir mandagumo stoka (108). Ypač neigiamai vertinama piktybiškai sakoma tiesa, ji laikoma net blogesne už melą (109). Tiesa laikoma ir neišmintinga: ją dažniausiai sako tik naivūs ir pernelyg nuoširdūs žmonės, tokie kaip vaikai, kvailiai ir girti asmenys, kurie meluoti nesugeba dėl išmonės stokos (110, 111). Pasitaiko ir santykinio melo vertinimo, pvz., blogiu nelaikoma apgauti apgaviką (112).

- (104) *The greater the **truth**, the greater the libel* (ODEP: 336);
 (105) ***Truth** finds foes, where it makes none* (ODEP: 843);
 (106) *Flattery begets friends, but the **truth** begets enmity* (DAP: 214);
 (107) *Follow not **truth** too near the heels, lest it dash out thy teeth* (ODEP: 272);
 (108) *Some people have tact, others tell **truth*** (DAP: 579);
 (109) *A **truth** that's told with bad intent beats all the **lies** you can invent* (DAP: 614);
 (110) *Children (drunkards) and fools cannot **lie*** (ODEP: 119);
 (111) *Dummie cannot (will not) **lie*** (ODEP: 208);
 (112) *To **deceit** a **deceiver** is no **deceit*** (ODEP: 175).

5.1.2. Pareminių duomenų analizės išvados

Anglų kalbos paremių analizė atskleidžia, kad tiesa – itin svarbi vertybė angliškoje aksiosferoje. Nors ji kartais suvokiama kaip nenaudinga ir nediplomatiška, jos svarba neabejojama. Tiesa anglų kalbos patarlėse stipriai susijusi su faktais, vaizduojama kaip aiški ir pasiekiamas pasitelkus kritinį mąstymą. Melas tiesiogiai vaizduojamas kaip antivertybė, šį vaizdinį pabrėžia dažnai pasitelkiamos konceptualiosios metaforos. Melas taip pat vaizduojamas kaip neaiškus, priešinamas faktams ir akivaizdumui. Anglų kalbos patarlėse į tiesą taip pat žvelgiama iš egzistencinės perspektyvos, kai tiesa siejama su asmens vidinių vertybių ir įsitikinimų puoselėjimu, tuo tarpu melas siejamas su saviapgaulė, vidinių įsitikinimų sulaužymu.

Išskirti aspektai išryškina tris pagrindinius TRUTH ir LIE profilius: **TRUTH kaip vertybė / LIE kaip antivertybė**. Dominuojantis aspektas – [aksiologinis], t. y. melas laikomas yda, blogiu, smerkiamas, tiesa – vertybe, kurios skatinama visados laikytis. Kiti išryškėję aspektai: [trukmės], kai melas vaizduojamas kaip laikinas, tiesa – amžina; [apimties], kai melas – ribotas, tiesa – beribė; [sąsajos] – melas siejamas su pinklėmis, tamsa, tiesa – su kitomis vertybėmis, grožiu, šviesa; [opozicijos], kai melas ir tiesa priešinami tarpusavyje; [kiekybės, partityvumo ir gradacijos], kai melų gali būti daug ir įvairių; [išvaizdos], kai tiesa – šviesi, graži, aiški, melas laikomas juodu, purvinu; **TRUTH kaip psichologiškai-socialiai nenaudingas gyvenimo elementas, taktiškumo ir diplomatijos stoka / LIE kaip psichologinis-socialinis mandagumas**. Dominuojantys šių profilių aspektai – [funkcinis], t. y. melas skirtas diplomatiškai, taktiškai gyventi visuomenėje, ir [percepcinis], t. y. tiesa laikoma skaudinančia, [rezultato], kai tiesos rezultatas – įgyti priešai, nesantaika; **TRUTH kaip faktas / LIE kaip neaiškumas**, pagal kurį tiesa

laikoma tai, ką galima faktiškai, logiškai ar percepciškai pagrįsti, o melas siejamas su neaiškia, nepatikima informacija. Dominuojantis aspektas – tiesos [sąsajos] su faktais, skaičiais, statistika ir pan., melo sąsajos su nesusipratimu, daugžodžiavimu, [kilmės] – tiesa kyla iš faktų, percepcinės patirties. Įžvelgiama ir **TRUTH kaip ištikimybės sau / LIE kaip saviapgaulės** profilio užuomazga, su dominuojančiu [aksiologiniu] ir [objekto], kai melo objektas – pats meluojantysis, aspektu.

Patarlių ir folkloro analizė pateikia gana sustabarėjusį ir ribotą TRUTH ir LIE vaizdą anglų kalboje. Siekiant atskleisti naujus atsiradusius profilius ir sąvokos vertinimo kitimą, būtina tyrimą papildyti šiuolaikinių tekstų analize.

5.2. Šiuolaikinių tekstinių duomenų analizė

Tekstinių duomenų analizei pasirinkta 600 šiuolaikinės rašytinės anglų kalbos kontekstų (300 su leksema *truth* ir 300 su leksema *lie*). Atsižvelgta ir į giminiškus žodžius (*true, truthful*). Pagrindinis tekstų šaltinis – anglų kalbos tekstynų sąvadas *english-corpora.org*. Daugiausia kontekstų rinktasi iš pagrindinio Didžiosios Britanijos tekstyno „British National Corpus“ (BNC) ir pagrindinio kasdien atnaujinamo publicistikos tekstyno „News on the Web“ (NOW). Dalis medžiagos savarankiškai išrinkta iš spaudos ir interneto. Tyrimui išrinkti įvairių: grožinės ir negrožinės literatūros, publicistikos, mokslinio ir administracinio, žanrų tekstai bet, panašiai kaip lietuviškų konceptų tyrime, didžiausią analizuojamų tekstų dalį sudaro publicistiniai straipsniai ir grožinės bei negrožinės literatūros tekstai.

5.2.1. TRUTH konceptualizavimas šiuolaikiniuose tekstuose

Anglų kalbos tekstuose (daugiausia mokslinio ir politinio diskurso) pagrindinė tiesos matymo perspektyva yra racionalistinė, kurioje, panašiai kaip lietuviškuose duomenyse, atsiskleidžia scientistinis ir empirinis žiūros taškai. Tekstiniai duomenys atskleidė ir jau anksčiau išryškėjusią stiprią tiesos sąsają su faktais. Žvelgiant iš scientistinio žiūros taško, tikrąja laikoma tiesa, kuri remiasi mokslo teorija ir faktais (1); žvelgiant iš empirinio, tikroji tiesa yra ta, kuri remiasi praktiniu patyrimu (2, 3). Mokslinė tiesa laikoma patikima visada, netgi tada, kai atrodo neįtikėtina, kai esama skirtingų nuomonių ir jausmų (4, 5). Faktinė tiesa priešinama fantazijai, emocijoms, laikoma tikresne už jas (6–8). Naujausi kontekstai faktų svarbą argumentuoja posttiesos grėsme: įspėja, kad juos atmetus, sudaromos tobulos sąlygos

sąmokslų teorijoms, tiesos subjektyvizacijai ir gausybei klaidų bei iškraipymų. Taigi, angliškuose tekstuose būtent racionalistinė, faktinė tiesa vaizduojama kaip atsvara subjektyviai tiesai, kurios pasekmės gali būti pavojingos (9–11).

- (1) [...] *we must hold on to the basic idea that **science discovers the truth of how the world works*** (Martin Hollis, Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, 1991);
- (2) *With the latest generation of rovers, landers and orbiters heading to the Red Planet, we're discovering even more of this world's secrets than ever before. Find out about its landscape and formation, **discover the truth about water on Mars** and the search for life, and explore the possibility that the fourth rock from the sun may one day be our next home* (space.com, 2021);
- (3) ***Experience is the balance in which the truth of any matter is to be weighed**, such as whether fire is hot or not, whether the sun is bright or dim* (John Locke, *The Empiricists*, 1961);
- (4) *Holmes famously said: **'When you have eliminated the impossible, whatever remains, however improbable must be the truth.'*** (dailymail.co.uk, 2013);
- (5) *People turn molehills into mountains because we really need and want a game-changer right now. But **the truth is the truth regardless of what we want or feel, especially in science and medicine*** (independent.co.uk, 2020);
- (6) ***Facts are simply facts, the opposite of fiction.** [...] *We feel sure we understand this distinction just as we feel sure we understand **the distinction between truth and falsehood**, or the distinction between good and evil* (Edo Pivcevic, *The Concept of Reality*, 1986);*
- (7) *This was the first major vote in the era of post-truth politics: the listless remain campaign **attempted to fight fantasy with facts**, but quickly found that the currency of fact had been badly debased* (theguardian.com, 2016);
- (8) *Contradictions abound in a book in which **emotional truth plays off against historical fact**, and Kay imagines how things might have been* (theguardian.com, 2021);
- (9) *Mr Trump is the leading exponent of **"post-truth" politics** – a reliance on assertions that **"feel true" but have no basis in fact*** (The Economist, 2016);
- (10) *And where there is **a void of fact and truth and public trust**, conspiracy theories can live and breed* (theguardian.com, 2021);
- (11) ***When "facts don't work" and voters don't trust the media, everyone believes in their own "truth"** – and the results, as we have just seen, can be devastating* (theguardian.com, 2016).

Anglų kalboje į tiesą žvelgiama ir iš absoliutumo perspektyvos, kai tiesa laikoma tai, kas savaime akivaizdu, universalu (12, 13). Vis dėlto, ši perspektyva yra gerokai retesnė už racionalistinę ir daugiausia išryškėjo grožinės literatūros diskurse. Vienas pagrindinių tikrosios tiesos bruožų – stabilumas, patvarumas ir nekintamumas: tiesa laikoma tai, kas pastovu, nusistovėję ir patikrinta laiko (14). Visa, kas neatlaiko istorinių išbandymų, nelaikoma tikrąja tiesa (15), kuri ir išryškėja būtent bandymų metu (16). Taigi, panašiai kaip paremijos, šiuolaikiniai tekstai būtent laiką vaizduoja kaip tikrosios tiesos lakmusą. Nors tikroji tiesa gali būti nemaloni ir nepriimtina, bet ji – realybė, kurios atmesti ar panaikinti neįmanoma (pvz., tiesa metaforiškai lyginama su nepašalinama dėme) (17).

- (12) *It was not, for them, simply a matter of supposing that what held true in some cases would hold in all, but of their coming to see a particular case as an instance of **an intuitively recognizable universal truth*** (R. S. Woolhouse, *The Empiricists*, 1988);
- (13) *All this [...] flashed through me vividly as **living truth which I perceived directly, almost without thought process*** (Brenda Watson, *The effective teaching of religious education*, 2006);
- (14) *For 500 years after Gutenberg, the dominant form of information was the printed page: knowledge was primarily delivered in a fixed format, one that encouraged readers to believe in **stable and settled truths*** (theguardian.com, 2016);
- (15) *New Age faith is fun, but it **hasn't stood up to the test of time, nor is it the truth*** (catholicherald.co.uk, 2013);
- (16) ***The truth has not become more elusive**; it must remain, almost by definition, always **fiercely contested, challenged again and again, proving itself by its resistance to sustained attack on all sides*** (huffingtonpost.co.uk, 2021);
- (17) ***The truth is a stubborn stain**. You can place a carpet of lies over it, but it never goes away. You can fill a room with the smoke of fantasy, but reality is still the room where it all happens* (The Independent, 2020).

Tekstuose dažnas absoliučiosios tiesos aksiologinis aspektas: ji tiesiogiai laikoma ir vadinama vertybe. Šis aspektas dažniausiai pasireiškia per tiesos gretinimą su kitomis vertybėmis: nuoširdumu, sąžiningumu, drąsa, gėriu (18–20). Percepciškai ji lyginama su šviesa, apšvieta (21, 22). Tiesa taip pat vaizduojama kaip moralumo pamatas (23, 24), bei dažnai siejama su laisve: vaizduojama ne tik kaip išlaisvinanti (25), bet ir pati klestinti tik ten, kur yra fizinė bei žodžio laisvė (26, 27).

- (18) *Speaking at the SNP conference in Aberdeen, John Swinney said that people across the country are “holding fast to **the values of truth, integrity and honesty**”* (nwemail.co.uk, 2019);
- (19) *Did you know I feel that if I thought [...] you doubted **my perfect love, truth, sincerity and striving for goodness**, I must indeed give up all the good I have gained, and gain daily, by your love and mine* (R. George Thomas, *Edward Thomas: a Portrait*, 1985);
- (20) *The good Lord opened the contacts, and I preach, speak, and lecture in many places, mainly about my military roles and being a Christian in the military, about **truth and courage*** (churchtimes.co.uk, 2020);
- (21) ***Lightness and truth** came to her with the wind’s speed.* (Sara Maitland, *Three Times Table*, 1990)
- (22) *Cary claimed LSD offered a path to **truth and enlightenment**, and his tactics to persuade me to try it were rather underhand* (dailymail.co.uk, 2011);
- (23) *Pupils **do ask questions of truth, do seek to establish moral foundations for their lives**, do quest for a spirituality which will assuage their own sense of rootlessness and hunger for meaning as well as teach them how to live compassionately and courageously [...]* (Brenda Watson, *The Effective Teaching of Religious Education*, 1993);
- (24) *The position eventually taken up by Makarenko was one where **the ultimate criteria of and morality** had to reside in the centralized state* (Roger Pethybridge, *One Step Backwards, Two Steps Forward*, 1990);
- (25) *Shame is a prison, but **the truth can set you free*** (theguardian.com, 2021);
- (26) *Enslavement is a lie. **Truth can not be enslaved.** Pass it on* (marketoracle.co.uk, 2010);
- (27) ***Truth can not be known and examined without freedom of expression** and so freedom of expression is also knowledge* (theguardian.com, 2016).

Tiesa tekstuose dažnai matoma iš egzistencinės perspektyvos. Tai – ontologinė tiesa, kuri yra išgyvenama, siejama su žmogaus fizine ir dvasine tapatybe (28). Žmogaus gyvenimas tiesoje tampa būtina jos skleidimo sąlyga (29). Tai krikščioniškojoje filosofijoje išryškėjęs požiūris, kad tikroji tiesa turi atsispindėti ne vien žodžiuose, bet ir žmogaus gyvenime, jo poelgiuose ir veikloje (30). Ontologinę tiesą įprastai perteikia ar išduoda žvilgsnis, ji atskleidžiama ne žodžiais, o akimis kaip sielos veidrodžiu (31, 32). Panašų požiūrį perteikia lietuvių kalbos frazeologizmas *tiesių akių*, kai kalbama apie teisingą, atvirą žmogų.

- (28) *The former basketball player stated that when his 12-year-old came home, she said: “[...] I’m ready **to live my truth** and I want to be*

referenced as 'she' and 'her', I would love for you guys to call me Zaya." (independent.co.uk, 2020);

- (29) *Then once you start **living the truth**, then and only then can you be trusted to teach it to others* (thegospelcoalition.org, 2008);
- (30) **Truth is good. But truth has to be combined with charity.** *Indeed, I don't think we can fully appreciate the truth without charity* (catholicherald.co.uk, 2011);
- (31) *It's much better to **look people in the eye and tell them the truth*** (Advice from the Top: The Expert Guide to B2B Marketing, 2011);
- (32) *She stared him full in the eye, as if **seeking the truth in the way he looked at her, rather than in the words he spoke*** (Kenneth Bulmer, *The Professionals* 15, 1983)

Angliškuose tekstuose viena dažniausių tiesos matymo perspektyvų – politinė. Būtent politiką tekstai vaizduoja kaip terpę, kurioje vyksta tyčinis tiesos iškraipymas ir sumenkinimas (33). Naujausi politinio diskurso kontekstai ją sieja su posttiesa, kuriai būdinga tiesos ir melo samplaika. Nors pripažįstama, kad tiesa ir melas – priešingos vertybės, bet kalbama apie vis sunkesnę jų atskyrimą (34). Tekstuose dažnai apgailestaujama dėl tiesos atmetimo, jos vertybinės niveliacijos (35–38), dažna TIESOS KAIP AUKOS konceptualioji metafora (39, 40) Didžiausią pavojų jai kelia politinė veikla, šališki žurnalistai, skaitmeninio amžiaus komunikacijos bei žiniasklaidos priemonės, pateikiančios ne tiek faktus, kiek jų interpretaciją.

- (33) *He's now attacking the US media for the current "toxic politics" threatening American democracy, and said in an interview with the Financial Times that proprietors are as culpable as **politicians, who "know the truth but choose instead to propagate lies"*** (theguardian.com, 2021);
- (34) *Now, we are caught in a series of **confusing battles between opposing forces: between truth and falsehood, fact and rumour**, kindness and cruelty; between the few and the many, the connected and the alienated; between the open platform of the web as its architects envisioned it and the gated enclosures of Facebook and other social networks; between an informed public and a misguided mob* (theguardian.com, 2016);
- (35) **The truth has become so devalued** that what was once the gold standard of political debate is a worthless currency (independent.co.uk, 2016);
- (36) *American **truth decay** is Trump's dark legacy* (thetimes.co.uk, 2020);
- (37) *The biggest challenge for journalism in 2021 is also one for the world: **the truth is not dead but it's been beaten to a pulp by politicians, media personalities, and grifters** – all for mere power and profit* (pressgazette.co.uk, 2021);

- (38) *The question of how to make news pay remains, as do concerns over **trust and truth, both of which have been eroded in the digital age*** (pressgazette.co.uk, 2021);
- (39) ***Truth** has been the first **casualty of Britain's election*** (The Economist, 2019);
- (40) *With nuclear power: **truth is the first casualty*** (theecologist.org, 2013).

Nepaisant tiesos vertybinės niveliacijos, tekstuose pabrėžiamas žmogui būdingas įgimtas jos troškimas, siekis už tiesą kovoti (ypač tada, kai ji yra pažeidžiama). Tą pabrėžia itin dažnos anglų kalboje kolokacijos *desire for the truth* ‘tiesos troškimas’ (41), *search for the truth* ‘tiesos paieška’ (43), *pursuit of the truth* ‘tiesos siekis’ (43), *fight for the truth* ‘kova už tiesą’ (44) ir pan. Kova už tiesą gali būti sunki ir pavojinga, užtraukti persekiojimą ir kitas neigiamas pasekmes, bet laikoma didvyriška (45). Angliškuose tekstuose etinė tiesos atskleidimo pareiga itin dažnai priskiriama žurnalistams, kurie vaizduojami kaip pagrindiniai tiesos sergėtojai (37, 45–47). Kaip pastebi J. Underhillas, netgi kai kurių rimtosios spaudos laikraščių pavadinimai (pvz., „The Guardian“ (liet. ‘sergėtojas’), „The Independent“ (liet. ‘nepriklausomas’) siekia pabrėžti tam tikrą leidinio politinę ar moralinę poziciją, tiesos sergėjimo funkciją. Tuo tarpu bulvariniai leidiniai (pvz., „The Sun“ (liet. ‘saulė’), „The Daily Star“ (liet. ‘dienos žvaigždė’) pavadinimais nepretenduoja į tiesos paieškas, o labiau akcentuoja savo pramoginę funkciją, siekį „prašviesinti gyvenimą“ (Underhill, 2012). Patikima žurnalistika visų pirma siejama su nepriklausomybe, nešališkumu ir sąžiningumu (48), o šių savybių netekus, pasitikėjimas ja smunka (49).

- (41) *Five hundred years ago, “**out of love for the truth and from desire to elucidate it**”, Martin Luther wrote his 95 theses, a rallying cry against corruption and the abuse of power, false promises, materialism and the deification of wealth within the Catholic church* (theguardian.com, 2017);
- (42) ***We ought to have a relentless search for the truth** and never say ‘we had a trial, it’s final, go home.’* (theguardian.com, 2016);
- (43) *There ought to be a memorial to the role played by journalism in Northern Ireland’s troubled past; those brave men and women who took risks and probably saw too much in **the pursuit of truth*** (spectator.co.uk, 2021);
- (44) ***I pray** for them every day **so that the truth can come out**. If I was them **I would fight as hard as I could to find out the truth** and not keep two innocent people in jail* (dailymail.co.uk, 2011);

- (45) *Fearless, uncompromising, determined and **utterly committed to uncovering the truth and reality at all costs**, Robert Fisk was the greatest journalist of his generation* (southwalesargus.co.uk, 2020);
- (46) ***What is journalism for? The short answer: truth*** (theguardian.com, 2021);
- (47) *In these perilous times, **a truth-seeking global news organisation like the Guardian is essential*** (theguardian.com, 2021);
- (48) *We know you **value the truth**, and so do we. Our new TV advert examines what it really means to be a trusted news source. It highlights the elements at the core of rigorous journalism, which enable us to uphold the promise of being **independent, impartial and honest**. Always **striving to champion the truth** whatever obstacles might come our way* (www.bbc.com, 2017);
- (49) *YouGov figures show **British trust in the press to tell the truth has fallen**, with less than half believing BBC news journalists are **honest and impartial*** (yougov.co.uk).

Angliškajame pasaulėvaizdyje tikriausia laikoma būtent faktinė, objektyvi tiesa, tačiau pasireiškia ir perspektyvumas, kai į tiesą žvelgiama kaip į reliatyvią vertybę. Žodžio laisvės epochoje grėsmę kelia ne tiek tiesos nuslėpimas, kiek manipuliavimas ja: tiesą galima pakeisti, palenkti, pritempti, iškraipyti, pateikti ne tik dalinę, bet ir savaip modifikuotą (50–52). Dažnai kalbama apie tam tikros rūšies tiesą, tarsi jų būtų įvairių, pagal kiekvieno norą ir poreikį (53, 54). Pasireiškia tiesos partityvumo aspektas: ji vaizduojama kaip objektas, kurį galima dalyti, skaldyti. Tą pabrėžia dažnos kolokacijos *some truth, element of truth, iota of truth* ‘dalis, krislas tiesos’ (55–57). Anglų kalboje itin populiori kolokacija *half-truth* ‘pusiau tiesa’ (kuri yra semantiškai panaši į lietuvių kalbos *apytiesę*), bet, panašiai kaip paremijose, tokia dalinė tiesa laikoma klaidinančia, artimesne melo kategorijai ir lyginama su melagingumu, pseudofaktais, iškraipymu, apsimetimu, veidmainyste, nuslėpinėjimu, dezinformacija, akių dūmimu (58, 59).

- (50) *He presented Chester with a **severely edited version of the truth**, making no mention of Estabrook’s murder plot, but explaining that Jude was ill and had requested his presence.* (Clive Barker, *Imajica*, 1992)
- (51) *If you are prepared to **bend the truth**, it’s pretty easy to make political hay when times are tough* (theguardian.com, 2020);
- (52) *The people in Scientology who are responsible for “PR” are experts at **twisting the truth** and intimidation tactics* (dailymail.co.uk, 2012);

- (53) *The Crown: its lavish production making its divisive storylines appear to represent **some kind of truth**. There is **no attempt to reach the truth*** (thetimes.co.uk, 2020);
- (54) *They were just doing what it is that they do: going to the fight, organising the fight, writing about the fight, throwing the punches, and so on. And, of course, **they are each telling the truth. Or a truth of sorts*** (theguardian.com, 2021);
- (55) *While there's **some truth** to the idea that a routine too lush with chemicals can lead to your skin or hair needing more-than-usual hydration, as long as you rehydrate after the treatment is over to replenish any stripped oils, your skin and beard will be just fine* (herefordtimes.com, 2021);
- (56) *Given these two reservations, some of the detailed criticisms contain **an element of truth** but others are superficial* (Peter G. Richards, *Mackintosh's The Government and Politics of Britain*, 1988);
- (57) *An **inconvenient iota of truth*** (The Economist, 2016);
- (58) *Claude Schmidt, president of Arconic's French arm, denied that the safety test results were "deliberately concealed" but admitted the failure to volunteer the information was a "**misleading half-truth**"* (thetimes.co.uk, 2021);
- (59) *This election has been marinated in mendacity: big lies and small lies; **quarter truths** and pseudo-facts; distortion, dissembling and disinformation; and digital skulduggery on an industrial scale* (The Economist, 2019).

Tekstuose dažnai stebimas jau minėtas ribos tarp tiesos ir melo išsitynimasis, kai net pats kalbėtojas pasimeta, kur baigiasi viena, o prasideda kita (60, 61). Pasitelkiama erdvinė metaforinė tiesos konceptualizacija: ji vaizduojama paslėpta, iš pirmo žvilgsnio neaiški, metaforizuojama kaip giliai palaidotas (62), dingęs rūke (63), melų pinklėse įsipainiojęs (64), užgožtas (65, 66) objektas. Dažniausiai kalbama apie tyčinį tiesos, kaip neigiamų, kažkam nepatogių faktų, nusišėpimą (67).

- (60) *I found myself lying to her, although **my lies seemed to me to represent the truth** as soon as I was out of Aisha's house* (Marsha Rowe, *So Very English*, 1992);
- (61) *He wandered restlessly about, and decided that **the lie might as well become the truth*** (Janet Neel, *Death of a Partner*, 1991);
- (62) *The more you dig, **you will get closer to the truth. It is not on the surface, you're going to have to dig for it** [...]* (dailymail.co.uk, 2015);
- (63) *All wars unleash their demons. Srebrenica, Halabja, My Lai, and now, Houla: they seem unbelievable at the time, but when*

the truth is extracted from the fog, it is often worse than imagined (telegraph.co.uk, 2012);

- (64) *As is usual with this most dishonest of regimes **the truth is hidden behind a web of lies**; the supposed black hole was in fact a sneaky wheeze to get the public to accept the plan to smash our armed forces and reform the bits into part of the EU armed forces* (dailymail.co.uk, 2012);
- (65) *In the cacophony of criticisms, counter-criticisms, magic bullets and miracle panaceas that are proposed on a daily basis, **the truth has been drowned out** – that solid, feasible and concrete proposals have been made* (dailymail.co.uk, 2015);
- (66) *This is a disastrous mistake that ends up **obscuring truth**, and echoes how some report climate change* (theguardian.com, 2016);
- (67) *For all Beijing's efforts to rewrite the history of Covid-19, its **attempts to hide the truth** have one flaw. Not everyone can be gagged, even in a surveillance state* (thetimes.co.uk, 2021).

Tekstuose minima ir subjektyvi tiesa, esanti kažkieno subjektyvi nuomonė, asmeninė perspektyva. Tokių tiesų gali būti daug, jos gali priklausyti skirtingiems subjektams (68, 69). Subjektyviai tiesai priešinama objektyvi, faktais ir įrodymais grįsta tiesa, kuri laikoma tikraja (70). Kita vertus, pasireiškia ir skeptiškas požiūris į objektyviosios tiesos egzistavimą. Laikoma, kad tikrosios tiesos nėra, egzistuoja tik interpretacijos (71). Kalbama ir apie konvencinę, sutartinę tiesą, kaip daugumos priimtą ir patvirtintą nuomonę (72). Pastebimas ir istorinis tiesos reliatyvumas, jos laikinumas ir kintamumas (73), tokia tiesa negali būti laikoma tikra ir patikima.

- (68) *We don't all hold **Oprah's truths** to be self-evident* (thetimes.co.uk, 2021);
- (69) *Anyone who wants **to speak their truth** and wants their story to be heard can share it with us* (salfordstar.com, 2018);
- (70) *Realism believes in the possibility of **distinguishing in politics between truth and opinion – between what is true objectively and rationally, supported by evidence and illuminated by reason**, and what is only a subjective judgment, divorced from the facts as they are and informed by prejudice and wishful thinking* (Steve Smith, Martin Hollis, *Explaining and Understanding International Relations*, 1991);
- (71) *[...] **there is no 'truth' to be found in the world**, only a number of styles and interpretations* (Martin Middeke, Werner Huber, *Biofictions – The Rewriting of Romantic Lives in Contemporary Fiction and Drama*, 1999);
- (72) *Everything has to be taken on trust; **truth is only that which is taken to be true*** (Tom Stoppard, *Rosencrantz and Guildenstern Are Dead*, 1986);

- (73) [...] **since truth is held to be individual and also fallible**, rulership will be both conditional and also temporary; because clearly **the views as to what is true and therefore proper for government to act upon will change from time to time** as opinion fluctuates amongst the body of the people (Michael Allen, Brian Thompson, *Cases and Materials on Constitutional and Administrative Law*, 1990).

Angliškuose tekstuose tiesa ypač dažnai konceptualizuojama kaip OBJEKTAS ERDVĖJE. Jos vieta, panašiai kaip Aristotelio filosofijoje, – „aukso vidurys“. Tokiu būdu pabrėžiama diskusijų, dialogo svarba norint šį „aukso vidurį“ rasti (74). Tiesa – tai objektas, kurio atžvilgiu galima nusakyti savo padėtį, nuo kurio galima daugiau ar mažiau nutolti ar priartėti (75, 76). Tiesos kaip objekto vieta vertinama ne tik horizontalia, bet ir vertikalioje erdvės ašimi: kalbama apie jos gilumą ar paviršutiniškumą (77, 78).

- (74) *Obama had a habit of concluding arguments by observing that “the truth is usually somewhere in between”* (ft.com, 2012);
- (75) *In retrospect, Andrew’s evaluation was closer to the truth than my own* (Ray Harrison, **Patently Murder**, 1991);
- (76) [...] questions like that should be answered as otherwise the child is going to think that it can’t be talked about – which is **far from the truth** (dailymail.co.uk, 2013);
- (77) *But if Roxby Downs is a palm reading of Australia’s future, there is a deeper truth* (theforeignreport.com, 2013);
- (78) [...] **the truth is on the surface**, flat and repetitive, just as the law is made by the uniform (<https://www.tate.org.uk>).

Angliškuose kontekstuose, panašiai kaip lietuviškuose, į tiesą žvelgiama ir iš religinės perspektyvos, kai tiesa kildinama ir dieviškosios sferos, tapatinama su Dievu. Vis dėlto, religinę tiesą atskleidžiančių angliškų kontekstų yra gerokai mažiau nei lietuviškų. Be to, lietuviškuose religiniuose diskursuose į tiesą įprastai žvelgiama dogmatiškai, kaip į nepajudinamą vertybę, tuo tarpu angliški religiniai kontekstai žvelgia gana sekuliariai – kaip į subjektyvią ir šališką, kritikuoja aklą dogmatizmą, kai neieškoma tiesos pagrindimo ir įrodymo (79). Religinė perspektyva perteikia savotišką reliatyvizmą: suvokimą, kad yra įvairių religinių dogmų, ir klausimą, kuri religinė tiesa yra tikroji (80). Tekstuose dažnai kalbama apie kažkieno, kažkurios religijos, o ne absoliučią tiesą (81, 82). Apgailestaujama, kad religinė tiesa nesiderina su tikrovės tiesa ir teisingu gyvenimu (83). Religinė tiesa išryškėjo iš religinio ir filosofinio diskursų: dominuoja religinės tematikos tinklalapiai, religiniai-istoriniai ir filosofiniai tekstai.

- (79) *In a transparent society a child would be advised to first read the Bible, the Quran, or the Torah THEN decide what religion he wishes to follow. However, **what most people do is choose the truth they wish to follow THAN read the evidence for that truth*** (catholicherald.co.uk, 2013);
- (80) *The majority of Christians, for example, would claim that **Jesus Christ is the only begotten Son of God and the fullness of Truth**. Muslims on the other hand would consider **Truth to be the revelation vouchsafed by Allah to his prophet Muhammad**. When **divergent truth claims** of this kind confront us the question that arises is **what independent criterion of truth can be produced** to determine **which claim to truth is the right one?** How do we distinguish between **divergent truth claims?** (Glyn Richards, *The Philosophy of Gandhi*, 1991);*
- (81) *We must **recognize the truth in both the Oriental and the Christian views*** (Robert Crawford, *The Savage and the City in the Work of T. S. Eliot*, 1991);
- (82) *The absence of joy in his religious life was only the inevitable effect of his conception of God's method of saving man; in parting with **the Lutheran truth** concerning justification he parted with the springs of gladness* (George Carey, *I Believe*, 1991);
- (83) *We want **people to know the truth, we believe in the power of truth and we believe Jesus is the way and the truth**. Sadly when it comes to **the truth about climate change some Christians have taken an unusual stance*** (christiantoday.com, 2015).

Šiuolaikiniuose angliškuose tekstuose (dažniausiai publicistiniuose, politinio diskurso), kitaip nei lietuviškuose, pasireiškia ypač ryški psichologinė tiesos matymo perspektyva, perteikiamas emocinis subjekto santykis su tiesa, kuris įprastai yra neigiamas. Tiesa siejama su tokiomis emocijomis kaip baimė (84, 85, 90), išgąstis (86), liūdesys, depresija (87–89), gėda (90), kurios tampa priežastimis ją nusišalinti. Ši tiesa – tai nemaloni tikrovė, slypinti už gražios, bet apgaulingos iliuzijos. Anglų kalboje itin dažnos kolokacijos *uncomfortable truth*, *inconvenient truth* ‘nepatogi tiesa’, taigi, tiesa vaizduojama, kaip trikdanči, stumianti subjektą į „nepatogią“ padėtį, erzinanči, liūdinanti, todėl ja norima atsikratyti (91–94).

- (84) ***Horrifying truth** behind a great day out for the family* (The Daily Mirror, 1992);
- (85) *They drank coffee, Jay's brain slurring off some **awful truth*** (Fiona Cooper, *Jay Loves Lucy*, 1991);
- (86) *Lord Bath acted as campaigners praised the Mirror for revealing the **shocking truth** behind the 'family fun' image of Longleat and Woburn wildlife park in Bedfordshire* (The Daily Mirror, 1999);

- (87) *I didn't want something to come before me that was shoddy, but **the sad truth** is when it did come before me – it was shoddy* (bbc.co.uk, 2018);
- (88) *The **tawdry, depressing depraved truth** will soon be uncovered in a huge volume of revelations* (independent.co.uk, 2019);
- (89) *Goebbels learnt **the grim truth** about the situation in a visit to the Führer Headquarters on 22 and 23 January* (Ian Kershaw, *The "Hitler Myth" Image and Reality in the Third Reich*, 2001);
- (90) *She has acknowledged trying to clean the scene of the killing, dumping the gun in the desert and working on an alibi in an attempt to avoid suspicion. She said **she was too scared and ashamed to tell the truth*** (dailymail.co.uk, 2013);
- (91) ***The uncomfortable truth** that our country continuously fails to recognise and admit is that black people in the UK have been at a constant disadvantage in every aspect of life – simply due to the colour of our skin* (The Guardian, 2020);
- (92) *[...] it seems that, for many Egyptians, the nation's Jewry will continue to be little more than **an inconvenient truth*** (thejc.com, 2013);
- (93) *Every year Australia Day gets bigger, more ostentatious and increasingly imbued with a brazen "kiss the flag", "love us or leave us" territorial ugliness that eclipses **a discomfoting truth** at the heart of our nationhood* (The Guardian, 2016);
- (94) *Nevertheless, **the very concept of truth seems to be an irritant** for some* (Bernard Bergonzi, *Exploding English*, 1990).

Neigiamą psichologinį požiūrį į tiesą sustiprina tekstuose dažna neigiamą percepcinę (garsinę, vaizdinę, taktilinę) jos metaforizacija: tiesa vaizduojama kaip šaižus, nemalonus garsas (95), tamsi, niūri (96), kieta, nepatogi (97, 98). Tiesa taip pat metaforizuojama kaip fizinė jėga: jai priskiriami prievartos bruožai – brutalumas, žiaurumas, skaudinimas (99–101). Užsimenama apie tiesos pavojingumą, jos pasekmes (102, 103). Taigi, tiesai pasakyti reikia drąsos. Ji ne tik sunkiai pasakoma (104, 105), bet ir sunkiai priimama, metaforiškai vaizduojama kaip sunkiai nuryjama (106).

- (95) *Warren Buffett, no sucker for fads, is staking \$30bn on clean energy and Elon Musk plans to fill America's highways with electric cars. Yet amid the clamour is a single, **jarring truth**. Demand for oil is rising and the energy industry, in America and globally, is planning multi-trillion-dollar investments to satisfy it* (The Economist, 2019);
- (96) ***The Truth is dark and moody** and, while most of the night's set is grungy [...]* (camdennewjournal.com, 2012);

- (97) *Following a recent thread on Reddit, a spokesman from McVitie's parent company, United Biscuits, confirmed **the cold, hard, snack-shaped truth*** (dailymail.co.uk, 2014);
- (98) ***The hardest truth** of Covid's first wave – people were denied treatment* (The Times, 2021);
- (99) *Without a text to assist them they may prevaricate too long before facing **the brutal truth*** (Timothy West, *So you want to be an actor?* 2006);
- (100) *'The Mauritanian' tells **the cold, cruel truth** about Guantanamo Bay* (observer.com, 2019);
- (101) ***The truth hurts**, says Samantha Crompvoets, who lifted lid on Australian special forces* (thetimes.co.uk, 2020);
- (102) *"**The Truth**" [...] is a "**bald statement** which every newspaper prints at its **peril**"* (theguardian.com, 2016);
- (103) ***Truth and consequences*** (The Economist, 2015);
- (104) *It would mean telling her everything – and **telling the full truth about himself had never been easy*** (Graham Masterton, *The Charnel House*, 1988);
- (105) *I'm feeling a bit **dizzy to tell the truth*** (Nigel Watts, *Billy Bayswater*, 1990);
- (106) *This is **the hard-to-swallow truth** about a future coronavirus vaccine (and yes, I'm a doctor)* (independent.co.uk, 2020).

Tekstuose dažnas ne tik slogias emocijas keliančios, bet ir nuobodžios, blankios tiesos paveikslas: ji vaizduojama kaip pilka, žemiška, nepagražinta (107–109), priešinama kur kas patrauklesniems vaizduotės, kūrybos dalykams (110).

- (107) *The **blunt truth** is that there is no realistic prospect of Covid-19 being eradicated globally or within mainland Europe – with whom we effectively share a land border through the Channel Tunnel* (spectator.co.uk, 2021);
- (108) ***The mundane truth** is that as long as there have been lectures, there have always been good lecturers and bad, sparkling ones and those who are frankly dull* (bbc.co.uk, 2012);
- (109) *Last Thursday, Michael Gove chaired his final behind-closed-doors video call with small and medium-sized business owners, ranging from children's toy makers to packaging companies, to hear **the unvarnished truth** about their post-Brexit problems* (thetimes.co.uk, 2021);
- (110) *It is, of course, infinitely more boring to think that these particularly helpful ghosts might just be caused by a blip in the dorsolateral prefrontal cortex; but, then again, **truth is sometimes much duller than fiction*** (dailymail.co.uk, 2012).

Tiesa anglų tekstuose siejama ir su teisingumu: tiesa ir teisingumas minimi greta kaip itin svarbios ir susijusios vertybės, o kovojant už teisingumą svarbu kovoti ir už tiesą (111–114). Angliškuose tekstuose tiesa laikoma teisingumo pamatu (114). Ši perspektyva išryškėjo daugiausia iš grožinės literatūros ir publicistinio žanro tekstų.

- (111) *And Free People will be able to announce that being in a family is corrupting. That my love for my son has interfered with **my passion for truth and justice**. The passion that I have foolishly boasted so much about* (Gillian Cross, *On the Edge*, 1989);
- (112) *So on Jason's birthday maybe you too will join us as we quietly light a candle in his memory and together we will continue to **light the way for truth and justice*** (thesun.ie, 2017);
- (113) *I've been humbled by the dignity and persistence of the families in their **search for truth and justice*** (liverpoolecho.co.uk, 2013);
- (114) ***Discovery of the truth is a basic requirement of justice** which should be sacrificed for speed of dispute-resolution only when the case for expedition is overwhelming* (Peter Cane, *An Introduction to Administrative Law*, 1992).

Esama kontekstų, kuriuose į tiesą žvelgiama iš techninės perspektyvos, meninio žiūros taško, kai ji lyginama su aukšta meno kokybe, tobulu realybės atvaizdavimu (115, 116). Menas taip pat suvokiamas kaip ideali priemonė gilesnei tiesai atskleisti (117). Vis dėlto, tokių kontekstų anglų kalboje reta, jie visi – mokslinio-meninio diskurso. Taigi, tiesa kaip tobulo meno reikšmė iš anglų kalbos nyksta.

- (115) *Its daring conception, ideal in the highest sense of the word, is based on the **purest truth**, and wrought out with the concentrated knowledge of a life, its colour is almost perfect, **not one false or morbid hue** in any part or line, and so modulated that every square inch of canvas is a perfect composition; its drawing is as accurate as fearless; the ship buoyant, bending, and full of motion; **its tones as true as they are wonderful**; and the whole picture dedicated to the most sublime of subjects and impressions [...] (Joseph Darracott, *Art Ccriticism: A User's Guide*, 1991);*
- (116) *Some symbolist principles, such as the tenet that **art should “avoid naturalism and capture absolute truth** by indirect means” seem minimally significant* (theguardian.com. 2020);
- (117) *From ancient Greece through the Renaissance, the image was the servant of the idea. Then came philosophers who believed that **art alone can give glimpses of truth*** (ft.com, 2013).

5.2.2. TRUTH analizės šiuolaikiniuose tekstuose išvados

Šiuolaikiniai tekstiniai duomenys išryškino daugiausia TRUTH profilių. Dalis jų papildo sisteminių ir pareminių duomenų profilius, bet atskleista ir naujų. Ryškiausias tekstiniuose duomenyse atsiskleidęs profilis – **(1) racionalistinės TRUTH**, kai TRUTH laikoma moksliskai ar percepciškai grindžiamu faktu. Dominuojantys aspektai: [sąsajos] su realybe, kaip neginčytinai, dažnai percepciškai suvokiamais faktais, [opozicijos] – racionalistinei tiesai priešinama fikcija, ir [aksiologinis] – pabrėžiama racionalistinės tiesos svarba sąžiningame ir teisingame visuomenės gyvenime. Kiti tekstiniuose duomenyse išryškėję profiliai: **(2) politinės TRUTH**, kai TRUTH suvokiama kaip posttiesa. Dominuojantys aspektai: [kilmės] – tokia tiesa dažniausiai gimsta politikos ir skaitmeninės žiniasklaidos pasaulyje, [subjekto] – ją kuria politikai, šališki žurnalistai, [aksiologinis] – ji nelaikoma vertybe, [sąsajos] – ji siejama su melu, [opozicijos] – jai priešinama sąžininga ir objektyvi tiesa, kurios sergėtojais dažniausiai laikomi žurnalistai; **(3) absoliučios TRUTH**, kai TRUTH laikoma visiems vienoda ir bendra universalija. Dominuojantys aspektai: [trukmės] – tokia tiesa vaizduojama amžina, [pastovumo] – ji yra nekintanti, [sąsajos] – tiesa siejama su kitomis vertybėmis, ypač laisve, [funkcinis] – ji pasitarnauja kaip moralės pamatas, [lokatyvinis] – absoliučioje tiesoje galima gyventi, ji laikoma gyvenimo pamatu, **(4) subjektyvios TRUTH**, su dominuojančiais aspektais: [opozicijos] – tokia tiesa priešinama objektyviems faktams, racionalumui, [kilmės] – jos kilmė – antropologinė, [trukmės] – tokia tiesa yra laikina, [partityvumo] – ji dažnai būna dalinė, [lokatyvinis] – ji nėra akivaizdi, įprastai yra neaiški, **(5) psichologiškai neigiamos TRUTH**. Dominuojantys aspektai: [sąsajos] – ji siejama su baime, išgastimi, [percepcinis] – vaizduojama kaip nemaloni, skausminga, tamsi, blanki, **(6) religinės TRUTH**, su dominuojančiais aspektais: [kilmės] – tokia tiesa dažnai kildinama iš dieviškosios sferos, [subjekto] – ji priskiriama tam tikrai religijai, laikoma subjektyvia, [aksiologinis] – ji nelaikoma absoliučia vertybe, bet dogmatizmu, prieštaraujančiu vertybe laikomam realybės ir faktų pasauliui, **(7) TRUTH kaip teisingumo**, su dominuojančiais aspektais: [sąsajos] – tokia tiesa siejama su teisingumu ir jo vykdymu, [aksiologinis] – ji laikoma vertybe, už kurią svarbu kovoti. Pasireiškė ir **(8) TRUTH kaip techninio tobulumo** profilio užuomazga. Dominuojantis aspektas: [sąsajos] – tokia tiesa siejama su aukšta meno kokybe, tobulu realybės atvaizdavimu.

5.2.3. LIE konceptualizavimas šiuolaikiniuose tekstuose

LIE konceptas šiuolaikiniuose angliškuose tekstuose kiek skiriasi nuo kitų šioje disertacijoje tirtų konceptų, nes melas vaizduojamas daugiausia iš politinės-ideologinės perspektyvos, kuri persidengia su visomis kitomis šioje tyrimo dalyje aprašytais perspektyvomis (aksiologine, pragmatine, psichologine-socialine, mokslinė ir psichologine-filosofine). Lietuviškuose duomenyse politinio melo profilis daugiausiai išryškėjo iš kontekstų, kalbančių apie XX a. totalitarinius režimus, tuo tarpu angliškuose duomenyse dominuoja tekstai apie posttiesos fenomeną, XXI a. angliškų ir amerikietišκών aktualijų kontekstai apie „Brexito“ kampaniją ir D. Trumpo politinę veiklą.

Tekstai atskleidžia, kad melas politikoje laikomas įprastu, priimamas kaip neišvengiama realybė (1), bet diskutuojama dėl politinio melo toleravimo ribos, kurią peržengus iškyla pavojus šalies demokratijai ir gerovei. Taigi, politikoje tam tikro pasakymo teisingumas vertinamas atsižvelgiant į jo intenciją ir galimas pasekmes (2, 3). Šiuolaikiniai angliški tekstai išryškina dinaminį melo pobūdį, t. y. politinis melas gali būti nukreiptas ne tik į dabartį (siekiant paveikti čia ir dabar esančią situaciją), bet ir į praeitį ar ateitį. Į praeitį nukreipto melo objektas – istorija, kurios interpretavimą ir ypač vertinimą bandoma pakeisti (4, 5). Puikus tokio melo pavyzdys – britų rašytojo George'o Orwello aprašytos „Tiesos ministerijos“²⁵ veikla. Į ateitį nukreiptas melas tekstuose metaforiškai prilyginamas strategijai, t. y. veikiantis ne tiek „čia ir dabar“, kiek darantis įtaką ateities įvykiams ir sprendimams, bei efektyvus net tada, kai yra atskleistas (6, 7). Politinio melo subjektais dažniausiai laikomi politikai, bet pasitaiko ir metonimizacijos: subjektu gali būti valstybė, sąjunga, partijos vykdoma politika, parlamento debatai ir kt. (8, 9).

- (1) *Art of the lie. Politicians have always lied. Does it matter if they leave the truth behind entirely?* (The Economist, 2016);
- (2) *Dishonesty in politics is nothing new; but the manner in which some politicians now lie, and the havoc they may wreak by doing so, are worrying* (The Economist, 2016);
- (3) *The propaganda campaign culminated in a violent assault on the Capitol and Mr Trump's second impeachment. At his trial Republicans argued that, regardless of whether Mr Trump's claims were lies, as long as he*

²⁵ George'o Orwello romane „1984-ieji“ minima įstaiga ironišku pavadinimu „Tiesos ministerija“, kurios tikslas – keisti istorinę visuomenės atmintį, priklausomai nuo politinių tikslų.

did not call for violence he had a constitutional right to make them (The Economist, 2021);

- (4) *After more statues were removed across the United States and Europe, Boris Johnson weighed in, arguing that ‘to tear these statues down would be to lie about our history’. But lying about our history – and particularly about our late-colonial history – has been a habit of the British state for decades* (theweek.co.uk, 2020);
- (5) *Why does the BBC need to lie about Britain’s history?* (thecritic.co.uk, 2020);
- (6) *The strategic lie is designed with just one thought in mind – to make an impact. This is achieved not just by the lie itself but also, paradoxically, by its rebuttal* (www.independent.co.uk, 2020);
- (7) *Recent reading of two books has franked my belief that politics is now firmly in the era when the Big Lie is not a gaffe or even a piece of verbal mischief but a strategy. It is depressing, demoralising* (thenational.scot, 2016);
- (8) *Mitch McConnell claims America’s biggest firms are spreading Democrat lies* (thetimes.co.uk, 2021);
- (9) *EU project is a lie, a fake, a corrupted group of antique colonialist states. [...] The Parliament debate celebrated today was a lie, a joke, a rob of the democracy* (politico.eu, 2017).

Angliškuose tekstuose politinis melas siejamas su posttiesos fenomenu (10), kuris, visų pirma, pasižymi nykstančia riba tarp melo ir tiesos, kai net mokslo įrodyti faktai tampa kontraversiški (11). Minimi įvairūs posttiesos elementai: propaganda, Didysis melas²⁶ (angl. *Big Lie*), fantazija, paistalai (angl. *flim-flam*) (12), šūdmla (angl. *bullshit*) (13) bei statistikos ir faktų iškraipymas (18, 19). Tekstai kalba apie įvairias posttiesos strategijas: atkaklų melo kartojimą (14), bandymą į melą įpinti dalį tiesos (15), melagingus faktus pateikti tarp teisingų, tarsi „įvyniotus į tiesą“ (16). Anglų kalboje prigijo metaforinis pastarosios strategijos pavadinimas *truth sandwich* ‘tiesos sumuštinis’ (17), sukurtas amerikiečių lingvisto George’o Lakoffo²⁷. Atsiskleidžia instrumentinė melo funkcija: jis konceptualizuojamas kaip LANKSTUS OBJEKTAS, kuriuo galima manipuliuoti siekiant asmeninės naudos (18, 19), vaizduojamas kaip prekė ar paslauga (20, 21).

²⁶ *Big Lie* reiškia didžiulio masto politinį tiesos iškraipymą, pasitelkiant masinę propagandą. Žodis anglų kalba įprastai rašomas didžiosiomis raidėmis, taigi, jau virtęs tikriniu daiktavardžiu.

²⁷ Terminą *truth sandwich* G. Lakoffas pirmąkart pasiūlė 2018 m. savo tviterio paskyroje: <https://twitter.com/georgelakoff/status/1068891959882846208?lang=en>

- (10) *The reality of modern politics is that **the Big Lie can win big**. [...] **In the age of post-truth, the Big Lie is king*** (thenational.scot, 2016);
- (11) *These are **all knowable facts**: Climate change is real. The 2020 U.S. Elections were the most secure in history. Systemic racism exists. Covid-19 is killing people. The earth is round. And yet **each of those demonstrable truths are somehow considered controversial*** (pressgazette.co.uk, 2021);
- (12) ***Donald Trump's presidency kicked off with a lie** about the size of the crowd at his inauguration and degenerated into a **four-year extravaganza of flim-flam**. After he lost to Joe Biden, he and his supporters **disseminated the biggest lie** in the history of modern American politics: that he had won the election, only to have it stolen* (The Economist, 2021);
- (13) *But in Trump's case, it's hard to separate his career as an adulterer (and, of course, an accused serial sexual harasser) from his career as **a world-class public liar and bullshitter*** (vice.com, 2018);
- (14) *[...] **the more a lie is repeated, the more it risks morphing into some sort of reality*** (bbc.co.uk, 2016);
- (15) *This is one of the Enemy's favourite tricks: **nothing is more convincing than a half-truth joined on to a lie*** (Andrew Walker, *Enemy territory: the Christian struggle for the modern world*, 1988);
- (16) *The best way to **tell a convincing lie is to wrap it in as much of the truth** as you can afford* (denofgeek.com, 2021);
- (17) *Scientists create guide to building **truth 'sandwich'** to combat Covid misinformation* (independent.co.uk, 2021);
- (18) ***A lie is not simply as good as the truth: it is better**, because unlike the truth, **lies are completely malleable and creatures of their maker*** (Mark Almond, *The rise and fall of Nicolae and Elena Ceausescu*, 1992);
- (19) *Under him Russia has again become a place in which **truth and falsehood are no longer distinct and facts are put into the service of the government*** (The Economist, 2014);
- (20) ***Uber and Lyft are selling a lie**. They are **lying to the public and lying to their drivers*** (theregister.co.uk, 2020);
- (21) *In a letter, he claimed he was called **"a liar for hire"** in the documentary* (theguardian.com, 2015).

Kaip jau atskleidė TRUTH koncepto analizė, tekstuose pabrėžiama žurnalistikos svarba kovoje su melu: didysis, propagandinis melas vaizduojamas kaip ypač stiprią valdomąją galią turintis objektas, kurį suvaldyti demokratinėje visuomenėje gali tik laisva žiniasklaida (22, 23). Vis dėlto, pavojų jai kelia alternatyvioji žiniasklaida (skaitmeninės socialinės komunikacijos erdvės, ypač socialiniai tinklai), laikoma ypač pavojinga, nes leidžia melagingą informaciją skleisti nekontroliuojamai (24). Tai – posttiesos

erdvė, kur dažnai nusitrina riba tarp melo ir tiesos, kur nuolat kartojami melai lengvai virsta tiesa (25). Tekstuose iškyla moralinė dilema dėl pusiausvyros tarp žiniasklaidos žodžio laisvės ir atsakomybės, pvz., diskutuojama dėl socialinių tinklų atsakomybės už melagingos politinės kampanijos skleidimą (26).

- (22) Referring to “the amount of fabricated, false information that your voters were given by the leave campaign,” she said: “You know, **the big lie is a very potent tool**, and we’ve somewhat **kept it at bay** in western democracies, partly **because of the freedom of the press**” (theguardian.com, 2017);
- (23) Why **the press should call out politicians when they lie** and why **lying isn’t the same as talking nonsense** (The Economist, 2017);
- (24) But in an era of peer-to-peer communication, in which **a lie or a bluff can be exposed on the internet within minutes**, it is destroying trust and respect (heraldscotland.com, 2018);
- (25) Someone tells **a lie**, and it **gets spread on Social Media**, and it becomes **the truth** (prowrestling.net, 2019);
- (26) Should **Facebook run political adverts containing lies**? (The Economist, 2019).

Šiuolaikiniuose angliškuose tekstuose, panašiai kaip lietuviškuose, viena dažniausių melo matymo perspektyvų yra aksiologinė. Panašiai kaip lietuviškuose tekstuose, išryškėja trys žiūros taškai: etinis, emocinis ir psichofizinis. Žvelgiant iš etinio žiūros taško, kiekvienas melas, net mažas, nekaltas (angl. *fib*), laikomas nemoraliau, gėdingu ir nuodėmingu (27–32). Tekstuose atsispindi ir bazinė melo reikšmė, perteikianti tyčios aspektą (29). Tuo melas iš esmės skiriasi nuo klaidos, kuri tekstuose vertinama pozityviau, nes laikoma, kad klysti – žmogiška (30). Ypač pabrėžiama šmeižikiško melo, kuriuo siekiama pakenkti nekaltam žmogui (31), bei melagingos politikos žala (32, 33).

- (27) **Don’t lie, it makes you look amoral** – “*thou shalt not lie*”, after all. So remember, no **need to fib**, you’ll **embarrass yourself** (theregister.co.uk, 2020);
- (28) How often had he told me **a lie is always sinful and bad in itself** (Ian Maitland, *Cathedral*, 1993);
- (29) At my school we were taught that **a lie is the intent to deceive**; and that you can not be forgiven unless you are truly sorry and determined **not to sin again** (www.dailymail.co.uk, 2016);
- (30) I know **the difference between an error** – we all make them – and **a lie. It’s a malicious mis-statement** (edinburghnews.scotsman.com, 2019);

- (31) *People can be evil enough to tell a lie about an innocent person* (thesun.co.uk, 2019);
- (32) *Like that, this is a refusal to discern good from evil, true from false, excrement from food, bread from stones or a viper. Such an attitude is not only a perversion – it is disastrous for a state to be guided by such a lie* (catholicherald.co.uk, 2011);
- (33) *To lie to the public... is the worst thing any government can do* (theguardian.com, 2017).

Neigiamą melo vaizdą sustiprina kontekstinės jo sąsajos su kitais neigiamą vertinimą turinčiais daiktavardžiais, išreiškiančiais daugiausia piktavališką klaidinimą: apgavystė (angl. *cheat*) (34), sukčiavimu (angl. *scam*) (35), gudravimu, slapukavimu (angl. *sneaky*) (36), niekšišku (angl. *cad*), šarlatanizmu (angl. *charlatan*) (37). Melo pavojus slypi ir kaskadiniame jo pobūdyje, kai melo subjektas, bijodamas būti demaskuotas, privalo griebtis vis naujų apgaulių. Tai lemia nevaldomą melo plitimą (38), panašiai kaip lietuvių kalboje, prilyginamą sniego gniūžtei (39), epidemijai (40), ar tinklui (41).

- (34) *Henry is a liar and a cheat. He should sizzle and then fry in the sun for what he has done* (joe.co.uk, 2019);
- (35) *If someone who has asked you for money tells you to lie to the bank or the police, this is a scam* (birminghammail.co.uk, 2021);
- (36) *You become a liar and really sneaky and I hated being that person as well* (bbc.co.uk, 2012);
- (37) *You might, after giving it a bit of thought, have come up with Drogba and Lampard as the current Premier League record holders but I would dismiss as a liar and a charlatan and a cad all but the very boffinest of stat nerds who claimed to know this information off the top of their head* (football365.com, 2020);
- (38) *Rupert Grint and Nick Frost team up for this dark comedy about a lie that spirals out of control* (chortle.co.uk, 2017);
- (39) *The problem with telling a white lie is that you have to stick to your story [...]. Never tell a fib, because it can snowball out of control* (dailymail.co.uk, 2012);
- (40) *An epidemic of lying is proving corrosive to liberal democracy* (The Economist, 2019);
- (41) *A web of lies. Vladimir Putin's epic deceits have grave consequences for his people and the outside world* (The Economist, 2014).

Tekstuose dažnos ir LIE KAIP PRIEVARTOS / NUSIKALTIMO / PURVO konceptualiosios metaforos: kalbama apie priverstinį melą (41) arba emocijų kankinimą melu (42). Melas dažnai kriminalizuojamas, metaforiškai siejamas

su nusikalstama veikla, ypač dažnai kalbama apie subjekto (ne tik žmogaus, bet ir žiniasklaidos priemonės ar valstybės) kaltinimą melu (44, 45). Dažnai aptinkama *serijinio melagio* (angl. *serial liar*) kolokacija, apibūdinanti mitomanijos, t. y. nevaldomo poreikio meluoti, užvaldytą subjektą, esanti *serijinio žudiko* (angl. *serial killer*) kolokacijos analogija (46). Angliškuose tekstuose, kaip ir lietuviškuose, melas dažnai vaizduojamas kaip tepantis, teršiantis garbę (48, 49). Be to, frazės *serial liar*, *litany of falsehoods* (liet. *melų litanijos*), vėl pabrėžia kaskadinį jo pobūdį.

- (42) *In a previous interview, Leanne told BirminghamLive how **she was forced to lie to doctors**, pretending she had been mugged at a cashpoint after suffering severe bruising to her eye socket* (birminghammail.co.uk, 2019);
- (43) *People do **torture each other**, they do lie to each other. They do **emotionally torture each other**. [...]* *It can end up in horrible tragedy* (online.com, 2020);
- (44) *By Sunday night, dozens of strangers were **branding her a criminal and a liar**, and claiming they had reported her to the U.S. Immigration and Customs Enforcement and the FBI* (dailymail.co.uk, 2017);
- (45) *Normally when **a newspaper is guilty of an outright lie**, you get your lawyers and you go after them* (birminghammail.co.uk, 2021);
- (46) *Dominic Raab **accuses EU of spreading lies** in Covid vaccine row* (thetimes.co.uk, 2021);
- (47) *Rebel Wilson is suing Bauer Media over ‘defamatory’ articles published about her which she says painted her as **a serial liar*** (dailymail.co.uk, 2017);
- (48) *Joanna Cherry has accused her fellow SNP MPs of pushing “**lies and smears**” and creating a culture that encourages threats against female politicians* (thetimes.co.uk, 2021);
- (49) *First minister Nicola Sturgeon has pledged to tackle a “**litany of smear, innuendo and outright falsehoods**” when she testifies this month about her government’s botched handling of harassment complaints against her predecessor* (thetimes.co.uk, 2021).

Neigiamą melo vertinimą ir jo sąsają su prievarta sustiprina tekstuose dažnai aptinkamas melo gradacijos aspektas. Be dažnai pasikartojančio jau aptarto frazeologizmo *Big Lie*, angliškuose tekstuose vartojama nemažai epitetų, kuriais melas vaizduojamas kaip didelis, galingas, siaubingas: (angl. *flagrant, monstros, almighty, massive, humungous* ir kt.) (50–54). Didžioji dalis jų parodo makiavelišką požiūrį į melą, jį konceptualizuoja kaip galingą ginklą ar įrankį, panaudojamą subjekto asmeniniais ar politiniams tikslams.

- (50) *'We plan on getting married in the near future!' she **lied flagrantly**.* (Angela Wells, Viking Magic, 1993)
- (51) Rick Perry's "**monstrous lie**" (The Economist, 2011);
- (52) *It's wrong, I know, but there's something thrilling about **a really humungous lie*** (spectator.co.uk, 2020);
- (53) *With Stalin's gone, any remaining evidence of the kindling of the hydra had been obliterated; and Jaq would need to think up **an almighty lie** to exonerate the command he gave, should official query ever reach him* (Ian Watson, Inquisitor, 1993);
- (54) *Have you read the hugely discredited White Paper? You know the document they used **to massively lie** to the people of Scotland?* (heraldscotland.com, 2016).

Žvelgiant iš emocinio žiūros taško, panašiai kaip lietuviškuose tekstuose, melas siejamas su gėda, laikomas negarbingu. Ypač didelę nešlovę ir gėdą užsitraukia meluojantis politikas, aukštas valstybines pareigas užimantis asmuo, iš kurio tikimasi aukščiausių puoselėjamų moralinių vertybių, sąžiningumo ir teisingumo standartų. Politikui metamas kaltinimas melu vaizduojamas kaip vienas rimčiausių (55, 56). Apgailestaujama, kad sąžiningos politikos standartai šiandien virto mitu (57). Išryškėja ypač neigiama melo kategorija (kuria dažnai kaltinami politikai) – ciniškas melas (58, 59), kai meluojama įžūliai (angl. *blatantly*) (60), akivaizdžiai (angl. *flagrantly*) (61), akiplėšiškai, begėdiškai (angl. *barefacedly*) (62), net tuomet, kai esama aiškių melo įrodymų ir nesistengiant jo nusišlepti. Ciniškus melus dažniausiai skleidžia nepataisomi melagiai, vadinami ligos būseną perteikiančiais epitetais: *patologinis* (63), *chroniškas* (64), *kompulsyvus* (65), kurie taip pat parodo melagio nepataisomumą (66). Panašiai kaip lietuviškuose tekstuose, angliškuose gausu stipriai neigiamą emocinį melo vertinimą išreiškiančios leksikos (dažnai net keiksmažodžių), šaukiamųjų sakinių (62, 67, 68). Tokiu būdu išreiškiamas ypatingas pasipiktinimas melu, ypač politiniu.

- (55) *When Newt Gingrich, the former Republican leader, described Mr Obama as a "food stamp president", the subtext was plain. It was too when Joe Wilson, a Republican lawmaker, interrupted Mr Obama's address to Congress **to call him a liar – an indignity none of his predecessors suffered*** (ft.com, 2014);
- (56) *Ask yourself: What other prime minister of the United Kingdom and Northern Ireland could a national newspaper [...] splash across its front page the headline "**LIAR, CHEAT, CHARLATAN, NATIONAL EMBARRASSMENT, UNFIT FOR PUBLIC OFFICE**" and not trouble the libel lawyers?* (theneweuropian.co.uk, 2021);

- (57) According to one of the great myths of American politics, **George Washington could not tell a lie. No politician since has felt such compunction** (The Economist, 2019);
- (58) When he is challenged he lays the blame, like his father, at God's door, but **with a new and terrible cynicism and with an outright lie** (Trevor Dennis, *Lo and Behold! The Power Of Old Testament Storytelling*, 1991);
- (59) **Cynical and a proven liar**, unprincipled Boris Johnson is using the oldest trick in the Tory book by deciding to play statue wars (theweek.co.uk, 2020);
- (60) So – you're admitting to having told me **a blatant lie? A completely shameless one** (Miriam Macgregor, *Wilder's Wilderness*, 1993);
- (61) We saw with the expenses scandal just **how flagrantly Corbyn is prepared to lie**. And his supporters still **insist the lie is true**, even though it's a matter of public record – and has been admitted by Jeffer – that it is **diametrically opposed to the truth** (theregister.co.uk, 2019);
- (62) God, give me strength, **a barefaced liar promoted to our highest office!** (radiotimes.com, 2021);
- (63) He responded by describing Mr Trump as, variously, a **“pathological liar”**, **“a serial philanderer”** and **“a narcissist at a level I don't think this country has ever seen”** (independent.co.uk, 2016);
- (64) The Argentine government is seen domestically and internationally as **a chronic liar [...]** (uk.reuters.com, 2013);
- (65) Next month, after celebrating holidays with family and ringing in the New Year with friends, Americans will watch **a compulsive liar** accused of sexual misconduct take the highest office in the nation (theguardian.com, 2016);
- (66) **If Boris Johnson's prepared to lie to the Queen, lie to the country**, you know, **I'm going to stop being shocked at where his lack of boundaries lies** (theneweuropean.co.uk, 2019);
- (67) The Scouse flicked over a page of his cowboy book and continued reading as the three Commandos chorused, **'You lying bastard'** (Bill Millin, *Invasion*, 1991);
- (68) Given that **Trump has repeatedly lied** about the Daniels and McDougal payments – and given that **he lies about virtually everything else**, to the point that his own former personal lawyer described him as **a 'f*****ing liar'** – why should we take his word over that of federal prosecutors? (dailymail.co.uk, 2019).

Žvelgiant iš psichofizinio žiūros taško, melas taip pat vertinamas neigiamai, todėl meluoti yra sunku. Melą dažniausiai išduoda tam tikri elgsenos elementai (angl. *tell-tale signs*) (69). Meluodamas žmogus simuliuoja netikras emocijas ir nuslepia tikrąsias, taigi, patiria kognityvinį disonansą, kuris pasireiškia tam tikrais psichosomatiniais požymiais:

pakitusia veido išraiška, širdies plakimu, balso pokyčiais (69–71). Pabrėžiama, kad kuo sudėtingesnis melas, tuo didesnį emocinį-psichologinį diskomfortą žmogus jaučia ir tuo sunkiau yra neišsiduoti (72). Tekstai užsimena apie paties melavimo praktiką, kai išmokstama suvaldyti emocijas ir nusišlėpti melą išduodančius požymius (73).

- (69) ***Tell-tale signs: Killer John Tanner's appeal, pictured centre, for information about the murder of girlfriend Rachel McLean showed how his face gave his lies away*** (dailymail.co.uk, 2012);
- (70) ***With wildly beating heart, before opening the shed door I rehearse the lie I am about to tell him – just like in drama – including the correct tone of voice: 'Just going for a quick bike ride, Pa. Five mins, OK? Want anything from the shop?' That's it. Let's keep this casual*** (Ian Maitland, Cathedral, 1993);
- (71) ***'Why are you whispering? Are you afraid?' he asked casually. 'N-no – of course not,' she lied, irritated at being unable to keep the tremor from her voice*** (Miriam Macgregor, Wilder's Wilderness, 1993);
- (72) ***Given limited cognitive resources and the difficulty of necessary multi-tasking during deception, we suggest that emotional leakage is particularly likely to occur when the lie is complex and/or associated with strong emotions to be concealed or falsified*** (dailymail.co.uk, 2012);
- (73) ***Deception – a fundamental aspect of human communication – often is accompanied by the simulation of unfelt emotions or the concealment of genuine emotions to correspond to the false message [...]*** (dailymail.co.uk, 2012).

Į melą žvelgiama ir iš psichologinės-socialinės perspektyvos kaip į teigiamą ir būtiną, kuriuo galima apsaugoti save ar kitą, pamaloninti, padėti (74–76). Tekstuose dažna kolokacija *noble lie* (liet. 'kilnus melas'). Apie šią melo kategoriją dažniausiai kalbama politinio diskurso tekstuose, *noble lie* apibrėžiamas kaip politikų kuriamas geranoriškas melas *pro publico bono*, kai siekiama aukštesnių tikslų: visuomenės gerovės, aukštesnės moralės, taikos, sveikatos, politinio takto, neretai paaukojant savo asmeninius tikslus (77–79). Vis dėlto, netgi toks kilnus melas yra kritikuojamas ir smerkiamas, kolokacija dažnai rašoma kabutėse, taip pabrėžiant kilnaus melo kategorijos netikrumą. Tekstuose kalbama apie ilgalaikį tokio melo kenksmingumą, pabrėžiama, kad nuoširdumas ir tiesa – svarbiausi kiekvienos politikos elementai, o melu, netgi kilniu, vadovautis negalima (79–81).

- (74) ***Aye, it's right to tell a lie to protect a friend, Will, it is necessary to lie sometimes*** (Iris Gower, *The Shoemaker's Daughter*, 1992);

- (75) *While his life-long friend Mr Goldberg said it was a “daily lottery to survive” and believes **his life was probably saved by a man who advised him to lie about his age when Nazi officers were deciding who was fit for work and those who would die*** (countypress.co.uk, 2021);
- (76) ***Seeing how broken she is, he chooses to lie to her***, telling her the group is fine and that they made a deal with them like the Kingdom has (thenerdrecites.com, 2017);
- (77) *Since these neoconservatives were largely of secular backgrounds, a few commentators have speculated that this – along with support for religion generally – may have been a case of a **“noble lie”, intended to protect public morality, or even tactical politics***, to attract religious supporters (marketoracle.co.uk, 2012);
- (78) *Plato held truth to be the goal of philosophy and the ultimate standard that disciplines the soul. But even he acknowledged that people can not take very much of it, and that **peaceful government depends on “the noble lie”*** (spectator.co.uk, 2017);
- (79) *It might be argued that exaggerating NHS capacity is **a noble lie**: that it may be unduly alarmist, but **would prompt people to change behaviour and slow the threat of Covid**. [...] **Honesty is needed when discussing public health because the lack of it can cost lives*** (spectator.co.uk, 2020);
- (80) *The most sympathetic explanation is that [the leaders] are telling a **“noble lie”**, provoked by a fear that we – the general public – are a lynch mob in waiting. **“Noble” or not, this lie is a mistake*** (spectator.co.uk, 2015);
- (81) *This sounds dangerously like **a Noble Lie defence** – the idea that **it is okay to make things up, to spread fibs**, if one is doing it in the service of some greater good. **The idea of the “good lie”, the lie which helps open people’s eyes to the existence of wickedness, should be anathema** to anyone who cares about getting history right and establishing the truth* (telegraph.co.uk, 2013).

Angliškuose tekstuose, panašiai kaip lietuviškuose, išvelgiamas melo gradacijos aspektas: dažnos kolokacijos *white lie* ‘baltas melas’ ir *sweet lie* ‘saldus melas’, dažniausiai reiškiančios mažą nekenksmingą melą, vaizduojamą kaip būtiną socialinį mandagumą (82–85). Baltas melas dažnai atlieka ir instrumentinę funkciją: jo griebiamasi, norint išsisukti iš nepatogios padėties ar tiesiog siekiant pakelti savivertę (86, 87).

- (82) *Explain to the birthday celebrant you have been looking for a particular special item for their birthday and it is on its way – while this may not be totally truthful **sometimes a harmless white lie is socially acceptable*** [...] (dailymail.co.uk, 2016);

- (83) *Sweet little lies. Deception itself is driven by complex chemical processes – not all of them maliciously motivated [...]*” (The Economist, 2014);
- (84) *So I haven't been absolutely truthful with him. I've told **the teeniest weeniest white lie** and said that I will only be staying with you for a week or so* (Mary Raymond, *The Divided House*, 1985);
- (85) *In English, there is even a term for **the surrender of truth to politeness: “a white lie”*** (Guy Cook, *Discourse*, 1992);
- (86) *Once out of the office she had all the time in the world and no one to help fill it. But at least **the white lie** had got her out of her moment of confusion* (Kate Kingston, *A Warning of Magic*, 1993);
- (87) *Elderly, softly spoken Mr Crawford in that rather Dickensian office in the City was a far cry from this. But **her self-esteem needed the prop of that little white lie*** (Kate Kingston, *A Warning of Magic*, 1993).

Tekstuose pasireiškia dvigubas melo vertinimas žmogiškosios prigimties atžvilgiu. Viena vertus, užsimenama apie žmogaus prigimtyje užkoduotą biologinį melo smerkimą: pvz., vaikai melo neskirsto į didesnę ar mažesnę, teigiamą ir neigiamą, jiems kiekvienas melas atrodo nepriimtinas tol, kol meluoti neįprantama (88). Kita vertus, tekstuose išvelgiamas savotiškas fatalizmas: panašiai kaip viduramžių krikščionybės filosofijoje melas vaizduojamas kaip smerktinas, bet įgimtas fenomenas, žmogiškosios prigimties dalis, kurios atsikratyti neįmanoma (89, 90). Tekstuose kalbama apie melo išmokimą: nors prigimtis jį smerkia, melą įmanoma morališkai „prisijaukinti“ ir pakeisti savo nuostatą jo atžvilgiu (91).

- (88) *Telling a small lie to spare someone from bad feelings may seem like the right thing to do, but ask a young child, and your actions might not be considered so virtuous. In a new study, researchers found **children's perception of truth and lies changes over time*** (dailymail.co.uk, 2016);
- (89) *Let's be honest: you are **a natural born liar**. So am I. Whether we tell **little white lies, designed to spare another's feelings, or whopping great pathological fibs**, none of us can escape **the inherent human tendency for untruths*** (telegraph.co.uk, 2019);
- (90) *A study of 1,000 Brits found that 68% of people believe **it's part of human nature to lie** to those closest to us, with 23% committing what is perhaps the biggest betrayal of all – cheating on their romantic partner* (aol.co.uk, 2016);
- (91) *The rate at which individual **children learned to deceive** was related to certain cognitive skills. [...] **The children who figured out how to deceive** the most quickly had the highest levels of both of these skills. As such, it's an important step in a child's development **and there are***

Angliškuose tekstuose, kaip ir lietuviškuose, pasireiškia ir egzistencinė melo matymo perspektyva, kai melu laikomas melagingas gyvenimas, prieštaravimas sau. Panašiai kaip lietuviškuose tekstuose, toks melas gali būti sąmoningas (veidmainystė) ir nesąmoningas (saviapgaulė). Pirmuoju atveju melas dažnai metaforškai vaizduojamas kaip pamatas – ne tik žmogaus gyvenimo, bet ir politinių santvarkų, religijos, santykių (92–93). Vis dėlto, pabrėžiama, kad toks pamatas nėra tvirtas, paverčia karikatūra visa, kas ant jo statoma: santykius, asmenines pergales, garbę ar tikėjimą (94–97). Tekstuose dažnai vartojama kolokacija *live a lie* (liet. ‘gyventi melą’). Melagingu gyvenimu laikomas toks, kuris neatitinka tikrosios žmogaus padėties ir būsenos (ekonominės, lytinės, dvasinės), tokiu atveju sakoma, kad „žmogus nėra savimi“, o apsimestinis gyvenimas laikomas ypač sunkiu, prilyginamas egzistencinei krizei (98–101). Išsivadavęs iš „dvigubo“ gyvenimo žmogus pajunta didžiulį palengvėjimą (99, 102). Vis dėlto, išsilaisvinti iš melagingo gyvenimo nėra lengva, to siekiant, žmogui būtina turėti drąsos pripažinti savo paties trūkumus, silpnumus, nebijoti socialinio atstūmimo (103).

- (92) *I built my life on a lie. I know that now* (Patricia Wilson, *A Healing Fire*, 1993);
- (93) *Dictatorships have always been built on lies* (The Economist, 2019);
- (94) [...] *not only is Steve's rock-themed wedding about as wrong as it could be, but their entire relationship is built on a lie* (theguardian.com, 2015);
- (95) *To win any race based on a lie would, for me, be a personal defeat. I could never let that happen* (aol.co.uk, 2018);
- (96) *It is convenient to see the Vichy regime as born of nothingness, returned to nothingness. Yes, it's convenient, but it is false. We can not build pride upon a lie* (scotsman.com, 2017);
- (97) *Other people have a concept of God so fundamentally false that it would be better for them to doubt than to remain devout. The more devout they are, the uglier their faith will become since it is based on a lie* (Os Guinness, *Doubt*, 1976);
- (98) *All this backpacking, pretending you are poor, when really you could go and dine in the finest restaurant, check into a five-star hotel, or just fly home whenever you wanted, really was a waste of time. Worse, it was a lie* (theguardian.com, 2017);
- (99) *But I was living a lie and knew a sex change would bring me the peace I craved* (mirror.co.uk, 2011);

- (100) *Most importantly, be yourself. There's nothing worse than having to keep up a lie* (independent.co.uk, 2013);
- (101) *But while we all need a break from this intensity, this part of Cambridge life has caused many an existential crisis concerning how differently we navigate our home lives from uni, as if we are "living a lie" in one of them* (varsity.co.uk, 2017);
- (102) *Those that know him best maintain that Forrest has never been happier since his arrest and subsequent jail term because he no longer feels he is living a lie* (express.co.uk, 2014);
- (103) *Do you want to continue to live a lie? Or do you have the courage to show your weaknesses and face the possibility of rejection?* (Stephanie Spindler, *Learn to Live*, 1991).

Saviapgaulė – ypatinga melo rūšis, kai melo subjektas ir objektas sutampa, o žmogus nesuvokia (ar stengiasi nesuvokti), kad apgaudinėja save. Tekstiniai duomenys išryškina įvairias saviapgaulės priežastis: kartais į jos pinkles patenkama tuomet, kai, meluodamas kitiems, žmogus ilgai pats įtiki savo melu (104, 105). Kartais žmogui būna sunku pripažinti sudėtingą realybę (106), o kartais saviapgaulė veikia kaip socialinis konformizmas, kai asmeninių įsitikinimų atsisakoma visuotinai priimto požiūrio ir standartų labui, pasiduodama socialiniam spaudimui, minios jausmui (107). Saviapgaulė ypač pavojinga todėl, kad ji sukuria saugumo iliuziją: žmogus nesibaimina meluoti sau, nes yra įsitikinęs, kad žino faktinę tiesą, ir nepapuls į saviapgaulės pinkles (108, 109). Vis dėlto, pabrėžiama, kad save apgauti yra labai lengva, todėl toks įsitikinimas gali būti klaidingas ir ypač pavojingas (110).

- (104) *Ferrante explores the lies we tell, to others and ourselves. Giovanna searches for truths, but is herself seduced by the power of a lie* (bbc.com, 2020);
- (105) *I'd see how it sounded, and if it were too reprehensible, well, I'd just have to think up a good lie, that was all, right now at the outset, and stick to it until perhaps I'd begin to believe it myself* (Lynne Reid Banks, *The L-Shaped Room*, 1987);
- (106) *We're all suckers for a countdown clock. Don't lie to yourself, it's true* (pcgamer.com, 2019);
- (107) *When citizens fail to hold their leaders accountable for blatant lies, false narratives, and despicable propaganda storylines, they become evil themselves. They lie to themselves in order to go along with the crowd and appear normal* (marketoracle.co.uk, 2017);
- (108) *He had told himself: 'I must never believe that a lie is the truth. I may tell lies all my life if it's expedient but I must know them for what they*

are and I must never tell them to myself. Facts are facts. I have to accept them and face them and then I can learn how to deal with them ' (Phyllis Dorothy James, *Devices and Desires*, 1989);

(109) *I lie to myself all the time. But I never believe me* (theguardian.com, 2015);

(110) *Firstly, there's a lot of references to honesty above. This takes discipline and it's easier to lie to yourself than to a coach* (cyclingweekly.com, 2019).

5.2.4. LIE analizės šiuolaikiniuose tekstuose išvados

Dalis iš šiuolaikinių angliškų tekstų išryškėjusių profilių papildo sisteminių ir pareminių duomenų profilius, bet atskleista ir naujų. Ryškiausias atsiskleidęs profilis – **(1) politinio LIE kaip posttiesos**. Dominuojantys aspektai: [funkcinis] – melu siekiama politinės naudos, [tikslas] – politinis melas būna nukreiptas į praeitį, dabartį ar ateitį, [opozicijos] – kovai su politiniu melu pasitelkiama laisva žiniasklaida. Kiti išryškėję profiliai – **(2) LIE kaip antivertybės**. Dominuojantis aspektas – [aksiologinis], kai melas suvokiamas kaip nuodėmė, blogis. Kiti aspektai: [tyčios] – melas suvokiamas kaip tyčinė apgavystė, [sąsajos] – melas siejamas su piktavališkumu, nusikaltimu, neigiamomis emocijomis, pvz., gėda, [skaičiaus] – melų gali būti daug, [gradacijos] – melas gali būti didesnis ar mažesnis; **(3) psichologinio-socialinio pozityvaus LIE**, su dominuojančiu [funkciniu] aspektu, kai melu siekiama kilnių tikslų, [gradacijos] aspektu, kai melas laikomas mažu ir nekenksmingu, [išvaizdos ir būdo] aspektu – toks melas vadinamas baltu arba saldžiu, **(4) egzistencinio LIE kaip nenuoširdumo** profilis, kurį sudaro **LIE kaip veidmainystės** ir **LIE kaip saviapgaulės** subprofiliai. Dominuojantys aspektai: [priežasties], kai meluojama dėl socialinio konformizmo, [subjekto], kuris saviapgaulės atveju sutampa su [objektu].

6. Sintetinė anglų kalbos konceptų analizė ir kognityvinė definicija

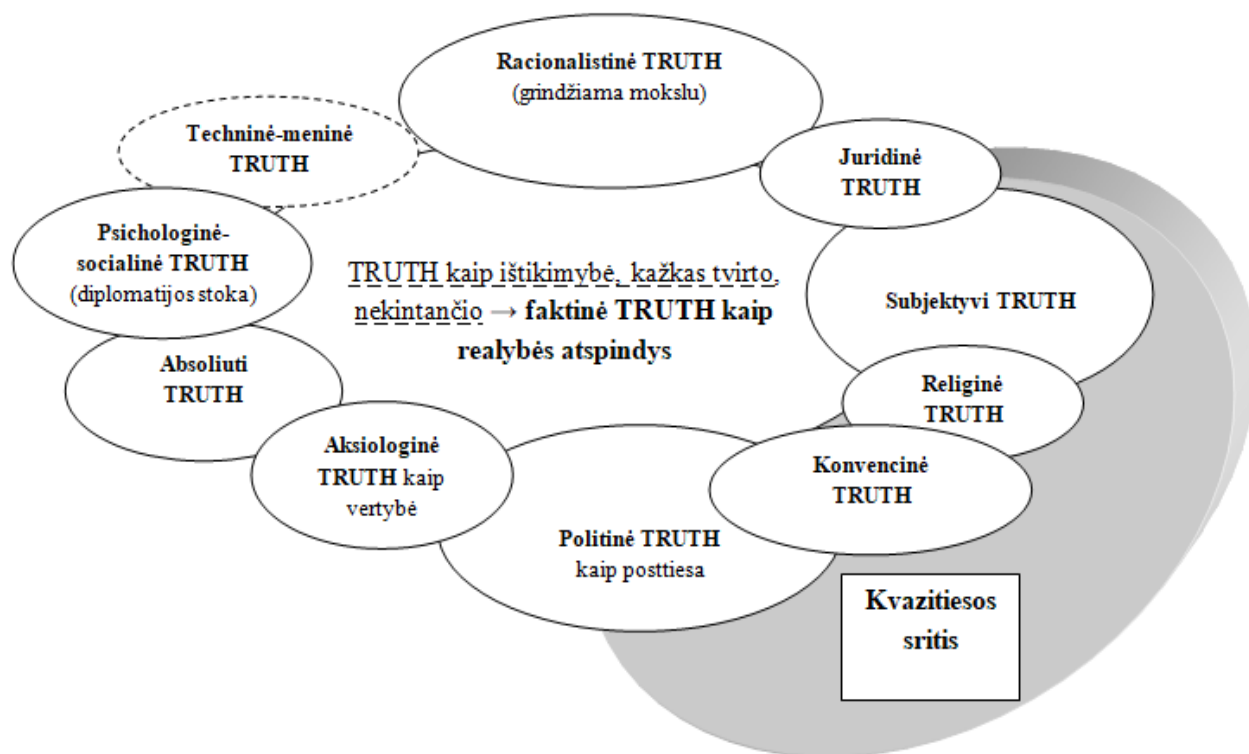
6.1. Sintetinė TRUTH analizė

Diachroninis žvilgsnis perteikia senąją bazinę TRUTH kaip ištikimybės reikšmę. Kalbama apie religinę, socialinę, asmeninę ir gamtinę ištikimybę (Dievui, kitam žmogui, sau ir gamtai). Archajiniai duomenys taip pat perteikė tiesos sąsają su tvirtumu, patvarumu, todėl galima daryti prielaidą, kad pirmiausia kalboje įsitvirtino ši percepcinė fizinio tvirtumo reikšmė, kuri vėliau metaforizacijos proceso veikiamo išsivystė į socialinio patikimumo, ištikimybės reikšmę. Ji šiuolaikinėje anglų kalboje pasislinko į periferiją, o

žodžio semantiniu branduoliu tapo tiesos kaip faktais pagrįsto realybės atitikimo reikšmė, kuri iš senosios anglų kalbos atėjo beveik nepakitusi. Aksiologiškai tiesa visados laikyta vertybe, jos vertė ir svarba neabejojama, vis dėlto, paremijose išryškėjo ir pragmatinė-socialinė perspektyva, kai tiesa laikoma pragmatiškai ir psichologiškai neišmintina, nepatogia, galinčia pakenkti, būti socialinio atstūmimo priežastimi. Be to, archajiniuose duomenyse jau išryškėjo konvencinės (kai tiesa laikoma tai, kas atitinka standartą, daugumos nuomonę) ir techninės (kai tiesa laikomas techninis tobulumas) tiesos užuomazgos.

Sinchroninis žvilgsnis, visų pirma, parodo, kad įvyko semantinio TRUTH branduolio transformacija: TRUTH kaip ištikimybės semantinis branduolys virto profiliu. Be to, stebima jo specifikacija: šiuolaikiniai tekstai išryškina tiesos kaip ištikimybės sau, savo vidiniams principams reikšmę, bet dingo religinės, socialinės ir gamtinės ištikimybės reikšmės. Archajiniuose duomenyse religinė tiesa buvo matoma iš dogmatizmo perspektyvos, o šiuolaikiniai tekstai ją mato kaip subjektyvią, kvestionuoja įvairių religinių tiesų tikrumą. TRUTH kaip realybės atitikimo profilis šiuolaikinėje anglų kalboje tapo bazine reikšme, kurioje ypač pabrėžiama faktinė tiesos prigimtis. Šiuolaikiniai duomenys atskleidė ir tiesos absoliutumo-subjektyvumo skirtį: absoliučiąja ir tikriausia tiesa laikoma ta, kuri grindžiama faktais, yra logiškai ar percepciškai pagrįsta.

Anglų kalboje išryškėjo bazinės TRUTH reikšmės transformacija: nuo **TRUTH kaip ištikimybės** diachroniniame lygmenyje iki **faktinės TRUTH kaip realybės atitikimo** sinchroniniame lygmenyje ir 10 profilių: **(1) aksiologinės TRUTH kaip vertybės, (2) politinės TRUTH, (3) racionalistinės, mokslu grindžiamos TRUTH, (4) absoliučios TRUTH, (5) subjektyvios TRUTH, (6) religinės TRUTH, (7) juridinės TRUTH kaip teisingumo, (8) konvencinės TRUTH kaip to, kas visuotinai priimta kaip teisinga, (9) psichologinės TRUTH kažko nemalonaus, netaktiško, nediplomatiško, (10) techninės-meninės TRUTH kaip techninio tobulumo, tobulo realybės atvaizdavimo.** Juridinė, subjektyvi, konvencinė, religinė ir politinė TRUTH anglų kalboje nelaikoma tikrąja, ji labiau priskirtina kvazitiesos sričiai. TRUTH kognityvinį paveikslą anglų kalboje galima būtų pavaizduoti schema (10 paveikslas):

10 paveikslas. TRUTH kognityvinis vaizdas anglų kalboje (sudaryta autorės). Punktyrine linija pažymėtas iš dabartinės anglų kalbos nykstantis profilis ir išnykusi bazinė reikšmė.

Apibendrinant visų šaltinių duomenis, galima sudaryti tokią kognityvinę *truth* definiciją:

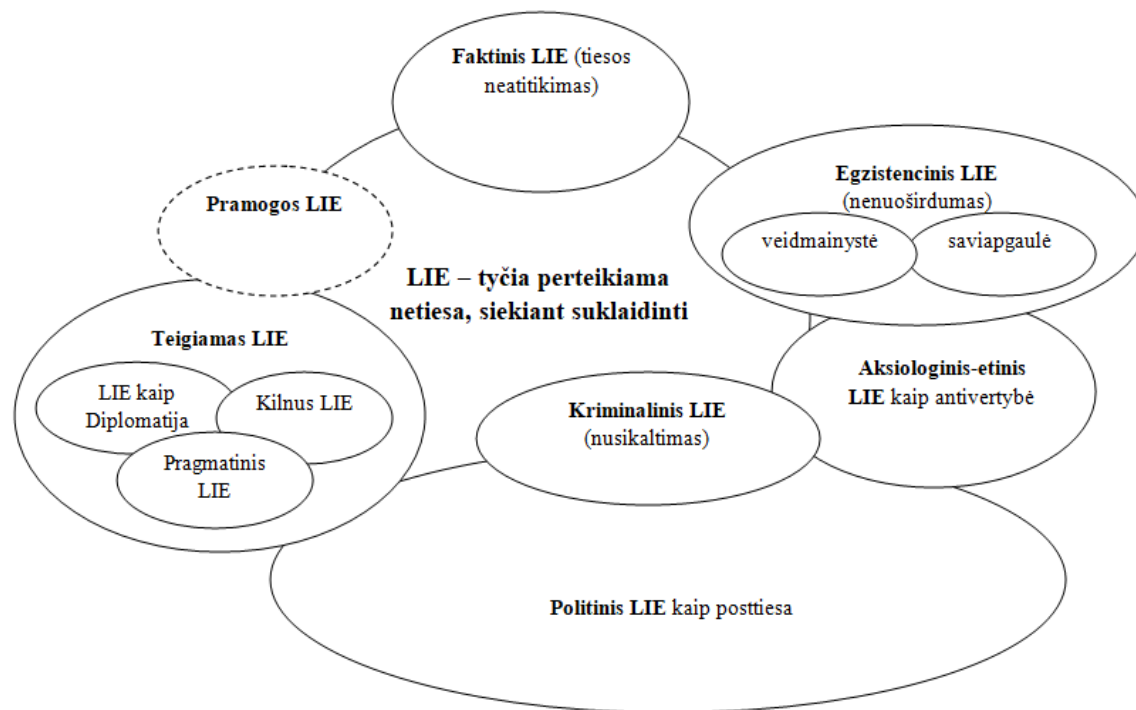
Truth – filosofinė ir politinė sąvoka, viena aukščiausių vertybių. Anglų kalboje *truth* iš esmės tapatinama su faktine tikrove. *Truth* dažnai būna mokslinė, remiasi percepciniu patyrimu ar yra logiškai dedukciškai išvedama. Taip pat išskiriamos dvi pagrindinės *truth* rūšys: absoliučioji, kuri laikoma tikraja, yra vienintelė, amžina ir integrali, negalinti būti išgalvota, egzistuojanti savaime, galinti būti žmogaus gyvenimo pamatu ir dažnai tapatinama su ištikimybe žmogaus vidinei būsenai. Nors *truth* gali būti skaudi, pavojinga, nemaloni ir neįdomi, bet yra būtina. Antroji *truth* rūšis – subjektyvioji arba reliatyvioji, kuri sunkiai atskiriama nuo melo. Tokia *truth* nebūtinai yra unikali ir vientisa, gali būti dalinė (tačiau tada dažnai virsta melu), laipsniuojama, neaiški. Jų gali būti daug ir įvairių, tai „kažkieno“ įsitikinimas, kuris gali kisti priklausomai nuo laiko ir aplinkybių. Subjektyvi *truth* dažnai esti tai, kas visuomenės normų priimta kaip teisinga. Visuomenėje *truth* vertinama dvejopai: viena vertus, ji aukštinama kaip svarbi vertybė, kita vertus, laikoma nemalonia, skaudžia, neįdomia. Politinė *truth* – atskira tiesos kategorija, suvokiama kaip tam tikras politinis požiūris. Ji ne visada laikoma tikraja, dažnai siejama su posttiesa, vis dėlto, laisvai žiniasklaidai priskiriama užduotis tikrąją politinę *truth* atskirti nuo netikrosios.

6.2. Sintetinė LIE analizė

Diachroninis žvilgsnis perteikia bazinę LIE reikšmę ir aiškų aksiologinį vertinimą: melas visų pirma siejamas su tyčia perteikiama netiesa, siekiant suklaidinti, ir vertinamas pejoratyviai, kalboje dažnai keičiamas eufemizmais. *Lie* vertinimas istorinėje kalbos dinamikoje beveik nepakito: sinchroninis žvilgsnis perteikia tokį patį neigiamą požiūrį, dažnai išreiškiamą emociine reakcija. Vis dėlto, tiek archajiniuose duomenyse (paremijose), tiek šiuolaikiniuose melas kartais vertinamas kaip gyvenime būtina diplomatija. Šiuolaikiniai tekstai atskleidė ir visiškai naują šiandieninėje anglų kalboje vyraujančią požiūrį į melą kaip į politikos elementą, kai melas suvokiamas kaip posttiesos elementas ar net sinonimas. Toks melas šiandieniniame pasaulyje įgavo visiškai naujų semantinių atspalvių, atskleisti nauji jo metodai ir tikslai. Galima pastebėti, kad laiko dinamikoje melo vertinimas netapo labiau teigiamu, bet labiau pragmatiniu, jis imtas suvokti ne tik kaip socialinio mandagumo elementas, bet kaip galingas ir dažnai būtinas įrankis

asmeniniams (dažnai politiniams) tikslams įgyvendinti. Vis dėlto, neigiamas aksiologinis melo vertinimas dominuoja tiek archajiniuose, tiek šiuolaikiniuose tekstuose.

Anglų kalboje iš viso išryškėjo bazinė **LIE kaip tyčia subjekto iškraipomos tikrovės siekiant suklaidinti** reikšmė ir 8 profiliai: **(1) aksiologinis-etinis LIE kaip antivertybė, etikos pažeidimas, (2) teigiamas LIE (kaip psichologinis-socialinis mandagumas, kilnumas), (3) politinis LIE kaip posttiesa, (4) egzistencinis LIE kaip nenuoširdumas (veidmainystė ir saviapgaulė), (5) faktinis LIE kaip tiesos neatitikimas, (6) kriminalinis LIE kaip nusikaltimas, (7) pragmatinis LIE kaip naudos siekimas, (8) LIE kaip pramoga ir fantazija**. LIE kognityvinį poveiklį anglų kalboje galima būtų pavaizduoti schema (11 paveikslas):

11 paveikslas. LIE kognityvinis vaizdas anglų kalboje (sudaryta autorės). Punktyrine linija pažymėtas iš dabartinės anglų kalbos nykstantis profilis.

Apibendrinant visų šaltinių duomenis, galima būtų sudaryti tokią kognityvinę LIE definiciją:

LIE – etinė-psichologinė-politinė sąvoka. Anglų kalboje melas iš esmės tapatinamas su tyčiniu ir sąmoningu tikrovės iškraipymu, kurio tikslas – suteikti klaidingą informaciją, todėl laikomas itin neetišku, moraliai nepriimtiniu ir aksiologiškai neigiamu, dažnai kriminalizuojamas. Pasitaiko ir netyčinio melo, kuris etiškai nėra itin smerktinas, semantiškai artimesnis klaidai. Tyčinis melas taip pat ne visados smerkiamas, egzistuoja ir vadinamas baltas melas, esantis sėkmingo funkcionavimo visuomenėje sąlyga, arba kilnus melas, kuriuo siekiama gerų tikslų. Vis dėlto, melas visuomenėje dažniausiai yra smerkiamas. Jis – neatsiejama politikos dalis: politinis melas siejamas su posttiesa. Melas taip pat siejamas su neaiškumu, painumu, daugžodžiavimu, vis dėlto, melu gali būti ne tik žodžiai, bet ir nuoširdumo stoka (veidmainystė arba saviapgaulė). Antra vertus, į melą žvelgiama ir iš išorinės perspektyvos, juo laikant bet kokią tiesos nebuvimą. Toks melas semantiškai artimesnis netiesai.

6.3. TRUTH ir LIE tarpusavio sąveika

Anglų kalboje, panašiai kaip lietuvių, LIE nėra veidrodinė TRUTH priešingybė: LIE įprastai yra skaičiuojamas, gali būti daugiskaitinis, laipsniuojamas, dalomas, tuo tarpu TRUTH – unikali ir vientisa. Tai atsispindi net gramatinėje žodžių vartosenoje: žodis *truth*, kitaip nei *lie*, vartojamas dažniausiai su žymimuoju artikeliu *the*. Vis dėlto, melą ir tiesą galima būtų lyginti žvelgiant iš vertybinės perspektyvos, bandant šias dvi vertybes sudėti į aksiologinę ašį. Anglosaksiškame pasaulėvaizdyje tikriausia ir labiausiai vertinama tiesa laikoma ta, kurią galima pagrįsti faktais, kuri atitinka būtent faktinę tikrovę, tuo tarpu blogiausiu laikomas tyčinis, akivaizdus ir akiplėšiškas melas, kai meluojama nesigėdinant ir nebandant to nusišlepti. Baltasis melas, pusiau tiesa, subjektyvi ir reliatyvi tiesa, melas kaip diplomatija atsiduria aksiologinės skalės viduryje, tarp dviejų minėtų ašinių opozicijų.

Tyrimas išryškino ir vieną sritį, kur įvyksta visiška TRUTH ir LIE konceptų samplaika: tai posttiesos profilis. Nors pati posttiesos sąvoka savo esme artimesnė LIE nei TRUTH, vis dėlto, kalboje riba tarp šių dviejų konceptų dažnai nepastebima. Be to, tai sritis, kurioje dažnai įvyksta ir vertybinė tiesos niveliacija. Taigi, posttiesa – tarsi nauja „melo“ kategorija, informacinio chaoso, kurį sukelia anksčiau neegzistavę alternatyvieji informacijos šaltiniai, pasekmė. Posttiesos fenomenas šiame tyrime išryškėjo kaip naujausias profilis, kurį perteikia vien XXI a. kontekstai.

III. LIETUVIŠKŲ IR ANGLIŠKŲ KONCEPTŲ PALYGINIMAS

7. TIESOS ir TRUTH konceptų palyginimas

7.1. TIESOS ir TRUTH konceptų palyginimas diachroniniame lygmenyje

Archajiniai duomenys atskleidė TIESOS ir TRUTH panašumus bei skirtumus. Jau diachroniniame lygmenyje išryškėjo abiejų konceptų semantiniai branduoliai. TIESOS semantinis branduolys remiasi klasikine, korespondentine jos reikšme, tačiau archajinėje lietuvių kalboje labai išryškėjo ir juridinės TIESOS profilis, stebima stipri *tiesos-teisingumo-tiesumo* sąsaja. Galima kelti hipotezę, kad tiesa senojoje lietuvių kalboje buvo suprantama kaip natūralus, gamtos suteikiamas įstatymas, grindžiantis teisę. Vėliau, XX a., stebimas ryškus juridinių tiesos reikšmių poslinkis į periferiją, o šiandieninėje kalboje jos beveik išnyko, *tiesos* semantikoje ėmė dominuoti korespondentinė reikšmė.

TRUTH koncepto atveju, senojoje anglų kalboje taip pat matoma klasikinė tiesos reikšmė, bet koncepto branduolį sudaro visiškai kita – daugialypė tiesos kaip ištikimybės – samprata, kalbant apie socialinę, asmeninę, religinę ir gamtos ištikimybę. Vėliau ši reikšmė pasistūmėjo į periferiją, o žodžio semantiniame branduolyje ją pakeitė TIESOS kaip faktinės realybės atitikimo reikšmė. Juridinis TIESOS profilis senojoje anglų kalboje neišvystomas, *tiesos-teisingumo-tiesumo* sąsajų nesama.

Tiek lietuvių, tiek anglų kalbose matomas ambivalentiškas tiesos vertinimas, ypač išryškėjęs iš pareminių duomenų. Abiejose kalbose tiesa kartais įgyja neigiamo vertinimo (pvz., apibūdinama pasitelkiant neigiamą skausmo, skonio metaforiką), bet lietuvių kalboje tiesos atžvilgiu labiau stebimas gyvenimiškas pragmatiškumas ir su juo susijęs fatališkumas: viena vertus, tiesa laikoma nepatogia ir gyvenimiškai nenaudinga, kita vertus, apgailestaujama dėl jos praradimo ir būtinybės rinktis melą. Tuo tarpu anglų kalboje neigiamas tiesos vertinimas labiau pasireiškia iš socialinės perspektyvos: tiesa laikoma nemandagia, nediplomatiška, apsunkinančia socialinius santykius.

Akivaizdu, kad TIESOS ir TRUTH konceptų raida kiek skiriasi. Nors klasikinė tiesos reikšmė pastebima abiejose kalbose, senojoje lietuvių kalboje ji sudarė bazinę reikšmę, tuo tarpu senojoje anglų kalboje ji sudarė profilį. Taigi, TRUTH semantikos diachroninės transformacijos yra ryškesnės nei TIESOS. Skiriasi metaforizacijos procesas, lėmęs abiejų konceptų semantines transformacijas. Kaip rodo etimologiniai šaltiniai, TIESA siejama su tiesumu, nekreivumu; keliama hipotezė, kad šios fizinės, percepcinės reikšmės

išsivysto į 'betarpiškumo, sąžiningumo', vėliau – 'socialinio ir religinio teisingumo' reikšmes, galiausiai, XX a. jas galutinai išstumia klasikinė 'realybės atitikimo' reikšmė. Analogiškai giliausią semantinę TRUTH sluoksnį sudaro 'tvirtumo, patvarumo' reikšmės, kurios išsivysto į 'socialinės, religinės, gamtinės ir asmeninės ištikimybės' reikšmes, vėliau atsiranda 'techninio taisyklingumo, tobulumo' ir galiausiai 'faktais grįstos realybės' reikšmės.

7.2. TIESOS ir TRUTH konceptų palyginimas sinchroniniame lygmenyje

Sinchroniniame lygmenyje esama daugiau TIESOS ir TRUTH panašumų. Galima pastebėti, kad konceptai abiejose kalbose ilgainiui supanašėjo: abiejų semantinę branduolį sudaro ta pati klasikinė, aristoteliškoji tiesos samprata, TIESOS kaip realybės atitikimo reikšmė. Abiejose kalbose ryškus tiesos ambivalentiškumas: viena vertus, tiesa laikoma vertybe, kita vertus, ryškus socialinis-psichologinis TIESOS kaip kažko nepatogaus, nemalonaus profilis. Tiek anglų, tiek lietuvių kalbose tiesa dažnai prilyginama diplomatijos, etiketo stokai, laikoma netaktiška.

Nepaisant TIESOS ir TRUTH konceptų panašumų sinchroniniame lygmenyje, esama ir skirtumų, glūdinčių netgi semantiniame konceptų branduolyje. TRUTH atveju bazinė reikšmė yra labai empiriška, susijusi su būtent faktinės realybės atitikimu, kai teisingu laikoma tai, kas praktiškai, percepciškai įrodoma. Tuo tarpu TIESOS koncepto atveju tiesa siejama su realybe, nepabrėžiant faktinės jos prigimties. Anglų kalboje esama ir techninių tiesos reikšmių, kurios sudaro negausų, bet aiškų TIESOS kaip techninio tobulumo, tobulo realybės atvaizdavimo per meną, profilį, kurio lietuvių kalboje neaptinkama. Anglų kalboje ypatinga svarba saugant ir atskleidžiant tiesą priskiriama žiniasklaidai, ši užduotis vaizduojama kaip pagrindinis žurnalistinės etikos elementas. Lietuvių kalboje žiniasklaidos vaidmuo tiesos atskleidime taip stipriai nepabrėžiamas.

8. MELO ir LIE konceptų palyginimas

8.1. MELO ir LIE konceptų palyginimas diachroniniame lygmenyje

MELO ir LIE konceptai abiejose kalbose yra panašūs. Ryškesnių semantinių transformacijų tyrimo duomenys neatskleidė. Jau diachroniniame lygmenyje išryškėjo konceptų bazinė reikšmė, kuri abiejose kalbose yra ta pati: MELO kaip tyčia perteikiamos netiesos, siekiant suklaidinti. Abiejose kalbose ypač pabrėžiamas MELO intencionalumas, taip pat matomas ryškus

aksiologinis MELO profilis, kai melas laikomas neigiamu, neetišku. Anglų kalboje jis net kriminalizuojamas, o jo vertinimas ilgainiui tapo negatyvenis, pvz., žodiniai pabrėžia, kad šiuolaikinėje kalboje žodis dažnai laikomas per stipriu ir keičiamas eufemizmais.

Nors tiriamų konceptų semantika abiejose kalbose iš esmės panaši, gilesni jos klodai atskleidžia nemažai skirtumų. Senojoje lietuvių kalboje matomas ryškus pramogos MELO profilis, kurio anglų kalboje beveik nesama. Lietuvių kalboje neįžvelgtas kriminalinio MELO profilis, kuris anglų kalbos atveju ryškus tiek archajiniuose, tiek šiuolaikiniuose duomenyse.

Abiejų kalbų paremijose pasireiškia teigiamas melo vertinimas, bet lietuvių kalboje labiau žvelgiama iš pragmatinės perspektyvos, melas siejamas su gyvenime būtinu apskurimu, todėl kartais pateisinamas, netgi skatinamas. Anglų paremijose žvelgiama labiau iš psichologinės perspektyvos, ir melas siejamas su diplomatija, laikomas gero tono ženklu.

8.2. MELO ir LIE konceptų palyginimas sinchroniniame lygmenyje

MELO ir LIE konceptai sinchroniniame lygmenyje taip pat panašūs. Bazinė abiejų konceptų reikšmė išliko nepakitusi, svarbiausiu laikomas melo tyčios aspektas, jo intencionalumas. Taip pat stiprus išliko aksiologinis MELO profilis – abiejose kalbose melas laikomas antivertybe, etikos pažeidimu, pasitelkiama panaši melą apibūdinanti metaforika: pinklės, purvas, juoda spalva, nuodai, sniego gniūžtė. Abiejose kalbose išryškėjo ir egzistencinio MELO profilis, kai melu laikomas gyvenimas, neatitinkantis žmogaus vidinių įsitikinimų: meluojama tada, kai nesama atitikimo tarp minčių, žodžių ir darbų. Abiejose kalbose šis profilis skyla į du subprofilus: MELO kaip veidmainystės ir MELO kaip saviapgaulės.

Nors MELO ir LIE konceptai iš pažiūros panašūs, esama ir skirtumų. Daugiausiai skirtumų sinchroniniame lygmenyje išryškėjo politinio melo kategorijoje. Lietuvių kalboje ryškus politinis-ideologinis MELO profilis, kuris daugiausia siejamas su XX a. Rytų Europos istorine patirtimi, totalitarinių režimų, ypač komunizmo, ideologija bei šiuolaikine prokremliška politika, ir yra artimas propagandos reikšmei. Tuo tarpu anglų kalboje politinis LIE profilis daugiausia siejamas su XXI a. Vakarų Europos ir JAV politinėmis realijomis, ypač „Brexit“ kampanija ir D. Trumpo politine retorika, ir yra artimas posttiesos reikšmei.

IŠVADOS

Atlikta TIESOS ir MELO vertybių konceptualizacijos lietuvių ir anglų kalbose analizė, remiantis sisteminiais ir tekstiniais duomenimis, atskleidžia išsamų, daugiasluoksnį kalbinį-kultūrinį jų vaizdą. Nors šios vertybės yra universalios, visame pasaulyje egzistuojančios ir suvokiamos panašiai, tyrimas atskleidžia ir išskirtinai lietuvių ar anglų pasaulėvaizdžiui būdingų jų bruožų. Kultūrinės konotacijos ypač išryškėja lyginant tiesos ir melo vertinimą abiejose kalbose, ieškant atsakymo į klausimus: kokią tiesą lietuvių ir anglų kultūrų atstovai laiko tikriausia, patikimiausia ir vertingiausia, ir kokią melą smerkia labiausiai. Sistemine analizė atskleidė ir metaforizacijos proceso, sensomotorinių patirčių įtaką semantinėms konceptų transformacijoms. Pareminių duomenų analizė daugiausia atskleidė tiesos ir melo vertinimą abiejų kultūrų liaudies pasaulėvaizdyje. Šiuolaikinių tekstų ir naujadarų analizė parodė, kad transformacijos vyksta ir toliau, konceptų turinį keičia įvairios etnos patirtys, istoriniai, geopolitiniai pokyčiai. Galų gale, į TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptus įdomu pažvelgti ir iš jų tarpusavio santykio perspektyvos, kuri abiejose kalbose kiek skiriasi.

Kiekvieno koncepto kaip kalbos pasaulėvaizdžio sudedamosios dalies analizė reikalauja originalaus tyrimo metodo. Kaip parodo šis darbas, TIESOS ir MELO konceptų atveju svarbu remtis filosofijos ir sąvokų etimologijos žiniomis ir taikyti aspektinį aprašymo būdą, kuris leidžia išskirti konceptų vidinę struktūrą (bazinės reikšmės ir profilius). Tik toks, išsamiai struktūralizuotas aprašymas leidžia atlikti lyginamąją analizę, išskirti universalius ir kultūriškai konotuosius konceptų bruožus.

TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptų lietuvių ir anglų kalbų pasaulėvaizdyje analizė leidžia daryti išvadas, pagrindžiančias įvadinėje darbo dalyje iškeltus ginamuosius teiginius ir tezę:

1. TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptai – kalbiniais vienetais išreikšti kalbiniai-kultūriniai kalbos pasaulėvaizdžio komponentai, kuriuos sudaro bazinė reikšmė ir reikšmės profiliai. Semantinis konceptų branduolys – tai pastoviausias, giliausias jų sluoksnis, prototipinis objektų reprezentantas. Bazinės konceptų reikšmės išryškėjo jau archajiniuose duomenyse, šiuolaikiniai duomenys jas pagrindė, arba atskleidė jų transformacijas. Duomenys išryškino ir semantinę konceptų periferiją, kurią geriausiai atskleidžia jų matymo perspektyvos (pvz., absoliutumo-reliatyvumo, juridinė, religinė, egzistencinė, psichologinė-socialinė, politinė ir kt.).

2. Kalbinių-kultūrinių TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptų pagrindą sudaro metaforiniai vaizdiniai, kuriems didelę įtaką turi sensomotorinės, percepcinės patirtys, veikiančios semantinę konceptų turinių

raidą. Tyrimas atskleidė, kad tiek TIESOS, tiek TRUTH semantinę evoliuciją lėmė metaforizacijos procesas, tik skirtingas. Abiejų konceptų giliausi semantiniai sluoksniai glūdi perceivinge metaforikoje: TIESA siejama su tiesumu, nekreivumu; vėliau atsiranda ‘betarpiškumo, sąžiningumo’, vėliau – ‘socialinio ir religinio teisingumo’ reikšmės, galiausiai, XX a. ima dominuoti klasikinė ‘realybės atitikimo’ reikšmė, išstūmusi ‘tiesos kaip teisingumo’ reikšmę dėl kalbinių pragmatinių priežasčių, siekiant išvengti sąvokų painumo. Analogiškai giliausią semantinę TRUTH sluoksnį sudaro ‘tvirtumo, patvarumo’ reikšmės, kurios išsivysto į ‘socialinės, religinės, gamtinės ir asmeninės ištikimybės’ reikšmes, vėliau atsiranda ‘techninio taisyklingumo’ ir galiausiai ‘faktais grįstos realybės’ reikšmės. Panašios perceivingės patirtys įžvelgiamos ir kitų indoeuropiečių kalbų leksemų reikšmėse, pvz., gr. *alētheia* siejama su nenuslėptumu, rus. *istina* – su šviesa, vok. *Wahrheit* – su sergėjimu, saugojimu. Sinchroniniame lygmenyje TIESOS perceivingė metaforizacija anglų ir lietuvių kalbose yra labai panaši. Abiejose kalbose TIESA konceptualizuojama kaip šviesi, gera, vaizduojama kaip tobula erdvė, gyvenimo harmonija, personifikuojama, feminizuojama. Esama ir panašios neigiamos perceivingės metaforikos: tiek TIESA, tiek TRUTH vaizduojama kaip skaudinanti, nemaloni, neskani, sunki.

MELO diachroniniame lygmenyje perceivingės patirtys atsiskleidžia kiek silpniau, tačiau metaforikos esama. Žodis turi etimologinių sąsajų su tokiais reikšmėmis kaip *mažas*, *bergždžias*, *tuščias*, *painus*, *suktas*. LIE diachroniniame lygmenyje perceivingės metaforikos neižvelgta, bet ji itin ryški sinchroniniame lygmenyje, kuriame tiek anglų, tiek lietuvių kalbose susikūrė daugiau ar mažiau analogiška konceptualizacija. MELAS abiejose kultūrose konceptualizuojamas kaip tamsus, juodas, tepantis; pasireiškia tos pačios MELO KAIP NUODŲ, PRIEVARTOS, PINKLIŲ, SNIEGO GNIŪŽTĖS, NUODĖMĖS konceptualiosios metaforos, atskleidžiančios stipriai neigiamą koncepto vertinimą. Tiek MELAS, tiek LIE suvokiamas kaip ypač pavojingas, nepataisomas, pabrėžiamas kaskadinis jo pobūdis.

3. Tyrimas atskleidė tiriamų konceptų padėtį aksiologinėje lietuvių ir anglų kalbų ašyje tiek vertikaliu lygmeniu (kalbant apie skirtingus tiesos ir melo laipsnius), tiek horizontaliu (kalbant apie jų tarpusavio opoziciją). Lietuvių kalboje prototipiškiausia laikoma korespondentinė, t. y. klasikinė tiesa, bet aukščiausiai vertinama absoliučioji tiesa. Prototipiškiausiu ir tuo pačiu negatyviausiu laikomas tyčinis piktybinis melas, kuriuo siekiama pakenkti nekaltam žmogui, ar ką nors apšmeižti. Anglų kalboje prototipiškiausia laikoma faktinė tiesa, kuri laikoma ir vertingiausia. Prototipiškiausiu ir negatyviausiu laikomas ne tik tyčinis, piktybinis ir

begėdiškas, bet ir politinis melas, darantis žalą ne tik individui, bet ir valstybiniu mastu.

Nors TIESOS ir MELO konceptai ir sudaro binarinę opoziciją (filosofijoje ją labiau sudaro tiesa ir netiesa), naiviajame kalbos vartotojų pasaulėvaizdyje šis dichotominis padalijimas nėra labai griežtas. Taip yra todėl, kad šiuolaikinė komunikacija yra gerokai sudėtingesnė nei moksliniai ar filosofiniai kontekstai, dažniausiai operuojantys tiesos-netiesos kategorijose. Filosofija tiesą nagrinėja kaip supralingvistinį fenomeną, ieškodama „tikrosios tiesos“, jos esmės, tuo tarpu etnolingvistika tiria, kaip šis fenomenas konceptualizuojamas naiviajame kalbos vartotojų pasaulėvaizdyje, ieško tos konceptualizacijos variacijų įvairiose kalbose. Duomenys atskleidė, kad kalbose tiesa priešinama ne tik melui ir netiesai, bet ir klaidai, fantazijai, dirbtinumui, painumui, nekonkretumui. Išryškėjo ir tinklas sąvokų, patenkančių į kvazitiesos sritį, kurioje minėtas dichotominis padalijimas nepasiteisina. TIESOS koncepto atveju į ją patenka subjektyvišios TIESOS ir kartais – juridinės TIESOS profilis, TRUTH koncepto atveju – subjektyvišios TRUTH, juridinės TRUTH, religinės TRUTH, konvencinės TRUTH ir politinės TRUTH profiliai. Visais šiais atvejais griežtos ribos tarp melo ir tiesos nėra.

MELO koncepto atveju į griežtą dichotomiją nepatenka pramogos MELO profilis (pavyzdžiui, pasaka, fantazija), faktinio MELO kaip netiesos profilis (pavyzdžiui, klaida, netikrumas, netiesa). Aiškiausiu pavyzdžiu būtų politinio MELO kaip posttiesos profilis, kuris angliškųjų konceptų atveju sutampa su politinės TIESOS profiliu. Posttiesa – tai visiškai nauja melo-tiesos kategorija, atsiradusi drauge su anksčiau neegzistavusiomis informacinį chaosą sukeliančiomis technologijomis ir alternatyviosios žiniasklaidos priemonėmis.

4. Kaip parodė tyrimas ir minėtos išvados, TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptų turinį sudaro tiek universalūs, tiek kultūriškai konotuoti komponentai. Nors lietuviški ir angliški konceptai iš pažiūros atrodo panašūs (jų bazinės reikšmės beveik tapačios, abiejose kultūrose tiek melas, tiek tiesa vertinami ambivalentiškai, aksiologinis vertinimas taip pat yra panašus), esama ir skirtingų profilių, arba skirtingų jų vertinimų (pvz., religinės TIESOS profilio atveju). Vis dėlto, XXI a. globalizacijos procesas, kuriam didžiulės įtakos turi skaitmeninė žiniasklaida ir alternatyvūs informacijos šaltiniai, lemia lietuviškų ir angliškų konceptų turinio supanašėjimą. Jį puikiai atskleidžia šiuolaikiniai tekstiniai duomenys, pvz., politinės TIESOS profilis: nors apie posttiesos fenomeną lietuvių kalboje kalbama dar mažai, atskiri jo elementai (melagiena, šūdmala, storytellingas ir

kt.) jau virsta bendriniais daiktavardžiais ir papildo leksinį-semantinį melo ir tiesos lauką.

Tyrimas pagrindžia ginamąją tezę, kad konceptai – tai ne statiški, o dinamiški kalbos pasaulėvaizdžio konstruktai, pereinantys diachronines kalbines-kultūrinės transformacijas. Tą ryškiausiai liudija angliškojo koncepto TRUTH bazinės reikšmės transformacija nuo TRUTH kaip ištikimybės diachroniniame lygmenyje iki TRUTH kaip faktinės realybės atitikimo synchroniniame lygmenyje. Istorinėje dinamikoje pakito ir konceptas TIESA: archajinėje semantikoje ypač ryškus juridinis TIESOS profilis iš šiuolaikinės lietuvių kalbos beveik išnyko. Panašiai iš šiuolaikinės lietuvių kalbos beveik išnyko ir juokų MELO profilis. Konceptų dinamiką puikiai atskleidžia šiuolaikiniai tekstiniai duomenys, kuriose išryškėjo naujų profilių. Vienas ryškiausių – politinio MELO, kai kalbama apie tokias naujas jo formas, kaip propaganda, melagiena, dezinformacija, šūdimala; pasireiškia ir visiškai nauja melo kaip posttiesos kategorija.

Tyrimas patvirtino, kad konceptų transformacijoms įtakos turi tam tikro etnos kolektivinė patirtis. Kultūrinai (istoriniai, religiniai, socialiniai, ekonominiai, geopolitiniai ir kt.) pokyčiai bei globalizacija lėmė ir toliau lemia konceptų raidą: etimologiniai žodynai išryškino vienas reikšmes, pareminiuose duomenyse jau galima išskirti naujesnių, o naujausios žodinių užfiksuotos reikšmės ir naujausi kontekstai išryškino naujausius pokyčius.

Kultūrinės etnos patirties įtaka šioje disertacijoje nagrinėjamų konceptų semantikai ir jos raidai – akivaizdi. Ji matoma net giliūs, bazinės semantikos lygmeniu: anglosaksų kultūrai būdingas empirizmas, „fakto kultas“ atspindi TRUTH bazinėje reikšmėje; lietuvių kalboje matoma gamtos apologija, ryški TIESOS sąsaja su teisingumu, gamtos įstatymu, ko neižvelgta anglų kalboje. Ypač aiškiai etnos patirtis atspindi pareminiai duomenys: nors abiejose kalbose matomas pozityvaus MELO profilis, lietuvių kalboje jis labiau siejamas su gyvenimo būtinybe – apskrumu, kuriuo siekiama išgyventi, pagerinti sudėtingą buitį. Tuo tarpu anglų kalboje melas labiau siejamas su socialiniu mandagumu ir diplomatija. Žvelgiant diachroniškai, matomas šio MELO profilio kitimas lietuvių kalboje: šiuolaikiniuose duomenyse pragmatinė melo kaip apskrumo reikšmė silpnėja, ir jis imamas vertinti kaip sėkmingo, diplomatiško funkcionavimo socialinėje plotmėje sąlyga, panašiai kaip anglų kalboje. Taigi, melo vertinimas lietuvių kalboje tampa pozityvesnis, atsiranda „baltojo melo“ kategorija. Galima daryti išvadą, kad įtakos šiems pokyčiams turėjo globalizacija, supanašėjusi abiejų šalių ekonominė, kultūrinė ir politinė padėtis.

Tyrimas aiškiai parodė, kad TIESOS ir MELO konceptuose atsispindi kultūrinis ir filosofinis tam tikro etnosio mąstymas, etinis ir moralinis vertinimas. Pavyzdžiui, anglų kalbos pasaulėvaizdyje būtent faktinė tiesa laikoma vertingiausia, svarbiausia ir tikriausia. Tuo tarpu lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje vertingiausia ir tikriausia laikoma absoliučioji tiesa, kuri dažnai tapatinama su religine, ryški christianizacijos įtaka. Nors religinės tiesos kategorija išvelgiama abiejose kalbose, lietuvių tekstuose apie ją kalbama gerokai dažniau ir žvelgiama dogmatiškai – ji laikoma aukščiausia, absoliučiąja vertybe, žmogaus gyvenimo pamatu. Anglų kalboje taip pat kalbama apie religinę tiesą, bet į ją žvelgiama sekuliariai: ji nelaikoma vertybe, kalbama apie jos subjektyvumą ir reliatyvumą, pripažįstant religinių tiesų įvairovę ir gausą.

Nors abiejose kalbose esama subjektyviosios tiesos kategorijos, į ją taip pat žvelgiama kiek skirtingai: lietuvių kalboje subjektyvioji tiesa priešinama absoliučiajai tiesai, kuri savo semantika artima graikų *alētheia* ar slavų *istina* sampratai, tuo tarpu anglų kalboje subjektyvioji tiesa priešinama objektyviajai, faktinei, empiriškai įrodomai tiesai.

Skiriasi ir abiejose kalbose pasireiškusi politinė tiesos ir melo matymo perspektyva. Lietuvių kalboje matoma stipri XX a. politinių realijų įtaka, tiesa ir melas matomi iš istorinės-ideologinės perspektyvos, kalbama apie kolektyvinę, pragmatinę tiesą, tuo tarpu melas suvokiamas makiaveliškai, siejamas su XX a. totalitarinėmis ideologijomis, ypač komunizmu, taip pat šiuolaikine Kremliaus politika. Anglų kalboje labiau stebima postmodernistinė tiesos samprata, stipri technologijų įtaka tiesos ir melo suvokimui. Ypač dažnai minimi XXI a. Vakarų Europos politiniai įvykiai, kalbama apie posttiesos fenomeną. Lietuvių kalboje posttiesos kategorija tiesiogiai beveik neminima. Vis dėlto, globalizacijos procesas veikia naujausius kalbos pokyčius: lietuvių kalboje atsiranda atskirų posttiesos elementų, kurie daugiausia verbalizuojami naujadarais arba skoliniais iš anglų kalbos, jau virstančiais bendriniais lietuvių kalbos žodžiais.

Tyrimų perspektyvos. Kadangi konceptai – tai ne uždari, o atviri ir dinamiški kognityviniai vienetai, apimantys vis naujas etnosio patirtis, šio tyrimo negalima laikyti baigtiniu, jį prasminga ir toliau pildyti naujausiais tekstiniais duomenimis (ypač pakitus geopolitinėms, kultūrinėms, ekonominėms realijoms). Siekiant atskleisti sparčiausius konceptų pokyčius, tyrimą galima būtų papildyti ir kalbos vartotojų apklausa, TIESOS / TRUTH ir MELO / LIE konceptualizacijos socialiniuose tinkluose ir internetiniuose komentaruose analize. Įdomių duomenų teiktų ir priekalbinių duomenų (pvz., su melu ir tiesa bei jų atskleidimu susijusio vaizduojamojo meno, internetinių memų, karikatūrų ir paveikslėlių) tyrimas. Vis dėlto, atlikta sisteminių ir

tekstinių duomenų analizė suteikia gana išsamų konceptų vaizdą ir gali pasitarnauti kaip tvirtas pagrindas tolesniems tos srities tyrimams.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Akviniėtis, T. (2000). Apie tiesą. In: T. Akviniėtis, *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus* (G. Vyšniauskas, vert.), p. 53–159. Vilnius: Logos.

Anusiewicz, J. (1991). Kulturowa teoria języka, zarys problematyki. *Język a kultura, 1*, 17–30.

Anusiewicz, J. (2004). Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku. *Językowy obraz świata*, 261–289.

Apresjan, J. D. (1972). Definiowanie znaczeń leksykalnych jako zagadnienie semantyki teoretycznej. *Semantyka i słownik*, 39–75.

Aristotel. (2021). *Metaphysics*. Global Grey. Prieiga internete: <https://www.globalgreybooks.com/metaphysics-ebook.html>. Žiūrėta 2022 01 28.

Aristotelis. (1990). *Nikomacho etika*. In: Aristotelis, *Rinktiniai raštai* (J. Dumčius, vert.), p. 61–273. Vilnius: Mintis.

Arendt, H. (1969). *Between Past and Future*. New York: The Viking Press.

Asch, S. E. (1955). Opinions and Social Pressure. *Scientific American*, 193 (5), 31–35.

Augustinus. *Contra mendacium*. PL 40. In: Sant Agostino. Augustinus Hipponensis. Prieiga internete: <https://www.augustinus.it/>. Žiūrėta 2021 07 28.

Augustinus. *De mendacio*. PL 40. In: Sant Agostino. Augustinus Hipponensis. Prieiga internete: <https://www.augustinus.it/>. Žiūrėta 2021 07 28.

Augustinus. *De vera religione*. PL 34. In: Sant Agostino. Augustinus Hipponensis. Prieiga internete: <https://www.augustinus.it/>. Žiūrėta 2021 07 28.

Augustinus. *Enchiridion ad laurentium liber unus*. PL 40. In: Sant Agostino. Augustinus Hipponensis. Prieiga internete: <https://www.augustinus.it/>. Žiūrėta 2021 07 28.

Baranova, J. (2015). *XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su I. Kantu*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

Bartmiński, J. (2007). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Bartmiński, J. (2018). *Language in the Context of Culture. The metaphor of "Europe as Home" in This Day and Age*. Katowice: Śląsk.

Bartmiński, J. (2003). Miejsce wartości w językowym obrazie świata. *Język w kręgu wartości*, 59–86.

Bartmiński, J. (2010). Pojęcie "językowy obraz świata" i sposoby jego operacjonalizacji. *Jaka antropologia kultury jest dzisiaj możliwa?*, 155–178.

Bartmiński, J. (1990). Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata. *Językowy obraz świata*, 209–127.

Bartmiński, J. (2020). W poszukiwaniu paradygmatu etnolingwistyki : glosariusz kluczowych terminów i pojęć. *Juznoslovenski Filolog* 76(2), 79–103.

Bartmiński, J. i Niebrzegowska, S. (1998). Profile a podmiotowa interpretacja świata. *Profilowanie w języku i w tekście*, 211–224.

Bartmiński, J. i Tokarski, R. (1986). *Językowy obraz świata i spójność tekstu. Teoria tekstu*. Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich.

Baudrillard, J. (1983). *Simulations*. New York City: Semiotext(e).

Baudrillard, J. (2002). *Simuliakrai ir simuliacija* (M. Daškus, vert.). Vilnius: Baltos lankos.

Bogdzevič, M. (2020). *"Pykčio", "baimės" ir "gėdos" jausmai lietuvių kalboje iš kognityvinės ir kultūrinės perspektyvos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Brzozowska, M. (2006). O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000. *Język-wartości-polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, 36–43.

Brzozowski, P. (2003). Problemy hierarchizacji wartości w filozofii i psychologii. *Język w kręgu wartości*, 43–58.

Buczyńska-Garewicz, H. (2007). Nietzscheańskie aporie prawdziwości. *Teksty drugie*, 130–148.

Būdvytytė-Gudienė, A., Gudavičius, A., Jurgaitis, N., Papaurėlytė-Klovienė, S., Toleikienė, R. (2014). *Konceptualiosios metaforos*

viešajame diskurse: konceptualiuojų metaforų žodynas. Šiauliai: BMK leidykla.

Būga, K. (1958). *Rinkiniai raštai, t. I*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Burda, J. (2012). Prawda i kłamstwo w wypowiedziach populistycznych. *Słowo. Studia językoznawcze. Nr.3*, 56–62.

Buttler, D. (1989). Dlaczego zanikają przysłowia w dwudziestowiecznej polszczyźnie? *Język Polski*, 5, 332–337.

Chlebda, W. (2010). W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian. *Etnolingwistyka a leksykografia*, 7–20.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of a theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chudy, W. (2003). *Filozofia kłamstwa*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.

Clausner, T. C. ir Croft, W. (1999). Domains and image schemas. *Cognitive Linguistics*, 10 (1), 1–31.

Coleman, L. ir Kay, P. (1981). Prototype Semantics: The English Word Lie. *Language*, 57 (1), 26–44.

Descartes, R. (1958). *Medytacje o pierwszej filozofii* (K. A. Maria Ajdukiewiczowa, vert. i lenk. k.). Warszawa: Polska Akademia Umiejętności.

Droblytė, D. (2011). Mišelio de Montenio etika: naujas žvilgsnis į žmogų ir humanizmą. In: M. Montaigne, *Esė*, p. 7–34. Vilnius: Tyto alba.

Duranti, A. (2003). Language as Culture in US Anthropology. *Current Anthropology*, 44 (3), 323–347.

Evans, V. ir Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press.

Ferm, V. (1962). Consensus Gentium. In: D. D. Runes, *Dictionary of Philosophy*, p. 64. Totowa NJ: Littlefield, Adams & Co.

- Fieser, J. (2020) British Empiricism. *The History of Philosophy: A Short Survey*. Prieiga internete: <https://www.utm.edu/staff/jfieser/class/110/8-empiricism.htm>. Žiūrėta 2022 03 09.
- Fillmore, C. (1982). Frame semantics. *Linguistics in the Morning Calm*, 111–37.
- Fillmore, C. (1985). Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di Semantica*, 6 (6), 222–254.
- Frankfurt, H. G. (2005). *On Bullshit*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Geertz, C. (1979). *Meaning and order in Moroccan society: Three essays in cultural analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gelžinytė, B. (2013). *Ankstyvojo Nietzsche's tiesos samprata ir jos pagrindimas kantiškąja argumentacija*. Prieiga internete: <https://aplinkkeliai.lt/musu-tekstai/sekant-filosofijos-pedomis/ankstyvojo-nietzsches-tiesos-samprata/>. Žiūrėta 2021 07 23.
- Naktinienė, G. Paulauskas J., Petrokienė R., Vitkauskas V., Zabarskaitė J. (red.) (2017). Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Vilnius.
- Gibbs, L. (2002). *Aesop's Fables*. New York: Oxford University Press.
- Glaz, A. (2017). The linguistic sign: Metonymy and virtuality. *Linguistic Online*, 80, 51–70.
- Głowiński, M. (1986). Wartościowanie w badaniach literackich a język potoczny, *O wartościowaniu w badaniach literackich*, 179–195.
- Goodenough, W. (1957). Cultural Anthropology and Linguistics. *Report of the Seventh Annual Round Table Meeting of Linguistics and Language Study*, 167–173.
- Grabias, S. (2019). *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Grigas, K. (1976). *Lietuvių patarlės*. Vinius: Vaga.
- Grigas, K. (1987). *Patarlių paralelės*. Vilnius: Vaga.
- Gryshkova, N. (2014). Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea - propozycja regulacji terminologicznych. *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów. Problemy |eksplikowania i profilowania pojęć*, 3, 21–50.

- Grzegorzczkova, R. (2004). Pojęcie językowego obrazu świata. *Językowy obraz świata*, 39–46.
- Grzegorzczkova, R. (1998). Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia. *Profilowanie w języku i w tekście*, 9–17.
- Gudavičius, A. (2009). *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Heidegger, M. (2014). *Būtis ir laikas*. (T. Kačerauskas, vert.) Vilnius: VGTU leidykla Technika.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences. Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Humboldt, W. (1968). *Gesammelte Schriften (7)*. Berlin: Behr's.
- Huttunen, R. ir Kakkori, L. (2020). Heidegger's Theory of Truth and its Importance for the Quality of Qualitative Research. *Journal of Philosophy of Education*, 54, 600–616.
- Ingarden, R. (1966). Czego nie wiemy o wartościach. *Przeżycie, dzieło, wartość*, 113–118.
- Inwood, M. (2010). *A Heidegger Dictionary*. Bodmin: Blackwell.
- Jackendoff, R. (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge: MIT Press.
- Jakobson, R. (1971 [1953]). Results of a joint conference of anthropologists and linguistics. In: R. Jakobson, *Selected Writings II. World and language*. (p. 554–576). The Hague, Paris: Mouton.
- James, W. (2004). Pragmatism's Conception of Truth. In: F. F. Schmitt, *Theories of Truth* (p. 59–73). Malden: Blackwell Publishing.
- Jedliński, R. (2000). *Językowy obraz świata wartości w wypowiedziach uczniów kończących szkołę podstawową*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Kahn, C. H. (1973). *The Verb 'Be' In Ancient Greek*. Dordrecht: Reidel.
- Kant, I. (1996). *Grynojo proto kritika*. (R. Plečkaitis, vert.) Vilnius: Mintis.
- Kardela, H. (2004). Ogdena i Richardsa trójkąt uzupełniony, czyli co bada gramatyka kognitywna. *Językowy obraz świata*, 15–37.

- Kardelis, N. (1996). Apie "Kratilo" etimologijas. In: Platonas, *Kratilas* (p. 253–282). Vilnius: Aidai.
- Kašėtaitė, L. (1963). Iš teismo pavadinimų lietuvių kalboje istorijos. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Kalbotyra, IX*, 117–129.
- Kašėtienė, R. ir Kudirkienė, L. (2016). *Vilką minim, vilkas čia. Lietuvių situaciniai posakiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kluckhohn, C. (1951). The Study of Culture. *The Policy Sciences*, 86–101.
- Komornicka, A. M. (1979). *Studia nad Pindarem i archaiczną liryką grecką w kręgu pojęć prawdy i fałszu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Krzeszowski, T. (1997). *Angels and Devils in Hell. Elements of Axiology in Sematix*. Warszawa: Energeia.
- Krzeszowski, T. (1994). Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrażeniowych. *Etnolingwistyka* (6), 29–51.
- Kuniński, M. (2010). Kartezjusz i Sartre o fałszu, prawdzie i wolności. *Persefona, czyli dwie strony rzeczywistości*, 361–376.
- Kuraitis, P. (1990). *Filosofijos raštų rinktinė*. Chicago: Ateitis.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. London: University of Chicago Press.
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar* (Tom I). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Leila, M. (2011). The Expanding Boundaries of Linguistic Anthropology: 2010 in Perspective. *American Anthropologist*, 113 (2), 222–234.
- Lieber, D. M. (1994). Analogic Ambiguity: A Paradox of Proverb Usage. *Wise Words: Essays on the Proverbs*, 99–126.
- Lippman, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Harcourt.
- Łozowski, P. (1999). Panchronia czy językoznawstwo bez synchronii. *Przeszłość w językowym obrazie świata*, 25–50.
- Łozowski, P. (2014). W poszukiwaniu ontologicznego statusu JOS-u: językowy obraz świata czy językowy obraz kultury i doświadczenia? *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (3), 9–19.

- Machiavelli, N. (2018). *Valdovas*. (P. Račius, vert.) Vilnius: Vaga.
- Maceina, A. (2004). *Raštai, t. IX*. Vilnius: Margi raštai.
- Maceina, A. (2007a). *Raštai, t. XII*. Vilnius: Margi raštai.
- Maceina, A. (2007b). *Raštai, t. XIII*. Vilnius: Margi raštai.
- Maćkiewicz, J. (2004). Kategoryzacja a językowy obraz świata. *Językowy obraz świata*, 47–55.
- Malinowski, B. (1944). *A Scientific Theory of Culture*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Marcinkevičienė N. (1990). *Melagio diena*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslinis metodinis kultūros centras.
- Marksas, K. (1974). *Tezės apie Fojerbachą*. In: F. E. K. Marksas, Vokiečių ideologija. Vilnius: Mintis.
- McComiskey, B. (2018). *Post-Truth Rhetoric and Composition*. Logan: Utah State University Press.
- McIntire, L. (2018). *Post-truth*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Mickevičius, T. N. (2013). Heideggeris ir Platonas: tiesos samprata. *Problemos*, 83, 62–72.
- Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood: Greenwood Publishing Group.
- Mikelaitis G. (1996). *Lietuvos filosofinė mintis*. Vilnius: Aidai.
- Montaigne, M. (2011). *Esė*. (D. Droblytė, vert.) Vilnius: Tyto alba.
- Narbutas, K. (1989). *Raštai, t. V*. (R. Plečkaitis, vert.) Vilnius: Mintis.
- Nekrašas, E. (2004). *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2020). *Definiowanie i profilowanie pojęć w etnolingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2015). O profilowaniu językowego obrazu świata. *Poradnik językowy*, 1, 30–44.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2014). Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad krętałem artykułów w "Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich

sąsiadów". *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ch sąsiadów*, 3, 71–102.

Nietzsche, F. (2011). Apie tiesą ir melą ne moralės požiūriu. *Metai*, 1. Prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6324-friedrich-nietzsche-apie-tiesa-ir-mela-ne-morales-poziru>. Žiūrėta 2022 01 28.

Obelkevich, J. (1994). Proverbs and Social History. *Wise Words: Essays on the Proverb*, 211–252.

Ogden, C. K. ir Richards, I. A. (1923). *The Meaning of Meaning*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.

Palmer, G. B. (1996). *Toward a theory of cultural linguistics*. Austin: Texas University Press.

Papaurėlytė-Klovienė, S. (2007). *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Papazoglou, A. (2016). *The post-truth era of Trump is just what Nietzsche predicted*. Prieiga internete: <https://theconversation.com/the-post-truth-era-of-trump-is-just-what-nietzsche-predicted-69093>. Žiūrėta 2021 07 20.

Pawlikowski, T. (2013). *Prawda następstwem istnienia, Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Peertz, B. (2018). (White) lies and (pieux) mensonges: ethnolinguistic elaborations on not telling the truth. *Etnolingwistyka* (30), 169–188.

Petrova R. (2019). Truth in Anglo-American Proverbs. *Proverbium*, 36, 277–340.

Plato. (1996). *Ion, Hippias Minor, Laches, Protagoras. The dialogues of Plato* 3. (R. E. Allen, vert.) New Haven: Yale University Press.

Platonas. (1999). *Faidonas, arba Apie sielą*. (T. Aleknienė, vert.). Vilnius: Aidai.

Platonas. (1996a). *Faidras*. (N. Kardelis, vert.). Vilnius: Aidai.

Platonas. (1996b). *Kratilas*. (M. Adomėnas, vert.). Vilnius: Aidai.

Platonas. (2000). *Valstybė*. (J. Dumčius, vert.). Vilnius: Pradai.

Plečkaitis, R. (1978). *Logikos įvadas*. Vilnius: Mintis.

Plečkaitis, R. (1996). Imanuelio Kanto opus magnum. In: I. Kant, *Grynojo proto kritika* (p. 5–21). Vilnius: Mintis.

- Puzynina, J. (2008). Co się dzieje z prawdą dziś? *Język a kultura* (20), 35–49.
- Puzynina, J. (1992). *Język wartości*. Warszawa: PWN.
- Puzynina, J. (1997). *Słowo – wartość – kultura*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Puzynina, J. (2017). U podstaw etyki mowy. *Etka słowa, wybór opracowań*, 15–20.
- Rymkiewicz, W. (2019). *Słownik pojęć Martina Heideggera*. Prięga internete: <http://machinamysli.org/slownik-pojec-martina-heideggera/>. Žiūrėta 2021 08 01.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Rosch, E. (1975). Cognitive Representation of Semantic Categories. *Journal of Experimental Psychology: General* No 104, 192–233.
- Rudenka, A. (2018). Research on (linguistic) worldview in the USA. *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów (4) Słownik językowy — leksykon — encyklopedia w programie badań porównawczych*, 105–114.
- Rutkovska, K. (2021). Leksikografiniai šaltiniai lietuvių kalbos pasaulėvaizdžio tyrimuose. *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje* (2), 181–200.
- Rutkovska, K. (2015). Koncept DOMU (NAMAI) w języku i kulturze litewskiej, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1: Dom, 61–87.
- Rutkovska, K., Smetona M., Smetonienė I. (2019). *Kalba. Tauta. Valtysbė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
- Rutkovska, K., Smetona M., Smetonienė I. (2016). Koncept PRACY (Darbas) w języku i kulturze litewskiej, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (3): Praca, 67–91.
- Rutkovska, K., Smetona, M. ir Smetonienė, I. (2017). *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademine leidyba.
- Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace.

- Sapir, E. (1934). The Emergence of the Concept of Personality in a Study of Cultures. *Journal of Social Psychology* (5), 408–415.
- Scheler, M. (1973). *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values*. Evanston: Northwestern University Press.
- Shapiro, B. (2000). *A Culture of Fact: England, 1550–1720*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Skrudupis, P. (2005). *Tikrovės problema Jean'o Baudrillard'o filosofijoje*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Smetonienė, I. (2017). HONOR (GARBĖ) w języku i kulturze litewskiej. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (5): Honor, 89–114.
- Smetonienė, I. (2019). WOLNOŚĆ – jedna z najważniejszych wartości Litwina. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (4): Wolność, 137–180.
- Stanley, J. (2015). *How Propaganda Works*. Princeton, NJ: Princeton University.
- Szpila, G. (2002). Minimum paremiologiczne języka polskiego – badania pilotażowe. *Język Polski*, 1, 36–42.
- Šalkauskis, S. (1938). *Bendroji filosofijos terminija*. Kaunas: Akc. "Spindulio" B-vės spaustuvė.
- Šalkauskis, S. (1990). *Raštai, t. I*. Vilnius: Mintis.
- Šlekonytė, J. (2000). Melų pasakų transformacijos Kazio Borutos "Jurgio Paketurio klajonėse". *Tautosakos darbai XII (XIX)*, 205–216.
- Šliogeris, A. (1985). *Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas*. Vilnius: Mintis.
- Šliogeris, A. (2011). *Transcendencijos tyla. Pamatiniai filosofijos klausimai*. Vilnius: Margi raštai.
- Šventasis Raštas. *Senasis ir Naujasis Testamentas*. (1998). (A. Rubšys, Č. Kavaliauskas, vert.). Lietuvos Katalikų Vyskupų Konferencija (LVK): Katalikų pasaulis.
- Tatarkiewicz, W. (1990). *Historia filozofii* (1–3). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tischner, J. (1982). Etyka wartości i nadziei : W drodze. *Wobec wartości*, 68–77.

- Tokarski, R. (2004). Językowy obraz świata w metaforach potocznych. *Językowy obraz świata*, 65–81.
- Tyrpa, A. (2020). Cóż to jest prawda? *Wokół pewnego cytatu*, 409–413.
- Underhill, J. (2012). *Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate and War*. New York: Cambridge University Press.
- Vitkauskaitė S. (2014). *Konceptas TIESA lietuvių ir anglų kalbose: konceptualiųjų metaforų analizė*. Magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Vėlius, N. (1995). *Lietuvių mitologija, t. I*. Vilnius: Mintis.
- Vydūnas. (2022). *Apie gyvenimą ir sveikatą* (R. Palijanskaitė, sudarytoja). Šiauliai: Lucilijus.
- Vydūnas. (2009). *Kaip tapti saulėtu žmogumi* (R. Palijanskaitė, sudarytoja). Klaipėda: Eglė.
- Vydūnas. (1990). *Raštai, t. IV*. Vilnius: Mintis.
- Vydūnas. (2006). *Žvilgis į gyvenimo gelmes, t. I. Gyvenimas – kelionė tobulumu* (R. Palijanskaitė, sudarytoja), Klaipėda: Vydūno draugija.
- Vydūnas. (2008). *Žvilgis į gyvenimo gelmes. t. II. Kultūra – gyvenimo kūrimo tęsinys* (R. Palijanskaitė, sudarytoja), Klaipėda: Eglė.
- Walde, A. ir Hoffman, J. B. (1954). *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Wasiuta, S. (2010). Kłamstwo i plotka w polskich przysłowiach i zwrotach przysłowiowych. *Plotka i kłamstwo w języku i w kulturze*, 37–53.
- Wason, P. C. (1960). On the Failure to Eliminate Hypotheses in a Conceptual Task. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 129–140.
- Wejland, A. P. (1989). Stereotyp grupy zawodowej. Analiza odpowiedzi na pytania otwarte o jej typowego przedstawiciela. *Analizy i próby technik badawczych w socjologii*, 7 (9), 62–116.
- Whorf, B. L. (1956). *Language, thought, and reality: selected writings*. Cambridge, Mass.: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology.

- Wierzbicka, A. (1999). *Cross-cultural semantics: The semantics of human interaction. (Trends in Linguistics: Studies and Monographs, 53)*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wierzbicka, A. (2010). *Experience, Evidence and Sense. The Hidden Cultural Legacy of English*. New York: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (1985). *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma.
- Wierzbicka, A. (1978). Sapir a współczesne językoznawstwo. *Kultura, Język Osobowość*, 5–31.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words. English, Russian, Polish, German and Japanese*. Oxford: Oxford University Press.
- Wippel, J. F. (1989). Truth in Thomas Aquinas. *The Review of Metaphysics*, 295–326.
- Zaikauskienė, D. (2010). Lietuvių paremių funkcijos. Teorinės pastabos. *Tautosakos darbai, XL*, 97–107.
- Zaikauskienė, D. (2004). *Terminai*. Prieiga internete: <http://www.aruodai.lt>. Žiūrėta 2021 11 26.
- Żywicka, B. (2007). *Miejsca i wartości. Zmiany w językowym obrazie przestrzeni*. Lublin: Polihymnia.
- Апекова, Ж. Ш. (2009). Лингвокультурная специфика концептов "правда" и "ложь" в русской и кабардинской паремнологических картинах мира. Нальчик.
- Арутюнова, Н. (1988). *Типы языковых значений. Оценка, событие, факт*. Москва: Наука.
- Арутюнова, Н. (1993). *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.
- Земскова, Н. (2006). Концепты "истина", "правда", "ложь" как факторы вербализации действительности: когнитивно-прагматический аспект: на материале русского и английского языков : на материале русского и английского языков. Краснодар.

Иорданская, Л. Н. іг Мельчук, И. А. (1980). Коннотация в лингвистической семантике. *Wiener Slawistischer Almanach*, 191–210.

Смирнова, Е. (2010). *Смысловое наполнение концептов ПРАВДА и ИСТИНА в русском языковом сознании и их языковая объективация в современной русской речи*. Нижний Новгород.

Толстая, С. М. (2013). Коды культуры и культурные концепты. *Славянская этнолингвистика: вопросы теории*, 109–113.

Толстая, С. М. (2008). *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик.

ŠALTINIAI

ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, part I: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction*, part II: *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*, part III: *Appendices*, (FF Communications, No. 284–286), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.

AŽ – *Antonimų žodynas*, Irena Ermanytė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, XXIII, 584 p. ISBN 9986-668-52-2; elektroninis variantas, 2015. ISBN 978-609-411-154-9, doi.org/10.35321/antonimu-zodynas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt>.

BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* / redaktorių kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. redaktorė), G. Naktinienė, R. Petrokienė, D. Svetikienė, K. Vosylytė, J. Zabarskaitė, D. Murmulaitytė, V. Sakalauskienė, A. Gritėnienė, A. Gaidienė, D. Daugirdienė, L. Jonušys. Programuotojas V. Satkevičius., Prieiga internete: <https://ekalba.lt>.

BNC – *British National Corpus*, prieiga internete: <https://www.english-corpora.org/bnc/>.

CD – *Cambridge Dictionary*, prieiga internete: <https://dictionary.cambridge.org/>.

CED – *Collins English Dictionary*, prieiga internete: <https://www.collinsdictionary.com/>.

DAP – *A Dictionary of American Proverbs*. (1992). Wolfgang Mieder, editor in chief, Stewart A. Kingsbury and Kelsie B. Harder (eds). New York and Oxford: Oxford University Press.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyriausiasis redaktorius Stasys Keinys, 8-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021, XXVI, 973 p. ISBN 978-609-411-281-2; elektroninis variantas, 2021, doi.org/10.35321/dlkz. Prieiga internete: <https://ekalba.lt>.

DPTO - *Dictionary of Proverbs and Their Origins*. (2004) Linda and Roger Flavell. London: Kyle Books

ED – *Online Etymology dictionary*, prieiga internete: <https://www.etymonline.com>.

FFDP – *The Facts on File Dictionary of Proverbs*. (2007) Martin H. Manser. Fact on File. New York: An Imprint of Infobase Publishing.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė: Irena Ermanytė, Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas (redagavo), Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001, XVIII, 886 p. ISBN 9986-668-29-8; elektroninis variantas, 2015. ISBN 978-609411-152-5, doi.org/10.35321/frazeologijos-zodynas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt>.

IT - internetinis tezasauras, prieiga internete: <https://www.thesaurus.com/>.

KbLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. II: *Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulines pasakos. Pasakos be galo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

LDOCE – *Longman Dictionary of Contemporary English*, prieiga internete: <https://www.ldoceonline.com/>.

LKEŽ – *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*, prieiga internete: <https://etimologija.balt nexus.lt/>.

LKND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*, Tęstinis internetinis žinynas nuo 2011 m., sudarytoja Rita Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. ISBN 978-609-411-147-1. <https://doi.org/10.35321/neol>. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/naujazodziai/>.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė; programuotojai: Evaldas Ožeraitis, Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2018). ISBN 9986-668-98-0, doi.org/10.35321/lkz. Prieiga internete: www.lkz.lt; <https://ekalba.lt>.

LSP – *Vilką minim, vilkas čia: lietuvių situaciniai posakiai*. (2016). Sudarė Rasa Kašėtienė, Lilija Kudirkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

MED – *Macmillan English Dictionary*, prieiga internete: <https://www.macmillandictionary.com>.

NOW – *News on the Web Corpus*, prieiga internete: <https://www.english-corpora.org/now/>

OALD – *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, prieiga internete: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>.

OCDP – *Oxford Concise Dictionary of Proverbs*. (2003). Oxford University Press.

ODEP – *Oxford Dictionary of English Proverbs*. (1970). 3rd Ed. F. P. Wilson. Oxford: Oxford Clarendon Press.

OED – *Oxford English Dictionary*, prieiga internete: <https://www.oed.com>.

SEJL – Smoczyński, W., 2019: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, prieiga internete: <https://rromanes.org/pub/alii/Smoczy%C5%84ski%20W.%20S%C5%82ownik%20etymologiczny%20j%C4%99zyka%20litewskiego.pdf> .

SŽ – *Sinonimų žodynas* / Antanas Lyberis. – 2-asis patais. leid. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002, XIV, 586 p., ISBN 9986-668-32-8; elektroninis variantas, 2015, ISBN 978-609-411-153-2. Prieiga internete – <https://ekalba.lt>.

TŽŽ - *Tarptautinių žodžių žodynas* (el. versija). (2003). Vaitkevičiūtė, V. Vilnius: Fotonija.

INTRODUCTION

The object of the research is the concepts of TRUTH and LIE in the Lithuanian and English linguistic worldviews.

The major aim of the thesis is to investigate the conceptual structures of TRUTH and LIE and their linguistic representation in the Lithuanian and English languages and to reconstruct their linguistic-cultural image. This includes a detailed study of the concepts of TRUTH and LIE not only as linguistic units with their origin and meaning, but, above all, as linguistic-cultural categories, focusing on their semantic and axiological content. More specifically, it is aimed to understand the conceptualisation of truth and lie in traditional and contemporary Lithuanian and English cultures, and to investigate how these concepts are evaluated by the Lithuanian and English linguistic-cultural communities in terms of the axiological scale. It is finally targeted to reveal the relationship between the concepts of TRUTH and LIE by determining the diachronic transformations of their perception and assessment. The analysis thus contains a panchronic aspect that ethnolinguists (Łozowski, 1999, Niebrzegowska-Bartmińska, 2020, Rutkowska, 2021) consider to be one of the most appropriate ways of examining values.

The following **objectives** were set to achieve the above aim:

- 1) To investigate the concepts of TRUTH and LIE in the Lithuanian and English systemic data, i.e. to analyse how the lexemes *truth* and *lie* are conceptualised in dictionaries, etymology, phraseology, etc.; on the basis of this data to identify the semantic aspects of the concepts, and to reconstruct their basic meanings and the implications of profiles.
- 2) To investigate the concepts of TRUTH and LIE in the Lithuanian and English textual data: to check how the lexemes *truth* and *lie* are conceptualised in paremia and contemporary texts, and to disclose their additional connotative properties and new semantic aspects; to reconstruct their semantic profiles.
- 3) To summarise the results of the analysis of the systemic and textual data by revealing a comprehensive picture of the analysed concepts in Lithuanian and English, and the paradigm of their transformations in the diachronic view.

4) To formulate the cognitive definitions of the Lithuanian and English concepts of TRUTH and LIE.

5) To compare the concepts of TRUTH and LIE in the worldviews of both languages, by distinguishing the universal and culturally connoted, i.e. culture- and language-specific, features of these concepts.

Research methodology. The study, as a reconstruction of a part of the linguistic worldview in Lithuanian and English, was carried out by using complex traditional methods: description, analysis and synthesis (the analysis, interpretation, and comparison of various data types: lexicographic, textual, paremic), and the methodology developed by the Ethnolinguistic School of Lublin, applied in the concept structure analysis. The latter methodology is based on the cognitive definition method that employs a whole range of semantic categories (such as aspect, basic meaning, profile, etc.) intending to distinguish the semantic core and periphery of the concept and to identify its semantic transformations. The methodology of the Ethnolinguistic School of Lublin had to be slightly modified to investigate the abstract concepts of TRUTH and LIE, which are extremely broad in semantics and cannot be analysed employing traditional explication. Therefore, the research process applies the semantic categories used in both dictionaries of Lublin Ethnolinguists: the Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols (Polish: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*), and the Axiological Lexicon of the Slavs and their Neighbours (Polish: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*), which is a lexicon for value studies. The former is based on the cognitive definition method and faceted description; the latter is based on the S-Q-T methodology that identifies concept profiles and provides a narrative-type cognitive definition.

The empirical material of the thesis consists of (1) the systemic data retrieved from the main Lithuanian and English lexicographical sources. The data include the lexicographic definitions of the concepts analysed, the illustrating examples, the idioms, derivatives, synonyms, antonyms, collocations, etymology, etc.; (2) the paremia with the concepts under the study, selected from the main Lithuanian and English paremia collections. About 300 paremia in each language have been analysed, which makes a total of around 600 proverbs and sayings; (3) the contexts retrieved from Lithuanian and English corpora, science popularisation texts, media, and the internet. The data consist of 300 contexts for each concept in each language, making a total of 1200 contexts.

Ethnolinguistic research is characterised by a certain degree of subjectivity, which is determined by the researcher's position, the nature of dictionaries and corpora. However, the use of all available systemic and comprehensive textual sources (the latter supplemented with the latest discourses from the Internet and the press) helped to reach maximum objectivity. It should also be noted that ethnolinguistic research is inherently subjective, as it does not seek to answer the question of what the truth is (it is more the task of philosophy), but rather seeks to establish the prevailing public perception of the researched values.

Relevance of the research. Recently, the world has plunged into a post-truth era, with emerging new forms of lies, such as propaganda, manipulation, fake news, etc. Influencers strive to shape people's opinions and attitudes, and traditional news channels are replaced with alternative media, such as social networks and YouTube channels, where reliable information and opinions are presented side by side, with a fuzzy boundary between them. In such a context, the relevance of the research on truth and lie becomes obvious. It is important to examine how the perception and assessment of these values has changed, how the prototypical truth and lie are understood, and whether any attempts are made to find the truth, distinguish it from lies, and resist the falsehood. These values have been studied from numerous perspectives: psychological, philosophical, logical, and religious. This dissertation adopts a completely different – linguistic perspective, using language as a source of research, and ethnolinguistic analysis as a method. The linguistic analysis of the values mentioned seems to be both reasonable and justified since language is considered to be the main and most convenient tool of deception allowing *homo loquens* ('the talking man') to easily become *homo mendax* ('the lying man').

The comparative aspect of the research not only provides a deeper and more comprehensive understanding of the values developed in one culture but also contributes to the understanding of the diversity of worldviews, seen from authentic ethnic-cultural perspectives. The cognitive ethnolinguistic approach, using a broad cultural context, can also contribute to the development of cultural-cognitive research in Lithuania. The study may also be useful for the sciences of anthropology, philosophy, axiology, psychology, intercultural communication, and translation.

The novelty of the research. The values of truth and lie have been widely studied, especially in philosophy, psychology, and logic. Philosophers (Aristotle, Plato, St. Augustine, St. Thomas Aquinas, Immanuel Kant,

Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Jean Baudrillard, etc.) mainly focused on the phenomenology and ethical assessment of truth and lies. Logicians and semioticians (Alfred Tarski, Rudolf Carnap, Ludwig Wittgenstein, John Austin, Bertrand Russell, etc.) studied the relationship between truth and falsehood, and their logical-semantic structures. Psychologists (Paul Ekman, Marvin Zuckerman, Kay Bussey, Bella DePaulo, etc.) investigated the causes, consequences, forms and effects of lying on individuals.

Truth has also been studied from a linguistic perspective. The concepts of TRUTH and LIE have attracted particular attention in Poland and Russia: Yekaterina Smirnova (Смирнова, 2010) investigated the semantic field of the concept of TRUTH in Russian folklore. Natalia Zemskova (Земскова, 2006) researched the concept of TRUTH in Russian and English from the perspective of cognitive pragmatics. Zhana Apekova (Апекова, 2009) investigated the linguistic-cultural specificity of TRUTH and LIE in Russian and Kabardinian paremia. Polish researcher Anna Tyrpa (2020) studied the image of TRUTH in Polish paremia, Jadwiga Burda (2012) analysed the image of TRUTH and LIE in populist languages. Linguists Jadwiga Puzynina (2008), Beert Peertz (2018), Anna Wierzbicka (1997), and James Underhill (2012) also carried out linguistic research of the concepts of TRUTH and LIE. Underhill carried out a multilingual analysis of TRUTH in the English, Polish, German and Czech languages on an ethnolinguistic basis. In Lithuania, Sandra Vitkauskaitė (2014) wrote a master thesis based on the analysis of the conceptual metaphors of TRUTH in Lithuanian and English.

This dissertation is the first attempt in Lithuania to provide such a comprehensive ethnolinguistic study of TRUTH and LIE, based on the methodology of the Ethnolinguistic School of Lublin, which has been widely used in Poland and is gaining more and more popularity in the world. This methodology is relatively new in Lithuania. It has been applied for several years by Kristina Rutkovska, Irena Smetonienė, and Marius Smetona, whose research has been published in the Axiological Lexicon of Slavs and their Neighbours (2015, 2016, 2017, 2019) and in the collective monographs “Values in the Worldview of Lithuanians” (Lithuanian: *Vertybės lietuivio pasaulėvaizdyje*) (2017) and “Language, Nation. State” (Lithuanian: *Kalba. Tauta. Valstybė*) (2019). The first dissertation based on the same methodology, and analysing the emotions of ANGER, FEAR, and SHAME in Lithuanian, was written by Monika Bogdzevič in 2020. So far, there have been no exhaustive comparative studies of the concepts of TRUTH and LIE in Lithuanian and English based on the same methodology. The novelty of the

work also lies in its interdisciplinary nature: the research is multifaceted, encompassing several complementary fields: ethnolinguistics, cognitive analysis, and philosophical research. It draws on the works of philosophers and psychologists as well as linguists, and provides the linguistic analysis of truth and lie next to the philosophical one.

Structure of the thesis. The thesis consists of an introduction (which presents the subject, aims, objectives of the paper, an overview of the research in Lithuania and abroad, as well as the substantiation of the relevance and novelty of the research), the theoretical part (discussing the ethnolinguistic and philosophical assumptions of the research), the empirical part (providing the ethnolinguistic research of the concepts), the comparative chapter (comparing Lithuanian and English research results) and the conclusions.

The words *truth* and *lie* are studied as three types of units: 1) lexemes, i.e. lexical units having all possible morphological forms (in such a case the units are written in italics: *truth*, *lie*); 2) concepts, i.e. verbalised fragments of the linguistic worldview, collective images established at a certain time (in such a case the units are written in capitals: TRUTH, LIE); and 3) the truth and lie phenomena in their general meaning (no special marking is used).

Statements presented for the defence:

1. The concepts of TRUTH and LIE are the linguistic-cultural components of the linguistic worldview (LWV), verbalised through linguistic units, consisting of a basic meaning (semantic core) and meaning profiles (semantic periphery).

2. The semantic background of the concepts of TRUTH and LIE consists of metaphorical images, and meanings influenced by sensory-motor experiences, which affect the semantic development of the concepts' content.

3. LWV is based on the categorisation of the world elements and their combination into collections and oppositions (*sacrum-profanum*, own-other, good-bad, etc.). In traditional philosophy, truth and falsity form a binary opposition, but this dichotomous division does not fully reflect their conceptualisation in the naive worldview of language users. TRUTH and LIE are not separate but intertwined semantic structures. Their relation is manifested through the profiles that fall within the realm of quasi-truth, which contains the semantic elements of both TRUTH and LIE.

4. The content of the concepts of TRUTH and LIE consists of both universal (i.e. common to many languages and cultures) and culturally connoted (i.e. culture-specific) components, which serve as an object of study

of ethno-cultural uniqueness. However, the 21st century's globalisation, which is heavily influenced by digital media and alternative information sources, brings a growing resemblance of the Lithuanian and English concepts.

The general thesis statement: the concepts of TRUTH and LIE are not static but dynamic constructs of the LWV. Their study reveals diachronic linguistic-cultural transformations influenced by the collective experience of a certain ethnic group: cultural (historical, religious, social, economic, geopolitical, etc.) changes and globalisation. The concepts reflect the cultural and philosophical thinking, ethical and moral judgment of a given ethnic group.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF THE DOCTORAL DISSERTATION

1. Ethnolinguistic Context of the Research

The first theoretical part of the thesis consists of three chapters and the methodology. The first chapter “The Origins and Research Scope of Ethnolinguistics” provides an overview of the development of ethnolinguistics as a science, starting from American Cognitivism to the development of Slavic Ethnolinguistics (Ethnolinguistic Schools of Moscow and Lublin), and its spread in Lithuania. Particular attention is given to the description of the Ethnolinguistic School of Lublin, the methodology of which serves as the basis for this dissertation. The chapter also provides the comparison of different research approaches, and two distinct research trends: (1) cognitive linguistic research, with the analysis of conceptual metaphors, the interface between language and cognition, i.e. language and universal biological mechanisms, and (2) ethnolinguistic research examining the interface between language and culture, i.e. language in changing historical and cultural circumstances. It should be noted that, depending on the nature and semantic structure of the concepts analysed, ethnolinguistic analysis sometimes needs to combine several methodologies and theoretical approaches developed by different schools. The flexibility of these methodologies makes their combination both possible and desirable, helping to achieve better research results. The chapter is finished with the explanation of the terms denoting the main objects of ethnolinguistic research: *concept*, *stereotype*, *notion*, *idea*, and *lexical meaning*.

The second chapter “Language, Culture, and Values” explains the relationship between these three concepts and provides support for their integral study. Numerous scientists (Bartmiński, 2003, 2008, Głowiński, 1986, Kluckhohn, 1951, Puzynina, 1992, Wierzbicka, 1997, Апытюнова, 1988) argue that language, especially lexis, is “culturally loaded” and expresses certain valuation. Therefore, the object of linguistic-axiological research is the expression of values in lexical units. The chapter also provides a detailed description of the terms *culture* and *values* based on their lexical, ethnolinguistic, and anthropological definitions (Bartmiński, 2018, Geertz, 1979, Goodenough, 1957, Hofstede, 2001, Kluckhohn, 1951). The chapter is then continued with an explicit explanation of different classifications of values (Bartmiński, 2003, Brzozowski, 2003, Hofstede, 2001, Ingarden, 1966, Krzeszowski, 1997, Rokeach, 1973, Scheler, 1973).

The third chapter “The Linguistic Worldview” explains the concept of the LWV as the main object of ethnolinguistic research and describes some of its elements (categorisation, connotation, denotation, metaphorisation, etc.).

The first theoretical part of the thesis is finished with the chapter “Research Data and Methodology”. The chapter provides a detailed description and substantiation of the data selected for the research. The empirical data consists of systemic and textual data. This is a part of the S-Q-T research methodology, developed by the Ethnolinguistic School of Lublin. This methodology analyses three data types: systemic data, cognitive questionnaires, and textual data. The thesis scope limitations made it impossible to apply all three data types, the research was thus limited to systemic and textual data, selecting them as the most informative. The concepts of TRUTH and LIE belong to the domain of values. According to Hofstede’s “Onion Diagram” (Hofstede, 2001, p. 11), values lie at the deepest level of culture, and the transformation of their perception is not rapid. Therefore, in the case of this study, the questionnaire data is expected to complement the systemic and textual data rather than to bring out completely new profiles.

2. Philosophical Context of the Research

The second theoretical part consists of eight chapters, presenting the philosophical evolution of the values of truth and lie from ancient history till the 21st century. The first chapter deals with the perception of truth and lie in ancient Greek philosophy (Parmenides, Plato, Aristotle) with particular attention to the development of the Classical (Correspondence) Theory of Truth. The chapter also includes the mythological and linguistic etymological analysis of the words *ἀλήθεια* [*alētheia*] (Ancient Greek for ‘truth’) and *ψεῦδος* [*pseudos*] (Ancient Greek for ‘lie’), revealing the intuitive perception of these notions in the ancient Greek worldview.

The second chapter analogically deals with the dogmatic perception of the values of truth and lie in the Christian philosophy (St. Augustine, St. Thomas Aquinas), which evolved in the context of the Latin language. Therefore, the chapter also includes the linguistic etymological analysis of the words *veritas* (Latin for ‘truth’) and *mendacium* (Latin for ‘lie’).

Further chapters deal with the chronological philosophical evolution of the notions of truth and lie, including the trends of pragmatism (Niccolò Machiavelli, Michel de Montaigne, Karl Marx, William James), rationalism (René Descartes, Gottfried Leibniz, Immanuel Kant), empiricism

(John Locke, David Hume), and skeptical perspectivism (Friedrich Nietzsche), the postmodern perception of the notions of truth and lie (Martin Heidegger, Jean Baudrillard, Michel Foucault, Jacques Derrida) and the 21st-century phenomenon of post-truth. The final chapters include a concise presentation of the problems of truth and lie in Lithuanian philosophy and a brief summary.

EMPIRICAL PART OF THE RESEARCH

1. TRUTH and LIE in the Lithuanian Linguistic Worldview

The chapter deals with an exhaustive systemic and textual data analysis of the concepts of TRUTH and LIE in the Lithuanian language, and provides a linguo-cultural picture of both concepts and their cognitive definitions.

The concept of TRUTH is discussed first. Its diachronic view, based on exhaustive etymological and paremial analysis, conveys a judicial perspective when the word *truth* meant *law*. The common etymology of the Lithuanian words *truth* (Lithuanian: *tiesa*) and *straight* (Lithuanian: *tiesus*), as well as the etymological association of *truth* with uprightness, serenity, social justice, righteous behaviour, and right hand expresses a strong axiological perspective. It can be assumed that in the etymology of *truth* the perceptual meaning ‘straight’ was established first, then the process of metaphorisation influenced its semantic transformations and the development of other meanings, such as ‘truth as right hand’, ‘truth as the law of nature’, ‘truth as justice’, and, finally, the old meanings disappeared as a result of the semantic specification. In the twentieth century, the main classical meaning of ‘truth as the correspondence to reality’ became a prevalent one. Axiologically, truth is considered to be one of the highest values in the Lithuanian worldview. However, from a psychological-pragmatic perspective, it is sometimes considered not as an aspirational virtue, but as something useless, unwise, or even dangerous, and therefore often avoided.

The synchronic lexicographic view primarily conveys the basic meaning of TRUTH, which is axiologically neutral. This is the classical, Platonic view, where TRUTH is understood as the correspondence to reality. Modern texts have revealed several new perspectives: the religious perspective of dogmatic, divine truth, and the epistemological perspective of scientific, knowledge-based truth. The analysis of the collected data also provided a clear distinction between two other types of truth: absolute and subjective (relative), reflecting two main approaches to the perception of truth: absolutism-dogmatism and subjectivism-relativism. It is stressed that both types of truth are necessary for successful social functioning. On the one hand, the question is raised whether the absolute truth exists, whether it is accessible and possible to perceive; on the other hand, it is portrayed as an aspiration. Although the subjective truth seems to be close to falsehood, the data emphasise the importance of the

dialogue between several subjective points of view, i.e. the collision of different truths, as the best way of approaching the absolute truth.

The linguo-cultural picture of TRUTH in the Lithuanian linguistic worldview consists of the basic meaning of **TRUTH as a correspondence to reality** and 7 profiles: **(1) rationalistic TRUTH based on science, facts or perception, (2) judicial TRUTH as justice, (3) absolute TRUTH (4) axiological TRUTH as a value, (5) religious TRUTH, (6) subjective TRUTH, (7) psycho-social TRUTH as a psychological and social uneasiness.** Judicial, subjective and psycho-social truths fall in the realm of quasi-truth, which is semantically close to the concept of LIE. The schematic linguo-cultural picture of TRUTH in the Lithuanian language is illustrated in Figure 1 below:

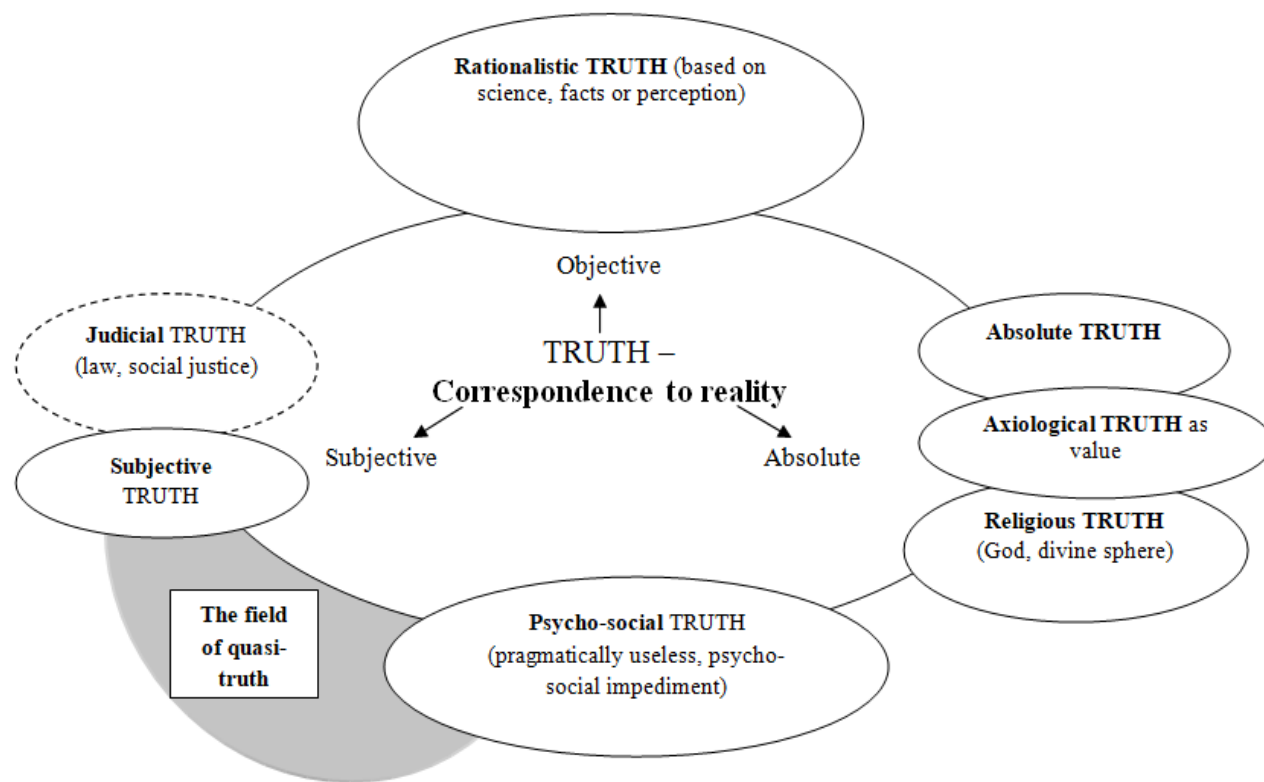

Figure 1. Linguo-cultural picture of TRUTH in the Lithuanian language

The analysis of the research data has led to the reconstruction of the cognitive definition of TRUTH in Lithuanian as provided below.

TRUTH is a philosophical concept, one of the highest values in the Lithuanian language. In contemporary Lithuanian, truth is identified with reality and its correspondence. It is often seen as scientific, and is based on facts, knowledge, and perception. There are three other main types of truth: the absolute truth, the subjective (relative) truth, and the objective truth. The first one is considered to be fundamental, unique, eternal, and often associated with or derived from God and religion. Such truth cannot be invented or derived from human fantasy, it is self-existent and forms the basis of the world and human life. Although it can be painful, dangerous, and unpleasant, it is seen as necessary. The subjective truth is difficult to distinguish from falsehood. It is neither unique nor integral, and may be partial and gradable. The subjective truths can vary in number and gravity, they are someone's beliefs changing with time and circumstances. The subjective truth is often beneficial to an individual or a society, therefore, it is often seen as dishonest, corrupt, and susceptible to force and power. Both types of truth are important in people's life. The dialogue between the subjective truths is essential to approach the fundamental, absolute truth. The third type of truth is the objective one, based on science, facts, and perception. In society, truth is assessed ambiguously: on the one hand, it is observed as a necessary social justice, avoiding deliberate or unintentional deception; on the other hand, it is understood as unpleasant, painful, and unwise. Sometimes, for various reasons, it is avoided, which is not reprehensible.

The chapter then proceeds with the description of LIE in the Lithuanian language. The diachronic view conveys a strong axiological aspect of the notion of lie: it is assessed negatively, and its etymology reveals a strong association with other negatively connoted words. A strong negative assessment can also be observed in the paremia, but the object of lie there is also seen from a psychological-pragmatic perspective: proverbs often describe it as socially and pragmatically necessary and attractive. The diachronic level has also revealed the category of lie as entertainment when it is associated with tales, fiction, and jokes. This meaning is particularly actualised in folklore, especially in the genre of the tales of lies. However, this category is on the verge of extinction in contemporary Lithuanian.

The synchronic view (like the diachronic one) conveys the same negative assessment of lie describing it as unethical. In contemporary texts, this negative attitude is often reinforced with such emotions as indignation,

disappointment, and particularly shame. The contemporary data have also revealed a psychological-pragmatic approach, also observed in the archaic data. However, the latter portray lying as craftiness, necessary for survival, while the contemporary data portray it as a social mask and social courtesy. It can thus be argued that lying is assessed more positively now. The contemporary data have also revealed the category of the existential lie, which consists of the actions that contradict people's inner beliefs or words. This category includes hypocrisy and self-deception. The contemporary data have also highlighted a clear political-ideological perspective of lie, making its clear association with the 20th century's totalitarian regimes, and distinguishing such new phenomena as propaganda, fake news, etc. The research data have also revealed some untraditional forms of lie, such as distortion or concealment. However, the central aspect of the prototypical lie is the aspect of intentionality.

The linguo-cultural picture of LIE in the Lithuanian linguistic worldview consists of the basic meaning of **LIE as a deliberate distortion of reality by a subject in order to deceive**, and 6 profiles: **(1) axiological-ethical LIE as an anti-value or a violation of ethics, (2) positive LIE as a psychologically-socially indispensable element of life, with the sub-profiles of LIE as a social courtesy and LIE as craftiness, (3) entertainment LIE as a fantasy, (4) political-ideological LIE as propaganda, (5) factual LIE as an untruth, distorted or concealed facts, and (6) existential LIE as a breach of one's convictions, containing the sub-profiles of LIE as hypocrisy and LIE as self-deception.** The schematic linguo-cultural picture of LIE in the Lithuanian language is summarised in Figure 2 below:

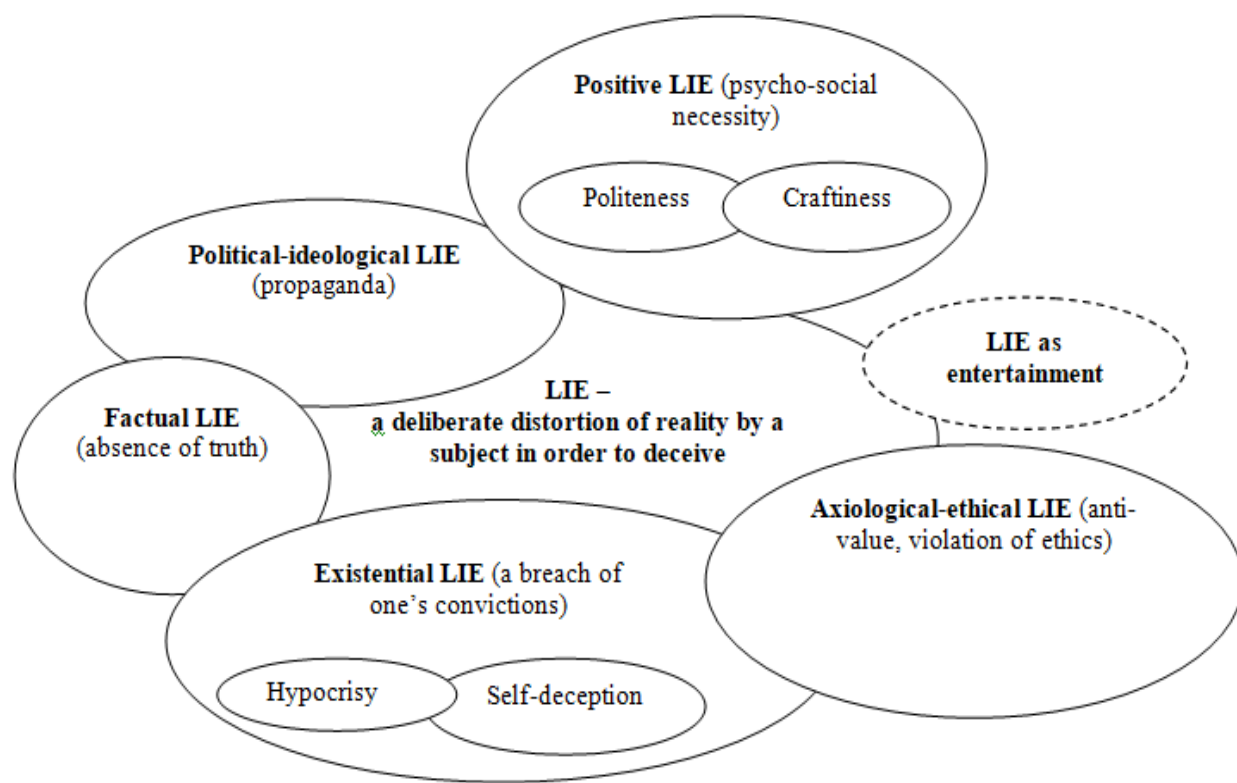

Figure 2. Linguo-cultural picture of LIE in the Lithuanian language

The analysis of the research data has led to the following cognitive definition of LIE in Lithuanian:

LIE is an ethical-psychological concept. In the Lithuanian language, the notion of lie is essentially identified with the deliberate and conscious distortion of reality, the purpose of which is to provide false information. Therefore, it is seen as highly unethical, morally unacceptable, and axiologically negative. Nonetheless, lying is not always condemned: there is a category of lie as entertainment (joke and fantasy), which is ethically positive. Lying is also considered pragmatically useful, being a necessary condition for a successful social life, it is therefore often justified. It is also seen as an integral part of political life: this category is close to propaganda. Lies can be non-verbal, such as doing things or living a life that contradicts a person's convictions or words. This category of lie contains such unprototypical lies as hypocrisy or self-deception. The notion of lie is also seen from an external perspective when any absence of truth is seen as a lie. This category is semantically close to falsehood.

As can be observed, in the Lithuanian language, LIE and TRUTH are not polar opposites: the prototypical lie has an object and a subject, and its intentionality is important, while the prototypical truth is objectless, existing *per se*. Lies can be plural and gradable, whereas truth is integral and unique. The notion of lie is a concept of ethics and psychology, while truth lies in the realm of philosophy and axiology (ethics deals with truth-telling). However, lie and truth can be compared from the axiological perspective, with an attempt to place these two values on the axiological axis. The most negative and purest form of lying is the deliberate telling of false information to mislead and harm the subject of the lie. The most positive and purest truth is the absolute one, which is the same for everyone, independent, often present in a person's spiritual or divine space, and being the foundation of other values. The other types of truth and lie discussed in this thesis (untruth, error, fairy tale, white lie, half-truth, subjective truth, relative truth, etc.) fall between the two above-mentioned axial oppositions in the realm of quasi-truth, which lies between a category of pure truth and pure lie.

2. TRUTH and LIE in the English Linguistic Worldview

This chapter deals with an exhaustive systemic and textual data analysis of the concepts of TRUTH and LIE in the English language, and provides a linguistic-cultural picture of both concepts and their cognitive definitions.

The diachronic view conveys the archaic basic meaning of truth as loyalty, including the religious, social, personal and natural kinds of loyalty. The analysis of the archaic data has also revealed a link between truth and firmness or durability. An assumption can be made that this perceptual meaning of physical firmness was established in the language first, and, through the process of metaphorisation, developed into the meaning of social reliability and loyalty. In contemporary English, this basic meaning has moved to the periphery, and the concept's semantic core has been replaced with the meaning of the truth as a factual correspondence to reality. Axiologically, truth has always been regarded as a value of unquestioned importance. However, the pragmatic-social perspective has also emerged, revealing it as pragmatically and psychologically unwise, inconvenient, potentially damaging, and being the cause of social exclusion. In addition, the analysis of the archaic data has disclosed the shades of the conventional truth (corresponding to the standard or the opinion of the majority) and the technical truth (associated with technical perfection).

The synchronic view has primarily confirmed the transformation of the semantic core of the truth as loyalty being moved to the semantic periphery and becoming a profile. Moreover, a semantic specification can be observed: contemporary texts reveal the meaning of the truth as loyalty to oneself, and one's inner principles, however, the meanings of religious, social, and natural loyalty have disappeared. What is more, the analysis of the archaic data has demonstrated the presence of the religious truth from a dogmatic perspective, while the contemporary texts pointed out its subjective conceptualisation, the veracity of various religious truths is thus being questioned. The archaic profile of the truth as a correspondence to reality has become a basic meaning in modern English, with a particular emphasis on the factual nature of truth. The data have also revealed the distinction between the absolute truth and the subjective truth: the absolute and purest truth in English is that which is based on facts and is logically or perceptually provable.

In English, a transformation of the basic meaning of TRUTH can be observed: **from TRUTH as loyalty at the diachronic level to TRUTH as correspondence to factual reality at the synchronic level.** The research has also revealed 10 profiles: (1) **axiological TRUTH as a value**, (2) **political TRUTH**, (3) **rationalistic, science-based TRUTH**, (4) **absolute TRUTH**, (5) **subjective TRUTH**, (6) **religious TRUTH**, (7) **judicial TRUTH as justice**, (8) **conventional TRUTH as what is generally accepted as true**, (9) **psycho-social TRUTH as something unpleasant, tactless, undiplomatic**,

(10) technical-artistic TRUTH as a technical perfection, or a perfect representation of reality. The judicial, subjective, conventional, religious, and political TRUTHS fall in the realm of quasi-truth. The schematic linguo-cultural picture of TRUTH in the English language is provided in Figure 3 below:

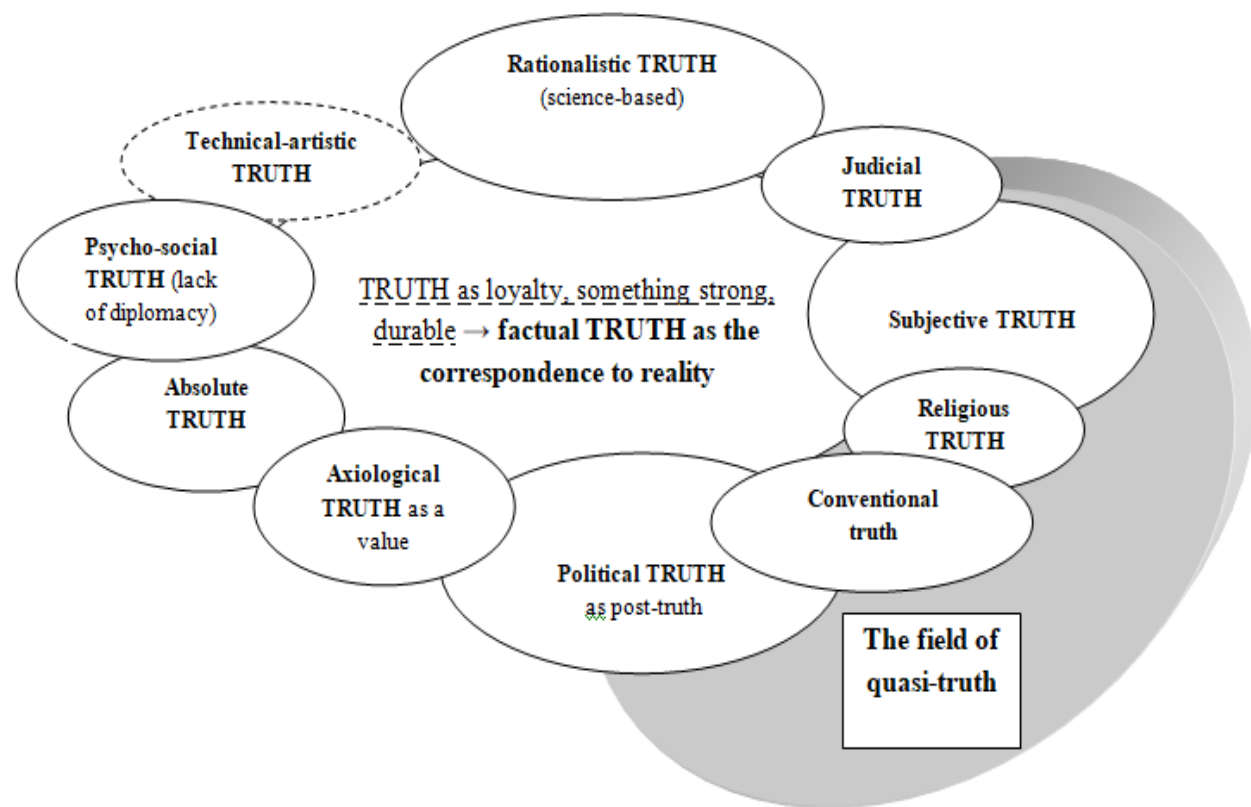

Figure 3. Linguo-cultural picture of TRUTH in the English language

The analysis of the research data has led to the following cognitive definition of TRUTH in English.

TRUTH is a philosophical and political concept, one of the highest values. In English, truth is synonymous with factual reality. It is often scientific, based on perception, or logically deductive. There are also two main types of truth: the absolute truth, which is considered to be true, unique, eternal, and integral, which cannot be invented, but is self-existent, and is often seen as the foundation of human life. It is often identified with the loyalty to one's inner state. Although it can be painful, dangerous, unpleasant, and uninteresting, it is necessary. The second kind of truth is the subjective or relative truth, which is hardly distinguished from lies. Such truth is not necessarily unique and integral, it may be partial (in which case it often turns into a lie), gradable and unclear. It can be numerous and changeable: such truth is someone's belief that changes with time and circumstances. There is also a category of the conventional truth when something that is accepted by social norms is seen as true. The political truth is also a distinct category. It is not always considered true and is often associated with post-truth, but the free media are charged with the task of verifying the political truth. Truth is assessed ambiguously: it is seen as an important value, at the same time, it is regarded as unpleasant, painful, and uninteresting.

The chapter proceeds with the description of LIE in the English language. The diachronic view conveys the basic meaning of LIE and a clear axiological assessment: lie is primarily associated with the deliberate conveyance of false information to deceive and is viewed pejoratively, is often replaced with euphemisms. The assessment of lying has remained almost unchanged in the historical dynamics of the language: the synchronous view conveys the same negative attitude, often expressed through an emotional reaction.

However, both in the archaic and contemporary data, lie is sometimes conceptualised as necessary diplomacy. There is also a category of positive noble lie. Contemporary texts have also revealed a completely new category of lie as an element of politics when it is perceived as an element of post-truth. In today's world, the notion of lie has taken on completely new semantic shades. It can be observed that its assessment has not become more positive, but more pragmatic: lie is perceived not only as an element of social courtesy but as a powerful and often indispensable tool for the pursuit of personal (and often political) goals. Nevertheless, its negative axiological assessment is dominant in both the archaic and contemporary texts.

The revealed linguo-cultural picture of LIE in the English linguistic worldview consists of the basic meaning of **LIE as a deliberate distortion of reality by the subject in order to deceive**, and seven profiles: **(1) the axiological-ethical LIE as an anti-value, a violation of ethics**, **(2) the positive LIE (as a psycho-social courtesy, pragmatic lie and noble lie)**, **(3) political LIE as post-truth**, **(4) existential LIE as insincerity (hypocrisy and self-deception)**, **(5) factual LIE as falsehood**, **(6) criminal LIE as a crime**, **(7) LIE as entertainment and fantasy**. The schematic linguo-cultural picture of LIE in the English language is summarised in Figure 4 below:

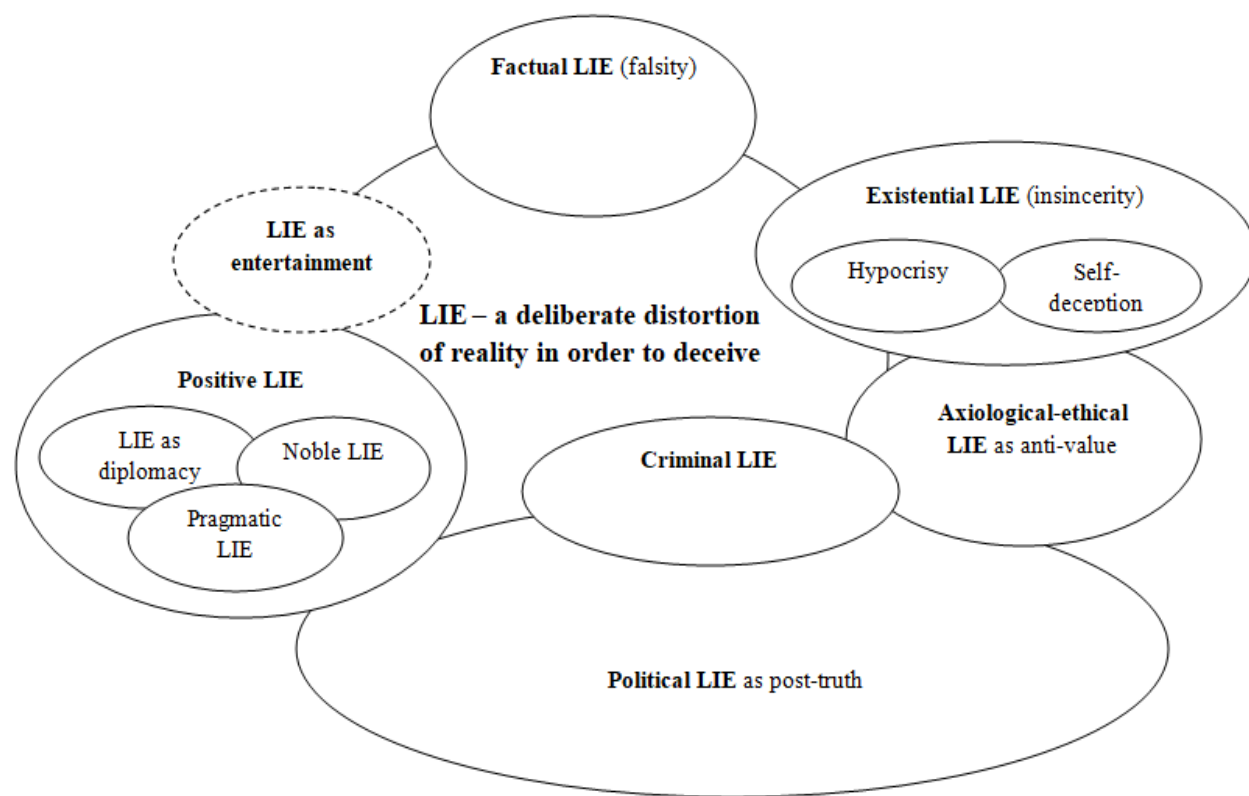

Figure 4. Linguo-cultural picture of LIE in the English language

The analysis of the research data has led to the following cognitive definition of LIE in English:

LIE is an ethical-psychological-political concept. In English, lying essentially refers to the intentional distortion of reality to provide false information, and is therefore considered highly unethical, morally unacceptable, and axiologically negative. It is often criminalised. There is also a category of the unintentional lie, which is not particularly ethically reprehensible and is semantically closer to a mistake. Intentional lies are not always condemned either. There are so-called white lies (being conditioned for successful functioning in society), or noble lies (with good intentions). However, lies are generally seen as negative. Lying is also an integral part of politics: political lies are associated with post-truth. Lying is also associated with a lack of clarity and can be non-verbal, sometimes associated with falsehood. A lack of sincerity (hypocrisy or self-deception) is also seen as a separate category of lie.

CONCLUSIONS

The analysis of the conceptualisation of TRUTH and LIE in Lithuanian and English, based on the systemic and textual data, has revealed a comprehensive and multi-layered linguistic-cultural picture. Although these values are universal, the study has also demonstrated some unique features of the Lithuanian and English worldviews. The cultural connotations are particularly obvious in the axiological assessment of truth and lie in the two languages. The analysis of the systemic data has disclosed the influence of the metaphorisation processes and sensory-motor experiences on the semantic transformations of the concepts. The analysis of the paremia mainly revealed the assessment of truth and lie in the folk worldview of both cultures. The analysis of contemporary data has shown that the concepts have undergone transformations, influenced by various cultural, historical, and geopolitical experiences.

The analysis of every concept requires an original research approach. This thesis has demonstrated that in the case of the concepts of TRUTH and LIE, it is important to draw on the knowledge of philosophy and etymology and to apply an aspectual description approach, which makes it possible to distinguish the conceptual internal structure (the basic meanings and profiles) and to carry out a comparative analysis.

The following conclusions substantiating the defence statements can be drawn from the analysis of the concepts of TRUTH and LIE in the Lithuanian and English linguistic worldviews:

1. The concepts of TRUTH and LIE are the linguistic-cultural components of the linguistic worldviews, verbalised through linguistic units. They consist of basic meaning and semantic profiles. The semantic core of the concepts is their most stable, deepest layer, the prototypical representation of objects. The analysis of the basic conceptual meanings, observed in the archaic data, being complemented with the analysis of contemporary use, has revealed semantic transformations. The analysis of the research data has also disclosed the semantic peripheries of the concepts in terms of their perspectives (e.g. absolute-relative, judicial, religious, existential, psycho-social, political, etc.).
2. The linguistic-cultural concepts of TRUTH and LIE are based on metaphorical images, which are strongly influenced by sensory-motor and perceptual experiences affecting the semantic development of the conceptual content. For example, the semantic evolution of both English and Lithuanian

TRUTH was determined by the process of metaphorisation, however different. The deepest semantic layers of both concepts can be found in the perceptual metaphoricity, i.e., the Lithuanian TRUTH is associated with straightness. It can be assumed that this physically grounded perceptual meaning has first evolved into the meaning of ‘honesty’, then into ‘social and religious correctness’, and finally into the meaning of ‘social and religious justice’. Consequently, the classical meaning of ‘the correspondence to reality’ has become dominant, replacing the meaning of the ‘truth as justice’. Similarly, the deepest semantic layer of the English TRUTH consists of the meaning of ‘firmness, durability’, which has first evolved into the meanings of ‘social, religious, natural and personal loyalty’, then – ‘technical correctness’, and finally into the meaning of ‘factual reality’. Similar perceptual experiences can be observed in other Indo-European languages, e.g., Greek *alētheia* has etymological association with *unconcealment*, Russian *istina* – with *light*, German *Wahrheit* – with *guarding, protecting*. At the synchronic level, the perceptual metaphorisation of the concept of TRUTH is very similar in both English and Lithuanian: TRUTH is conceptualised as clear, good, and depicted as a perfect space, the harmony of life. It is often personified, feminised. There are also similar negative perceptual metaphors: in both languages, TRUTH is portrayed as painful, unpleasant, or heavy.

At the diachronic level, the influence of the perceptual experience in the conceptualisation of the Lithuanian LIE is weaker; however, the process of metaphorisation can be observed. The word has etymological links with such meanings as ‘small, futile, empty, complicated, twisted’. In the case of the English LIE, the data has shown no perceptual metaphorisation at the diachronic level, though it is very salient at the synchronic level. The synchronic metaphorisation is almost analogous in both Lithuanian and English. In both cultures, LIE is conceptualised as dark, black, and dirty, with the conceptual metaphors of LIE AS POISON, VIOLENCE, WEB, SNOWBALL, SIN, revealing a negative assessment of the concept. LIE in both languages is perceived as extremely dangerous and having a cascading nature.

3. The study has revealed the position of the studied concepts on the Lithuanian and English axiological axes, both at the vertical level (in terms of different degrees of truth and lie) and the horizontal level (in terms of their opposition). In Lithuanian, the correspondent, classical truth is considered to be the most prototypical; however, it is the absolute truth that is most highly valued. The most prototypical and negative is a deliberate malicious lie aimed at harming an innocent person or defaming someone. In English, the factual

truth is considered both the most prototypical and the most valuable. The category of the most prototypical and negative lie includes not only the deliberate malicious lie, but also the political one, harming both individuals and the state.

Although the concepts of TRUTH and LIE form a binary opposition (in philosophy, it is the opposition of truth and falsehood), this dichotomous distinction is less clear-cut in the naive worldview. Contemporary communication is much more complex than scientific or philosophical contexts, which usually operate in the categories of truth and falsehood. Philosophy deals with truth as a supralinguistic phenomenon, searching for the “real truth” and its essence, while ethnolinguistics investigates how this phenomenon is conceptualised in the naive worldview of ordinary language users, looking for the variations of this conceptualisation in different languages. The analysis of the data has also revealed that the truth is opposite not only to the notion of lie, but also to falsehood, error, fantasy, artificiality, and complexity. It has also revealed a network of concepts that fall within the realm of quasi-truth, being outside the dichotomous division mentioned above. In the case of the Lithuanian concept of TRUTH, it includes the profile of the subjective TRUTH and sometimes the judicial TRUTH, while in the case of the English TRUTH, it includes the profiles of the subjective TRUTH, the judicial TRUTH, the religious TRUTH, the conventional TRUTH, and the political TRUTH. All these cases have no strict boundary between the notions of lie and truth.

In the case of the concept of LIE, the profile of the entertainment LIE (e.g. fairy tale, fantasy), and the profile of the factual LIE as untruth (e.g. error, uncertainty, falsehood) do not fall into the mentioned dichotomy. The clearest example would be the profile of the political LIE as post-truth, which in English coincides with the profile of the political TRUTH. Post-truth is a completely new category of lie/truth, which has emerged in the age of new digital technologies and alternative media, causing information chaos.

4. The current study has demonstrated that the concepts of TRUTH and LIE consist of both universal and culturally-marked connotative components. Although the Lithuanian and English concepts seem to be similar (their basic meanings and the axiological assessment are almost identical), there are also different profiles or different assessments in Lithuanian and English (e.g., in the case of the religious TRUTH profile). However, the 21st-century globalisation process has led to the increasing similarity of the Lithuanian and English concepts. This is well-illustrated in the contemporary textual data, e.g.

the profile of political TRUTH: although the phenomenon of post-truth is not yet that prominent in Lithuanian, its elements (fake news, bullshit, storytelling, etc.) have already made their way into the Lithuanian language.

The research has substantiated **the general thesis statement** that the concepts are not static, but dynamic constructs of the linguistic worldview, undergoing diachronic linguistic-cultural transformations. This is best observed in the transformation of the basic meaning of the English concept of TRUTH: from TRUTH as loyalty at the diachronic level to TRUTH as a correspondence to factual reality at the synchronic level. The Lithuanian concept of TRUTH has also changed in the historical dynamics: the judicial profile of TRUTH, which was particularly salient in the archaic semantics, has almost disappeared from the contemporary Lithuanian language, as well as the profile of LIE as entertainment. The concepts' dynamics is well illustrated by contemporary textual data, where new profiles have emerged. One of the most prominent profiles in both languages is that of political LIE, with new forms of lies, such as propaganda, falsehood, disinformation, bullshit, etc. There is also a completely new category of lie as post-truth.

The study confirmed that concept transformations are influenced by the collective experience of a particular ethnic group. Cultural (historical, religious, social, economic, geopolitical, etc.) changes and globalisation continuously lead to the concepts' evolution: all data types (etymological, paremic, contemporary) have pointed out the emergence of new meanings, bringing out new developments of the concepts.

The influence of the cultural experience on the semantics of the concepts analysed in this thesis is obvious. It can be observed even at the level of basic semantics: the Anglo-Saxon empiricism is reflected in the basic meaning of TRUTH, whereas in the Lithuanian language an apology of nature can be observed, as well as an obvious association of TRUTH with justice and the law of nature, which is absent in the English language. Ethnic experience is particularly reflected in the paremia: although both languages have a profile of positive LIE, in Lithuanian it is more associated with the life necessities: craftiness, necessary to survive or improve a harsh life. In contrast, the notion of lie in English is more associated with social courtesy and diplomacy. Looking diachronically, we can see a change in this profile in Lithuanian: in contemporary data, the pragmatic meaning of the notion of lie is weaker, lying is rather seen as social courtesy, similarly to English. Thus, the assessment of the notion of lie in the Lithuanian language has become more positive, and the category of "white lie" has emerged. It can thus be concluded that

globalisation and more or less similar current economic, cultural, and political situations of the two countries have contributed to these changes.

The study has demonstrated that the concepts of TRUTH and LIE reflect a particular ethnic group's cultural and philosophical thinking, ethical and moral judgment. For example, in the English worldview, it is the factual truth that is considered the most valuable, important, and authentic. This can also be observed in the English philosophy of empiricism. Meanwhile, in the Lithuanian worldview, the absolute truth, which is often identified with the religious truth, is considered the most valuable and authentic, which shows a strong influence of Christianity on the Lithuanian culture. Although the category of the religious truth can be observed in both languages, it is much more salient in the Lithuanian texts, where the religious truth is viewed dogmatically. In the English texts, the religious truth is also observed; however, it is conceptualised rather secularly – not as an axiological value but as subjective and relative.

Although both languages have the category of the subjective truth, they also approach it in slightly different ways: in Lithuanian, the subjective truth is contrasted with the absolute truth, which is similar in semantics to the Greek *alētheia* or the Slavic *istina*, while in English, the subjective truth is contrasted with the objective, factual, and empirically provable truth.

The political perspective of truth observed in both languages also differs. In Lithuanian, the historical-ideological perspective is more prevalent. The perception of truth and lie is strongly influenced by the political realia of the 20th century: truth is seen as collective and pragmatic, whereas the notion of lie is associated with the totalitarian ideologies of the 20th century, especially Communism. In English, a post-modern conception of truth and lie predominates, which is influenced by modern technologies and the political events of the 21st century. The phenomenon of post-truth (which is rarely mentioned in the Lithuanian texts) has emerged as a separate category of truth/lie in the English language. The process of globalisation has impacted language use: individual elements of post-truth (verbalised through neologisms and borrowing from English) have already become parts of the common Lithuanian language.

Research perspectives. Since the concepts are not finite but constantly changing cognitive units, embracing new experience of the ethnic group, this research cannot be considered exhaustive, and can be regularly continued and updated with the latest textual data (especially in times of geopolitical,

cultural, and economic changes). To reveal the most rapid conceptual changes, the study could also be supplemented with the cognitive questionnaire of language users and the analysis of the language used on social media and other internet platforms. A study of by-linguistic data (e.g., visual art, online memes, cartoons, and images) would also provide valuable data. Nonetheless, the comprehensive analysis of the systemic and textual data provides an exhaustive cognitive picture of the concepts analysed and serves as a solid basis for further research.

PADĖKA

Esu dėkinga visiems, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai prisidėjo prie šios disertacijos rengimo. Širdingai dėkoju:

Mokslinei vadovei prof. dr. Kristinai Rutkovskai už sudominimą etnolingvistikos mokslu, nuostabų vadovavimą, didžiulę pagalbą, kantrybę ir nuolatinį palaikymą studijuojant doktorantūroje bei rengiant disertaciją.

Mokslinei konsultantei doc. dr. Liudmilai Arcimavičienei už suteiktus vertingus dalykinius patarimus ir nuolatinį palaikymą doktorantūros studijų metu.

Disertacijos recenzentams dr. Loretai Vaičiulytei-Semėnienei ir prof. dr. Nagliui Kardeliui už vertingas ir konstruktyvias pastabas bei pagalbą tobulinant darbą.

VU Užsienio kalbų instituto direktorei Romai Kriaučiūnienei už sudarytas galimybes disertacijos rašymą derinti su darbu, išvykti į mokslines stažuotes, už didžiulį palaikymą ir supratimą.

Disertaciją jos rengimo proceso metu skaičiusioms ekspertėms prof. dr. Alai Lichačiovai ir dr. Daliai Zaikauskienei už vertingas rekomendacijas ir pagalbą tobulinant darbą.

Vydūno darbų tyrėjai ir jo knygų sudarytojai Rimai Palijanskaitei už pagalbą ieškant Vydūno darbų apie melą ir tiesą.

Kolegei etnolingvistei dr. Monikai Bogdzevič-Haber už patarimus ir pagalbą rengiant tekstą.

LLTI Direktoriaus pavaduotojai akademinei veiklai Doc. dr. Jurgai Trimonytei Bikelienei už pagalbą ir kantrybę tvarkant disertacijos administracinius reikalus.

Magistro darbo vadovei prof. dr. Ligijai Kaminskienei už paraginimą baigus magistro studijas toliau žengti mokslo keliu.

LLTI akademinei bendruomenei už palaikymą ir pagalbą rengiant ir tobulinant tekstą.

VU Užsienio kalbų instituto kolegėms ir kolegoms už palaikymą, mokslinius patarimus ir pavadavimą stažuotčių metu.

Mano šeimos nariams: nuostabiam vyrui, brangiausiems tėveliams, uošviams, sesei ir sūnui už kantrybę, meilę, palaikymą ir supratimą.

INFORMACIJA APIE DISERTANTĄ

Irena Snukiškienė baigė doktorantūros studijas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Vilniaus Universiteto Filologijos fakultete užima jaunesniosios asistentės pareigas, taip pat dirba vertėja, gide. Jos moksliniai interesai – etnolingvistika, kognityvinė lingvistika, vertimo teorija ir praktika, dalykinė anglų kalba ir jos dėstymas. Yra paskelbusi mokslinių straipsnių, dvi metodines priemones. Prisidėjo prie elektroninės duomenų bazės „Patarlių ir priežodžių elektroninis sąvadas (eLPP)“ kūrimo. 2011 m. stažavosi Europos Komisijoje, Vertimo raštu generaliniame direktorate. 2019 ir 2020 m. mokėsi dalinėse doktorantūros studijose Varšuvos universitete.

INFORMATION ON THE CANDIDATE FOR THE DEGREE OF PhD

Irena Snukiškienė has completed her doctoral studies at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. She is a junior assistant at the Faculty of Philology, Vilnius University, and also works as a translator and a guide. Her research interests include ethnolinguistics, cognitive linguistics, translation theory and practice, and teaching English for specific purposes. Irena Snukiškienė has published several scientific articles and two teaching aids. She has contributed to the compilation of the electronic database “Lithuanian Proverbs and Proverbial Phrases (eLPP)”. In 2011, she completed a traineeship at the European Commission, Directorate General for Translation. In 2019 and 2020, she completed a traineeship of partial PhD studies at the University of Warsaw.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Straipsniai:

1. Irena Snukiškienė. „Kas tiesa – tai ne melas“: tiesos ir melo konceptualizavimas lietuvių paremijose. *Tautosakos darbai* (58), 2019. 27–43. ISSN: 1392–2831. http://www.llti.lt/failai/TD58_tekstai%20spaudai%20internetui-27-43.pdf.
2. Irena Snukiškienė. Tiesos konceptualizavimas leksikografijos šaltiniuose. Sisteminių duomenų analizė. *Lietuvių kalba* (13), 2019. 1–16. doi: 10.15388/LK.2019.22490. ISSN: 1822-525X.
3. Irena Snukiškienė. Tiesa kalboje: tekstinių duomenų analizė. *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje* (1), 2020. 416–432. doi: 10.15388/VLLP.2020.21.
4. Irena Snukiškienė. Kalbinio-kultūrinio MELO paveikslo sisteminiuose duomenyse analizė. *Vertybės lietuvių ir lenkų kalbų pasaulėvaizdyje* (2), 2021. 97–109. doi: 10.15388/VLLP.2021.6.
5. Irena Snukiškienė. Linguo-cultural Picture of Truth and Lie in Lithuanian and English Proverbs, *Proverbium* (39), 2022. (Priimtas spausdinti).
6. Irena Snukiškienė. The conceptualisation of Lie in contemporary English texts. *Etnolingwistyka* (34), 2022. (Priimtas spausdinti).

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 25 egz.